

TERRA

JATWEZENORUM

JOTVINGIŲ KRAŠTO ISTORIJS PAVELDO METRAŠTIS

Punsko „Aušros“ leidykla, 2024

TERRA JATWEZENORUM. Istorijos paveldo metraštis 2024 (16/1)

Programinė taryba

Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė, dr. Nijolė Birgelienė,
akad. prof. habil. dr. *Vaidutis Kučinskas, Petras Maksimavičius,*
P.H.C. dr. *Artūras Rukas Daujolis, grafas fon Derneck*

Vyriausiasis redaktorius

Sigitas Birgelis

Redaktoriaus pavaduotojai

Juozas Sigitas Paransevičius
Kęstutis Subačius

Redakcijos sekretorė

Nijolė Birgelienė

Mokslinių straipsnių recenzentai

KSVU prof., habil. dr. *Zbigniew Bania, dr. Salomėja Karasevičiūtė,*
dr. *Algimantas Katilius, prof. habil. dr. Danguolė Mikulėnienė,*
kan. prof. dr. *Kęstutis Žemaitis*

Kalbos redaktorės

Nijolė Birgelienė, Lidija Nevulytė

Korektorė

Birutė Burdinaitė-Otów

Dailininkė (viršelio autorė)

Taida Balčiūnaitė

Vertėjos

Nijolė Birgelienė, Rasa Monika Paransevičiūtė-Knyza

Rėmėjas

Medijų rėmimo fondas

Fondas iš dalies remia rubrikas:

Jotvingių laiko labirintuose

Lingvistinės įžvalgos

Istorijos vingiuose

Leidinio apimtis per projekto įgyvendinimo laikotarpį – 40 sp. l.

Projekto apimtis per projekto įgyvendinimo laikotarpį – 36 sp. l.

Leidinio pirmos dalies apimtis – 21,5 sp. l.

Projekto pirmos dalies apimtis – 18 sp. l.

Gauta parama per projekto įgyvendinimo laikotarpį – 11 000 eurų.

© Punsko „Aušros“ leidykla

ISSN 2080-7589

Redakcijos adresas: TERRA JATWEZENORUM, ul. A. Mickiewicza 23, 16-515
Puńsk, tel. 48 87 5161410, tel./faks. 48 87 5161821, el. p. info@punskas.pl, <https://punskas.pl/terra-jatwezenorum>. Išleido, maketavo ir spausdino Punsko „Aušros“
leidykla, ul. A. Mickiewicza 23, 16-515 Puńsk. www.punskas.pl. Tiražas 300 egz.

MRF
MEDIJŲ RĖMIMO FONDAS

TURINYS

JOTVINGIŲ LAIKO LABIRINTUOSE

Kęstutis Subačius <i>Sūduvos Kimenavos žemės-pilies lokalizacija ir jos reikšmė Lietuvos istorijai</i>	7
Alina Urnikytė, Vaidutis Kučinskas <i>Lietuvių kilmės aiškinimas pasitelkiant genetikos mokslą</i>	49
Jūratė Čirūnaitė <i>Gardino bajorų nelingvistiniai įvardijimo elementai 1565 m. dokumente</i>	60
Sigitas Birgelis <i>Atskleista dar viena jotvingių (sūduvių) paslaptis</i>	88
Sigitas Birgelis <i>Jotvingių pilkapiai Šveicarijoje</i>	96
Kostas Leončikas <i>Įspūdinga Suvalkų apygardos muziejaus paroda „Jotvingių eldoradas“</i>	104
Vytautas Batvinskas <i>Sūduvos (Jotvos) piliakalniai</i>	116
Agnė Karčiauskaitė-Jankauskienė <i>Naujausi jotvingių piliakalnio Eglinėje tyrimai ir monografija, kurią archeologai vadina proveržiu baltų archeologijoje</i>	128

LINGVISTINĖS IŽVALGOS

Grasilda Blažienė <i>Interaktyvus Rytų Prūsijos žemėlapis – mokslo ir mokslo populiarinimo dermė</i>	137
Vilija Ragaišienė <i>Miško kaip vietos vaizdinys pietų aukštaičių pasaulėvaizdyje</i>	154
Juozas Gibas <i>Pamiršti Punsko krašto vietovardžiai. Giluišgirė</i>	172

ISTORIJOS VINGIUOSE

Benjaminas Kaluškevičius <i>Būdviečio istorijos įvykių chronologija 1589–2020</i>	188
---	-----

Algimantas Katilius <i>Smalėnų reformatų vienuolyno vienuoliai</i>	213
Algimantas Katilius <i>Seinų kunigų seminarijos vicerektorius Romualdas Jalbžykovskis</i>	221
Justinas Sajauskas <i>Habent sua fata libelli</i>	232
Gintaras Lučinskas <i>Motiejus Kazimieras Sarbievijus (1595–1640)</i>	247
Gintaras Lučinskas <i>Petras Tumasonis-Brandukas (1875–1947)</i>	266
Kostas Leončikas <i>Krasnavo valsčius (3 dalis)</i>	286
Paulius Birgelis <i>Seinų kraštas „Mūsų Vilnius“ žurnalo puslapiuose</i>	299
Santraukos (lenkų ir anglų kalbomis)	313

JOTVINGIŲ
LAIKO
LABIRINTUOSE

KĘSTUTIS SUBAČIUS

SŪDUVOS KIMENAVOS ŽEMĖS-PILIES LOKALIZACIJA IR JOS REIŠMĖ LIETUVOS ISTORIJAI

Dar ne taip seniai – prieškarui ir sovietinėje Lietuvoje – istorikai, bandydami kalbėti apie baltus, su tam tikru atsargumu liesdavo *prūsų, galindų, sūduvių* kilmės temą, o daugybė istorikų, pasidavusių vokiečių istorikų įtakai, prūsų genčių kilmę siejo su gotiška kilme. Ilgus šimtmečius trukusios lietuvių kovos dėl savo etninių žemių su jas siekusiais užvaldyti Vokiečių ordino kryžiuočiais lietuvių sąmonėje suformavo sampratą, kad kiekvienas prūsas yra vokietis. Kita vertus, taip atsitiko dėl to, kad ilgą laiką lietuvių kilmės istoriją modeliavo svetimieji. Todėl, manau, ir K. Būga priėmė antrųjų sudinų, gyvenusių pietinėje Sudetų pakalnėje, vokiškąją kilmės versiją, kad tai keltų kilmės tautelė. Ir dabartinais laikais vokiečiai, matyt, yra veikiami savo legendinės gotų kilmės versijos. 2006 m. Vokietijoje pasirodžiusiam fundamentaliame dviejų dalių veikalė „Ptolemaios Handbuch der Geographie“ *venedų* gyvenamoji vieta nurodoma kaip erdvė nuo Chrono-Nemuno iki Chesino-Pernu. Toks skirstymas nesutampa su Ptolemėjo nurodytomis galindų, sūduvių ir satvanų gyvenamosiomis vietomis, nurodytame leidinyje (p. 806–807) įdėtas žemėlapis prieštarauja Ptolemėjo *Geografijos* tekstui (Jovaiša II, p. 124).

Gintaro kelias labiausiai suklestėjo valdant imperatoriui filosofui Markui Aurelijui (161–180 m.) vadinamaisiais principato laikais, kai imperatoriaus valdžios atrama buvo kariuomenė. Apie Gintaro kelio klestėjimą liudija ir archeologinių tyrimų metu aisčių kapinynuose surastos 224 monetos. Pažymėtina, kad tokių monetų rasta ir Žemosios Panemunės piliakalnio papėdės gyvenvietėje Šakių rajone (G. Zabiela, *Šakių rajono piliakalniai*. 2017, p. 10), o Marijampolės apylinkėse rastas Marko Aurelijaus medalionas (*Lietuvos istorija*. II, p. 106).

Markas Aurelijus buvo graikų atomistinės, stoicizmo filosofijos šalininkas, rašė graikų kalba. Jis pagal galimybes tobulino ir švelnino įstatymus, bandė uždrausti gladiatorių kautynes (žudynes) ir dėl to sulaukė liaudies nepasitenkinimo, jo paskelbtos humanistinės moralinės nuostatos virto norma ir ilgus amžius veikė Europos tautų sąmonę bei gyvenimo tradicijas. Jis samprotavo: „Žmogus gyvenime neturi jokios alternatyvos, išskyrus tą menką laimės iliuziją, kurią teikia atlikta pareiga. Viskas iš anksto sąlygota ir numatyta, viskas plaukia griežta ir nepakeičiama priežastingumo vaga. Kiekviena dalelė, taip pat ir žmogus, atėjus skirtam laikui, pavirsta dalele, o ši – vėl kita. Ir taip iki begalybės.“ (Markas Aurelijus, *Sau pačiam*. 2005, p. 201).

Sūduvių lokalizacijos vietą prie Dunojaus Ptolemėjas aprašo taip: „*Po Gabrietos miško – markomanai, po kurių / kuriais sudinai ir adrabaikampiai – iki Danubijaus upės*“ [paryškinta; Danubijus-Dunojus; graikiškai – Istras – K. S.]. Siekiant susikurti geresnį tų kraštų II a. kraštovaizdžio vaizdinį, pateikiamas Ptolemėjo likusių keturių tautų po sudinų aprašo lokalizacijos vietų aprašymas: „*Prieš Hirkanijos brūzgynus / žemiau Hirkanijos brūzgynų kvadai, po kurių / kuriais – geležies kasyklos ir Lunos miškas, po kurio / kuriuo iki Dubajaus gyvena didelė baimų tauta, o šalia jų, palei upę – rakatrijai ir prie vingių gyvenantys rakatai*.“ (Jovaiša II, p. 135 ir žemėlapis 5:10 il.).

Pirmiausia pagal pateiktą kraštovaizdžio (ne tik gamtinio, bet ir civilizacinio-kultūrinio) aprašymą vaizduotėje nesunkiai galime atkurti bendrą gamtinės aplinkos vaizdą, kuriame gyveno mūsų protėviai sūduviai. Jis buvo įspūdingas, kaip lietuvių dainoje: *Anoj pusėj Dunojėlio pievelė žaliavo*. Ko gero, galime galvoti, kad ši lietuvių liaudies daina su Dunojėlio vaizdiniais turi istorinį pagrindą, o gal ir Sudetų kalnų vardas gali būti sietinas su **SUDINI ETNONIMU**. Visai neseniai istorikas Darius Alekna, parašęs įvadą, atlikęs visą lotyniško teksto redakciją ir parašęs plačius komentarus penktojo amžiaus Jordano veikalui „Apie getų kilmę ir žygius arba Getika“, savo paskaitoje, skirtoje Sūduvių dienai, 2024 m. vasario mėnesį Marijampolėje argumentuotai išsakė mintį, kad sūduviai davė savo etnonimą Sudetų kalnams.

Žvelgdami į dabartinius geografinius žemėlapius matome, kad sūduvių gyventose vietose teka legendomis apipintas Europos tautų metraštininkas – Dunojus, išvingiuojantis iš Švarcvaldo aukštumų, esančių Vokietijos vakarų pasienyje su Prancūzija. Upės vidurupyje yra didžiulė, apie 100 tūkst. km² ploto, Dunojaus vidurupio lyguma,

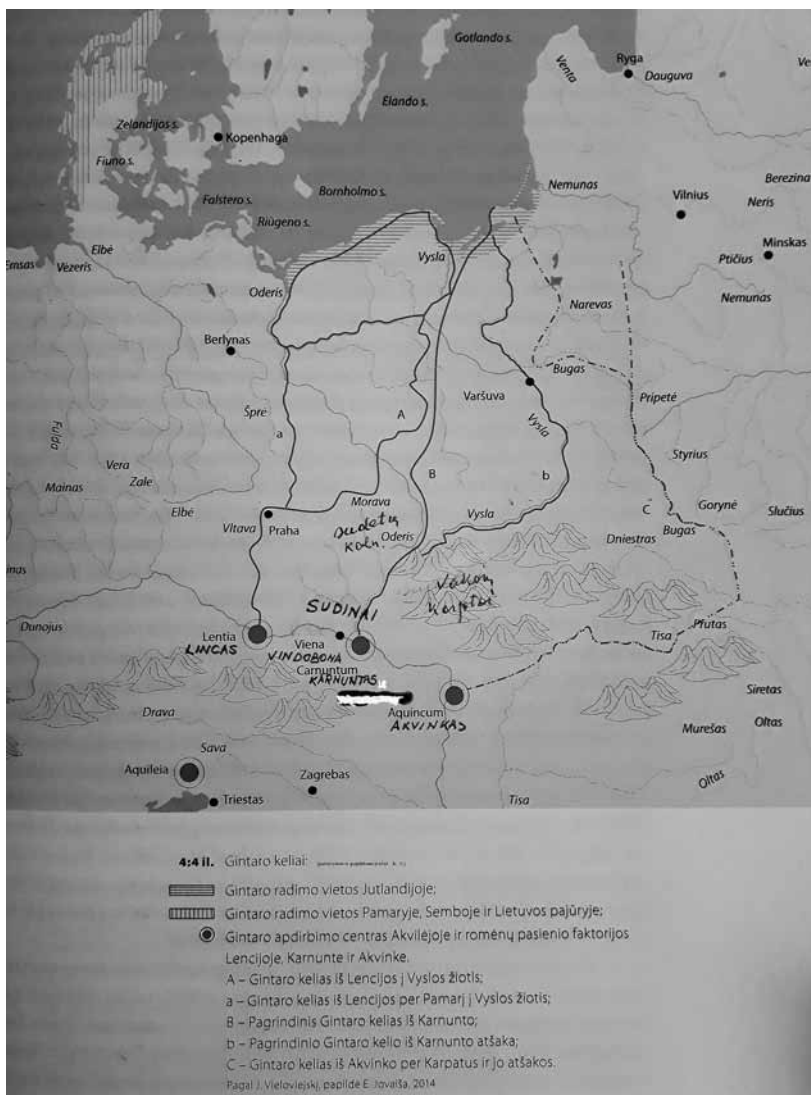

1 pav. Sudetų kalnams vardą davė sūduviai (pagal Ptolemėją – sudini)

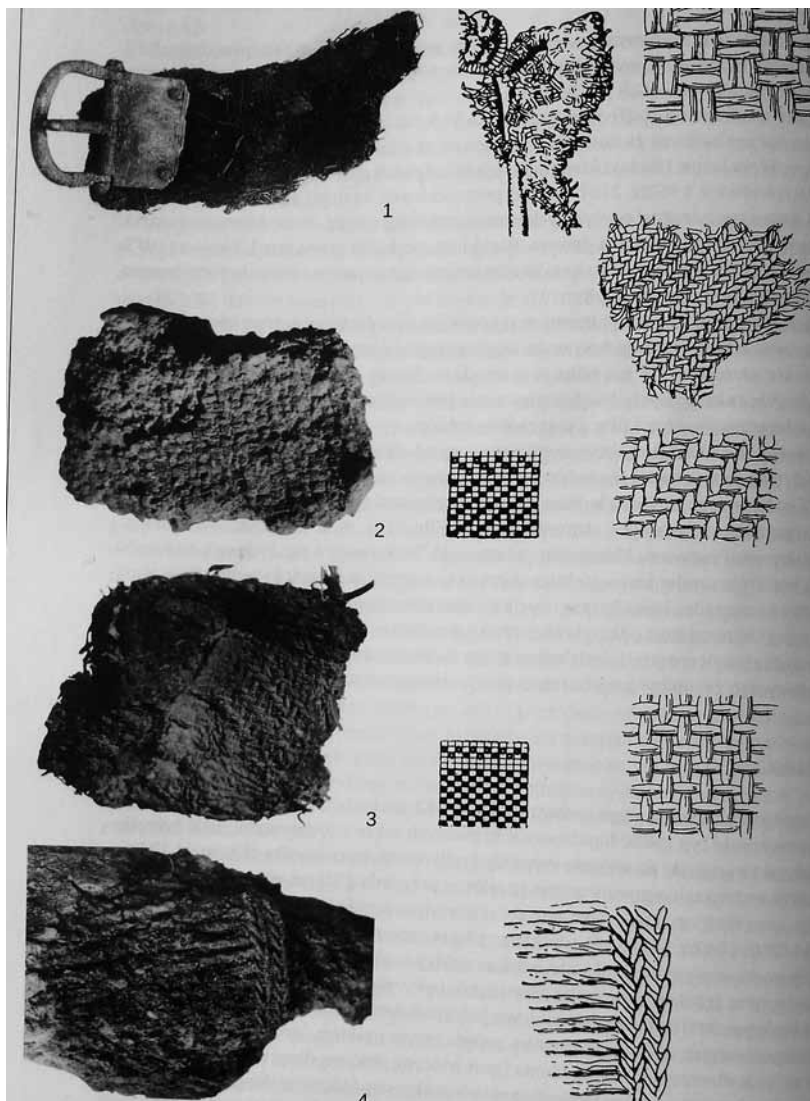
prasidedanti aukščiau dabartinės Vienos. Ši lyguma, palaipsniui kildama slėnio šlaitais į viršų, abiejuose krantuose yra gaubiamą miškais apaugusių kalnų priekalnių: dešiniajame – Rytinių Alpių, kairiajame – Sudetų kalnų pietinių priekalnių. Tad šiose vietovėse, prieš daugiau nei 1800 metų, Ptolemėjas nurodo Gabrietos miškus, už kurių gyveno sūduviai, toliau nuo jų į rytus – Hirkanijos brūzgynus, Lunos mišką, tačiau atkreipkime dėmesį, kad tarp Hirkanijos brūzgynų ir Lunos miško Ptolemėjas II a. įvardija veikiančią geležies [gal ir kitų metalų – K. S.] rūdos kasyklą. Žymi žalvario amžiaus istorikė-archeologė Elena Grigalavičienė apie šių vietų žalvario rūdynus pateikia tokią žinią: „*Didžiulis žalvario gamybos ir apdirbimo centras susikūrė Austrijos teritorijoje. Jis tapo visos centrinės Europos ir iš dalies Šiaurinės Europos metalurgijos baze.*“ (1995, p. 3). Žinytų duomenimis, Sudetų kalnuose ir dabar yra vario rūdynų.

Dunojus nuo pat Didžiosios Romos susiformavimo laikų tapo ilgaamžė Romos valstybės šiaurinė siena, ilgai ir patikimai saugojusia jos šiaurines teritorijas. Todėl logiška, kad Ptolemėjo II a. veikale užfiksuoti sudinai-sūduviai prie Danubijaus-Dunojaus upės buvo Romos imperijos šiauriniai kaimynai. Tai liudija apie II a. sūduvių kultūros plėtrą, jos genčių junginių ekonominį potencialą ir gebėjimus prekiauti su Roma. Kita vertus, jie buvo įsikūrę prie Gintaro prekybos kelio vartų, jo pietiniame gale, o šiaurinis galas prasidėjo giminingose sūdu-

2 pav. Gintaro keliai ir romėnų pasienio faktorijos

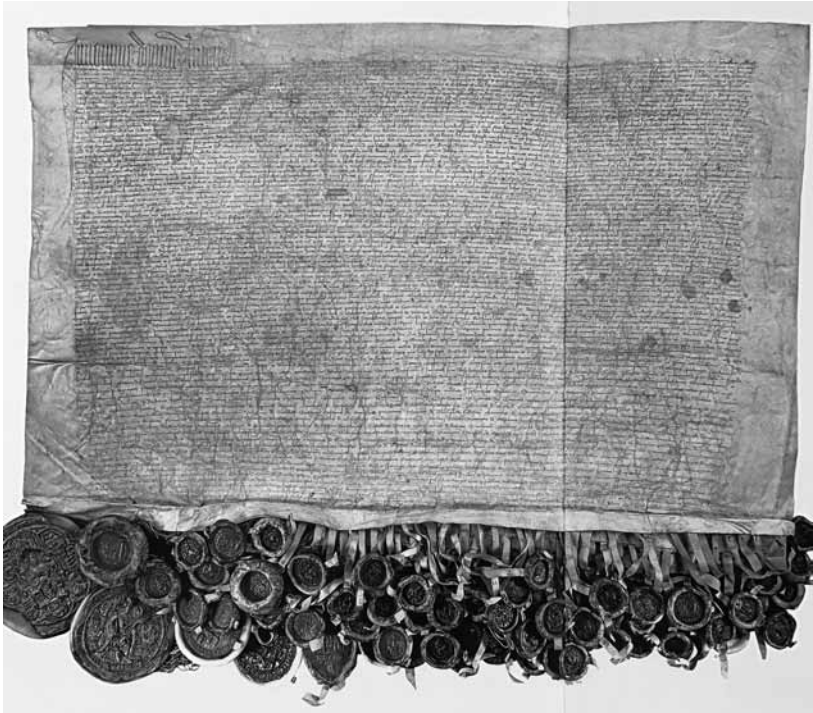
vių galindų žemėse, todėl tikėtina, kad jie kontroliavo visą prekybos eigą su Roma. Šio kelio funkcionavimas labai reikšmingas vakarų aisčių, sūduvių kultūros plėtrai, kurios įtaka toliau plito į rytus. Apie tuo keliu iš Romos į aisčių žemes keliavusias prekes liudija gyvenvietėse, piliakalniuose, kapinynuose randami puikūs bronziniai, aukso, sidabro keramikos dirbiniai. Kita kryptimi, į Romą, buvo vežami: grūdai, galvijai, sūdyta žvėriena, medus, vilna, labai tikėtina, kad ir audiniai, kailiai, vaškas, gintaras bei ažuolų šulai-raštai, derva galerų statybai.

3 pav. II–III a. kunigaikščio kape rasti audinių likučiai

Kad galimai vyko audinių eksportas, gali rodyti Mērūniškio žemėje, sūduvių kultūros Šveicarijos kapinyne rasti sūduvių austi vilnoniai audiniai.

Bandant geriau suvokti tuos tolimus laikus ir drąsius II a. sūduvius prie Dunojaus, prie Romos imperijos sienų, vienintelius iš visų aiščių tautų-genčių sugebėjusius įvaldyti Gintaro prekybos kelią, visą laiką lydi mintis, kad turbūt mūsų gentainius čia vedė ne tik prekybos, materialinės galimybės, bet ir dvasinė – siekis pamatyti ir geriau

4 pav. Melno taikos sutartimi gražintos Sūduvos žemės ir Žemaitija

suvokti čia gyvenančių žmonių bendruomeninius ryšius, įsisavinti spalvotų metalų gavybos technologines subtilybes, naujus juvelyrikos dirbinių gamybos metodus ir panašiai. Įgyta patirtis buvo naudojama savo gimtosios tėvonijos – sūduvių kultūros žemėse. Ne veltui iškilioji Marija Gimbutienė Sūduvos istoriją IV a. įvardijo „aukso amžiumi“.

Bandymų pakeisti Sūduvos žemės šeimininkus ir kartu jų etninės žemės vardą buvo daug. Apie tai byloja aplink Šešupę stūksantys tūkstantmečiai piliakalniai ir šių pilių pilėnų didvyriškos kovos su įsi-brovėliais. Vien tik Šešupės baseino areale priskaičiuojame apie 150 šių praeities liudytojų. Be to, būtina paminėti ir didžiules karines bei diplomatinės Vytauto Didžiojo pastangas gražinti etnines lietuvių-sūduvių žemes lietuviams.

Po Žalgirio mūšio nemaža dalis gražintų istorinių sūduvių žemių vėliau įvairiais lietuvių tautos istoriniais laiko tarpais buvo vis prarandamos. Tai Liublino unija, Varšuvos kunigaikštystė, kongresinė Lenkija, carinės Rusijos ir kaizerinės Vokietijos grobimai, Lenkijos su didžiųjų Vakarų Europos valstybių pagalba atplėstos etninės žemės, Sovietų Sąjungos ir nacistinės Vokietijos – įvairiomis politinėmis, te-

ritorinėmis kombinacijomis, karinės jėgos ir diktato priemonėmis naikinti etniniai tėvynės pamatai, dalinta ir įvairiai skirstyta mūsų žemė. Visa tai lėmė, kad dabar daug istorinių Sūduvos žemių yra anapus sienų.

Daugelyje solidžių istorinių leidinių, Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje (t. VIII, p. 738), dažnokai periodikoje ir žiniasklaidoje randame paradoksalią teiginį arba naivų aiškinimą, visai užmirštant arba sąmoningai painiojant II a. į pasaulio istorijos šaltinį įrašytą etnonimą sūduviai-*sudini*, kad sūduviai ir jotvingiai yra vienas ir tas pats etnonimas. Tokiu lyg nekaltu būdu mes prarandame pačios lietuvių tautos genezės, jos kultūros, istorijos pagrindus, netenkame daugiau kaip 800 metų jos raidos chronologijos.

Manychiau, šie teiginiai į vartoseną patekę dar nuo krikščioniškųjų Vakarų ir stačiatikių Rytų bažnyčių priešpriešos, Kijevo Rusios ir kitų rusų kunigaikštysčių invazijos į pietrytines baltų žemes, Šventosios Romos imperijos (nuo XV a. pabaigos – Šventoji vokiečių tautos Romos imperija) remiamo Kryžiuočių ordino ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kovų metų, lenkų aneksijos, užvaldant Varmiją, Volynės, Palenkės vaivadijų žemes bei vėlesniųjų laikų politinių ideologinių siekių.

Sąžiningas lenkų istorikas Aleksandras Kaminskis (Aleksander Kamiński) savo knygos „Jotvingiai. Teritorija, gyventojai, ekonominiai ir socialiniai santykiai“ (Lodžė, 1953) pirmame skyriuje (p. 31) rašo: „Lenkijoje tik XIX a. viduryje Lelevelio ir Jaroševičiaus autoritarizmas atvėrė kelią Jotvingių tapatybei su Sūduva (Sūduviais), (nors) tai būtina pabrėžti kaip tradicionalizmo galios pavyzdį historiografijoje, įsitvirtinusių joje tik XX a. antrajame ketvirtyje, kai ši aksioma tapo privaloma be išlygų. Vokietijoje šį klausimą XIX a. viduryje išsprendė – lėmė Toppeno autoritetas, kuris įtikinamai veikė per gausiai surinktus šaltinius.“ Toks istorinis recidyvas neigiamai paveikė ir Lietuvos sovietinę historiografiją, o jos pasekėjų gausu ir šiais laikais.

Kai kurie istorikai, nepaisydami civilizacijos kultūros klodų ištakų, baltų, lietuvių genčių genezės ir laiko tėkmėje vykusios etninės civilizacinės kultūros plėtros, etninio, istorinio paveldo klodus sukeitė vietomis ir „pagimdė“ nelogišką teiginį, kad jotvingiai yra pagrindinė gentis, o sūduviai yra tik šios genties šiaurinės srities gyventojai. K. Ptolemėjo knygoje *Geografija* II a. įrašytą sudinų gentį įvardija jotvingių vardu. Dar kiti išvis „užmiršo“ sūduvius, jie – išbraukiami iš lietuvių genezės ir galų gale į istoriją įrašomi suvalkiečiais – caro laikų gubernijos gyventojais be tapatybės-tautybės. Ypač tai ryšku

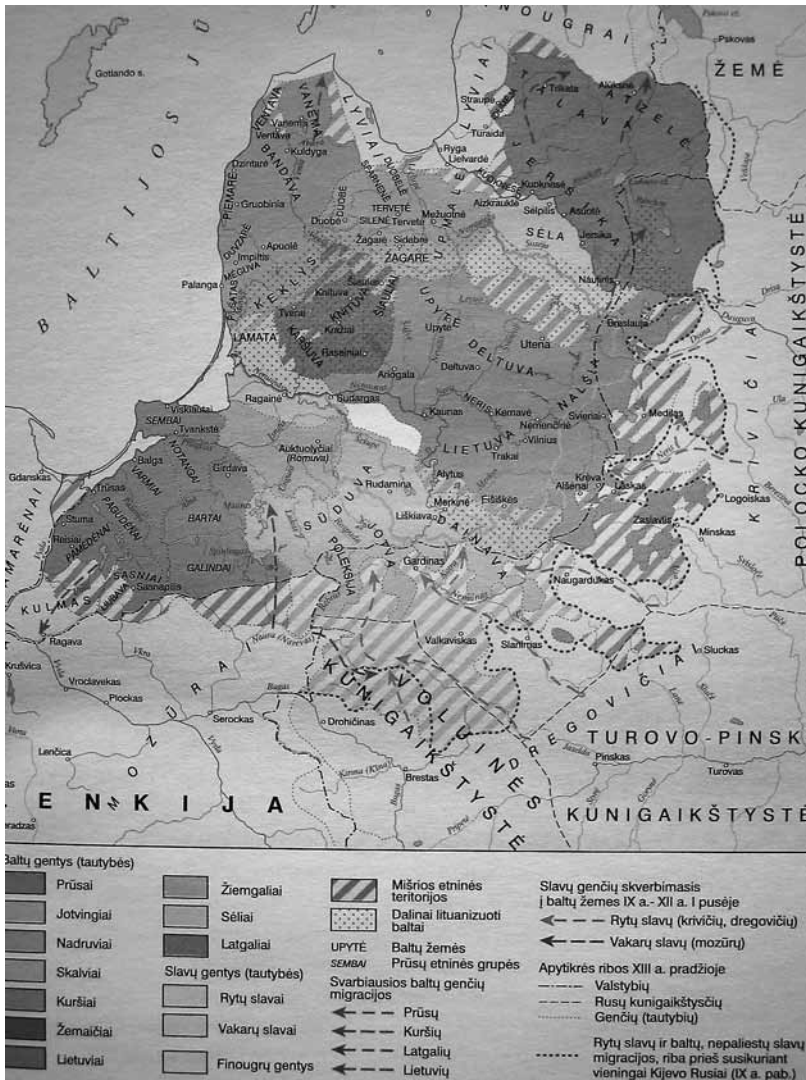

5 pav. Sūduva-Jotva XIII a. A. Kamiński

2005 m. Paknio leidyklos išleistoje knygoje *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795* (p. 23, 24, 26, 31, 54, 97, 124).

Po Žalgirio pergalės prasidėjo taikos derybos dėl Sūduvos ir Žemaitijos žemių sugrąžinimo. Jų metu greta prigimtinės teisės, etninės priklausomybės, tėvų žemės motyvų buvo naudojami žemių vardų

sutapatinimo teiginiais, greičiausiai politiniais tikslais, siekiant atsi-
spirti popiežiaus kurijos ir Lenkijos Karaliaus tarybos nuostatom. Tą
akivaizdžiai matome Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto 1420 m.
kovo 11 d. laiške Šv. Romos imperatoriui Zigmantui I, kuriame rašo-
ma: „Be to, sūduvių arba jotvingių (sūdų arba getų – yra lenkų isto-
riko Antoni Prochaska vartoti etnonimai, būdingi slavistams) žemė,
esanti tarp Lietuvos ir Prūsijos, yra tikra mūsų tėvonija, paveldėta iš
mūsų senelių bei prosenelių...“ (LIŠ I, p. 91–92, versta iš lotynų Codex

6 pav. Baltai ir jų kaimynai XIII a.

epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae. 1376–1430. Collectus opera A. Prochaska. Cracoviae, 1882). Tačiau, nepaisant visos chronologinės painiavos, Melno taikos sutartyje Vytautui pavyko apginti etninį Sūduvos vardą ir jos vardu susigražinti apie du trečdalius žemių ir beveik visas žemaičių žemes. Vėliau žemių susigražinimo aktas buvo pakartotas ir vėl pasirašytas 1529 m. sausio 2 d. Vilniuje.

Gyvename pasaulyje, kuriame sparčiai viskas keičiasi, vyksta galingi politiniai, ekonominiai, kultūriniai, tautų supanašėjimo procesai. Nuo jų niekur nepabėgsime, bet į tokį pasaulį mes privalome integruotis su savo tautos savastimi, savo kultūra. Ši istorinė būtinybė nevyks savaime. Kiekvieno iš mūsų tėvynė prasideda ten, kur gimė mūsų senoliai, mūsų tėvai ir mes su jumis, ten, kur augome, brendome, kūrėme savo šeimas, auginame vaikus, gyvenome, dirbome, ir tai kartojasi iš kartos į kartą. Tėvynė, tai mūsų dvasiniai ir fiziniai namai, tai mūsų miestas, kraštas, valstybė ir jos žmonės, tai mūsų tauta ir jos šventa dvasia.

Visą laiką stebime taip pat nykstantį krašto istorinį paveldą, ypač nykstančius krašto vietovardžius. Dar 2017 m. birželio 5 d. Lietuvos Respublikos Seime vykusioje konferencijoje-forume „Dėl vietovardžių (išnykusių kaimų vardų) išsaugojimo ir jų įpaminklinimo“ buvo pritarta ir dar kartą akcentuota, kad tradiciniuose vietovardžiuose glūdi etnologinė, lingvistinė, paleogeografinė, istorinė, kultūrinė ir kita informacija, saugotina kaip Lietuvos ir pasaulio kultūrinio palikimo dalis.

Praslinkus beveik 800 metų – nuo žiauriausio kryžiuočių Sūduvos žemių ir žmonių naikinimo, sūduvių tremties į Sembą ir kitas žemes, nuolatinio kryžiuočių plėšikavimo krašte, svetimųjų valdymo ir krašto dalybų bei teritorinio skirstymo-dalinimo, kai visa kultūra, mokymas, istorija ilgus amžius buvo modeliuojama svetimųjų – mes turime istorinius šaltinius, kurie yra ankstesnių laikų kūriniai ir mums dabar tenka jais naudotis, nes kitų tiesiog nėra. Tad istorikams tenka didžiulė atsakomybė nepasiklysti juose, remtis jais atsakingai, žvelgiant iš istorinės laiko perspektyvos į lietuvių tautos raidos kilmę. Optimizmo suteikia mūsų Lietuvos istorikų pastarųjų metų darbai ir tai, kad iš istorinės užmaršties palaiapsniui į vartoseną grįžta etnis krašto vardas Sūduva ir sūduvių kultūros seniausias klodas, penktame amžiuje gimstant lietuvių genčiai-tautai.

Mūsų pareiga garsinti ir, žvelgiant į ateitį, palikti ateinančioms kartoms savo tautos etnoso, krašto upelių, ežerėlių, piliaiečių, alkų, vietovių istorinius vardus kaip mūsų protėvių dvasi-

nį paveldą, kaip mūsų tautos savasties gaivų šaltinį bei saugoti jį nuo nykimo ir užmaršties.

Konkretus pavyzdys – istorinės Kimenavos žemės, pilies ir dabartinio Kumelionių piliakalnio (Vytauto Daugudžio manymu, šis piliakalnis datuojamas I tūkstantmečiu pr. Kr.) vardų tapatybės neigimas. Dar 2010 m. „Terra Jatwezenorum“ metraštyje buvo paskelbtas mano straipsnis „Sūduvos krašto istorinė Kimenavos žemė“. Tikrai nustebau, staiga, 2022 m. kovo 4 d., viešojoje erdvėje išgirdęs, kad yra kvestionuojamas Kimenavos vardas. Ši žinia privertė grįžti į 2009 metus ir pasitikrinti savo žinių šaltinius, nes tais metais buvo išleista mano knyga „Marijampolės miestas“, kurios pirmajame skyriuje buvo paskelbti du straipsniai: „Kimenavos žemė-valsčius ir pilis“ bei „Kimenavos-Kumelionių piliakalnis“. Šių straipsnių pagrindu 2010 m. buvo parengtas ir išspausdintas minėtas straipsnis istorijos paveldo metraštyje.

Mano turimi šaltiniai ir surinktos žinios leidžia tapatinti Kimenavos ir Kumelionių piliakalnio vardus. Pagrindinis šaltinis yra Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronika“, kurioje pateikiama unikalų žinių apie prūsų, sūduvių, lietuvių pasipriešinimo kovas prieš Kryžiuočių ordino ir jo sąjungininkų agresiją XIII–XIV a. pirmame trečdalyje. Rėmiausi taip pat lenkų istoriko Aleksandro Kaminskio ir

7 pav. Tolumoje Kimenavos žemės pilies kalnas

8 pav. Silūro periodo facija, rasta Kimenavos pilies yrančio kalno atodangoje 2007 m.

Kazio Būgos darbai. Šiame straipsnyje toliau P. Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronika“ bus vadinama Kronika, o santrumpose nurodoma „D“. Taigi, siekdami išvengti visų politinių neaiškumų, susipažinkime su šiuo šaltiniu ir atraskime Kronikoje minimus vietovardžius, žemių (valsčių), pilių pavadinimus, vandenvardžius ir kt.

Petras Dusburgietis. PRŪSIJOS ŽEMĖS KRONIKA (toliau D. ir knygos dalis lot. skaičiais, skyreliai – arabiškais), Vilnius, 1985; versta iš: *Scriptores rerum Prussicarum Erster band*, Leipzig, 1861, originalo kalba – lotynų. Kroniką sudaro 4 knygos ir papildymas. Vertė Leonas Valkūnas. Parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė, žemėlapij sudarė Romas Batūra (1937-03-15–2021-02-02, Vilnius).

Pirmą D. leidimą parengė Kristoforas Hartknochas (Karaliaučius, 1679 m.). Publikacija parengta pagal Karaliaučiaus kodeksą ir vieną Torūnės rankraščio variantą (pats originalas neišlikęs – parengtas 1330 m. iki lapkričio mėn. su papildymu, p. 322–330 (pagrindinis tekstas parengtas 1326 m.).

Kroniką eilėmis į vokiečių kalbą apie 1340 m. išvertė Vokiečių ordino kapelionas Mikalojus iš Jerošino (Nikolaus von Jeroschin). Versijoje Kronikoje nemažai informacijos pakeista arba pridėta. Ziesemer W./R. Romas Batūra parašė platų įvadą „Petro Dusburgiečio Kronika. Epocha, šaltiniai, tendencijos, reikšmė“ (p. 7–56; iš viso – 33 p.) ir labai išsamius istorinius (100 psl.) paaiškinimus. Kronikos leidinio rengėjas Romas Batūra pastebi, kad Kronikos tekstas ryškiai parodo jos autoriaus, kaip vokiečių feodalų karinės-religinės organizacijos

ideologo, siekimus išaukštinti ir pateisinti Ordino veiksmus platinti krikščionybę.

Toliau apžvelgsime istorikų vertinimus ir kitus aspektus. Aiškumo dėlei visos pastabos, susijusios su Kronika, bus pateiktos eilės tvarka skaičiais.

1. Taigi Petras Dusburgietis Kronikos trečios knygos § 8 pabrėžia, kad kryžiaus karui pats „viešpats pasirinko Prūsijos žemę“, todėl Ordino veiksmai yra dievo veiksmai (II § 6). Vakarų Europos pasaulietiniai ir bažnytiniai feodalai, norėdami užvaldyti nekrikščioniškas šalis, skelbė kryžiaus žygių idėjas, kad žemė ir visi jos turtai yra dievo dovana ir ja neteisėtai naudojasi krikščionybės priešai, tik krikščionių dievo vardu dovanota žemė ir ją dirbantys žmonės laikomi teisėtomis valdomis. Kronikininkas neslepia, kad „broliai apšvarino šventąją Prūsijos žemę“, o šis „apšvarinimas“ – tai vietinių gyventojų naikinimas, žudymas. Trečios knygos § 11 rašo: „švytruojas Kristaus kalavijas ryte rijo netikėlių kūnus“, jo teigimu, tuomet krito daugiau nei penki tūkstančiai prūsų.

2. Sukurtoje Vokiečių ordino valstybėje Ordinas šeimininkavo ne vienas. Trečdalį užkariautų-užgrobtų žemių jis turėjo perleisti Šventajam Sostui, kad popiežiaus įsteigtos diecezijos ir jų kapitulos turėtų pajamų. Taip atsirado bažnytinės kunigaikštystės: Kulmo vyskupija, pietuose – Pamedės, viduryje – Varmės, šiaurėje – Sembos. Tose valdose veikė kita priespaudos tvarka ir prievarta.

3. 1324 m. popiežius Jonas XXII pagrasino ekskomunikuoti Ordiną, todėl 1324–1330 m. Ordino didžiuoju magistru tapo jo reformatorius Verneris Orzelna, kuris, siekdamas atremti Ordinui keliamus priekaištus, ėmėsi jį rekonstruoti – papildė jo statutą ir pabrėžė pamaldumo būtinumą, įvedė kai kuriuos brolių laisvės suvaržymus, apribojo pasaulietinius brolių poreikius. Įgyvendinant Ordino vidaus reformą, Vernerui reikėjo įtaigios Kronikos ir, kaip teigia Romas Batūra (P. Dusburgietis, *Prūsų žemės kronika*, p. 30, 1985), „ši turėjo priminti Ordino veiklos tikslus ne tik broliams, bet ir visam krikščionių pasauliui: pateisinti vokiečių feodalų organizacijos, Kryžiuočių ordino egzistavimą ir po krikščionybės gynimo priedanga jo vedamą karą prieš Lietuvą“. Kronika buvo parašyta lotynų kalba (tų laikų bažnyčios kalba) ir buvo skirta pirmiausiai Ordino ir vyskupijų aukštuomenei. Tiesa, ne visiems Vernerio metodai patiko ir jis 1330 m. lapkričio 18 d. Teutonų ordino brolio Jono buvo nužudytas.

4. Apie Kronikos ir jos autoriaus tikroviškumo sąlygotumus yra pasisakęs Hartmut Boockmann (1934–1998), žymus vokiečių medievist-

tas, savo veikale „Vokiečių ordinas. Dvylika jo istorijos skyrių“ (Aidai, 2003). Šio veikalo ištrauka (p. 83; 85): „*Daugiausiai žinių apie pirmuosius Ordino valstybės dešimtmečius randame tik šioje Kronikoje. Taigi daug kas priklauso nuo šio autoriaus galimybių, motyvų ir patikimumo... Karaliaučiuje Petras Dusburgietis veikiausiai susidūrė su gausia žodine karo tradicija ir ją panaudojo... Bet tokio teksto tikroviškumas nesietinas vien tik su autoriaus žinojimo galimybėmis. Ne mažiau svarbūs yra ir jo motyvai. Ordino kronikininko ketinimai yra gana aiškūs. Jam atrodė, kad jo meto Ordino broliai, t. y. praėjus pusei šimtmečio po aprašytų įvykių, gyveno ne taip kukliai ir pavyzdžiai. Petras Dusburgietis norėjo savo amžininkams, Ordino riteriams, parodyti tikrą Ordino brolio idealą kaip sektiną pavyzdį. Dėl to karo veiksmus, kuriuose išbandomi Ordino broliai, nuolat keičia stebuklai ir stebuklingi įvykiai, kuriais Dievas apdovanoja brolius ir per kuriuos jis – kaip kad buvo užkariaujant Kresmenos žemę – pats įsikiša į karo eigą.*“

5. Istorikas Romas Batūra parašė P. Dusburgiečio „Prūsų žemės kronikos“ lietuviško leidinio įvada, kurio poskyryje „Netikslumai, tendencijos“ (p. 49–52) rašo: „*Petro iš Dusburgo Kronikoje ne viskas išdėstyta chronologine tvarka, pvz., pilių statyba. Apžvelgiant Didžiojo prūsų sukilimo laikus, iš pradžių (nedatuojuama) kalbama apie Teplavos ir Lochšetės pilių pastatymą (III, 112) [pirmoji – dab. Gvardeiskas ir antroji – Semboje netoli dab. Primorsko – K. S.] (iš analų žinome, jog pirmoji pastatyta 1265 m., o antroji 1270 m.), o jau po to aprašoma, kaip broliai pasitraukė iš Kroicburgo (įvykį kronikininkas datuoja 1263 m.) (III, 118). Kartais chronologijos nepaisoma dar labiau.*“

6. Pats kronikininkas (III, 137) rašo: „*Tegul nesijaudina skaitytojas, jeigu kai kurių antrosios atskalūnybės paminėtų ar paminėtinų karų neras aprašytų tokia seka, kokia jie yra vykę, nes daugelis jau išgaravo iš gyvųjų atminties ir vargu ar kas galėtų juos tinkamai išdėstyti. Mat paprastai prisimenama, kas dėjos, bet kada – atmintyje neišlieka. Dėl to čia rasi daug ką paminėta ir aprašyta užbėgant laikui už akių.*“ Pagrindinį Kronikos tekstą jis sukūrė 1326 m., papildymą – 1330 m., t. y. praėjus beveik 60 metų nuo pirmo Kimenavos žemės-pilies nusiaubimo (§ 194, p. 199) ir beveik 50 metų po paskutinio Kimenavos pilies puolimo 1283 m. (§ 217, p. 210). Todėl jo vartojami laiko apibrėžimai *kitą dieną* yra tik tų laikų literatūrinė beletristikos priemonė psichologinei įtampai sukurti, taip pat pateikiami visokie stebuklai ir Dievo palaiminimai. Taigi istorikams reikia suvokti kronikininko motyvus ir turėti tai omenyje, prieš imantis matuoti, kiek „kitą dieną“ nužygiavo kilometrų. Pasak R. Batūros, nuo

XIII a. vidurio įvykių Kronikoje remtasi žiniomis, kurių šaltinis yra žodinė tradicija, kitaip tariant – folkloras, liaudies kūryba, pasakojimai. Žinoma, reikia neužmiršti, kokiais tikslais, motyvais vadovavosi Kronikos autorius, kokioje epochoje jis gyveno ir kieno interesus jis ideologiškai gynė.

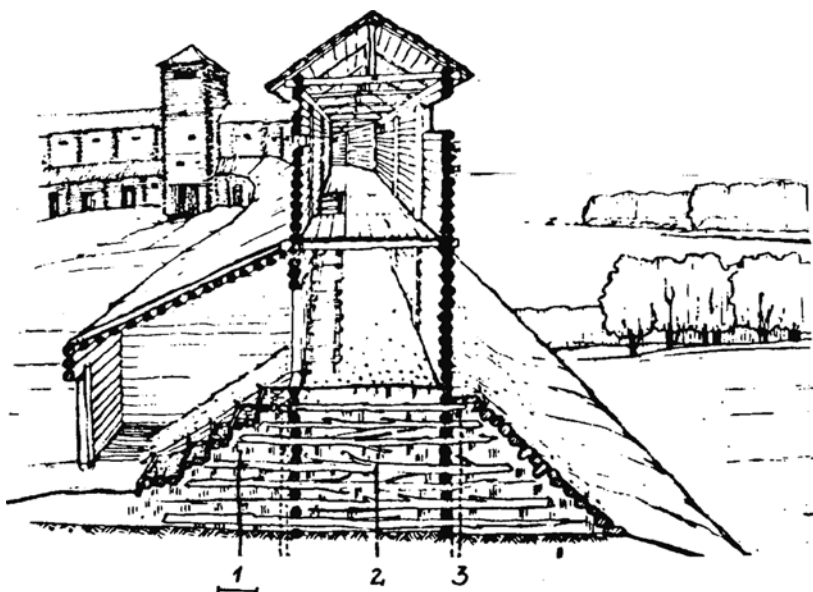
7. Dusburgietis Kronikoje kartais nesilaiko chronologijos ir ne-naudoja pasaulio kryptių „pietūs, šiaurė“ žymėjimo. Kronikoje rašoma „Apie Sūduvos žemės Mėrūniškių valsčiaus nusiaubimą“ (D. III, 197). Minėti Mėrūniškiai yra apie 29 km į šiaurės vakarus nuo Suvalkų (R. Batūra, *Pacaiškinimai III*, 408). Toliau Kronikos 218 skyrelyje aprašomas Kirsnavos valsčiaus apiplėšimas, visuotinai sutariama, kad tos žemės valsčiaus pagrindinė pilis yra dabartinis Rudaminos piliakalnis, kuris nuo Kimenavos-Kumelionių piliakalnio yra nutolęs 27,3 km, t. y. istorinės Sūduvos žemių šiaurinės dalies plotuose. Dusburgietis dar prieš Kirsnavos valsčiaus apiplėšimą Kronikos skyrelyje (D. III, 217) „Apie Kimenavos pilies paėmimą ir tūkstančio šešių šimtų sūduvių atsivertimą“ rašo: „*Tada jiems paskyrė vedlį ir įsakė nedelsiant keliauti į Sembos žemę. <...> jie sužinojo, kad minėtieji Kimenavos pilėnai, nužudę vedlį, visai kitu keliu pasuko į Lietuvą.*“ Toliau, jau po Kirsnavos valsčiaus apiplėšimo, (D. III, 219) kronikininkas vėl rašo apie Kimenavą (faktiškai tai D. III, § 217 išplėtimas), bet šiame skyrelyje jau įvardinti Kimenavos valsčiaus sūduvių vadai Gedetas ir Skurda. Taip pat rašoma: „*Daug kartų ir be galo ilgai broliai kariavo su sūduviais, tačiau, nenorėdami išsiplėsti, nerašysime apie tuos karus..., ir šitaip Sūduvos žemė po šiai dienai lieka negyvenama.*“

Žinoma, kalbėdamas apie „negyvenamas žemes“, jis parodo savo tendencingą politinę ir karinę nuostatą, kad kryžiuočiams pavyko sunaikinti tuometėje Sūduvoje susiklosčiusią teritorinę žemių bendruomenių struktūrą su pagrindiniais centrais ir, nepaisydami išlikusių atskirų pilių, jie ėmėsi svarbiausio. Apie tai Dusburgietis beveik iškilmingai skelbia (D. III, 221) ir pavadina jį: „**Baigiamasis karas Prūsijoje. Prasideda karas su lietuviais**“. Jis rašo: „*1283 viešpaties metais, kai nuo karų su prūsų gentimis [svarbu pabrėžti, kad kryžiuočių ideologas sūduvius laikė prūsų gentimi – K. S.] prabėgo jau 53 metai..., Teutonų ordino broliai šitaip pradėjo karą su ta galinga, kietasprande ir kariauti pratusia tauta..., anapus Nemuno, Lietuvos žemėje.*“ Negalime užmiršti, kad šio karo pagrindinis tikslas buvo užkariauti Sūduvą, Nadruvą su Skalva, pajungti Žemaitiją ir, sujungus žemes su užkariauta valdoma Livonija, sukurti didžiąją Vokiečių ordino valstybę, kuri pajėgtų užvaldyti visą Lietuvą.

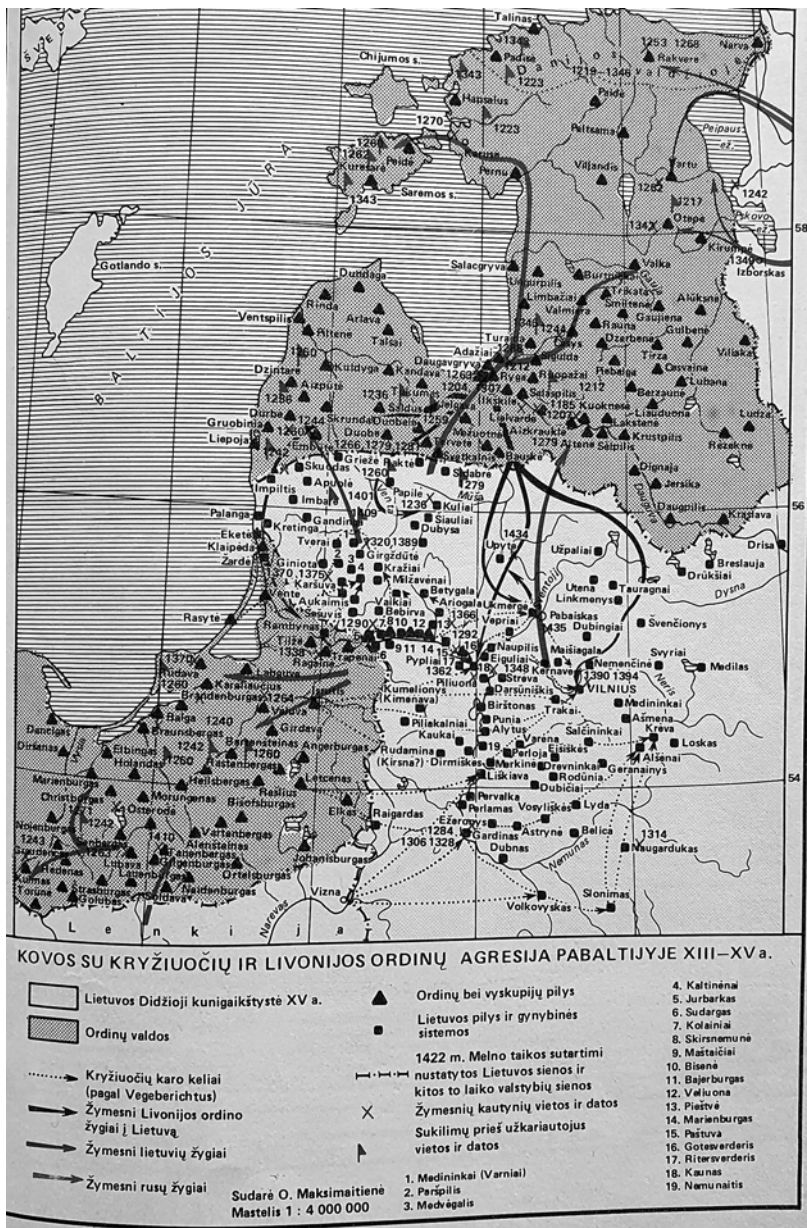
Anksčiau įvardintos puolamos Sūduvos Kirsnavos-Rudaminos, Mėrūniškio žemės, pilys įkurtos šiaurinėje Sūduvoje. Taigi aišku, kad D. III, 217 ir D. III, 219 yra šiaurinėje Sūduvos dalyje ir reikia Kimenavą tapatinti su piliakalniu, kuris dabar vadinamas Kumelionių piliakalniu.

2010 m. straipsnyje „Sūduvos krašto istorinė Kimenavos žemė“ (*Terra Jatwezenorum*, 2010, p. 114) rašiau: „Mūsų miesto dabartinėse ribose esantys trys piliakalniai pagal amžių yra bendraamžiai. Tačiau pagal dydį ir dominuojamą padėtį tarp jų, prioritetą reikia atiduoti Kimenavos piliakalniui, kuris turėjo stiprius fortifikacinius įtvirtinimus ir šalia jo buvo stambi gyvenvietė. Čia buvusi pilis stovėjo prie Šešupės ir Uosupio santakos, ant Šešupės kairiojo kranto kalvos, turėjo aukštą akmenimis grįstą gynybinį pylimą ir dvieilę gynybinę sieną ant jo.“

Jokiame istoriniame šaltinyje neteko rasti informacijos, kad Petro Dusburgiečio aprašoma žemė ar bent viena iš jos pilių vadintųsi Kumelionių vardu. Šis vardas piliakalniui duotas jau mūsų istoriniais laikais nuo Kumelionių kaimo, kuris Prienų bažnyčios knygoje paminėtas tik 1703 m. (Jono Totoraičio straipsnis Akiro-Biržio knygoje „Marijampolės apskritis“, p. 7). Dabartinis Kumelionių piliakalnio pavadinimas tapatinamas su tikroju Kimenavos žemės ir pilies vardu Onos Maksimaitienės knygoje „Lietuvos istorinės geografijos ir karto-

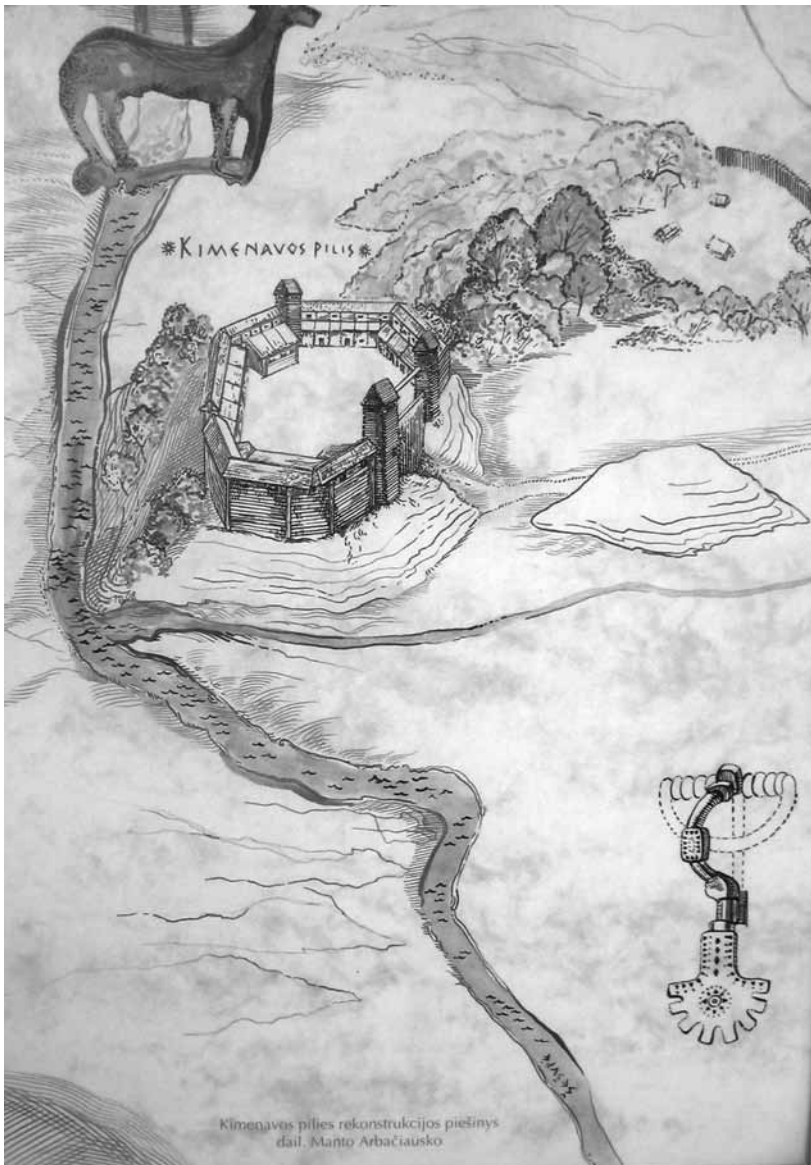
9 pav. Kimenavos pilies gynybinio pylimo ir jo sienos rekonstrukcija

10 pav. Onos Maksimaitienės nurodytas Kumelionių (Kimenavos) piliakalnis (pažymėtas žemėlapyje)

grafijos bruožai“ (p. 50, 55, 56); toks įrašas yra prie knygoje esančio žemėlapio „Kovos su Kryžiuočių ir Livonijos ordinų agresija Pabaltijyje XIII–XV a.“; E. Gudavičiaus straipsnyje „Kryžiuočių ordinas“

(TLE, t. 2, p. 406); P. Pakarklio ir B. Dundulio straipsnyje „Kryžiuočių ordinas, Teutonų ordinas, Vokiečių ordinas“ (LTE, t. 6, p. 195, 196, 197). Taip pat rėmiausi Romo Batūros D. III, 194 skyrelio paaikiniuose (p. 406) esančia nuoroda: „*Kartais Kimenava lokalizuojama toli šiaurės rytuose prie Šešupės deš. kranto, kur ji tapatinama su Kumelionimis (Kapsuko rj.)*.“ Manau, jais remdamiesi, galime tvir-

11 pav. Kimenavos žemės pilies rekonstrukcijos piešinys

tinti, kad istorinis, tikrasis piliakalnio, buvusios pilies ir visos žemės-valsčiaus vardas yra **Kimenavos pilis**, **Kimenavos** žemė. Tokią savo poziciją dėl Kumelionių-Kimenavos vardo tapatumo, paremtą minėtais šaltiniais, išdėsčiau metraščio straipsnyje ir knygoje „Marijampolės miestas“ (2009). Aišku, gerai suvokiau visą sudėtingą istorinę painiavą lokalizuojant kronikininko minimas sūduvių pilis, jų žemes, istorinę painiavą dėl sūduvių etnonimo, jų kultūros, lietuvių tautos genezės, todėl ieškojau istorinio konteksto ir dariau savo išvadas, kurios negalėjo tilpti rašant straipsnį ar knygą. Žr. O. Maksimaitienės žemėlapi (10 pav.).

Pirmiausia trumpai apie etnonimo Sūduva ir visos sūduvių kultūros sąmoningą pakeitimą ir sutapatinimą su etnonimu jotvingiai (Jotva), kuris nuo XIX a. vidurio paplito ir pradėjo įsitvirtinti lenkų istoriografijoje. Rašau „sąmoningą“, t. y. tikslingą, nes kitaip ir nepavadinsi, kai visuotinai pripažįstama, kad Klaudijaus Ptolemėjo II a. įvardinti sudinai-sūduviai ir galindai yra baltai, kurie turi savo teritoriją, bet juos bandoma uždengti jotvingių etnonimu, kurie istoriografijoje (slavų kilmės darinys) pasirodė tik IX a. Jų gyvenamoji teritorija driekėsi Haličio-Volynės ir Pripetės baseino teritorijose. Taip Petro Dusburgiečio Kronikoje įvardinti sūduviai lenkų istorikų darbuose pervadinami jotvingiais.

Vokiečių ordinas visomis išgalėmis stengėsi sujungti dviejų savo šakų – prūsiškosios ir livoniškosios – teritorijas, todėl po Nadruvos ir Skalvos pavergimo, 1274 m. prasidėjo sistemingas Sūduvos nukariavimas, pradedant Pietų Sūduvoje buvusio Kimenavos valsčiaus siaubimu. Iki to laiko Ordinas kalaviju ir papirkinėjimais jau buvo pavergęs prūsų diduomenę ir su jų pagalba nuslopinęs prūsų pasipriešinimą, naudodamas prūsų baudžiavinį darbą, labai intensyviai toliau plėtė pilių tinklą. Pilys buvo pagrindiniai Kryžiuočių ordino atramos taškai, jose pastoviai veikė karinės įgulos, kurios rengdavo represines akcijas, kilus prūsų pasipriešinimui. 1231–1277 m., palyginti nedidelėje teritorijoje, Ordinas pastatė penkiolika pilių: 1231 m. – Torno, 1232 m. – Althauzo, 1232 m. – Kulmo, 1233 m. – Marienverderio, 1236 m. – Elbingo, 1237 m. – Christburgo, 1239 m. – Balgos, 1252 m. – Klaipėdos, 1253 m. – Kroicburgo, 1253 m. – Christverderio, 1253 m. – Karaliaučiaus (Kionigsbergo), 1265 m. – Teplivos (Tapiau), 1266 m. – Brandenburgo, 1277 m. – Brambergo, 1277 m. – Manenburgo. Kito pilių statymo etapo metu, arčiau Lietuvos, pastatytos dar dvidešimt penkios pilys. Nadruvių žemėje buvo pastatyta didelė ir tvirta mūrinė Įsruties (Insterburgo) pilis. Būtų naivu galvoti, kad kronikininkas Petras Dus-

burgietis, 1326 m. rašydamas Kroniką, nežinojo apie Ragainės (pastatyta 1289 m.) pilį ir iš jos rengiamus žygius į šiaurinės Sūduvos žemes.

Dėlei istorinės atminties ir istorinio konteksto pateikiu istoriko Rimanto Jaso „Vertėjo žodyje“ (1998, p. 46–48), leidžiant V. Marburgiečio „Naują Prūsijos kroniką“, išsakytą skausmą bei sūduvių ir lietuvių patirtas netektis kovose su Vokiečių ordinu (iš esmės su visa Šventosios Romos imperija): *„Pasibaigus karams su Vokiečių ordinu, lietuvių tauta buvo visiškai nukraujavusi, ilgam praradusi gyvybinę ir kūrybinę galią, perrengta svetimų kalbų bei kultūrų drabužiu ir pasmerkta vien žūt būtinei kovai dėl savo, kaip tautos, gyvasties tame mažame lopinėlyje žemės, kuri jai dar paliko neapsakomai godūs ir žiaurūs didieji kaimynai.“*

Ant šio lietuvių tautos išlikimo ir gyvybės aukuro savo dalį, savo auką, viską, ką turėjo, paaukojo ir sūduviai. Kaip jie tą darė, kaip jie kovojo, aukojosi ir gynėsi nuo kryžiuočių tvano, rašo pats jų ideologas Petras Dusburgietis. Tad vardan mūsų lietuvių tautos ateities negalime užmiršti sūduvių aukos ir jų krauju aplaistytos Kimenavos žemės. Čia išseko Sūduvos, kaip organizuotos kovos struktūros, jėgos, vadovaujamos Skomanto sūnaus Gedeto, o šis vietovardis (Kimenava) yra labai reikšmingas Lietuvos istorijai tiek dabar, globalizacijos laikais, tiek ir žvelgiant į ateitį.

Gaivindami savo istorinę atmintį, susipažinkime su mūsų protėvių kovomis prieš kryžiuočius ir su Ordino žiaurumais, naudotais prieš mūsų tautą, aprašytais jų ideologo.

Visa Petro Dusburgiečio Kronikos trečia knyga yra skirta Ordino agresijai, karui prieš baltus. Ją sudaro 362 paragrafai, iš jų atrinksiu 43, kurie tiesiogiai susiję su Sūduva, sūduviais ir jų kunigaikščiu Skomantu, kovojusiais su Kryžiuočių-Vokiečių ordinu. Atrinktą medžiagą pateiksiu konspekto forma, nurodysiu paragrafų-skyrelių pavadinimus ir trumpą informaciją, surinktą iš šaltinių. Tikiuosi, kad tokia Kronikos medžiagos pateikimo forma padės (pirmiausia mažiau susipažinusiems su kryžiuočių agresija prieš mūsų tautą) susidaryti pilnesnį vaizdą apie Ordino vykdytą žiaurų karą Sūduvos žemėje.

Toliau vartojamos santrumpos: D. – Petras Dusburgietis; III – Kronikos trečia knyga; 3 ir t. t. – paragrafo (skyrelio) Nr.; p. 85 – puslapis.

D. III, 3, p. 85 <...> Devinta (žemė), – Sūduva <...> Sūduviai, patys tauriausiai <...> garsėjantys ne tik turtais, bet ir galybe.

D. III, 40, p. 111–112 <...> (mūšis prie Renzės ežero-pelkių 1243 m. pab. – 1244 m. pr.) Prūsijos žemės naujakrikštai-atkritėliai (sukilėliai) bei sūduviai <...> pavertė dykromis visą Kulmo žemę.

D. III, 73, p. 137. Tais pačiais m., kai buvo pastatyta Karaliaučiaus pilis [1255–1256 m.], labai įtūžo nadruvių, skalvių ir sūduvių gentys už tai, kad sembai pasidavė tikėjimui ir broliams <...> įsibrovė į Sembos žemę, <...> 1258 pasistatė pilį Vėluvoje.

D. III, 116, p. 158. Vizenburgo valsčių apiplėšė atvykusi kariuomenė iš Sūduvos bei kitų žemių.

D. III, 117, p. 159. Vizenburgo pilis-prūsų vadinama Valevona buvo beveik trejus metus apsupta ir pagaliau 1263 m. pasidavė [buvo palikta].

D. III, 162, p. 182. 1263 04–1264 01 Torunės lig. sudeginimą; Kulmo miesto užpuolimą ir Lubavos pilies bei miesto sugriovimą = sūduviai.

D. III, 164, p. 182. 1263 m. (kiti nurodo 1263–1272) Skomantas įsibrovęs su sūduviais į Kulmo žemę.

D. III, 166, p. 184. 1272 m. arba 1273 m. Skomanto vadov. sūduviai su lietuviais siaubė 9 d. Kulmo žemę.

D. III, 169, p. 186. Pagudėnai, kartu su sūduviais bei kitomis Prūsijos gentimis subūrė stiprią kariuomenę, antrojo sukilimo pradžioje skersai išilgai išnaršė Pagudę bei Pamedę <...> sudegino Versikos pilį, pastatytą tarp Ragavos ir Veisikos upių. ~ 1260 m.

D. III, 173, p. 189. Apie antrąjį Bartenšteino pilies sugriovimą. Sūduviai, išgirdę, kad bartai, varmiai bei kiti prūsai pakluso tikėjimui ir broliams, labai įtūžo ir, atžygiavę <...>.

D. III, 174, p. 189. Apie Bysleidos pilies apgulą ir dviejų tūkstančių sūduvių žūtį (Batūra R. paaišk., p. 398 = abu Bartos puolimai vyko, atrodo, 1273–1274 m.); pilis buvo netoli Bartenšteino, miške Kartene. Dabartiniai Besledai (Bezledy), apie 10 km į š. v. nuo Bartenšteino (dabart. Bartoszyce) prie Bysleidos upelio.

D. III, 192, p. 197. Apie Kulmo žemės bei Graudingo, Marienverderio, Satyro, Kristburgo pilių apygardų nusiaubimą ir Klemento pilies sugriovimą (1262–1277 m.) <...> *Skomantas, sūduvių vadas, su 4 tūkst. savo gentainių ir stipria lietuvių kariuomene, įsiveržė į Kulmo žemę ir spalio 21 11 tūkst. mergelių dieną* (1277 10 21, žr. Batūros aiškinimą, p. 407. 3 išn.).

D. III, 193, p. 199. Apie karą su sūduviais ir apie paskutinį karą Prūsijos žemėje <...> *Užkariavus iš viešpaties Jėzaus Kristaus malonės visas Prūsijos žemės gentis, beliko vienai viena, bet visų ga-*

lingiausioji, būtent sūduviai, kuriuos broliai narsiai puolė <...> štai šitaip pradėjo kariauti prieš Sūduvos žemę.

D. III, 194, p. 199. Apie tai, kaip buvo nusiaubtas Kimenavos valsčius Sūduvos žemėje (tokius puolimo metus nurodo: Ewald – 1277, 1278, Būga – 1274).

Šio paragrafo tekstas ir paaiškinimai pateikti po santrauka.

D. III, 195, p. 200. Apie Lenkijos žemės apiplėšimą <...> 1277 m. spalį lietuviai ir Skomanto vad. sūduviais nusiaubė Bresto-Kujavijos Brestą, Lenčicos ir Dobrynės pasienį (A. Dubonis. Traidenis, p. 129, 188).

D. III, 196, p. 200. Dar apie tą patį.

D. III, 197, p. 200. Apie Sūduvos (žemės) Mėrūniškių valsčiaus nusiaubimą <...> ~ 1278–1279 m. puolimas – paaiškinimai; p. 408; įėjimas į Mėrūniškio žemę greičiausiai buvo Geldapės apylinkėse (Kamiński A., *Jaćwież* <...> p. 56–57).

D. III, 198, p. 201. Apie plėšikautojus <...> kokie nuostabūs ir nepaprasti buvę krikščionių plėšikautojų žygiai.

D. III, 199, p. 201. Apie tą patį.

D. III, 200, p. 202. Apie sūduvių pabėgimą. <...> *įsibrovė su palyginti nedidele kariuomene į Notangos žemę ir <...>.*

D. III, 201, p. 202. Apie brolių Konradą, Prūsijos žemės magistrą, 1279 viešpaties metais. Livonijos žemės mag. Ernestą nukovė 1279 03 5–12 Ašeradės (dab. Aizkrauklės prie Dauguvos) lietuvių kar.

D. III, 202, p. 202. Apie Pakimos valsčiaus Sūduvos žemėje nusiaubimą. Aprašomas 1279–1280 m. žiemos puolimas (Ewald A. L., *Die Eroberung...*, 4, p. 247; *Regesta Lithuaniae...*, p. 117), p. 409. (Būga K. III, p. 146, 17, nurodo 1279 – pagal Sc I 140).

Šio paragrafo pilnas tekstas pateiktas žemiau po santrauka.

D. III, 203, p. 203. Apie brolių Mangoldą, Prūsijos magistrą 1280 viešpaties metais.

D. III, 204, p. 203. Apie Sembos žemės nusiaubimą. Buvo puolama 1281 m. rudenį, Nameisio vad. kar. (Dubonis A. Traidenis, p. 189; kita data – 1280 m. vėlyvą rudenį, Ewald A. ..., paaiškinimai 204, p. 409).

D. III, 205, p. 204. Apie Sūduvos žemės užpuolimą ir daugybės sūduvių nelaisvę bei žūtį [1280/1281 rud. – K. S.). Tuo metu, kai netikėlių kariuomenė buvo Sembos žemėje, brolis Ulrichas Bajeris, Tepliaivos komtūras, su 12 brolių ir 250 raitelių įsiveržė į Sūduvą ir <...>.

D. III, 206, p. 204. Apie brolio Ulricho kovas su sūduviais [jį nukovė – K. S.).

D. III, 207, p. 204. Apie vieno sūduvio atsivertimą ir nuostabų įvykių <...> kilmingas sūduvis, vardu Ruseinis.

D. III, 208, p. 205. Apie Marienburgo pilies pastatymą <...> 1280 viešp. m. Santyro pilis, pakeitus jos vardą bei vietą, buvo perkelta ten, kur dabar tebestovi, ir pavadinta Marienburgu, tai yra šventos Marijos pilimi, p. 409. <...> Nogato d. kr. <...> 1276 m. miestas gavo lokacinę privilegiją.

Ordino konventas perkeltas iš Satyro į Marienburgo pilį 1280 m. (yra dar viena versija – lokacinė priv. išduota greičiausiai tik 1286 m., Powierski J., *Chronologija*, p. 5–31).

D. III, 209, p. 206. Apie tai, kaip buvo nusiaubtas Sūduvos valsčius, vardu Kresmena (1281 02 02 = paaišk. 410). *Brolis Mangoldas, norėdamas, kad kovos su sūduviais <...> ne tik nesilpnėtų, bet kasdien stiprėtų, subūrė visą savo kariuomenę ir grobnyčių dieną, vasario 2 (1281 m.), įsiveržė į Sūduvos valsčių, vardu Kresmena, sudegino Skomanto <...> valsčiaus vado sodybą <...> pasiklydo <...> užėmė visą valsčių ir jį nusiaubė* [1281 vasario 2 d., p. 410 Ewald ir Gerulis! – K. S.]. Šiame kare krito nukauti brolis Ulrichas Bajeris, Tepliaivos (dab. Gvardeiskas) komtūras [pilis pastatyta 1265 m. – K. S.] bei 4 vyrai, o brolis Liudvikas iš Libencelės pakliuvo į nelaisvę.

Kresmenos valsčius buvo apie Skomanto ež. (dab. Skometno į v. nuo Augustavo). Greičiausiai čia ir buvo centrinė Kresmenos (Skomanto) pilis (Kamiński A., *Jaćwież*, p. 102; MGP (Mapa grodzisk w Polsce), p. 55, Nr. 17, 16).

D. III, 210, p. 206. Apie tai, kaip brolis Liudvikas iš Libencelės pirmą kartą pakliuvo į nelaisvę. <...> *Jį paimtą į nelaisvę, atidavė Skomantui. Vėliau brolių Liudviką iš nelaisvės išvadavo vienas minėtojo Skomanto šeimynykštis (famulus) ir sugrąžino pas brolius.*

D. III, 211, p. 206. **Apie Skomanto, Sūduvių vado, atsivertimą.** *Sūduvos val., vardu Kresmena, Skomantas garsėjo <...> pasitraukė iš savo krašto į Rusios žemę su visa šeimyna ir bičiuliais* (p. 410 – gal į Gardino apylinkes).

D. III, 212, p. 207. Apie Sūduvos valsčiaus, vardu Zilija, nusiaubimą ir apie tai, kaip brolis Liudvikas antrą kartą pakliuvo į nelaisvę. <...> *Liudvikas iš Libencelės buvo sužeistas ir paliktas. Netrukus jį aptiko sūduviai <...> buvo nuvestas pas vieną kilmingąjį, vardu Kantigirdas, ir pavestas jo globai.* Paaišk. p. 411 <...> Zilijos valsčius tuo metu greičiausiai buvo į šiaurę nuo Bebro-Elko santakos, jis galėjo aprėpti ir Raigardo apylinkes, eiti link Augustavo (Kamiński A., *Jaćwież*, p. 46–47, 96–98; ir kiti).

D. III, 213, p. 208. Apie tai, kaip buvo palikta Poterbergo pilis ir pastatyta Mevės pilis.

D. III, 214, p. 209. Apie brolių Konrodą iš Tirbergo, Prūsijos magistrą.

D. III, 215, p. 209. Apie vienos Sembos dalies nusiaubimą. *1283 viešpaties metų žiemą aštuoni šimtai raitelių iš Lietuvos per Kuršių neriją įsibrovė į Sembos žemę <...> nusiaubė du jos valsčius, būtent: Abendą (tapatinama su Pavunda (Pawunden), buvusia toliau į rytus, bet Abendos vardas galėjęs būti ir Betin; žr. paaišk. p. 411–412) ir Pa-bečius <...> Kaip tik kitą dieną lietuviai įsibrovė į Sembą <...>.*

D. III, 216, p. 210. Apie naujos pilies pastatymą Sūriosios Jūros pakrantėje, Sembos žemėje, Kuršių nerijoje <...> kuri buvo vadinama Noihauzu (kraco-Kranto, d. Zelenogradskas).

D. III, 217, p. 210. Apie Kimenavos pilies paėmimą ir tūkstančio šešių šimtų sūduvių atsivertimą (apie 1283 m.).

Visas tekstas ir paaiškinimai pateikiami po santrauka.

D. III, 218, p. 211. Apie brolio Fridricho Holės ir 30 vyrų žūtį (1283 m.).

Tais pačiais metais brolis Fridrichas, <...> su 100 raitelių iš Brandenburgo pilies patraukė į Sūduvą; kai žygiavo atgal, paėmęs didelį grobį Kirsnavos valsčiuje, priešai, leidęsi jį persekioti, nukovė jį, ir 30 vyrų. <...> kad šis brolis Fridrichas prieš savo žūtį taip smarkiai kirto kalaviju per nugarą vienam tvirtam kariui, <...> kad tas neatlaikęs smūgio, su arkliu parkrito žemėn, nors šis kirtis jo visai nesužeidė ir nepaliko ant kūno jokio žaizdos pėdsako.

R. Batūra aiškina taip (p. 412): Rudaminos pil. Kirsna up. d. Šešupės intakas (Būga K., 3, p. 144–145, 152; Kamiński A. *Jaćwież*, p. 106–107, kur yra Rudaminos ir keli gretimi pil. (LAA-Liet. arch. atlasas, 2, Nr. 645, 175, 409), Verstaminų pil. grupė (ten pat, Nr. 811–814), o prie Šešupės – Lakinskių pil. (ten pat, Nr. 360). Būga K., Sc. I p.145; 1283 territorium Kirsonovia.

[Brandenburgo pilis past. 1266 m. prie Aistmarių (Pokarviai), dab. Ušakov, į p. v. nuo Tvankstės; 1261 01 Herkus Mantas sumušė kryžiuočius; išvada: kryžiuočiai plėšdami Kirsnavos žemę galėjo žygiuoti ir per Kimenavos valsčių-žemę – tai tiesiausias kelias iš Brandenburgo – K. S.].

D. III, 219, p. 211. Apie vieno Sūduvos kilmingojo ir tūkstančio penkių šimtų sūduvių atsivertimą ir apie tai, kaip buvo apleista ši žemė (1283 m.).

Tekstas ir paaiškinimai pateikiami po santrauka.

D. III, 220, p. 212. Apie malonę, teikiamą netikėliams, priimančiams Kristaus tikėjimą.

Tiems, kurie, išsižadėję stabmeldystės, priima Kristaus tikėjimą, broliai teikia štai šias malones. Aukštos kilmės ir kilmingo kraujo žmogui duoda tiek žemės be priedolių, kad jis galėtų taip gyventi, kaip dera jo luomo žmogui; nekilmingas turi tarnauti broliams taip, kaip to reikalauja po šiai dienai Prūsijoje išlikę papročiai.

D. III, 221, p. 212. Baigiamasis karas Prūsijoje. Prasideda karas su lietuviais.

1283 viešpaties metais, kai nuo karų su prūsų gentimis pradžios prabėgo jau 53 metai ir visos šios žemės giminės /nationes/ jau buvo nukariautos ir išvaikytos, žodžiu, kai čia nebeliko nė vieno, kuris nebūtų nuolankiai paklusęs šventajai Romos bažnyčiai, teutonų ordino broliai šitaip pradėjo karą su ta galinga, kietasprande ir kariauti pratusia tauta, kuri gyveno Prūsijos žemės kaimynystėje, anapus Nemuno, Lietuvos žemėje.

D. III, 223, p. 213. Apie Gardino pilies nusiaubimą (1284 m. vasara).

D. III, 224, p. 214. Apie Skomanto mirtį.

<...> štai Skomantas, anksčiau be saiko persekiojęs dievo bažnyčią, dabar tapo karštu tikėjimo gynėju ir garbingu krikščionių tautos vadu.

Petras Dusburgietis Kronikos trečiosios knygos tris paragrafus (194, 217 ir 219) skyrė Kimenavos žemei (valsčiui), Kimenavos piliai, jos pilėnams, sūduvių Kimenavos vadui, kilmingam ir atkakliam vyrui Gedetui ir kitos Sūduvos dalies vadui Skurdai – jų kovoms.

D. III, 194, p. 199. Apie tai, kaip buvo nusiaubtas Kimenavos valsčius Sūduvos žemėje.

[K. Būga puolimą datuoja 1274 m. (žemiau pateiktas šaltinis) – K. S.]

Brolis Konradas iš Tirbergo, magistras, ir daug brolių su tūkstančiu penkiais šimtais raitelių įsiveržė į Sūduvos žemę ir nusiaubė tą jos valsčių, kuris vadinamas Kimenava¹; neskaitant galybės užmuštųjų, jie išsivarė su savimi tūkstantį belaisvių ir išsigabeno galybę kitokio grobio. Kitą dieną, kai brolių kariuomenė atsitraukdama priėjo mišką, vardu Vinsas², juos pasivijo trys tūkstančiai rinktinų sūduvių vyrų, kuriuos broliai su saviškiais drąsiai užpuolė, daugybę nukovė ir mirtinai sužeidė, o kitus nuvijo iki įeigos į jų žemę. Šiose kautynėse brolių kariuomenė neteko šešių vyrų, kritusių kovoje, visi kiti sveiki sugrįžo atgal.

Tai pirmojo Kimenavos valsčiaus nusiaubimo aprašyme minimų vietovardžių aiškinimas.

Romas Batūra Kronikos § 194 pateikia tokius paaiškinimus (Paaiškinimai. III dalis, 194, p. 407):

„¹ D. – *Kymenow*, Jer. – *Kimenow*; Kimenava, istoriografijoje (Łowmiański H., *Studia...*, 2, p. 43; Kamiński A., *Jaćwież...*, p. 103–105) tapatina su Pokima (D. III, 202; Būga K., 2, p. 102; 3, p. 146).

Kimenavos-Pokimos valsčių bandoma lokalizuoti vakariniame jotvingių ploto pakraštyje, į šiaurę ir pietus nuo Didžiojo Selmento ežero Elko apylinkėse (Kamiński A., *Jaćwież...*, p. 105), nors valsčiaus žemės galėjo tęstis ir toliau į vakarus.

D. III, 217 irgi rašo apie Kimenavos pilį. Prie Didžiojo Selmento ežero (Selmet Wielki) išliko jotvingių piliakalnis (apskritos formos, skersmuo apie 60 m – Baranowski T., Zajączkowski W., *Archeologia...*, p. 110). Prie ežero yra keturi piliakalniai (MGP, p. 55). Kimenavos pilies buvo ieškoma ir labiau į vakarus, netoli Ario ežero (Arys See, lenk. Orzysz), prie Skomacko vietovės, baigiančio užaugti Juodojo ežero krante išlikęs piliakalnis (buv. gyvenvietėje Werder, dab. Polska Wola), kuris, XIX a. 3 dešimtmečio duomenimis, vietos žmonių buvo vadinamas *Kaymenau* (CV, t. 34, p. 139; plg. HE, p. 176; MGP, p. 55). ***Kartais Kimenava lokalizuojama šiaurės rytuose prie Šešupės deš. kranto, kur ji tapatinama su Kumelionių (Kapsuko rj.) (LTE, 6, p. 196), nors Kumelionių piliakalnis yra kair. Šešupės krante (LAA, 2, Nr. 349).*** [Juodas kursyvas K. S. – norint atkreipti dėmesį; R. Batūra teisus dėl piliakalnio vietos, LTE, 6, p. 196 yra įsivėlusį spausdinimo klaidą, bet O. Maksimaitienės žemėlapyje Kumelionių-Kimenavos piliakalnis yra kairiajame Šešupės krante.] Kimenavos puolimas datuojamas 1278 m. (Ewald A. L., *Die Eroberung...*, 4, p. 240).

² D. ir Jer. – *Winse*. Giria buvo tarp Nagutino (lenk. Niegocin) ir Snervų (lenk. Śniardwy) ežerų (Toeppen M. HCKP, p. 31, žemėlapis; Kamiński A., *Jaćwież...*, p. 117), ji galėjo driektis ir toliau į šiaurės rytus (plg. gyvenvietę *Wensewen*, dab. Venževas (Wężewo) į rytus nuo Olecko – SCH-K; HGAPW), plg. Būga K., 3, p. 149; Mažiulis V., *Selonica*, p. 8.“

Romo Batūros § 194 paaiškinimuose pateikta keletas klaidinančių teiginių, kurie neatitinka Dusburgiečio Kronikos. Dusburgietis § 194 aprašydamas Kimenavos valsčiaus nusiaubimą visai nemini jokios Pokimos. Pagal K. Būgą, Kimenavos valsčius buvo nusiaubtas 1274 m. Pokimos valsčiaus nusiaubimas Kronikoje aprašomas § 202 ir

Dusburgietis jo nesieja su Kimenavos valsčiumi. Pagal K. Būgą, Pokimos valsčius nusiaubtas 1279 m., t. y. praėjus 5 metams po Kimenavos valsčiaus užpuolimo.

Batūra Kronikos § 194 paaiškinime rašo: „D. III, 217 irgi rašo apie Kimenavos pilį. Prie Didžiojo Selmento ežero (Selmet Wielki) išliko jotvingių piliakalnis <...>.“ Taip, Dusburgietis § 217 rašo apie Kimenavos pilį, bet tame Kronikos tekste visiškai nėra jokių ežerų ir kitų nuorodų apie Kimenavos pilies lokalizaciją. Dusburgiečio § 217 rašoma apie Kimenavos pilies paėmimą, kurį K. Būga datuoja 1283 m., t. y. po 9 metų nuo § 194 minimos Kimenavos. Kaip rašo Dusburgietis, pirmojo Kimenavos puolimo metu kryžiuočiai nužudė daug žmonių, buvo „*galybė užmuštųjų*“ ir „*jie išsivarė su savimi tūkstantį belaisvių*“. Matyt, kažkiek žmonių galėjo pasislėpti. Tačiau turėdami mintyje tų laikų pietinės Sūduvos valsčių nedidelį dydį ir vidutiniškai jam tenkantį 3 žm./km² tankį, galime teigti, kad užpultas valsčius buvo visiškai sunaikintas ir ta teritorija per 9 metus tikrai buvo užvaldyta Ordino. Kronikos § 217, praslinkus 9 metams, rašoma apie stambios sūduvių Kimenavos pilies paėmimą, kuri, pagal tokį aiškinimą, kaip nemirtingas „feniksas“ išdygo kryžiuočių užvaldytoje žemėje.

Žinoma, negerai, kad R. Batūra Dusburgiečio Kronikos tekste įvardintus sūduvius (Sūduvos etnonimą) pakeičia jotvingiais. Taigi, į istoriją lenda lenkų-slavų politinės nuostatos, o ne Kronikos – vertingo istorijos šaltinio teiginiai. Apie tai rašo ir A. Kaminskis savo 1953 m. knygoje.

R. Batūra § 194 paaiškinime netiksliai sieja K. Būgos ir A. Kaminskio nuorodas dėl Pokimos valsčiaus-pilies tapatinimo su Kimenavos valsčiumi-pilimi, nes abu nurodytų šaltinių autoriai netapatina Kimenavos su Pokima.

K. S. – R. Batūra § 194 paaiškinime remiasi K. Būga ir nurodo šaltinį taip: „Būga K., 2, p. 102; 3, p. 146“. Pirmiausia pasiaiškinkime, ką rašo Kazys Būga, *Rinktiniai raštai*, t. 2, p. 102.

Tai XXIV. *Kalba ir Senovė*, p. 99. 33 Festschrift Adalbert Bezenberger 100 psl. Būga taria: „*Neiškenčiu kelių žodžių nepasakęs apie mūsų tautiečio Jurgio Gerulio straipsnį „Zum Sprache der Sudauer-Jatwinger“.* *Sudų (sudinių, sudavų) arba jotvingių kalba man senai rūpi.*“ Toliau, p. 102, rašo: ***Kymenow ir Pokima***. Pokimos srities gyventojus Ipatijaus kronika (1256 m., p. 833) vadina *Pokinci*, tai yra daugiskaitos vardininkas, kilęs iš senesnės lyties. Mūsų vietovardžius jotvingiai bus tarę: *Kimeno(u)va ir Pokima* arba (kai kuriose šnektose) *Pokema*.

K. B. – **netapatina Kimenavos su Pokima; sako ir Pokima.**

Toliau – Batūros R. nurodytas K. Būgos šaltinis: (3, p. 146).

K. S.: 3 – reiškia rinktinių raštų trečią tomą, p. 9: Tai XXXII. *Lietuvių kalbos žodynas*, p. 85. Lietuvių tauta ir kalba bei jos artimieji giminaičiai, skirsnis-paragrafas 112, p. 136. *Sūduvos sričių vardus Kymenow* Sc I 138 ir **Pokima** 140 *dėl Ipatijaus kronikos lyties ...* (kartoja 2, p. 102); dar žr. skirsnis-paragrafas: „114. Jotvingių-sūdu kalbos liekanos, B. Vietovardžiai: p. 144, pastraipa 8) *magistre et plures fratres cum mille et quingentis equitibus intraverunt terram Sudoviae, et territorium, quod dicitur Kymenow, depopulati sunt 1274 m. Sc I 138, 1283 m. de Kymenovia I. C. 145* <Kimenovo (žr. a. § 112)“ K. S. – vertimas: **8) magistras ir (su) broliais, daugiau kaip tūkstantis penki šimtai raitelių, įsiveržė į Sūduvos žemės teritorijos valsčių Kymenow, nusiaubdami jį 1274 m. Sc. I 138 [atitinka D. III, 194 tekstą – K. S.], vėl apie 1283 m. Kymenovia I. C. [tai § 217 ir 219 – K. S.]**

Santrumpų paaiškinimas:

Sc = Scriptorum rerum Prussicarum. Leipzig, 1861–1874. Būga K. I. Sutrumpinimai, p. 635;

I. C. = Clavis Germanico-Lithuana. Dviejų tomų Karaliaučiaus archyvo rankraštis su priedais „Sum Christiani Friedrici Stimeri Salav. 1746“. Būga K. I. Sutrumpinimai, p. 614.

Dėl Winse girios. Nežinau, kokių minčių vedini „kitos dienos“ istorikai ėmėsi aiškinti ir mokyti, kad „Vinso giria nėra Ramintos giria“, nors aš šio teiginio niekur nei tvirtinau, nei tuo labiau rašiau. Vinso miško vardą aptikau Petro Dusburgiečio Kronikoje (D. III, 194). Apie Vinso mišką paaiškinimus yra pateikęs R. Batūra, čia pridėsiu tik savo pastabą – einant į šiaurės rytus nuo Olecko, kaip nurodo R. Batūra, galime pro Suvalkus atsидurti prie Vištyčio-Geisryčio ežero ir ten esančios Ramintos girios.

Dabar pasiaiškinsiu, ką apie Kimenavos ir Pokimos pilių lokalizaciją rašo A. Kamiński „Jaćwież...“, p. 103–105, skyrelyje „6. Pokima ir Kimenava“. Pokimos valsčius žinomas iš P. Dusburgiečio Kronikos (P. D. III, 202) ir iš Volynės metraščio 833, kurį bandoma tapatinti, pradedant Toeppenu, su Kimenavos (P. D. III, 194, 217 ir 219 skyreliai (paragrafai) valsčiumi. Toliau A. Kaminskis teigia: „**Gaila, kad nėra vienas tyrėjas, identifikavęs Pokimą ir Kimenavą, šio identifikavimo nepagrindė etimologiškai, taip pat buvo daroma prie-**

laida, kad Kimenava buvo pradinis vardas ir kad šiam pavadinimui pasiimti šiuolaikinių gyvenviečių pavadinimai, siekiant rasti piliakalnį tuo pačiu pavadinimu kaip valsčius. Tačiau nei vienas bandymas neįtikina.“

Dar daugiau abejonių A. Kaminskiui kelia pats Kimenavos vardo priskyrimo (paieškos) principas, nes galimai iš jo kilęs pavadinimas buvo plačiai naudojamas. Tai liudija tiek Dusburgo, tiek Volynės kronikos, tiek rimuota Jarošino (Jerošino) kronika. Toliau A. Kaminskis ragina: „Taigi pasiremki šaltinių turiniu, kad rastume užuominų, padėsiančių nustatyti valsčiaus vietą. Kimenava yra pirmasis valsčius (žemė), nuo kurio kryžiuočiai pradėjo jotvingių (sūduvių) naikinimą (P. D. III, 194), „kitą dieną“ juos prie kelio per Vinso girią pasivijo kimenoviečiai.“ Antrojo puolimo į Kimenavą (P. D. III, 217) aprašyme pirmiausiai rašoma apie kryžiuočių invaziją į Sūduvą, jų susitikimą su Liudviku iš Libencelės, kuris kartu su savimi vedė į Sembą jotvingių (sūduvių) atsivertėlius, ir tik „kitą dieną“ kryžiuočių riteriai įsibrovė į Kimenavos valsčių, smarkiai puolė ir apgulė Kimenavos pilį. Galiausiai Dusburgietis (P. D. III, 219) trečią kartą Kimenavą mini paskutinėje pastraipoje, aprašančioje karus Sūduvoje. **Skirtumas (neatitikimus) tarp pirmojo ir antrojo aprašymų, nustatant valsčiaus vietą, galima lengvai paaiškinti: kiekvienas iš šių Kimenavos (žemės-valsčiaus) puolimų vyko skirtingais keliais: pirmasis yra pietprūsių (čia Kimenava buvo prie sienos [miško užtvary ir įeigų]), antrasis – šiaurinis maršrutas, tikriausiai einantis iš Sembos (čia reikėjo eiti per kitas jotvingių (sūduvių) sritis.**

Taigi galime pripažinti, kad 1274 m. pirmą kartą nusiaubtas Kimenavos valsčius-žemė buvo pietinėje Sūduvos dalyje, tačiau po baisaus jos nusiaubimo vargu ar ten buvo likę ką plėšti antrą kartą. Jis jau buvo kryžiuočių užgrobtas ir rengti naują (1283 m.) kryžiuočių antpuolį į užgrobtą valsčių yra nelogiška ir neatitinka istorinio konteksto. Keista, kad to nenori pastebėti „kitos dienos“ istorikai, kurie ir toliau imasi matuoti, kiek kilometrų galima nužygiuoti per „kitą dieną“, tuo labiau kad pats Dusburgietis rašo (§ 221): „1283 m. <...> visos žemės buvo nukariautos <...>“.

Pagal A. Kaminskį, **antrasis – šiaurinis – maršrutas (čia reikėjo eiti per kitas jotvingių-sūduvių sritis) tikriausiai eina iš Sembos. Iš antrojo žygio aprašymo [susitikimas su Libencele] taip pat aiškėja, kad Kimenava buvo kažkur į šiaurę arba šiaurės vakarus nuo Žilinos valsčiaus. Aleksandras Kaminskis iš trečiojo kryžiuočių**

žygio aprašymo daro ir tokią išvadą: Kimenavos žemė buvo viena stipriausių ir labiausiai ginamų valsčių (žemių).

A. Kaminskio knygoje „Jaćwież...“ yra pateiktas Jotvingių (Sūduvos krašto) XIII a. žemėlapis su istorinių žemių-valsčių pavadinimais ir pažymėtos kryžiuočių plėšiamųjų žygių maršrutų kryptys. Jame, pasiremdamas A. Kaminskio nurodytu antrojo žygio šiauriniu maršrutu, įterpia Kimenavos pilies-valsčiaus vardą. Trikampiu pažymėjau Kimenavos pilį, tai dabartinis Kumelionių piliakalnis.

Išvada. Šiame paaiškinime išdėstytos ir kitos dar neįvardintos aplinkybės leido man, rašant straipsnį, knygą, priimti sprendimą dėl Kimenavos žemės lokalizavimo pagal Onos Maksimaitienės Kumelionių ir Kimenavos piliakalnių-pilių tapatinimo versiją. Šį sprendimą patvirtina ir Aleksandro Kaminskio minėtoje knygoje pareikšta nuomonė dėl kryžiuočių invazijos šiaurinio kelio maršruto, taip pat kitos jo nuostatos, kurias esu trumpai paminėjęs.

Dabar susipažinkime su Kronikoje aprašytu antruoju Kimenavos žemės puolimu.

D. III, 217, p. 211. Apie Kimenavos pilies paėmimą ir tūkstančio šešių šimtų sūduvių atsivertimą. Pagal K. Būgą, tai įvyko 1283 m.

„Tuo metu tas pats brolis Konradas, magistras, rūpindamasis jam patikėtomis pareigomis, ne vieną naktį praleido be miego, svarstydamas, kaip atvesti į tiesos kelią tikėjimo priešus sūduvius. Siekdamas šio tikslo, subūrė daug brolių bei kitų karių; kai traukė link Sūduvos, jį pasitiko brolis Liudvikas iš Libencilės, atsivedęs su saviimi Kantigirdą, kurio kitados buvo paimtas į nelaisvę, ir tūkstantį šešis šimtus abiejų lyčių sūduvių, kuriuos, būdamas nelaisvėje, atvertė į Kristaus tikėjimą. Juos išvydęs, magistras labai nudžiugo ir įsakė jiems žygiuoti link Sembos žemės [GAO – Gerulis apie sūduvius Semboje – K. S.]. Šitai padaręs, magistras kitą dieną su savo kariuomene įsibrovė į Sūduvos valsčių, vardu Kimenava, ir taip smarkiai užpuolė to pat vardo pilį [Batūra R. nurodo į D. III, 194 2 paaiškinimą, kurį jau aptarėme ir pažymėjome, kad § 217 pilies negalima tapatinti su § 194 pilimi – K. S.], kad pilėnai netruko ją atiduoti sulygę, jog jiems bus leista netrukdomiems iš čia išeiti su visa manta, pasižadėjus priimti Kristaus tikėjimą. Tada jiems paskyrė vedlį ir įsakė nedelsiant keliauti į Sembos žemę. Kai kitą dieną, nusiaubę Kimenavos valsčių, broliai su savo kariuomene patraukė atgal, jie sužinojo, kad minėtieji Kimenavos pilėnai, nužudę vedlį, visai kitu keliu pasuko į Lietuvą. Vis dėlto brolis Liudvikas su savo palyda atžygiavo į Sembos žemę, kur visus krikštas prikėlė naujam gyvenimui.“

12 pav. Sūduva-Jotva XIII a. A. Kamiński

Būga K. III, 114. „Jotvingių-sūdų kalbos liekanos, B. Vietovardžiai: p. 144, pastraipa 8) ... 1283 m. de Kymenovia I. C. 145<Kimenovo (žr. a. § 112)“ puolimą datuoja 1283 m.

I. C. = Clavis Germanico-Lithuana. Dviejų tomų Karaliaučiaus archyvo rankraštis su priedašu „Sum Christiani Friedrici Stimeri Salav. 1746“. Būga K. I. Sutrupinimai, p. 614.

Dusburgietis šiame Kronikos skyrelyje, pats to nenorėdamas, atskleidžia Kimenavos pilies gynėjų gebėjimą ir atkaklumą ginant savo pilį (<...> *kitą dieną su savo kariuomene išibrovė į Sūduvos valsčių, vardu Kimenava, ir taip smarkiai užpuolė to pat vardo pilį <...>*) ir jų

vado sumanumą išsaugoti savo gentainių gyvybę (<...> *pilėnai netruko ją atiduoti sulygę, jog jiems bus leista netrukdomiems iš čia išeiti su visa manta, pasižadėjus priimti Kristaus tikėjimą.*)

Kronikos § 217 tekste neįvardintas Kimenavos pilies gynėjų vadas, bet jį galime atsekti iš Kronikos § 219 pateiktos žinios: „*Kimenavos sūduvių vadas Gedetas, reikia suprasti Kimenavos žemės vadas, jau nebegalėjo atsispirti dažniems ir smarkiems brolių antpuoliams* <...>“ Ir po šios žinios toliau rašo: „*Tačiau Skurda, kitos Sūduvos dalies vadas, paniekinęs tikėjimo malones, patraukė su savo žmonėmis į Lietuvos žemę* <...>“. Šita žinia yra beveik identiška kaip § 217 skelbiama žinia: „*Kai kitą dieną, nusiaubę Kimenavos valsčių, broliai su savo kariuomene patraukė atgal, jie sužinojo, kad minėtieji Kimenavos pilėnai, nužudę vedlį, visai kitu keliu pasuko į Lietuvą*“. Todėl tęsdami šią mintį galime teigti, kad Kimenavos pilies gynybai vadovavo Skurda. Būtent Skurda, gindamas Kimenavos pilį (dab. Kumelionių piliakalnis), parodė didelius karo vado gebėjimus ir kryžiuočiai, neįstengę jos paimti, pradėjo derybas dėl pasidavimo. Jomis sumaniai pasinaudojo Skurda ir išsaugojo savo karius, savo gentainius nuo žūties ir Kryžiuočių ordino vergijos. Skurda parodė didelį didvyriškumą ir neišdavė Tėvynės, savo bočių žemės Sūduvos. Su savo kariais, artimaisiais pasitraukęs už Nemuno į Lietuvą toliau ją gynė nuo kryžiuočių agresijos. Tai mūsų tautos didvyriškumo chrestomatinis pavyzdys, o istorinis pilies vardas Kimenava su jos gynėjų vadu Skurda turi būti įrašytas į Lietuvos vardų-vietovardžių registrą ir gražintas į vartoseną.

Nagrindėdami Kronikos § 194 skyrelį pateikėme svarius, šaltiniais pagrįstus įrodymus, kurie patvirtina 2010 m. istorijos paveldo metraščio „Terra Jatwezenorum“ antrame tome paskelbtame straipsnyje „Sūduvos krašto istorinė Kimenavos žemė“ skelbtą žinią – Kimenavos

13 pav. Kimenavos pilies kalnas 1927 m. Kumelionių piliakalnis

pilis, tai Marijampolės miesto ribų teritorijoje išlikęs piliakalnis, kuriam yra pritaipęs Kumelionių vardas.

Kimenavos žemės centrinė pilis nebuvo vienalytė, o sudaryta iš trijų pilių: Kimenavos, Meškučių I ir Meškučių II. Visos trys pilys buvo įrengtos kairiajame Šešupės krante ir stovėjo visai šalia. Peršasi išvada, kad tai buvo tos pačios giminės bendruomenės pilys su 6 ha ploto papėdės gyvenvietėmis. Vardijant šių pilių žemės ypatybes būtina paminėti, kad jų artimame areale aptinkame labai senas Pietarių ir Nendriinių gyvenvietes. Pastaroji yra išskirtinė tuo, kad joje atrasta gerai išsilaikiusi metalo lydymo krosnelė, o šalia gyvenvietės buvusiam kapinyne rasta X–XIII a. degintiniai žmonių kapai ir 66 žirgų kapai, kuriuose surasta 105 žirgų skeletai ir nemažos įkapės. Turtingos ir prabangios įkapės rodo to meto visuomenės pasiskirstymą į vadus, kilminguosius ir paprastus karius. Tiek bendrosios kultūros, tiek istorijos paveldo prasme, tai unikalus Sūduvos kultūros paveldo draustinis. Čia 2007 m., šalia Meškučių piliakalnio, buvo atrasta dar prieškristinių laikų senovės gyvenvietė ir kapinynas. Kitas kapinynas rastas dešiniajame Šešupės krante, buvusiam Liepynų kaime, beveik tiesiai prieš Kimenavos pilį (dab. Kumelionių piliakalnis). Dar vienas kapinynas, tai Pietarių pilkapis, kuriame rastas bronzinis kovos kirvelis (dalis jo). Visa tai rodo šių pilių sąsajas su gilia senove ir ilgą jų atsiradimo istoriją bei iš šių erdvių sklidusių susiformavusių giminių įtaką aplinkinėms pilims. Paminėti piliakalniai ir kapinynai yra labai svarbus sūduvių kultūros paveldas, lietuvių tautos turtas ir jį reikia pagarsinti, įrašant į Lietuvos vietovardžių registrą.

Istorinėje Kimenavos žemėje, vienintelėje iš visos šiandieninės Lietuvos teritorijos vietų, teka dvi upės-upeliai, pavadintos duonos deivės Jevinės (Javinės) vardu. Viena Javonė (po 1934 m. buvo keista į Jevonis) teka Kimenavos-Meškučių piliakalnių areale. Kita, triskart didesnė, teka prie Kunigiškių piliakalnio. Etimologų žiniomis, lietuvių kalbos žodis *javas* kitose Europos indoeuropiečių kalbose neaptinkamas. Jam giminiškų žodžių aptinkame Artimųjų Rytų šeimos kalbose. Indoeuropiečių žodžių lizdo *javas* geografija suponuoja tik tokią išvadą – tokiu vardu vadintas grūdinis augalas, o augalų sėklą į Baltijos pakrantes bus atgabenę gintaro pirkliai iš Artimųjų Rytų (Seibutis A., 2009, p. 38). Pranas Kulikauskas archeologinių radinių Kuršių nerijoje pagrindu teigia, kad ten aptikta keramikos, rasti grūdviečių įspaudai yra kviečių grūdų, o tos šukės yra neolito, IV–II tūkstantmečio pr. Kr. laikų. Tai yra seniausias kviečio pėdsakas, aptiktas pajūryje. Iš čia kviečiai plito gilyn į Sūduvą, kitas baltų žemes. 1994 m. Tarptautinė

astronomų sąjunga Veneros planetos vieną kalnų žiedą pavadino lietuvių derlingumo deivės Javinės vardu. Taigi upelio vardas Jevonis yra reliktinis hidronimas Lietuvoje.

1283 m. Petras Dusburgietis „Prūsijos žemės kronikoje“ (§ 219, p. 211) dar kartą rašo apie Kimenavą.

D. III, 219, p. 211. Apie vieno Sūduvos kilmingojo ir tūkstančio penkių šimtų sūduvių atsivertimą ir apie tai, kaip buvo apleista ši žemė. Anot K. Būgos, tai įvyko 1283 m.

Daug kartų ir be galo ilgai broliai kariavo su sūduviais, tačiau, nenorėdami išsiplėsti, nerašysime apie tuos karus. Kai Gedetas, kilmingas ir atkaklus vyras, turėjęs didelę galią bei daug turtų, Kimenavos sūduvių vadas, jau nebegalėjo atsispirti dažniems bei smarkiems brolių antpuoliams, su savo namais bei šeimyna ir su tūkstančiu penkiais šimtais vyrų bei moterų jis pasitraukė pas brolius ir priėmė krikštą. Tačiau Skurda¹, kitos Sūduvos dalies vadas, paniekinęs tikėjimo malones, patraukė su savo žmonėmis į Lietuvos žemę, ir šitaip Sūduvos žemė po šiai dienai lieka negyvenama.

Tik dabar paaiškėjo, ką Petras Dusburgietis turėjo mintyje, prie Kimenavos sūduvių vado Gedeto vardo pridėdamas epitetus „kilmingas ir atkaklus <...> turėjęs didelę galią ir daug turtų“ (žr. 219 Kronikos skyrelį). Įvardinti epitetai ir vardas Gedetas (Gedetes) savo esme atitinka kunigaikščio Skomanto sūnaus vardą ir jo socialinę padėtį, jis yra kunigaikščio sūnus. Taigi, Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronika“ (219 skyrelis, p. 211) liudija, kad Gedetas kilmingas kunigaikštis ir yra sūduvių Kimenavos žemės vadas.

Kazys Būga Kimenavos žemės ir pilies puolimą datuoja 1283 m. ir jos vardo nekeičia Pokimos žemės vardu (K. Būga III, p. 136, 144). Kresmenos Skomantas turėjo tris sūnus: Rukals, Gedetes ir Galms. Tai patvirtina Ordino apdovanojimo žeme Prūsijoje 1285 m. balandžio 18 d. dokumentas, kuriuo jam su teismo teisėmis ir už karines priespaudas su paveldėjimo teise visiems trimis sūnams (Rukals, Gedetes, Galms) suteikta Stenio valda, Penkoveo vadintos pievos bei nedidelis Labalauks laukas. Vėliau ta vietovė vadinosi Didieji Stengiai, XVI a. buvo apie 30 valakų (PUB-2, nr. 464.; K. Būga. *Rinktiniai raštai III*, p. 137, 140; H. Boockmann. *Vokiečių ordinas*. 1999–2002, p. 93).

Sūduvių kunigaikštis Skomantas, kryžiuočiams sunaikinus jo tėvoniją ir Kresmenos žemę, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Traidenio buvo įkurdintas Veisės žemėje (dab. Veisiejų-Kapčiamiesčio arealas). Čia jis turėjo savo dvarą ir su kariauna saugojo nuo Vokiečių ordino netikėtų puolimų Gardiną bei įėjus į Lietuvos gilumą ties Pervalka.

Tačiau pasikeitus politinei situacijai (staiga neliko Traidenio), Skomantas, matyt, kilus pavojui jam ir jo artimiesiems, nusprendė 1284 m. pasitraukti į Prūsiją. Apie šį pasitraukimą liudija šaltiniai, galima manyti, kad Lietuvoje praūžė mažas vidaus karas. Apie tai rašo istorikas Artūras Dubonis savo monografijoje „Traidenis“. Jis daro išvadą, kad Lietuvos didysis kunigaikštis Traidenis mirė 1282 m. pirmoje pusėje, nes Lietuvos užsienio politikoje pastebimi pokyčiai, kurie neatitinka Traidenio politikos krypties. Matyt, vyko kova dėl valdžios, kurios nugalėtojais tapo nužudytojo Vaišelgos šalininkai, kurie stoji prieš Traidenio didikus, jo šalininkus (A. Dubonis, *Traidenis*, p. 145, 146).

¹ Būga K. III, p. 141, „§ 29 – Skurda 1283 m. pasitraukė į Lietuvą, Sc I 146“.

Kimenavos-Kumelionių piliakalnis – Kimenavos žemės pilis (tyrimų šaltiniai)

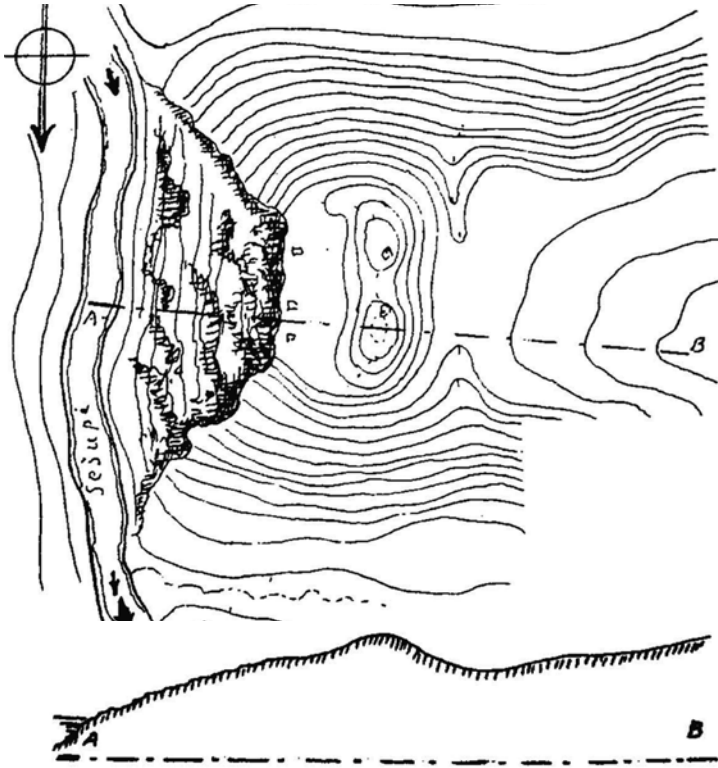
Kimenavos piliakalnis didingas, pradėtas naudoti maždaug nuo I tūkstantmečio pabaigos pr. Kr. (V. Daugudis. 1995 10 6–8 Tezės ir 1996 m. *Liaudies kultūra* Nr. 4), įrengtas kairiojo Šešupės kranto kalvoje – iškyšulyje ties santaka su gilia vagoną išrėžusiu Uosupiu. Iš rytų jį supa Šešupė, dabar plačiai išsiliejęs Marių tvenkinys, iš pietų – kažkada tekėjusio upelio gilus slėnis, iš šiaurės – Uosupio upelis su stačiais ir aukštais krantais. Iš vakarų pusės dirbami laukai, nuo kurių piliakalnis skyrė kitados buvęs gana gilus, apie 35 m ilgio ir 6 m pločio viršuje, gynybinis griovys. Dabar jis yra užslinkęs-užlygintas ir jo vietoje matyti tik žemės įlinkį. 1968 m. Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba ištyrė dalį piliakalnio likučių. Radiniai datuojami I–XIII a.; G. Zabiela piliakalnį datuoja XI–XIII a. (*Lietuvos medinės pilys*. 1995, p. 192–193).

Šaltiniai:

P. Tarasenko, *Užnemunės krašto piliakalniai*. V., 1997, p. 92; p. 93 – Prierasas. 1968 m. Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba ištyrė dalį piliakalnio likučių. Radiniai datuojami I–XIII a.

Literatūra:

V. Daugudis, *Kapsuko apylinkių piliakalnių tyrinėjimai 1968 metais // Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 metais*. V., 1970, p. 28–29; Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje. I. 1978, Vytautas Daugudis, *Gyvenvietės ir pastatai*, p. 14–47; P. Kulikauskas, *Užnemunės piliakalniai*. V., 1982; G. Zabiela, *Lietuvos medinės pilys*. V., 1995, p. 192–193; V. Daugudis. *Kumelionių piliakalnio tyrinėjimų reikšmė senųjų baltų genčių praeities pažinimui*. „Liaudies kultūra“, 1996 m., Nr. 4; V. Daugudis, *Kumelionių pilia-*

14 pav. Kimenavos pilies (Kūmelionių piliakalnio) topografinis planas. 1954 m.

kalnio tyrinėjimų reikšmė nagrinėjant Lietuvos piliakalnių gyventojų praeitį. 1995 10 6–8 pranešimo tezės mokslinėje konferencijoje „Sūduvos priešistorija ir istorija“, Marijampolė.

Pranas Kulikauskas savo veikale *Užnemunės piliakalniai*. V., 1982 rašo apie V. Daugudžio atliktus Kūmelionių piliakalnio tyrimus, jų radinius, bet niekur nenurodo datos.

Petras Dusburgietis, Ordino ideologas, Kryžiuočių ordino žygį į Sūduvos žemes savo Kronikos propagandinėje formoje (§ 193, p. 199) mini taip: „Užkariavus iš viešpaties Jėzaus Kristaus malonės visas Prūsijos žemės gentis, beliko vienai viena, bet visų galingiausiaji, būtent **sūduviai**, kuriuos broliai narsiai puolė, ne tiek pasikliaudami žmogaus drąsa ir gausia kariuomene, kiek dieviškąja pagalba, nes žinojo, kad viešpats yra mokęs, jog, aukojant auką, privalu aukoti ne tik galvą ar kurią kitą kūno dalį, bet ir uodegą. Todėl ir broliai, norėdami aukoti nedalomą auką, štai šitaip pradėjo kariauti **prieš Sūduvos žemę**.“

Lietuvių tautos žymus kalbininkas Kazys Būga pirmą pietinėje Sūduvos dalyje esančio valsčiaus-žemelės Kimenavos sunaikinimą datuoja 1274 metais (III, p. 146; 1274 Sc. I 138). Sekant Kronika, Kimenavos žemelė-valsčius buvo pirmoji pietinėje Sūduvoje Ordino užpulta ir sunaikinta bendruomenė, toliau buvo kitos agresijos aukos: bendruomenės, pilys žemės. Tačiau kronikininkas nutyli, kad krašto naikinimas prasidėjo gerokai anksčiau, nuo pirmos Vokiečių ordino pasirodymo baltų žemėse, Prūsijoje, dienos (tik IX a. pradėto vadinti Prūsija). Tuomet buvo užgrobtą Kulmo žemė (1231 m.), visas kraštas neteko dalies prekybinių kelių, pradėjo trūkinėti žemių struktūriniai ryšiai ir panašiai. Tiesos dėlei priminsiu, kad prūsų užkariavimas prasidėjo dar anksčiau, nuo 1226 m., kuomet Riminio bule popiežius leido Vokiečių ordinui užkariauti prūsus. Žmonės kovojo, vis sukildavo, žūdavo, bet jėgos buvo nelygios.

Ordino ideologas Kronikos § 221 skelbia: „**Baigiamas karas Prūsijoje. Prasideda karas su lietuviais.**“ Įsidėmėkime – ne su Lietuva-valstybe, nors Mindaugas 1253 m. liepos 6 d. buvo vainikuotas Lietuvos karaliumi ir Ordino ideologas tą gerai žinojo. Kartu, matyt, jis neblogai žinojo arba bent nutuokė apie Ordino agresijos slaptuosius planus prieš Lietuvą ir tų planų įgyvendinimo priemones bei tikslus (taktiką ir strategiją). Žinojo apie Ordino atvirą ir užmaskuotą kovą, suokalbius, įkaitų grobimus, papirkimus ir šantažą. Tokių pavyzdžių istorijoje daugybė.

Ordino kapelionas su įkvėpimu ir su atviru cinizmu bei bedvasiu lengvumu, su didele demagogijos ir melo doze rašo apie pradėtą karą prieš Lietuvą:

„1283 viešpaties metais, kai nuo karų su prūsų gentimis pradžios prabėgo jau 53 metai ir visos šios žemės giminės /nationes/ jau buvo nukariautos ir išvaikytos, žodžiu, kai čia nebeliko nė vieno, kuris nebūtų nuolankiai paklusęs šventajai Romos bažnyčiai, teutonų ordino broliai šitaip pradėjo karą su ta galinga, kietasprande ir kariauti pratusia tauta, kuri gyvena Prūsijos žemės kaimynystėje, anapus Nemuno, Lietuvos žemėje.“

Prisimenant visas lietuvių tautos (sūduviai jos giliausias klodas) patirtas kančias ir baisias netektis dėl Kryžiuočių ordino agresijos kryžiaus karų, trukusių daugiau nei 180 metų, ramiai baigti šį straipsnį sunku.

Iš šio teksto aiškėja, kad visa karo esmė yra priversti lietuvių tautą paklusti tik vienai šventajai Romos bažnyčiai (bet ne jokiai kitai), o iš esmės – užgrobti lietuvių žemes ir įkurti Ordino valstybę. Per

ideologo skelbiamus 53 karo metus prieš prūsus, sūduvius, lietuvius parodyta, kaip teutonų broliai sugeba lengvai nukariauti (nužudyti) ir išvaikyti tų žemių gimines (paversti juos paklusniausiais baudžiauninkais, vergais ir papirktais prižiūrėtojais). Tačiau Ordino ideologas apsiriko – mūsų tauta mokėjo kariauti geriau, nei jis „ištrimitavo“, ir per didžiules kančias, praradimus sugebėjo apsiginti ir išlikti dėl to, kad savo dvasioje nešiojo aukščiausias tautos vertybes: savo žemės, savo kalbos, savo Tėvų giminės meilę ir laisvės troškimą.

Dabar šių laikų lietuviams, mums visiems, tenka *šventa pareiga* perimti tėvų dvasios tvirtybę, saugoti ją ir ginti – Tautą, jos istoriją nuo visų siaučiančių pasaulio audrų.

Šaltiniai

1. *Baltų mitologijos šaltiniai*, t. I, II, IV.
2. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. I. Sudarė Norbertas Vėlius. Mokslo ir enciklopedijų leidykla. Vilnius, 1996.
3. *Jordanas. Apie getų kilmę ir žygius*. Žara, 2017.
4. *Kuršiai. Genties kultūra laidosenos duomenimis. Baltų archeologijos paroda. Katalogas*. Lietuvos nacionalinis muziejus, Latvijas Nacionalais vestures muzejs, 2009.
5. *Lenkijos–Lietuvos valstybės padalijimų dokumentai. 1 dalis. Sankt Peterburgo konvencijos*. Sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė. Lietuvos istorijos institutas. Versus aureus, 2008.
6. *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918*. Lietuvos istorijos institutas.
7. *Lietuvių mitologija*, t. I, II, III. Vilnius: Mintis, 1995, 1997, 2004.
8. *Lietuvos gyventojai. 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys*. Lietuvos Respublika, Finansų Ministerija. Centr. Statistikos Biuras. Kaunas.
9. *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais. Dokumentų rinkinys / pataisytas ir papildytas*. Ats. red. Antanas Tyla. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius, 1995.
10. *Lietuvos metrika*. Knyga 25 (1387–1546); *Užrašymų knyga* 25. Vilnius, 1998, Nr. 33–34, p. 99; knyga 27, l. 84–85.
11. *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, Vilnius, 1988; Meilus, E. *Lietuvos miestų, miestelių steigimo ir turgų bei prekymečių privilegijos (XVII a. antroji pusė – XVIII a.)*.
12. *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis: antologija*, t. III: 1918–1940 m. Sudarytoja Teresė Bukauskienė. Mintis, 1996.
13. „Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis XIII–XVII a.“, in: *Istorijos šaltinių antologija*, t. I. Ats. red. T. Bukauskienė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
14. *Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė. Dokumentų rinkinys*. Sudarė Edmundas Gimžauskas. Vilnius: LII leidykla, 2006.
15. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. I, II. Vilnius, 1955, 1965.
16. *Mindaugo knyga: istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*. Lietuvos istorijos institutas; parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (atsakomasis sekretorius), Rimvydas Petrauskas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.

Literatūra

1. Aleksandravičius, E. *Praeitis, istorija ir istorikai*.
2. Aleksandravičius, E., Kulakauskas, A. *Carų valdžioje. Lietuva XIX a.*
3. Ališauskas, V. *Krikščionybės Lietuvoje istorija*.
4. Almonaitis, V. *Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 metais*. Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1998.
5. Baranauskas, T. 2000. *Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius: Vaga.
6. Baranauskas, T. 2014. *Žiemgalos aktai*. Joniškis.
7. Baranauskas, T. 2017. Parengė, vertė ir komentavo. *Kuršo aktai*. Joniškis.
8. Basanavičius, J. 1970. *Rinkliniai raštai*.
9. Batūra, R. *Lietuvių tauta kovoje prieš Aukso ordą*.
10. Beresnevičius, G. *Dausos*.
11. Beresnevičius, G. 2001. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*.
12. Bliujienė, A. 2007. *Lietuvos priešistorės gintaras*. Versus aureus.
13. Bliujienė, A. 2013. *Lietuvos archeologija. III tomas. Romėniškasis ir tautų kraustymosi laikotarpiai*. Klaipėda.
14. Boockmann, H. 2003. *Vokiečių ordinas*. Aidai.
15. Bucevičiūtė, L. 2015. „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XV–XVI a.: valstybės erdvės ir jos sienų samprata“, in: *Mokslo monografija*. Vytauto Didžiojo universitetas.
16. Bukantis, A. 1998. *Neįprasti gamtos reiškiniai Lietuvos žemėse XI–XX amžiuose*. Vilnius.
17. Butrimas, A., Žulkus Vl. ir kt., sudarytojas Alvydas Nikžentaitis. 1997. *Žemaitijos istorija*. Vilnius.
18. Būga, K. *Rinkliniai raštai, 1958–1961*, t. 1–3.
19. Čepienė, I. 2008. *Lietuvių etninė kultūra: raidos įžvalgos*.
20. Daugnora, L., Girininkas, A. 2004. *Rytų Pabaltijo bendruomenių gyvensena XI–II tūkst. pr. Kr.*
21. Daukantas, S. 1988. *Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių*. Vilnius.
22. Daukantas, S. 1995. *Istorija Žemaitiška*, t. I, II. Vilnius: Vaga.
23. Daukantas, S. 1996. *Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas*. Parengė Reda Griškaitė. Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
24. Dubonis, A. 1998. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai: iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities*. Lietuvos istorijos institutas, Vilnius.
25. Dubonis, A. 2009. *Traidenis*. LII leidykla.
26. Dundulienė, P. *Duona lietuvių buitėje ir papročiuose*.
27. Dundulienė, P. *Lietuvių liaudies kosmologija*.
28. Dundulienė, P. *Pagonybė Lietuvoje*.
29. Dundulienė, P. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*.
30. Dundulis, B. 1990. *Lietuva laisvės kovų sukuriuose (IX–XIX a.)*.
31. Dundulis, B. 1960. *Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV amžiuje*. Vilnius.
32. Dundulis, B. 1982. *Normanai ir baltų kraštai IX–XI a.* Vilnius.
33. Dundulis, B. 1977. *Švedų feodalų įsiveržimas į Lietuvą XVII–XVIII a.*
34. Dusburgietis, P. *Prūsijos žemės kronika*.
35. „Eiliiotoji Livonijos kronika“, in: *Mindaugo knyga: antroji dalis*. 2005.
36. „Gediminaičiai“, in: *Enciklopedinis žinynas*. 2005.
37. *Gedimino laiškai*. Lietuvos istorijos institutas, rengėjas S. C. Rowell. Vaga, 2003.
38. Gelžinis, M. 1996. *Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva*. Vilnius.
39. Gimbutienė, M. 1985. *Baltai priešistoriniais laikais*. Vilnius.

40. Gimbutienė, M. *Rytprūsių ir Vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalga*.
41. Gimbutienė, M. *Senoji Europa*.
42. Gimbutienė, M. 2002. *Senovės lietuvių deivės ir dievai*.
43. Girininkas, A. 2009. *Lietuvos archeologija*, t. I.
44. Girininkas, A., Lukoševičius, O. 1997. *Lietuvos priešistorė*.
45. Gliožaitis, A. A. 2008. *Lietuvos administracinis suskirstymas žemėlapiuose. Nuo seniausių laikų iki XXI amžiaus pradžios*. Vilnius: Gairės.
46. Grigaravičienė, E. *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*.
47. Gudavičius, E. 1989. *Kryžiaus karai Pabaltijuje ir Lietuva XIII amžiuje*. Vilnius.
48. Gudavičius, E. 1998. *Mindaugas*. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius: Žara.
49. Gudavičius, E. 1999. *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, t. I. Vilnius.
50. *Istorijos šaltinių tyrimai*. Sudarė Darius Antanavičius, Darius Baronas. Vilnius: LII leidykla, 2008. Lietuvos istorijos institutas. Vilniaus universitetas.
51. Ivinskis, Z. 1962. *Grigalius Valavičius ir Lietuvos didžiųjų girių sunykimo priežastys*.
52. Ivinskis, Z. 1991. *Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties*. Roma, 1978, Vilnius.
53. Ivinskis, Z. *Vytautas Didysis*.
54. York, M. 2008. *Pagoniškoji teologija*. Vilnius: Asveja.
55. Janulaitis, A. 1989. *Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai*. Vilnius: Mokslas.
56. Jovaiša, E. 2013. *Aisčiai. Kilmė*, t. I.
57. Jovaiša, E. 2014. *Aisčiai. Raida*, t. II.
58. Jučas, M. *Lietuvos ir Lenkijos unija*.
59. Jučas, M. *Lietuvos metraščiai ir kronikos*.
60. Jučas, M. 1991. *Žūstančios valstybės testamentas*. MG, Nr. 5, p. 4.
61. Jučas, M. *Žalgirio mūšis*.
62. Jučas, M., Lukšaitė, I., Merkys, V. *Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1917 metų*.
63. Jurginis, J. 1984. *Istorija ir kultūra*. Vilnius.
64. Jurginis, J. 1964. *Lietuvių karas su kryžiuočiais*. Vilnius.
65. Jurginis, J. *Lietuvos krikštas*.
66. Jurginis, J., Šidlauskas, A. 1988. *Kraštas ir žmonės*.
67. Kabailienė, M. *Gamtinės aplinkos raida Lietuvoje per 14 000 metų*.
68. Karaliūnas, S. 2004, 2005. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*, t. I, II. Vilnius.
69. Karaliūnas, S. 2015. *Baltų etnonimai*. Vilnius.
70. Kerautret, M. 2013. *Prūsijos istorija*. Žara.
71. Kossert, A. 2021. *Rytprūsiai. Istorija ir mitai*. Vilnius: Briedis.
72. *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*. Parengė prof. Juozas Jurginis ir doc. Algirdas Šidlauskas. V.: Mokslas, 1988.
73. *Krikščionybės Lietuvoje istorija*. Sudarytojas Vytautas Ališauskas. Vilnius: Aidai, 2006.
74. Kučinskis, A. 1988. *Kęstutis*. Vilnius: Mokslas.
75. Lasickis, J. 1969. *Apie žemaičių dievus*. Vaga.
76. Latvis, H., Vartbergė, H. 1991. *Livonijos kronikos*. Vilnius.
77. *Lietuvių etnogenėzė*. Vilnius, 1987.
78. *Lietuvos architektūros istorija*, t. I, II, III. Vilnius, 1987–2000.

79. *Lietuvos istorija*, t. I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII. Baltos lankos. 2005–2015. Lietuvos istorijos institutas.
80. *Lietuvos piliakalnių atlasas*, t. I, II, III. Sudarytojai: Zenonas Baubonis, Gintautas Zabiela. Vilnius, 2005.
81. *Lietuvos valstybė XII–XVIII a. Straipsnių rinkinys*. Vilnius, 1997. P. 13. *Baltų visuomenė ankstyvaisiais viduramžiais*. Žulkus, V.
82. Lukšaitė, I. 1999. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje (XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis)*. Baltos lankos.
83. Lukšienė, M. 1970. „Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmoje pusėje“, in: *Pedagogikos darbai IV*. Kaunas: Šviesa.
84. Mackavičius, A. [sudarė A. Baliulis] 2003. *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.* Parengė Konstantinas Jablonskis. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius: LII leidykla.
85. Marburgietis, V. 1999. *Naujoji Prūsijos kronika*. Vilnius.
86. Merkienė, R. 1989. *Gyvulių ūkis XVI a. – XX a. pirmoje pusėje*. Vilnius: Mokslas.
87. Mickevičius, A. 2004. *Normanai ir baltai IX–XII a.: monografija*. Vilnius: Versus aureus.
88. Pakarklis, P. 1987. *Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a.* Vilnius.
89. Pėteraitis, V. 1992. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta*. Vilnius.
90. Pfcneris, J. 1989. *Vytautas kaip politikas*. Vilnius: Mintis.
91. Pichel, Ch. L. 1991. *Žemaitija*. Kaunas.
92. *Senovė*, t. I. Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys. Red. L. Kursavinas. Kaunas, 1935.
93. Sliesoriūnas, G. 2000. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse: didikų grupuočių kova 1620–1697 m.* Vilnius: LII leidykla.
94. Stakauskas, J. 2004. „Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje“, in: *Aidai mmiv.* 1934 perspaudas.
95. Subačius, K. 2022. *Sūduva*. 2010–2022 istorijos paveldo metraščio straipsnių rinktinė. Punsko „Aušros“ leidykla.
96. Šneidereitas, O. 1989. *Prūsai*. Vilnius: Mintis.
97. Urban, W. 2005. *Kryžiaus karas Žemaitijoje*. Vilnius.
98. *Užmirštieji prūsai: archeologija, istorija, padavimai ir turistiniai maršrutai*. Vilnius: Mintis, 1999.
99. Varakauskas, R. 1982. *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a.* Vilnius: Mokslas.
100. Vėlius, N. 1983. *Senovės baltų pasaulėžiūra*. Vilnius: Mintis.
101. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. I, XI, XII, XIX. Vilnius.
102. *Visuotinė lietuvių enciklopedija. Lietuva*. Vilnius, 2007.
103. Vitkūnas, M., Zabiela, G. 2017. *Baltų piliakalniai. Nežinomas paveldas*. Lietuvos archeologijos draugija.
104. *Vytautas Didysis, 1350–1430*. Redaktorius P. Šležas. Vyr. enciklopedijų leidykla, 1988.
105. Volkaitė-Kulikauskienė, R. 2001. *Lietuva valstybės priešaušriu*. Vaga.
106. Zabiela, G. 1995. *Lietuvos medinės pilyės*. Vilnius.
107. Zembrickis, J. 2002, 2004. *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*, t. I, II. Klaipėda.
108. Zinkevičius, Z. *Lietuvių kalbos istorija*, t. I–VI.
109. Zinkevičius, Z. 2005. *Krikščionybės ištakos Lietuvoje*.

Kęstutis Subačius

110. Zinkevičius, Z. 2008. *Mažosios Lietuvos indėlis į lietuvių kultūrą.*
111. Žulkus, V. 2002. *Viduramžių Klaipėda. Miestas ir pilis. Archeologija ir istorija.* Vilnius: Žara.
112. Žulkus, V. 2004. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje: monografija.* Vilnius: Versus aureus.
113. Žulkus, V., Klimka, L. 1989. *Lietuvos Pajūrio žemės viduramžiais.* Vilnius: Mokslas.

KĘSTUTIS SUBAČIUS (g. 1937 m. Lazdijuose) – verslininkas, istorikas, kultūros ir švietimo veikėjas. Savo pavardės šaknis kildina iš sėlių žemės, pietinės jos atšakos – Sūduvos.

Kęstutis Subačius buvo Sūduvos–Suvalkijos regiono etninės kultūros globos tarybos narys, yra Sūduvos krašto mokslo, istorijos ir kultūros draugijos narys ir vienas iš jos steigėjų, Sūduvos krašto istorijos mylėtojų klubo narys.

Parašė dvidešimt knygų, tarp jų: 2006 m. – *Sūduvos kraštas nuo priešistorinių laikų iki XX a. III dešimtmečio*, 2009 m. – *Marijampolės miestas: priešistorė, miesto ištakos, istorija, mintys, kūrėjai*, 2012 m. – *Sūduvių protėvių dvasinis testamentas*, 2016 m. – *Sūduvos kraštas Didžiojo karo ugnyje ir Lietuvos valstybės nepriklausomybės aušrose*. 2021 m. už Skuodo krašto ir miesto istorijos knygą gavo Simono Daukanto premiją. 2024 06 01 už nuopelnus Skuodo kraštui, jo kultūrai suteiktas Skuodo rajono garbės piliečio vardas. Paskelbė per 25 straipsnius miesto plėtotės, statybos, kultūros ir istorijos temomis.

Marijampolės miesto keturių parkų kūrimo darbų iniciatorius. Sūduvos krašto monumento devizo „Tautai ir Kalbai“ Marijampolėje autorius.

ALINA URNIKYTĖ, VAIDUTIS KUČINSKAS

LIETUVIŲ KILMĖS AIŠKINIMAS PASITELKIANČI GENETIKOS MOKSLĄ

Įvadas

Kiekviena kultūra turi savo pasakojimus apie ištakas. Lietuvių kilmės teorijų yra įvairių: romėniškoji, gotiškoji, graikų, indų ar sarmatų. Kai kuriomis iš jų buvo tikima ne dėl mokslinių faktų, o todėl, kad jos buvo reikalingos to meto visuomenei. Tačiau šiuolaikinis mokslas padėjo ir vis dar padeda išsamiau ir tiksliau atsekti ne tik lietuvių, bet ir kitų tautų protėvių kilmę. Kai žmonės galvoja apie ilgalaikę mūsų rūšies evoliuciją, jie dažniausiai galvoja apie iškastinių liekanų tyrimus. Tiek iškastinės liekanos, tiek archeologiniai radiniai yra labai svarbūs informacijos apie žmogaus evoliuciją šaltiniai, bet per pastaruosius dešimtmečius genetiniai tyrimai padarė didžiulį proveržį. Pavyzdžiui, palyginti dar visai neseniai, t. y. 1995 m., pavykdavo nuskaityti tik labai mažo dydžio bakterijos DNR genomą, o šiandien per dieną galime nuskaityti žmogaus genomą, kurį sudaro 3,2 milijardo genetinio kodo raidžių. Taip pat galime ištirti seniai mirusių žmonių DNR, gautą iš iškastinių liekanų. Taigi, šio straipsnio tikslas – pabandyti paaiškinti, kaip naudodamiesi genetinė medžiaga galime išaiškinti, koks yra lietuvių genomai, kas yra mūsų protėviai ir kurioms pasaulio populiacijoms, tautoms esame artimiausi.

Galima teigti, kad šiuolaikiniai žmonės, kuriems būdingos didelės smegenys, suapvalėjusi kaukolė, mažesnis veidas su išryškėjusiu smakru, atsirado prieš 200 tūkst. metų. Rastos šiuolaikinių žmonių iškastinės liekanos rodo pirminę jų kilmę Afrikoje prieš 160–200 tūkst. metų (McDougall et al., 2005). Pirmoji šiuolaikinių žmonių migracija į Vidurio Rytus vyko prieš 90 tūkst. metų, o po to kur kas didesnė

migracijos banga prieš 60–70 tūkst. metų, kurios metu šiuolaikinis žmogus išplito Australijoje, Rytų Azijoje ir Europoje. *Homo sapiens* Europą pasiekė per Artimuosius Rytus, kur greičiausiai įvyko ir lytinis susitikimas su neandertaliečiais, maždaug prieš 54 tūkst. metų, kurių 2 proc. DNR aptinkame šiuolaikinių europiečių, taip pat lietuvių, genome (Urnikytė et al., 2023).

Apie ankstyvąjį Baltijos šalių apgyvendinimo periodą yra mažai informacijos. Lietuvą, kaip ir visą Pabaltijį, bent tris kartus buvo padengę ledynai. Paskutinis apledėjimas Lietuvoje baigėsi maždaug prieš 14 000–13 000 metų (Guobytė & Satkūnas, 2011). Pirmieji žmogaus pėdsakai randami Pietų Pabaltijyje vėlyvojo paleolito periodu, prieš 35–40 tūkst. metų. Tikėtina, kad tai buvo medžiotojai, atėję iš Vidurio ir Vakarų Europos, tačiau jų archeologinius pėdsakus ištrynė ledynai. Daugiau duomenų yra apie žmogaus gyvenimą mezolito laikotarpiu (prieš 12 000–6 000 m.), kai klimatas atšilo, gamta teikė pakankamai gėrybių, o ežerai – žuvų ir vandens paukščių. Didžiulę reikšmę pietų ir rytų Pabaltijo mezolito kultūrai turėjo iš pietvakarių einanti Maglemosės tipo kultūra. Rytų Pabaltijyje ji sudarė sąlygas dviem vietinėms kultūroms susidaryti: mezolitinei Nemuno ir Kundos, kurios peraugo į neolitines.

2004 m. atlikti Aukštumalos aukštapelkės archeologiniai tyrimai byloja apie pirmųjų gyventojų Lietuvos teritorijoje pasirodymą ir gyvenimą vėlyvojo ledynmečio ir ankstyvojo holoceno laikotarpiu (Grigaliūnas, 2013). Neolito laikotarpiu, kuris Lietuvoje truko maždaug tarp 5000 m. ir 1800 m. iki šių laikų, keičiasi žmonių gyvenimo būdas iš klajoklių į sėslų gyvenimą ir pradeda vystytis primityvi žemdirbystė. Ankstyvojo neolito metu Lietuvoje paplito dvi kultūros: neolitinė Nemuno ir Narvos kultūra. Narvos kultūra, paplitusi palei Baltijos jūrą, laikėsi Kundos kultūros – mezolitinė žvejų ir medžiotojų kultūra. Nemuno kultūros žmonės buvo pusiau sėslūs medžiotojai, jų gyvenvietės randamos Varėnos rajone (Gimbutienė, 1985). Vidurinio neolito laikotarpiu iš rytų atkeliauja finougrų protėviai ir dalinai užlieja Lietuvą iš šiaurės ir iš pietryčių. Archeologinių tyrimų rezultatai atskleidė, kad finougrų atėjimas nepadarė didesnės įtakos lietuvių formavimuisi (Rimantienė, 1966). Ši teiginį pagrindžia ir mūsų atlikti genetiniai tyrimai (Urnikytė et al., 2019; Urnikytė et al., 2021). V tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje stepių kurganų kultūros žmonės pradėjo veržtis į rytinę vidurio Europą. Pirmieji indoeuropiečiai vakarų Lietuvoje su rutulinių amforų kultūra pasirodė apie 3 000 m. pr. m. e. (Gimbutienė, 1985). Taigi lietuvių susiformavimą lėmė kelios skirtingos kultūrinės

sistemos: priešindoeuropinė arba senosios Europos, atkeliavusi iš Vakarų Europos, dabartinės Prancūzijos srities, ir indoeuropietiškoji, išsirutuliojusi iš Eurazijos stepių (kurganų) kultūros.

Genetinių duomenų panaudojimas tiriant populiacijos kilmę

Žmogaus kūną sudaro milijardai ląstelių, kurių branduolyje mes aptinkame gyvybiškai svarbią molekulę – deoksiribonukleorūgštį (DNR). Šią molekulę sudaro dvi lygiagrečios grandinės, sujungtos keturių genetinio kodo raidžių (nukleotidų: A, T, G, C). DNR molekulėje slypi visa organizmo biologinė informacija, kuri yra perduodama iš kartos į kartą. Visas DNR rinkinys sudaro genomą, kuriame užkoduota mūsų evoliucijos istorija. Genomą galime palyginti su knyga, kurią turime galimybę skaityti, remdamiesi šių dienų technologijomis ir įrankiais.

Bet kurių dviejų atsitiktinai pasirinktų asmenų DNR sekos identiškumas sudaro 99,9 proc., taigi skirtumai tarp individų vidutiniškai sudaro 0,1 proc. Gali kilti natūralus klausimas, kaip gali būti, kad genetiškai mes tokie panašūs, o išvaizda, elgsena ir kt. labai skiriamės. Tai galima paaiškinti savita genomo struktūra, kuri apima nuo vieno nukleotido pokyčio (kai, tarkime, dalis žmonių konkrečioje genomo vietoje turi A nukleotidą, o kita dalis C) iki didesnės apimties struktūrinių pakitimų (dalies genomo fragmento netekimas, duplikacija ar vietos pakeitimas genome). Tirdami žmogaus kilmę, mokslininkai dažniausiai naudoja vieno nukleotido pakitimus. Paaiškinimas gana paprastas. Žmogaus genomo dydis yra 3 200 mln. genetinio kodo raidžių, taigi 0,1 % skirtumų tarp žmonių genomų sudaro ~3,2 milijono raidžių, ir tai nėra mažai. Taigi, skirtumai, kurie aptinkami vienos raidelės lygmenyje, yra vadinami vieno nukleotido variantais (VNV). Jei VNV dažnis populiacijoje yra ≥ 1 %, jis yra vadinamas vieno nukleotido polimorfizmu (VNP), būtent jie sudaro didžiausią populiacijos genetinės įvairovės dalį. Analizuodami tiek vienos žmonių populiacijos genetinę įvairovę, tiek tarp populiacijų, mes galime rekonstruoti daugelio praeities įvykių genetinius pėdsakus ir bandyti atsakyti į šiuos klausimus: kokia yra lietuvių ar kitos populiacijos kilmė, iš kur mes ateiname, kaip mes atrodėme prieš, pavyzdžiui, 8 tūkstančius metų, ar populiacijai būdinga kraujomaiša, kodėl kai kurių populiacijų asmenys yra atsparūs tam tikroms ligoms. Rasti atsakymus į visus šiuos klausimus padeda ne tik šiuolaikinio žmogaus genomo tyrinėjimai, bet ir mūsų protėvių, gyvenusių prieš šimtus ar tūkstančius metų,

turima DNR. Iki genomo eros buvo tiriama atskirų genų dalelių dažnių įvairovė pagal klasikinius žymenis: kraujo grupes, kraujo serumo baltymų polimorfizmus. Šiuo metu stipriai pasikeitė galimybės nustatyti detalesnę didesnės skiriamosios gebos populiacijų genetinę struktūrą, atsiradus didelio našumo genomo nuskaitymo technologijoms, kurios leidžia vienu metu atlikti šimtų tūkstančių ar milijono genetinio kodo raidžių nuskaitymą.

Žmogaus genomas yra dinamiškas, jį keičia populiacijoje vykstantys evoliucijos procesai. Mes galime kalbėti apie rūšių evoliuciją, apie genų ar genomų evoliuciją, bet iš tikrųjų evoliucionuoja populiacija. Vieni pagrindinių evoliucijos veiksnių yra mutacijos ir gamtinė atranka. Mutacijos gali įvesti naujus genetinius pokyčius į populiaciją, o dėl gamtinės atrankos šių pokyčių dažnis didėja keičiantis kartoms. Demografiniai pokyčiai taip pat populiacijoje palieka pėdsaką, keisdami jos genetinę įvairovę. Sumažėjęs populiacijos dydis mažina genetinę įvairovę ir atvirkščiai. Izoliuotos populiacijos išsaugo savo genetinį unikalumą, o migracija mažina populiacijų genetinius skirtumus. Tai gi, galima teigti, kad mūsų istorija yra užkoduota DNR sekoje.

LIETUVIŲ KILMĖS BEIEŠKANT

Lietuvos populiacija yra labai įdomus genetinių tyrimų objektas, bet daugelį metų ji buvo tarsi „balta dėmė“ Europos populiacijų genetiniame žemėlapyje. Pirmieji tyrimai apie kraujo grupes buvo atlikti XX a. pirmame dešimtmetyje. Šiuolaikinius Lietuvos populiacijos genetinius tyrimus pirmas pradėjo vykdyti prof. habil. dr. Vaidutis Kučinskas prieš beveik 38 metus.

Tiriamieji – šiuolaikiniai žmonės

Vienas svarbiausių dalykų yra tiriamieji. Didžiulis darbas buvo atliktas 2011–2013 m., kai LITGEN projekto (VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-013) metu buvo surinkta apie 1 000 tiriamųjų veninio kraujo ėminių iš visos Lietuvos. Į tyrimą įtraukti tik trijų kartų lietuvių tautybės asmenys, kurių tėvai ir seneliai gyveno toje pačioje Lietuvos etnolingvistinės grupės teritorijoje. Lietuva yra skirstoma į du pagrindinius regionus (Aukštaitiją ir Žemaitiją), kurie gali būti toliau skirstomi tarmiškai į šešias etnolingvistines grupes (Girdenis & Zinkevičius, 1966). Šiame straipsnyje pateikiami genetinių tyrimų rezultatai analizuojant 424 asmenis iš trijų aukštaičių grupių (Vakarų (n = 79), Pietų (n = 67),

Rytų (n = 78)) ir trijų žemaičių grupių (Šiaurės (n = 79), Pietų (n = 78) ir Vakarų (n = 43)). Vidutinis tiriamųjų amžius – 53 metai.

Pirmiausia iš šių tyrimų įtrauktą Lietuvos populiacijos asmenų veninio kraujo buvo išgryninta genomine DNR. Toliau buvo atliekamas tam tikrų DNR sričių nuskaitymas. Iš viso buvo nuskaityta informacija apie 719 666 vieno nukleotido polimorfizmus.

Kaip genetinis kodas paverčiamas skaitomu tekstu

Metodai genetiniam kodui analizuoti pasirenkami priklausomai nuo turimų duomenų ir išsikeltų tikslų. Pirmiausia yra nuskaityta DNR, prieš tai išgryninant ją iš žmonių kraujo ląstelių. Gauti genetiniai duomenys, genetinio kodo raidelių pavidalu, yra analizuojami bioinformaciniais ir biostatistiniais įrankiais. Pastarąjį dešimtmetį populiacijos genetinei struktūrai nustatyti dažniausiai buvo naudojamas tiesinės projekcijos metodas – pagrindinių komponenčių analizė (PKA) (angl. Principal Component Analysis, PCA), taip pat modelių paremti metodai, įdiegti programose STRUCTURE ir ADMIXTURE. PKA metodas paremtas genetinių atstumų tarp porų individų skaičiavimu. Nustatomas duomenų genetinės įvairovės santykis. PKA pateikia globalius ryšius tarp populiacijų, remiantis lyginamų porų genetinėmis atstumais. PKA taip pat naudojamas genetiniams atstumams tarp individų atvaizduoti. Modelių paremti metodai, pvz., ADMIXTURE, tinkamesni rekonstruojant praeitį, individų kilmę, tiriant, kuriai populiacijai individas priklauso.

Lietuvių kilmė remiantis šiuolaikinės genetikos technologijomis

Kai kuriuose šaltiniuose teigiama, kad nuo neolito laikotarpio Lietuvos teritorijos gyventojų nepakeitė jokia kita etninė grupė ir tikėtina, kad dabartinės Lietuvos gyventojai išsaugojo savo senųjų protėvių genų fondą. Taigi šią hipotezę patikrinome sujungdami 399 lietuvių genominius duomenis, kurie buvo gauti skenuojant visą genomą, t. y. apie 700 000 genetinių variantų, su skirtingų istorinių laikotarpių 284 senovės genomais, kurie buvo surinkti iš Levanto (11, 8–2 tūkst. m. pr. Kr.), Anatolijos (6,5–3,7 tūkst. m. pr. Kr.), Kaukazo (11,4–0,9 tūkst. m. pr. Kr.), Irano, Europos (11,4–0,9 tūkst. m. pr. Kr.) ir Eurazijos stepių (6,8–0,2 tūkst. m. pr. Kr.).

Tyrimas parodė šiuolaikinių lietuvių genomo išskirtinumą – nustatyti genetiniai komponentai, priklausantys protėviams iš trijų skirtingų priešistorės laikotarpių: prieš neolitą medžiotojams-rinkėjams,

ankstyvojo ir vidurio bronzos amžiaus stepių pastoralistams bei vėlyvojo neolito bronzos amžiaus europiečiams (1 ir 2 pav.). Be to, nustatytos trys medžiotojų-rinkėjų grupės, turėjusios įtakos formuojant Lietuvos populiacijos pagrindinį genetinį komponentą: Vakarų Europos medžiotojai-rinkėjai, medžiotojai-rinkėjai iš Skandinavijos ir kiek mažiau rytų medžiotojai-rinkėjai. Tačiau didžiausią genetinį pėdsaką lietuvių genome paliko prieš neolitą gyvenę vakarų medžiotojai-rinkėjai (Urnikytė et al., 2019). Taigi šiuolaikinis „lietuvių genomas“ parodo sudėtingą lietuvių populiacijos istoriją, kai maišėsi skirtingos protėvių grupės skirtingais istoriniais laikotarpiais.

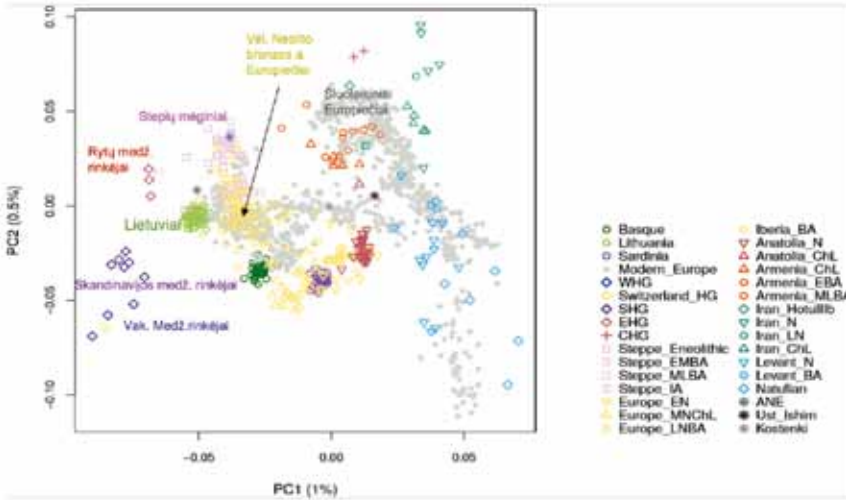
Priešingai, ankstesnės europiečių migracijos neolito laikotarpiu iš Levanto / Anatolijos, kurie, kaip žinoma, prisidėjo prie genetiškai diferencijuotų Europos populiacijų, pvz., Sardinijos ar Baskų krašto, lietuviams neturėjo didesnės įtakos (2 pav.).

Taigi, mūsų – lietuvių – genomas yra senas ir unikalus. Mes išskiriame tuo, kad turime didžiausią genetinį komponentą iš medžiotojų-rinkėjų, atėjusių iš Vakarų. Turime daugiausia senovės Vakarų pasaulio genetinių komponentų. Lietuviai išsaugojo savo genomo unikalumą per daugybę amžių, nepaisant nepalankių istorinių įvykių ir tuo metu paplitusių mirtinų ligų. Galima teigti, kad Lietuvos gyventojai išsiskiria iš kitų Europos tautų savo didesniu izoliuotumu.

Ar randami genetiniai skirtumai tarp aukštaičių ir žemaičių?

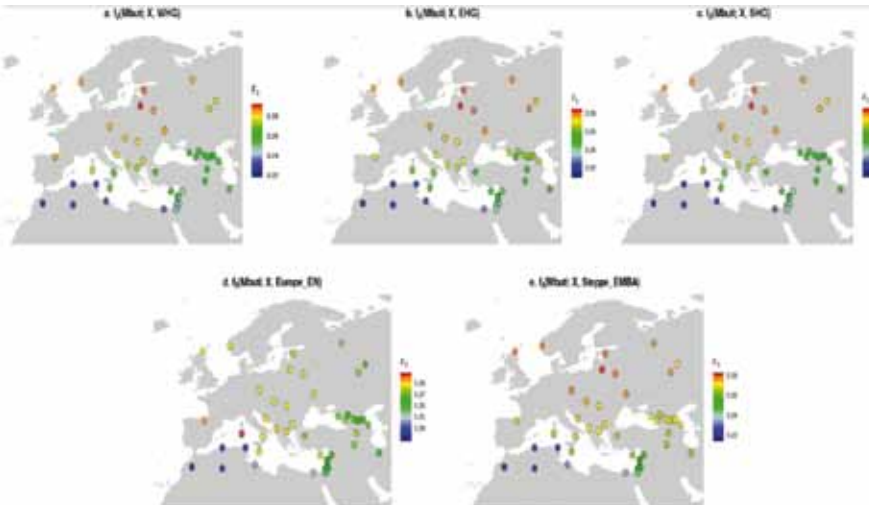
Rašytiniuose šaltiniuose galime rasti teiginį, kad aukštaičiai ir žemaičiai galimai istoriškai formavosi kaip dvi atskiros baltų gentys. Į šią hipotezę buvo bandoma atsakyti remiantis pirmaisiais prof. V. Kučinsko darbais (Kučinskas, 1990). Pavyzdžiui, 1990 m. atlikus ABO ir Rh(D) kraujo grupių tyrimą buvo nustatyti skirtumai tarp etnolingvistinių grupių. Tuo tarpu D. Kasperavičiūtės 2004 m. darbas analizuojant mtDNR (mitochondrijų DNR, kuri paveldima tik motinos linija) ir Y chromosomą (branduolio DNR dalis perduodama tik tėvo sūnams) statistiškai reikšmingų skirtumų tarp Lietuvos populiacijos etnolingvistinių grupių neparodė (Kasperavičiūtė et al., 2004).

Remiantis mūsų atliktais lietuvių genomo tyrimais galima teigti, kad dabartinė Lietuvos populiacija yra homogeniška, t. y. tiek aukštaičiai, tiek žemaičiai yra susimaišę. Tačiau nežymius statistiškai reikšmingus skirtumus nustatėme tarp šių dviejų etnolingvistinių grupių (3 pav.) (Urnikytė et al., 2019). Labiausiai išsiskiria šiaurės žemaičiai (ŠŽ) ir pietų aukštaičiai (PA). Tai galima paaiškinti tuo, kad žemaičių genų fonde vis dar pasireiškia kuršių genai, o PA randama jotvingių

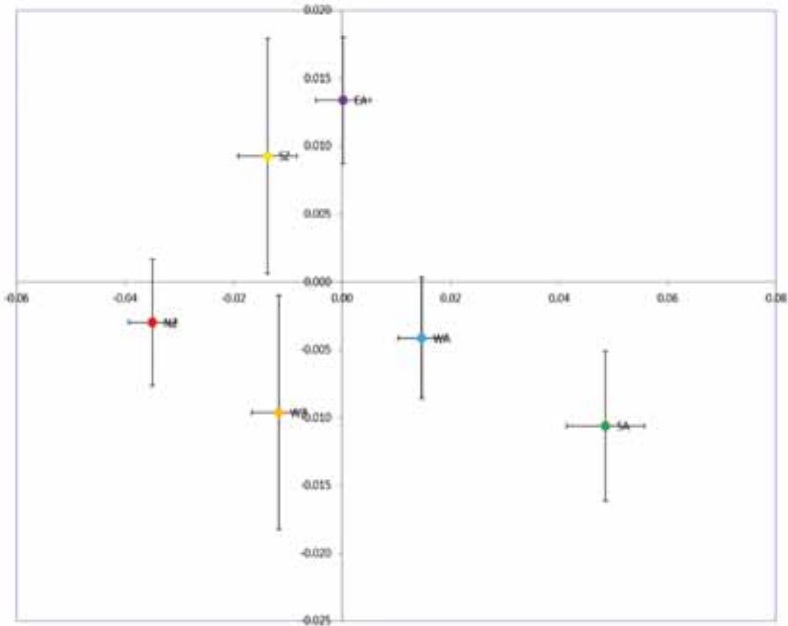

1 pav. Pagrindinių komponentių analizės rezultatai pagal šiuolaikinių ir senovės žmonių DNR. Šiuolaikiniai asmenys iš skirtingų populiacijų pažymėti pilkais taškais, išskyrus lietuvius (šviesiai žalia), baskus (tamsiai žalia) ir sardinus (violetinė). E, Early; M, Middle; L, Late; HG, Hunter-gatherer; N, Neolithic; ChL, Chalcolithic; BA, Bronze Age; IA, Iron Age. Western HG, Scandinavian HG and Eastern HG

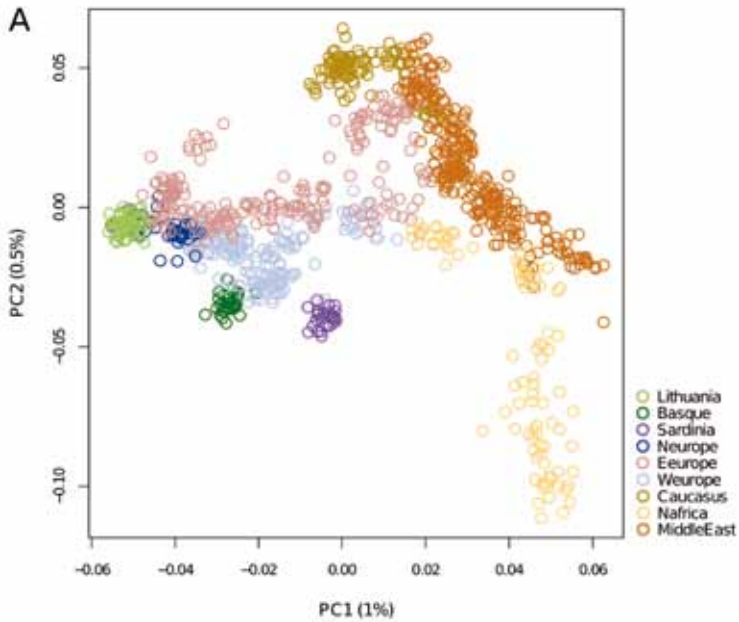
genų pėdsakų. Jei didesni genetiniai skirtumai tarp lietuvių iš skirtingų geografinių regionų egzistavo, jie iš esmės išnyko šiuolaikinėje lietuvių populiacijoje.

2 pav. Šiame paveiksle pristatyta analizė rodo, kad lietuvių genome, lyginant su kitomis populiacijomis, randama daugiausiai vakarų medžiotojų-rinkėjų genetinio pėdsako (a), rytų medžiotojų-rinkėjų (b), Skandinavijos medžiotojų-rinkėjų (c) ir ankstyvojo vidurio bronzos amžiaus stepių protėvių (e)

3 pav. Šešių Lietuvos populiacijos etnolingvistinių grupių genetinės struktūros analizė. ŠZ – šiaurės žemaičiai; PZ – pietų žemaičiai; VZ – vakarų žemaičiai; PA – pietų aukštaičiai; RA – rytų aukštaičiai; WA – vakarų aukštaičiai

4 pav. Pagrindinių komponentų analizė, paremta šiuolaikinių žmonių DNR iš Lietuvos, Baskų krašto (Basque), Sardinijos (Sardinia), Šiaurės Europos (Neurope), Rytų Europos (Europe), Vakarų Europos (Weurope), Kaukazo (Caucasus), Šiaurės Afrikos (Nafrica) ir Vidurio Rytų (MiddleEast)

Kurių tautų genai mums artimiausi

Palyginus lietuvių kaimyninių populiacijų genomus paaiškėjo, kad turime didžiulį genetinį panašumą su latviais. Taigi, stereotipinis posakis, kad esame broliškos tautos, pasitvirtino. Platesniu genetiniu požiūriu lietuviai yra artimesni šiaurės Europos populiacijoms ir kai kurioms rytų bei vakarų Europos populiacijoms (4 pav.).

Palyginus lietuvių genetinius duomenis su geografiškai artimomis populiacijomis paaiškėjo, kad esam artimi taip pat estams ir baltarusiams, dalinis panašumas buvo rastas ir su vakarų bei pietų slavais (lenkais, slovakais ir slovėnais) (Urnikytė et al., 2021).

Kaip aplinka prisideda prie mūsų tautiškumo bruožų?

Aplinka yra labai svarbus veiksnys, nes sąveikaudama su genais nulemia žmogaus savybes, požymius. Žmogaus genomu saugo informaciją ir instrukcijas, kurios leidžia mūsų kūnui susiformuoti ir funkcionuoti, tačiau jam reikia ir tam tikro mechanizmo, kuris leistų reaguoti ir prisitaikyti prie aplinkos, kurioje organizmas yra. Klasikinis pavyzdys – pieno cukrus, t. y. laktozė. Prieš 5 000 m. žmonės negalėjo virškinti pieno produktų, nes neturėjo tam reikiamo geno. Tačiau pradėję versti žemdirbyste, žmonės prisijaukino gyvulius, mums teko prisitaikyti prie pasikeitusių gyvenimo sąlygų, kitokio maisto ir pieno. Manoma, kad įvyko atsitiktinė mutacija gene, kuris atsakingas už pieno virškinimą ir geresnį maistinių medžiagų pasisavinimą iš pieno. Ši mutacija buvo palaikoma gamtinės atrankos dėl pieno naudos organizmui ir dėl to mutacija buvo perduodama iš kartos į kartą. Taigi, dėl šios priežasties šiuo metu lietuvių populiacijoje ir kitose šiaurės Europos populiacijose laktozės netoleruojančių asmenų yra kur kas mažiau. Tiesa, tos tautos, kurios istoriškai visada vartojo mažai pieno produktų, pavyzdžiui, Azijos šalių gyventojai, laktozės netoleruoja iki šiol, nes juos šiuo požiūriu mažiau paveikė gamtinė atranka. Dėl lietuviams būdingų savybių išaiškinimo analizavome gamtinės atrankos veikiamas geno sritis. Nustatėme lietuvių populiacijos specifinius genus, kuriuos palaiko gamtinė atranka: genai, koduojantys skirtingas kolageno grandines (*COL6A5*, *COL6A6*), atsakingi už šviesios odos pigmentaciją (*TYRP1*, *SLC24A5*), ir imuniniu atsaku (*IL26*, *IL22*, *BRD2*, *HLA_DOA*). Senesnės kilmės (~250 000 m. senumo) gamtinės atrankos veikiami genai nustatyti tik keli, jie susiję su dieta (*PNLIP*, *PNLIPRP3* ir *PPARD*) (Urnikytė et al., 2019). Šie genai atsakingi už riebalų metabolizmą ir greičiausiai vykstant evoliucijai buvo palaikomi per specifinių patogenų įtaką ir

vietinę, lietuviams būdingą mitybą, veikiant gamtinei atrankai. Tikėtina, kad šie genai yra medžiotojų-rinkėjų, kuriems jie buvo reikalingi kaupiant energiją ir reguliuojant kūno temperatūrą bei energijos balansą, palikimas.

Pabaiga

Tam, kad populiacija išliktų, turi būti pakankamas besidauginančių bei galinčių perduoti savo genus kitai kartai asmenų skaičius. Taip pat svarbu, kad populiacija būtų kuo didesnė, nes tuomet yra didesnė genetinė įvairovė, o tai siejama su sveikesne bei stipresne populiacija. Taigi, mažas gimstamumas, migracija, padidėjęs mirtingumas mažina populiacijos dydį ir jos galimybes išlikti.

Literatūra

1. Gimbutienė, M. 1985. *Baltai priešistoriniais laikais: etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija*. Mokslas.
2. Girdenis, A., Zinkevičius, Z. 1966. „Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos“, in: *Kalbotyra*, Nr. 14, p. 139–147.
3. Grigaliūnas, M. 2013. „The first palaeolithic and mesolithic settlements in Aukštumala, Šilutė district, the Nemunas river delta“, in: *Archaeologia Baltica* 20, p. 175–189.
4. Guobytė, R., Satkūnas, J. 2011. Chapter 19, „Pleistocene Glaciations in Lithuania“, in: J. Ehlers, P. L. Gibbard, P. D. Hughes (Eds.), *Developments in Quaternary Sciences*, 15, p. 231–246. Elsevier. Prieiga internete: <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/B978-0-444-53447-7.00019-2>.
5. Kasperavičiūtė, D., Kučinskas, V., Stoneking, M. 2004. „Y chromosome and mitochondrial DNA variation in Lithuanians“, in: *Ann Hum Genet*, 68 (Pt 5), p. 438–452. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1046/j.1529-8817.2003.00119.x>.
6. Kučinskas, V. 1990. *Genetinis procesas šiuolaikinėje Lietuvos populiacijoje*. Mokslas ir Lietuva, p. 48–53.
7. McDougall, I., Brown, F. H., Fleagle, J. G. 2005. „Stratigraphic placement and age of modern humans from Kibish, Ethiopia“, in: *Nature*, 433 (7027), 733–736. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1038/nature03258>.
8. Rimantienė, R. 1966. *Akmens amžius Lietuvoje*. Žiburys.
9. Urnikytė, A., Flores-Bello, A., Mondal, M., Molytė, A., Comas, D., Calafell, F., Kučinskas, V. 2019. „Patterns of genetic structure and adaptive positive selection in the Lithuanian population from high-density SNP data“, in: *Sci Rep*, 9(1), 9163. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1038/s41598-019-45746-3>.
10. Urnikytė, A., Masiulytė, A., Pranckėnienė, L., Kučinskas, V. 2023. „Disentangling archaic introgression and genomic signatures of selection at human immunity genes“, in: *Infect Genet Evol*, 116, 105528. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1016/j.meegid.2023.105528>.
11. Urnikytė, A., Molytė, A., Kučinskas, V. 2021. „Genome-Wide Landscape of North-Eastern European Populations: A View from Lithuania“, in: *Genes (Basel)*, 12(11). Prieiga internete: <https://doi.org/10.3390/genes12111730>.

VAIDUTIS KUČINSKAS (g. 1947 m. Būdviečių k., Marijampolės raj.) – profesorius, habilituotas mokslų daktaras, Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys, Lietuvos mokslo premijos laureatas (2005 m.), geriausio biomedicinos mokslų srities vadovėlio autorius (2003 m.), Lietuvos nusipelnęs sveikatos apsaugos darbuotojas (2012 m.). Du kartus baigęs Vilniaus universitetą, įgijo biologo (genetiko) ir matematiko specialybes; 27-erių tapo mokslų daktaru, o 40-ies habilituotu biomedicinos mokslų daktaru. Tai gerai Europoje žinomas žmogaus ir medicininės genetikos specialistas, ilgametis Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Žmogaus ir medicininės genetikos katedros vedėjas ir Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikų Medicininės genetikos centro direktorius.

Vaidutis Kučinskas

ALINA URNIKYTĖ – Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Biomedicinos mokslų instituto Žmogaus ir medicininės genetikos katedros vyresnioji mokslo darbuotoja, docentė. Vykdo fundamentinius žmogaus populiacijų genetinius tyrimus, ypatingą dėmesį skiriant lietuvių genomui, kilmės ir mikroevoliucinių procesų (mutacijų, gamtinės atrankos ir adaptacijos) tyrimams. Taip pat vykdo tyrimus apie gamtinės atrankos poveikį infekcinėms ligoms Lietuvos populiacijoje. 2022 metais nominuota LRT metų apdovanojimams „Metų atradimas“ kategorijoje už lietuvių genomo atskleidimą.

Alina Urnikytė

JŪRATĖ ČIRŪNAITĖ

GARDINO BAJORŲ NELINGVISTINIAI ĮVARDIJIMO ELEMENTAI 1565 M. DOKUMENTE

ĮVADAS

Šio straipsnio autorė tyrė Gardino pavieto bajorų asmenvardžius 1528 m. LDK kariuomenės surašyme¹ ir šio pavieto moterų bajorių bei į kariuomenę siunčiamų asmenų vardyną 1567 m. LDK kariuomenės surašyme². Išsamiai ši autorė tyrė 1565 m. LDK kariuomenės surašymo Gardino pavieto bajorų antroponimiją: yra publikuoti straipsniai apie vyrų ir moterų įvardijimo būdus³, vardus ir lietuviškus asmenvardžius⁴, patronimus⁵ ir pirmąsias pavardes⁶. Baltarusijoje yra išleistos dvi M. Birylos knygos, kuriose tiriama baltarusių antroponimija⁷.

Lietuvių šauktinių kariuomenės organizacijos bruožus yra išnagrinėjęs Edvardas Gudavičius⁸. Istorikai seniai tiria XVI a. Lenkijos

---

¹ J. Čirūnaitė, Gardino bajorų įvardijimas XVI a. pirmoje pusėje, *Darbai ir dienos*, Nr. 56, 2011, p. 125–142.

² J. Čirūnaitė, XVI a. vidurio Gardino pavieto asmenų vardynas, *Lituanistica*, t. 60, Nr. 1 (95), 2014, p. 42–51.

³ J. Čirūnaitė, Gardino pavieto registras ir bajorų įvardijimas 1565 m. dokumente, *Lituanistica*, t. 66, Nr. 3 (121), 2020, p. 229–243.

⁴ J. Čirūnaitė, 1565 metų Gardino bajorų vardai ir lietuviški asmenvardžiai, *Terra Jatwezenorum*, t. 11, d. 1, 2019, p. 40–50.

⁵ J. Čirūnaitė, 1565 m. Gardino pavieto bajorų patronimai, *Terra Jatwezenorum*, t. 12, d. 1, 2020, p. 85–97.

⁶ J. Čirūnaitė, Gardino pavieto bajorų asmenvardžiai ir iš jų kilusios pavardės 1565 m. dokumente, *Lituanistica*, t. 66, Nr. 4 (122), 2020, p. 288–301.

⁷ М. Бірыла, *Беларуская антрапанімія*, Мінск, 1966; М. Бірыла, *Беларуская антрапанімія*, Мінск, 1969.

⁸ E. Gudavičius, Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai, *Karo archyvas*, t. XIII, 1992, p. 43–118.

Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karių ginkluotę. Iš gausių publikacijų galima išskirti ginkluotės istoriją Lenkijoje ir kartu Lietuvoje tyrusį Zdzisławą Żygulskį Jaunesnijį⁹, Baltarusijos istoriką Jurijų Bochaną¹⁰, apie 1500–1673 m. husarus monografiją išleidusį Vidmantą Airinį¹¹, apie Lenkijos Karalystės karių ekipuotę rašiusį Mareką Plewczyński¹², šaunamuosius ginklus aptarusį Romaną Matuszewski¹³, kardus bei kitus kertamuosius ginklus aprašiusius Stanislovą Lazutką ir Edvardą Gudavičių¹⁴ ir ilguosius kovos peilius tyrusį Paulių Bugį¹⁵. Taip pat verta paminėti su LDK karių apranga bei iš dalies šarvais siejamas monografijas parengusias Lietuvos kostiumo istorikes Mariją Matušakaitę¹⁶ ir Rūtą Guzevičiūtę¹⁷. Šio straipsnio autorė yra aprašiusi 1565 m. LDK kariuomenės surašymo Lietuvos totorių registrą, jų žirgus ir ginkluotę¹⁸.

Šio straipsnio mokslinių tyrimų tikslas – aprašyti 1565 m. LDK kariuomenės surašymo Gardino pavieto registro struktūrą, žirgų ir kitų joti skirtų arklių, kuriuos bajorai išruošė kariuomenei, užrašymus, karių ginkluotės dalių užrašymus bei jų komplektacijos būdus, taip pat aprašyti į kariuomenę siunčiamų asmenų – bajorų šeimos narių ir tarnų užrašymo atvejus. Straipsnyje taikomas aprašomasis metodas.

⁹ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, Warszawa, 1982.

¹⁰ Ю. Бохан, *Вайсковая справа ў Вялікім княстве Літоўскім у другой палове XIV–канцы XVI ст.*, Мінск, 2008.

¹¹ V. Airini, *Pro Deo et Patria: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo Karo muziejaus rinkiniuose*, Kaunas, 2013.

¹² M. Plewczyński, Wkład Serbów w rozwój staropolskiej wojskowości (1450–1570). // *Studia i materiały do historii wojskowości*, T. XXXVI, Wrocław, 1994, p. 3–21; M. Plewczyński, Uzbrowienie jazdy i piechoty polskiej w I połowie XVI w. // *Technika a wojna X–XX w.*, Siedlce, 2000, p. 90–122; M. Plewczyński, Przebrojenie husarii polskiej za panowania Zygmunta Augusta (1548–1572). // *W boju i na paradzie. Husaria Rzeczypospolitej w XVI–XVII w.*, Warszawa, 2020, p. 107–126.

¹³ R. Matuszewski, *Muszkiety, arkebuzy, karabiny*, Warszawa, 2000.

¹⁴ S. Lazutka, E. Gudavičius, Kardas, *Lietuvos istorijos metraštis, 1982 metai*, Vilnius, 1983.

¹⁵ P. Bugys, XIV–XV a. ilgieji kovos peiliai (kardokšniai) Vilniaus Žemutinėje pilyje, *Istorija*, Vilnius, t. 85, 2012.

¹⁶ M. Matušakaitė, *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje*, Vilnius, 2003.

¹⁷ R. Guzevičiūtė, *Tarp Rytų ir Vakarų: XVI–XIX a. LDK bajorų kostiumo formavimosi aplinkybės ir pavidalai*, Vilnius, 2006.

¹⁸ J. Čirūnaitė, Lietuvos totorių, užrašytų 1565 m. LDK kariuomenės surašyme, nelingvistiniai įvardijimo elementai, *Karo archyvas*, 2021, XXXVI, p. 7–36; J. Čirūnaitė, *Lietuvos totorių vardynas iki pavardžių susidarymo: XVI–XVII amžius*, Kaunas, 2021.

Gardino pavieto bajorų sąrašai yra visuose trijuose XVI amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės surašymuose – 1528 m., 1565 m. ir 1567 m. Jie parašyti rusėnų kalba¹⁹.

Visos citatos yra metrikuotos: po jų skliaustuose nurodytas šaltinio puslapis.

REGISTRO STRUKTŪRA

1565 m. LDK kariuomenės surašymo Gardino pavieto bajorų registras pavadintas *Хоружовъ Городенская* (Gardino vėliava²⁰). Jame surašyti bajorai, išruošiantys žirgus kariuomenei, kartu įrašant ir siunčiamo raitelio arba pėstininko ginkluotę. Užrašytas 241 bajoras – 232 vyrai ir 9 moterys. Ne visi užrašyti bajorai išruošė žirgus: tai darė didžioji dalis bajorų ūkių savininkų (kai kurie patys buvo pėstininkai arba į kariuomenę siuntė ne raitelius, o pėstininkus; užrašyti bajorų šeimų nariai patys taip pat žirgų neišruošė). Registre nurodomos užsirašymo į kariuomenę 1565 m. datos, pradedant liepos 13 d., baigiant spalio 10 d.²¹ (33 užrašymo datos). 13 kartų šalia mėnesio dienos nurodoma ir savaitės diena: *понеделокъ* (pirmadienis), *второкъ* (antradienis), *въ среду* (trečiadienį), *въ четвъръ* (ketvirtadienį), *въ пятницю* (penktadienį), *въ суботу* (šeštadienį). Per dieną buvo užrašomas skirtingas karių skaičius – nuo 1 iki 53. Dažniausiai per dieną buvo surašoma po vieną asmenį. Tokių surašymų buvo 13: liepos 1, 2, 3, rugpjūčio 1, 21, 23, 24, 26, 30, rugsėjo 10, 13, spalio 2, 10 dienomis. Po 2 asmenis užrašyta liepos 17 ir rugpjūčio 22 dienomis. Po 3 asmenis užrašyta rugpjūčio 7, 16 ir 17 (per antrąjį tos dienos surašymą) dienomis. Po 4 asmenis užrašyta rugpjūčio 6 ir 20 dienomis. Po 5 asmenis užrašyta rugpjūčio 13 ir rugsėjo 3 dienomis. Po 6 asmenis užrašyta liepos 30 ir spalio 1 dienomis. 7 asmenys užrašyti spalio 17 dieną. Po

¹⁹Rusėnų kalba – tai Kijevo Rusios gyventojų (baltarusių ir ukrainiečių protėvių) kalba. LDK ši kalba buvo išplitusi slaviškose žemėse, išskyrus Smolenską. Po Liublino unijos, įvykusios 1569 liepos 1 d., rusėnų teritorijos viduryje atsirado valstybinė siena, nes pietinė teritorijos dalis buvo perduota Lenkijai. Ilgainiui toje teritorijoje formavosi ukrainiečių kalba, o šiaurinėje dalyje, likusioje LDK sudėtyje, formavosi baltarusių (gudų) kalba. Lietuvių kalbininkai anksčiau rusėnų kalbą vadino senąja baltarusių kalba, vėliau buvo pereita prie termino LDK kanceliarinė slavų kalba.

²⁰Vėliava – LDK nuo XV a. antrosios pusės – riterių korporacinio vieneto simbolis. Tai karinė apygarda, apimanti tik bajorus, tvarkoma vien karines funkcijas atliekančių pareigūnų vėliavininkų. Pirmasis Lietuvos Statutas kalba apie pavieto vėliavą kaip pagrindinį organizacinį kriterijų. E. Gudavičius, Lietuvos pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai, *Karo archyvas*, t. XIII, p. 84–85.

²¹Prieš spalio 10 dieną įrašyta spalio 17 diena. Rugpjūčio 17 dieną vyko du surašymai.

8 asmenis užrašyta rugpjūčio 28 ir 29 dienomis. Po 9 asmenis užrašyta rugpjūčio 8 ir 17 (per pirmąjį tos dienos surašymą) dienomis. Po 10 asmenų užrašyta rugpjūčio 4 ir 18 dienomis. 13 asmenų užrašyta liepos 24 dieną. 47 asmenys užrašyti rugpjūčio 15 dieną. 53 asmenys užrašyti liepos 26 dieną.

Registras pradedamas Gardino vėliavininko²² užrašymu. Jame nurodomas asmuo, jo išruošti žirgai, valdos, iš kurių jie siunčiami, ir į kariuomenę siunčiamų raitelių apginklavimo būdas: *Хоружы Городенъски Богушъ Петровичъ Мицута з ыменя ойчыстого Ожы ставиль конъ збройно по усаръску, съ фолъваръку купленого Макишъчына и закупного фолъварку Ондрошовъского Русоты конъ збройно по усаръску, а за отца своего з іменя выслужоного Свислоча конъ збройно по усарску* (346) „Gardino vėliavininkas Bogušas, Petro sūnus, Micuta iš tėvų dvaro Ožos išruošė žirgą su husaro ginkluote [ir raiteliu], iš piršto Makiščino palivarko ir pripirkto Ondrošovsko Rusotos palivarko – žirgas su husaro ginkluote [ir raiteliu], o už savo tėvą iš užsitarnauto Svisločiaus – žirgas su husaro ginkluote [ir raiteliu]“. Sąrašą tęsia kitų bajorų įrašai su žirgais arba kitais joti skirtais arkliais ir karių ginkluote, kartais – su siunčiamais pėstininkais.

Į KARIUOMENĘ SIUNČIAMŲ ASMENŲ UŽRAŠYMAS

Bajorų siuntimas į kariuomenę. Ne visi žirgus išruošiantys ir asmenvardžiais užrašyti bajorai į kariuomenę vyko patys. Kai kurie vietoj savęs siuntė kitus asmenis. Buvo 14 atvejų, kai bajorų ūkio savininkas siuntė šeimos narį ar kitą giminaitį (bajorą). Iš jų 10 atvejų siunčiantis asmuo užrašytas įprastu įvardijimu (keliais asmenvardžiais), o siunčiamas asmuo – vien tik vardu: penkis asmenis siuntė tėvas, tris – brolis, vieną – sesuo.

Tėvo ir siunčiamo sūnaus užrašymų pavyzdžiai: *Миколай Дешкевичъ выслалъ сына своего Матыса* (355), „Mikalojus, Deško sūnus, išsiuntė savo sūnų Matysą“, *Олекъсей Шымановичъ выслалъ*

²² Vėliavininkas – svarbiausia autonominės karo organizacijos grandis. Jie surinkdavo stojančius į kariuomenę bajorus, surašydavo juos, atsiskaitydavo už tai etmonams, bet kariuomenei susirinkus formuočių taktinį suskirstymą lemdavo jau ne vėliavos vadovybė, o karo vadovybė. Iš esmės būdami etmonų agentai, etmonų vadovaujami vėliavininkai vis dėlto neišsiskyrė į visiškai atskirą karinę struktūrą, nes kariuomenė egzistavo tik ją sušaukus. E. Gudavičius, Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai, *Karo archyvas*, t. XIII, p. 85.

сына своего Павла (350), *Янъ Доха* выслалъ сына своего *Данила* (353), *Валенъты Болеста* выслалъ сына своего *Матыса* (356), *Станиславъ Омета* выслалъ сына своего *Матыса* (352).

Brolio siunčiamo kito brolio užrašymų pavyzdžiai: *Андрей Богуфаловичъ Дорошкевича з іменя своего Лосенского отъ дворъца Понемонъского* выслалъ брата своего *молодъшого Михайла* (349) „Andriejus, Bogufalo, Doroškos sūnaus, sūnus, iš savo Losensko dvaro nuo Panemunės rūmų išsiuntė savo jaunesnįjį brolių Michailą“, *Адамъ Чей з Лососны* выслалъ брата своего *Андрея* (350) „Adamas Čėjus iš Lososnos išsiuntė savo brolių Andriejų“, *Федоръ Гриневицъ Петелчыца* выслалъ брата своего *Яна* (352) „Fedoras, Griniaus, Petelčiaus sūnaus, sūnus, išsiuntė savo brolių Janą“.

Sesers siunčiamo brolio pavyzdys: *Каска Лаврыновая Ейсмонътовая* выслала брата своего *Петра* (355) „Kaska, Lauryno Eismonto žmona, išsiuntė savo brolių Petrą“.

Vienu atveju į kariuomenę siunčiamas brolis neįvardijamas: *Опонасъ Саковичъ* выслалъ брата своего з *женънего имени* (351) „Apanasas, Sako sūnus, išsiuntė savo brolių iš žmonos dvaro“. Dviem atvejais siunčiantys asmenys užrašyti nenurodant asmenvardžių, o siunčiami sūnūs užrašyti visais savo asmenvardžiais: *Грышъко Юревичъ Толочъко отъ отца своего* (347) „Griško, Jurijaus sūnus, Toločka nuo savo tėvo“; *Олехъно Ярмолитъ отъ отца своего* (354) „Olechno, Jarmolos sūnus, nuo savo tėvo“. Vienu atveju tiek siunčiantis, tiek siunčiamas asmuo (jo pusbrolis) nurodomi įprastu įvardijimu – dviem asmenvardžiais: *Саламонъ Шодърухъ* выслалъ брата своего *стрыечного Станислава Закревского* (356) „Salamonas Šodručas išsiuntė savo pusbrolių Stanislavą Zakrevskį“.

Ne bajorų siuntimas į kariuomenę. Visais atvejais, kai į kariuomenę siunčiami ne bajorai, jie užrašomi nenurodant asmenvardžių²³. Tokių atvejų yra 35. Yra siunčiami penki pėstininkai: [*выслала*] *драба 1* (346); *выслалъ <...> драбовъ 4* (346). Siunčiamą 17 tarnautojų: *выслалъ служебъ[никовъ] 4* (355); *выслалъ служебниковъ 9* (346); *выслалъ служебника* (347; 354; 357); *выслалъ служебъ[ника]* (354). Siunčiami keturi stuomeningi vyrai: *ставилъ 2 молодцовъ* (350); *выслала <...> молодца* (351); *ставилъ молодца* (351). Siunčiami 7 berniukai paaugliai: *выслалъ 2 пахолъки*

²³ 1567 m. LDK kariuomenės surašymo Gardino pavieto registre į kariuomenę siunčiami asmenys buvo užrašomi su asmenvardžiais. J. Čirūnaitė, XVI a. vidurio Gardino pavieto asmenų vardynas, *Lituanistica*, t. 60, Nr. 1 (95), 2014, p. 42–51.

(357); *выслалъ похолка* (351); *ставилъ пахолка* (351; 356); *выслалъ пахолъка* (354); *выслалъ пахолика* (355). Siunčiamas vienas tarnas: *выслалъ слугу* (350). Siunčiamas vienas valstietis: *сѣ купли ставилъ мужыка* (351) „iš pirktos valdos išruošė valstietį“.

Vienu atveju yra parašyta, kad žmogus išsiuntė tarną, o pats liko namie: *выслалъ слугу <...> а сам дома* (350). Kartais paminimos priežastys, kodėl ūkio savininkas pats nevyksta į kariuomenę. Pvz., nurodoma, kad žmogus sergąs: *выслалъ похолка <...> а самъ деи хорѣ* (351). Kitu atveju asmens ligą patvirtina ir vėliavininkas: *выслалъ пахолика <...> а самъ есть хорѣ, што и панѣ хоружи зозналѣ* (355). Gali būti nurodoma, jog žmogus nevyksta į kariuomenę dėl senatvės, o tai patvirtinęs ir ponas vėliavininkas: *выслалъ пахолка <...> а самъ старѣ, што и панѣ хоружы зозналѣ* (354). Vienas bajoras siunčia į kariuomenę kitą asmenį, nes pats tarnauja Perelomo miškininkui ponui Janui: *выслалъ служебѣ [ника] <...> а самъ служитъ пану Яну, лесничому Переломѣскому* (354).

ŽIRGAI IR KITI JOTI SKIRTI ARKLIAI

Žirgų ir kitų joti skirtų arklių Gardino bajorų vėliava į kariuomenę siuntė 257²⁴. Juos išruošė 231 asmuo. Po vieną žirgą ar kitą joti skirtą arklį išruošė 217 asmenų, po du – 11 asmenų, tris – vienas asmuo, keturis – vienas asmuo, devynis – taip pat vienas asmuo.

Žirgų (*конѣ*) buvo išruošta daugiausia – 109. Juos išruošė 86 asmenys. Dažniausias įrašas – *конѣ* (54 užrašymai), *на кони* užrašyta 19 kartų, yra 9 užrašymai *2 кони*, po vieną užrašymą *9 на конех*, *тры кони*, *почту коней 4*, *2 [похолки] на конехѣ*. Po vieną žirgą išruošė 73 asmenys, po du – 10 asmenų, po tris – vienas, po keturis – vienas, po devynis – taip pat vienas asmuo.

Nemažai buvo išruošta ir išromytų eržilų (*мерынѣ*) – 90. Juos išruošė 89 asmenys (iš jų vienas išruošė du eržilus, kiti po vieną). Dažniausias užrašymo būdas – *на мер*. (63 įrašai). 25 kartus užrašyta *на мерыне*, vieną kartą – *2 [молодцовѣ] на мерынех*.

²⁴ Žirgų ir kitų joti skirtų arklių buvo 257, o raitelių – 256. Vienas raitelis turėjo ir atsarginį žirgą: *Васко Петровичѣ на мер. конѣ вѣ пан., вѣ пр., з оцепомѣ* (350) „Vasko, Petro sūnus, su išromytu eržilu, žirgas su lanksčiaisiais šarvais, su šalmu, su trumpąja ietimi“.

Nuvarytų arklių²⁵ (*кляча*) buvo išruošta 57. Visuose įrašuose užrašyta *на клячы*. Visi nuvaryti arkliai buvo išruošti po vieną nuo žmogaus.

Kumelė (*кобыла*) buvo išruošta viena. Jos užrašymas – *на кобыле*.

Iš Gardino bajorų išruoštų žirgų ir kitų joti skirtų arklių apie pusę sudarė žirgai (42,4 proc.; 109), trečdali – išromyti eržilai (35,0 proc.; 90), per penktadalį – nuvaryti arkliai (22,2 proc.; 57), kumelė užrašyta vieną kartą (0,4 proc.). E. Gudavičius XVI a. LDK kariuomenės surašymų žirgus skirsto į geresnius ir blogesnius. Blogesniems jis priskiria užrašytuosius *коник* ir *кляча*²⁶. Vadinasi, tarp Gardino bajorų išruoštų žirgų ir kitų joti skirtų arklių blogesnių (*кляча*) buvo 22,2 proc., o geresnių (*конь*, *мерынь*, *кобыла*) – 77,8 proc.²⁷ Geresnių ir blogesnių žirgų pasiskirstymą galima apžvelgti tarp raitelių grupių, ginkluotų skirtingais ginkluotės dalių kiekiais. Abu raiteliai, neturėję jokių ginklų, vyko į kariuomenę blogesniais žirgais – *на клячы* (100 proc.; 2). Tarp raitelių, turėjusių vienos dalies ginkluotę, blogesnių žirgų (*кляча*) buvo 39,3 proc. (35), geresnių – 60,7 proc. (54; iš jų *конь* – 14, *мерынь* – 40). Tarp raitelių, turėjusių dviejų dalių ginkluotę, blogesnių žirgų (*кляча*) buvo santykinai mažiau – 26,7 proc. (16), o geresnių – santykinai daugiau – 73,3 proc. (44; iš jų *конь* – 15, *мерынь* – 28, *кобыла* – 1). Tarp raitelių, turėjusių trijų dalių ginkluotę, blogesnių žirgų (*кляча*) buvo visai mažai – 5,9 proc., o geresnių – santykinai labai daug – 94,1 proc. (64; iš jų *конь* – 43, *мерынь* – 21). Tarp raitelių, turėjusių keturių dalių ginkluotę, blogesnių žirgų (*кляча*) nebuvo apskritai, o geresni sudarė 100 proc. (38; iš jų *конь* – 37, *мерынь* – 1). Vadinasi, kuo didesnius ginkluotės komplektus turėjo raiteliai, tuo geresniais žirgais jie vyko į kariuomenę – didesnis ginkluotės kiekis

²⁵ *Кляча – плохая изнуренная лошадь* „palaikis, nuvarytas arklys“ (rus.). В. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, Т. II, Москва, 1981, p. 124. Tos pačios šaknies žodis *klacz* lenkų kalboje reiškia kumelę.

²⁶ E. Gudavičius, Lietuvos pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai, *Karo archyvas*, t. XIII, 1992, p. 89–91.

²⁷ Šiuos duomenis galima palyginti su 1565 m. LDK kariuomenės surašymo Lietuvos totorių registro (*Татары Литовские*) duomenimis. Totoriai išruošė 157 žirgus ir kitus joti skirtus arklius. Blogesnių žirgų (*кляча*) buvo 4,5 proc. (7), geresnių – 95,5 proc. (150; iš jų *конь* – 130, *мерынь* – 20). Vadinasi, totoriai santykinai turėjo daugiau geresnių žirgų negu Gardino bajorai (totoriai – 95,5 proc., o Gardino bajorai – 77,8 proc.). J. Čirūnaitė, *Lietuvos totorių vardynas iki pavardžių susidarymo: XVI–XVII amžius*, Kaunas, 2021, p. 142–143.

buvo susijęs su kokybiškesniais žirgais ir liudijo geresnę materialinę bajoro, vykstančio į kariuomenę arba išruošiančio raitelius, padėtį.

KARIŲ GINKLUOTĖ²⁸

1565 m. Gardino bajorų vėliava siuntė LDK kariuomenei karius su 13 skirtingų ginkluotės dalių: ilgosiomis ir trumposiomis ietimis, kalavijais, kardais, kardokšniais, kaftanais, kirviais, lanksčiaisiais šarvais, saidokais (lankais su strėlėmis), skydais, šalmais, didesnio ir mažesnio kalibro arkebuzomis²⁹. Į kariuomenę vyko 269 kariai – 256 raiteliai ir 13 pėstininkų. Tarp raitelių buvo ir karių, ginkluotų husariškai.

1. Husariškai ginkluoti kariai (збройно по усаръску). XVI a. husaro ginkluotę sudarė lankstieji šarvai (dažniausiai žieduotis), uždaras šalmas su pakeliamu antveidžiu, skydas, ilgoji ietis³⁰. Yra 4 husariškai ginkluotų karių įrašai, juose užrašyti 5 kariai³¹. Vėliavininko užrašyme yra trys įrašai *збройно по усаръску* (visi 346) – įrašyti 3 asmenys. Viename įrašė užrašyta *2 збройно по усаръску* (349) – įrašyti 2 asmenys. (Toliau vardijant ginkluotės dalis, šių karių ginkluotės vienetai taip pat įskaičiuojami.)

2. Ilgoji ietis³² (древо). Ilgąsias ietis turėjo 23 atskirai įrašyti raiteliai ir 5 husarai – iš viso 28 raiteliai (10,9 proc. raitelių ir 10,4 proc. visų karių). Neskaičiuojant nurodytų husarų išruošimo atvejų, buvo dar 8 asmenys, išruošę 15 žirgų su raiteliais, kurie turėjo ilgąsias ietis. Šešiuose įrašuose užrašyta *3 древы*, bet nusakomas skirtingas raitelių

²⁸ Į registrą neįtraukta raitelių ekipuotė ir kiti ginkluotei tiesiogiai nepriskiriami reikmenys (įvairios paskirties krepšiai, pakinktai, balnai ir kitos jojimo priemonės).

²⁹ Arkebuza – XV–XVII a. naudotas nedidelio svorio rankinis šaunamasis ginklas dagtine, o vėliau ir ratukine spyna. Buvo lygiavamzdis, užtaisomas per laibgalį. Arkebuzomis buvo ginkluotos pėstininkų ir kavalerijos formuotės. XVI a. LDK kariuomenė buvo ginkluota įvežtinėmis ir vietinės gamybos arkebuzomis. Kariuomenės poreikius atitinkantys ginklai buvo gaminami sostinėje Vilniuje ir didikų Radvilų įmonėse. V. Airini, *Pro Deo et Patria: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, Kaunas, 2013, p. 227. Lenkijoje šaunamieji ginklai dagtine spyna galėjo būti vadinami *rusznicy lontowe*, o šaunamieji ginklai ratukine spyna – *rusznicy kołowe*. V. Sapjanskienė, V. Airini, Dagtiniai ir ratukiniai šautuvai. // *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2011 metais* (almanachas), Kaunas, 2012, p. 21–23.

³⁰ V. Airini, *Pro Deo et Patria: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, Kaunas, 2013, p. 24–25.

³¹ Husariškai ginkluotų raitelių iš tikro buvo daugiau – ne tik šie 5, bet taip pat dar 21 – iš viso 26. Kiti 21 buvo užrašyti išvardijant keturias ginkluotės dalis, bet nenurodant, jog tai yra husaro ginkluotė.

³² Ilgosios ieties ilgis – 5 metrai.

skaičius: 3 *древы* (350) – 1 įrašas, žymintis vieną žmogų, 2 3 *древы* (355; 357) – 2 įrašai, žymintys po 2 žmones, 3 3 *древы* (346) – 1 įrašas, žymintis 3 žmones, 4 3 *древы* (349) – vienas įrašas, žymintis 4 žmones, 9 3 *древы* (346) – 1 įrašas, žymintis 9 žmones. 2 kartus užrašyta 3 *древомъ* (abu 349) – buvo žymima po vieną žmogų.

3. Trumpoji ietis³³ (ощепъ). Trumpoji ietis – tai svarbiausias Gardino vėliavos karių ginklas. Jas turėjo 208 raiteliai (81,25 proc. raitelių) ir 10 pėstininkų (76,9 proc. pėstininkų), iš viso 218 karių (81 proc. visų karių). Įrašuose dažniausiai vartojama vienaskaita: 3 *ощепомъ* – 189 įrašai, juose užrašyti 192 žmonės. Iš jų: 3 *ощепомъ* (346; 347; 348 ir kt.) – 187 įrašai, juose 190 žmonių; *збройно 3 ощепомъ* (abu 350) – 2 įrašai po vieną žmogų. Gerokai rečiau vartojama daugiskaita: 3 *ощепы* – 7 įrašai, juose užrašyta 14 žmonių. Iš jų: *два 3 ощепы* (346) – 1 įrašas, 2 žmonės; 2 <...> 3 *ощепы* (346; 350; 355 ir kt.) – 5 įrašai, juose 10 žmonių; 2 <...> *збройно 3 ощепы* (356) – 1 įrašas, 2 žmonės. Taip pat vartota ir santrumpa 3 *още*. (348; 351; 353 ir kt.) – 8 įrašai, 8 žmonės.

4. Kalavijas (мечъ). Kalavijus turėjo 1 raitelis (0,4 proc. raitelių) ir 1 pėstininkas (7,7 proc. pėstininkų), iš viso 2 kariai (0,7 proc. visų karių). Abu kartus užrašyta 3 *мечомъ* (346; 347).

5. Kardas (шабля). Kardus turėjo 5 raiteliai (2 proc. raitelių, 1,9 proc. visų karių). Yra 5 įrašai 3 *шаблею* (348 – keturi; 357).

6. Kardokšnis³⁴ (кордь). Kardokšnius turėjo 13 raitelių (5,1 proc. raitelių, 4,8 proc. visų karių). Visuose įrašuose užrašyta po vieną žmogų. Dažniausias įrašas – *съ кордомъ* (347; 348; 349 ir kt.) – 9 užrašymai. Taip pat užrašoma *съ корѣдомъ* (347 – du; 350) – 3 įrašai, 3 *кордомъ* (349) – 1 įrašas.

7. Kaftanas³⁵ (кафтанъ). Kaftanus turėjo 50 raitelių (19,5 proc. raitelių) ir 1 pėstininkas (7,7 proc. pėstininkų), iš viso 51 karys

³³ Trumposios ieties ilgis – 2,5–3 metrai.

³⁴ S. Lazutka ir E. Gudavičius 1983 m. pasiūlė lenkišką *kord* vadinti kardokšniu, o lenkišką *tasak* – kardukliu. Šiuos ginklus jie skyrė, remdamiesi lenkų specialistais, pagal matmenis – didesnius ginklus vadindami *tasak*, o mažesnius – *kord*. Kardokšnis – tiesus vienašmenis ginklas, karduklis – vienašmenis ginklas nežymiai lenktais, galo link šiek tiek plėtančiais ašmenimis. S. Lazutka, E. Gudavičius, Kardas, *Lietuvos istorijos metraštis*, Vilnius, 1982–1983. Tačiau yra problema: kai kurie ginklų pavadinimai galėjo būti užrašomi netiksliai arba per daug nesigilinant kelių tipų ginklams suteikiamas vienas pavadinimas. Abiejų tipų ginklus – kardokšnius ir karduklius – galima priskirti ilgiesiems kovos peiliams. P. Bugys, XV–XVI a. ilgieji kovos peiliai iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus. // *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2015 metais* (almanachas), Kaunas, 2016, p. 9.

³⁵ Kaftanas – lininis apdaras su prisiūtu vatiniu pamušalu. M. Plewczyński, Wkład Serbów w rozwój staropolskiej wojskowości (1450–1570). // *Studia i materiały do historii wojsko-*

(19 proc. visų karių). Dažniausiai būdavo užrašoma santrumpomis: *ѡ каѡ*. (346; 347; 349 ir kt.) – 30 įrašų, *ѡ каѡѡ*. (349 – trys ir kt.) – 9 įrašai. Rečiau buvo užrašoma visu žodžiu: *ѡ каѡтане* (347; 349; 351 ir kt.) – 6 įrašai, *ѡ каѡѡтане* (347; 348 – keturi; 351) – 6 įrašai. Visuose įrašuose užrašyta po vieną žmogų.

8. Kirvis (секерка). Kirvius turėjo 1 raitelis (0,4 proc. raitelių) ir 1 pėstininkas (7,7 proc. pėstininkų), iš viso 2 kariai (0,7 proc. visų karių). Vieną kartą užrašyta *з секерѡкою* (346), kitą kartą – *з секерою* (346).

9. Lankstieji šarvai³⁶ (панцеръ). Lanksčiuosius šarvus turėjo 95 atskirai įrašyti raiteliai ir 5 husarai, iš viso 100 raitelių (39,1 proc. raitelių), taip pat 4 pėstininkai (30,8 proc. pėstininkų), iš viso 104 kariai (38,7 proc. visų karių). Dažniausias įrašas – *ѡ пан.* – 66 užrašymai, juose užrašyti 75 žmonės. Iš jų: *ѡ пан.* (346 – septyni ir kt.) – 62 įrašai po 1 žmogų, *4 ѡ пан.* (349; 355) – 2 įrašai po 4 žmones, *тры ѡ пан.* (347) – 1 įrašas, 3 žmonės, *2 ѡ пан.* (355) – 1 įrašas, 2 žmonės. 7 kartus užrašyta *ѡ панѡ.*, šiuose įrašuose – 17 žmonių. Iš jų: *ѡ панѡ.* (347; 350 – du; 352) – 4 įrašai po 1 žmogų, *9 <...> ѡ панѡ.* (346) – 1 įrašas, 9 žmonės, *2 ѡ панѡ.* (357 – du) – 2 įrašai po 2 žmones. Yra 2 įrašai *пан.* (350; 354) – užrašyta po 1 žmogų. Tik keli atvejai, kai rašomas visas žodis: *ѡ панѡцеры* (353; 355) – 2 įrašai, 2 žmonės, *ѡ панѡцеры* (347) – 1 įrašas, 1 žmogus.

10. Saidokas, arba lankas su strėlėmis, ir jiems skirti dėklai – lankinė ir strėlinė³⁷ (сагайдакъ). Saidokus turėjo 24 raiteliai (9,4 proc. raitelių, 8,9 proc. visų karių). Dažniausiai užrašoma *з сагайдакомѡ* (346; 348; 350 ir kt.) – 16 įrašų po 1 žmogų. Viename įrašė įrašyti 2 žmonės: *2 <...> з сагайда.* (357). Yra 5 įrašai *з сагай.* (349; 352; 356 ir kt.), juose užrašyta po 1 žmogų.

11. Skydas (тарча). Skydus turėjo 23 atskirai užrašyti raiteliai ir 5 husarai, iš viso 28 raiteliai (10,9 proc. visų raitelių, 10,4 proc. visų karių). 7 kartus užrašyta *сѡ тар.*, šiuose įrašuose 14 žmonių. Iš jų: *сѡ тар.* (347; 349; 357) – 3 užrašymai po 1 žmogų; *2 сѡ тар.* (355) – 1 užrašymas, 2 žmonės; *2 збройно сѡ тар.* (350) – 1 užrašymas,

wości. T. XXXVI, p. 14. Taip pat jis galėjo būti pagamintas iš storos, dažnai ugnyje kaitintos jaučio odos. M. Plewczyński, *Uzbrojenie jazdy i piechoty polskiej w I połowie XVI w. // Technika a wojna X–XX w.*, p. 93; V. Airini, *Pro Deo et Patria: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, 24 p.

³⁶ Lankstieji šarvai galėjo būti žieduotis arba žieduočio ir plokštelių šarvų kombinacija.

³⁷ Toliau bus vartojama sutrumpinta formuluočių – saidokas, arba lankas su strėlėmis.

2 žmonės; 3 *cъ map.* (347) – 1 užrašymas, 3 žmonės; 4 *cъ map.* (349) – 1 užrašymas, 4 žmonės. Vieną kartą greičiausiai klaidingai įrašyta *cъ cmapъ* (346), – taip įrašyti 9 žmonės.

12. Šalmas³⁸ (*прылбица*). Šalmus turėjo 97 atskirai užrašyti raiteliai ir 5 husarai – iš viso 102 raiteliai (39,8 proc. raitelių) ir 5 pėstininkai (38,5 proc. pėstininkų), iš viso 107 kariai (39,8 proc. visų karių). Dažniausias įrašas – *ѡъ np.* (tokių įrašų 76, juose – 87 žmonės). Iš jų: *ѡъ np.* (346; 347; 348 ir kt.) – 70 įrašų po 1 žmogų, 4 *ѡъ np.* (349; 355) – 2 įrašai po 4 žmones; 3 *ѡъ np.* (347) – 1 įrašas, 3 žmonės; 2 *ѡъ np.* (355; 357 – du) – 3 įrašai po 2 žmones. Yra 4 įrašai *ѡъ прыл.* (346 – du; 351; 354) – juose po 1 žmogų. Vieną kartą užrašyta 9 <...> *np.* (346) – taip užrašyti 9 žmonės.

13. Didesnio kalibro arkebuza³⁹ (*ручница*). Didesnio kalibro arkebuzas turėjo 2 pėstininkai (15,4 proc. pėstininkų, 0,7 proc. visų karių). Įrašas vienas: 2 *з ручницѣми* (346). Jame 2 žmonės.

14. Mažesnio kalibro arkebuza⁴⁰ (*аркабузъ*). Mažesnio kalibro arkebuzas turėjo 2 raiteliai (0,8 proc. raitelių, 0,7 proc. visų karių). Vienas įrašas – 3 *аркабузомъ* (346), kitas įrašas – 3 *гаркабузомъ* (352).

Raitelių ginkluotė pagal populiarumą⁴¹ (pateikiama mažėjančia tvarka, nurodant, kiek raitelių turėjo šią ginkluotę): 1. Trumposios ietys – 81,25 proc. (208), 2. Šalmai – 39,8 proc. (102), 3. Lankstieji šarvai – 39,1 proc. (100), 4. Kaftanai – 19,5 proc. (50), 5–6. Skydai ir ilgosios ietys – po 10,9 proc. (po 28), 7. Saidokai, arba lankai su strėlėmis – 9,4 proc. (24), 8. Kardokšniai – 5,1 proc. (13), 9. Kardai – 2 proc. (5), 10. Mažesnio kalibro arkebuzos – 0,8 proc. (2), 11–12. Kirviai ir kalavijai – po 0,4 proc. (po 1).

³⁸ XVI a. šaltiniuose šalmas *прылбица* (*przyłbica*) gali reikšti skirtingo tipo šalmus. Vienais atvejais XVI a. registruose taip įvardijamas uždaras šalmas su pakeliamu antveidžiu, kitais atvejais – atviras šalmas, tinkantis lengvajai artilerijai. M. Plewczyński, *Uzbrojenie jazdy i piechoty polskiej w I połowie XVI w. // Technika a wojna X–XX w.*, p. 101; V. Airini, *Pro Deo et Patria: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 25.

³⁹ *Аркабузъ* – mažesnio kalibro arkebuza. Ją naudojo raiteliai.

⁴⁰ *Аркабузъ* – mažesnio kalibro arkebuza. Ją naudojo raiteliai.

⁴¹ Galima palyginti su 1565 m. LDK kariuomenės surašymo totorių ginkluote (nurodoma, kiek procentų karių turėjo šią ginkluotę): 1) Saidokai – 80,6 proc., 2) Kardai – 46,5 proc., 3) Trumposios ietys – 30,3 proc., 4) Lankstieji šarvai – 17,4 proc., 5) Šalmai – 14,2 proc., 6) Kaftanai – 5,8 proc., 7) Kardokšniai – 2,6 proc., 8) Kirviai – 1,9 proc. J. Čirūnaitė, *Lietuvos totorių vardynas iki pavardžių susidarymo: XVI–XVII amžius*, Kaunas, 2021, p. 143–146.

Pėstininkų ginkluotė pagal populiarumą (pateikiama mažėjančia tvarka, nurodant, kiek pėstininkų turėjo šią ginkluotę): 1. Trumposios ietys – 76,9 proc. (10), 2. Šalmi – 38,5 proc. (5), 3. Lankstieji šarvai – 30,8 proc. (4), 4. Didensio kalibro arkebuzos – 15,4 proc. (2), 5–7. Kalavijai, kaftanai ir kirviai – po 7,7 proc. (po 1).

RAITELIŲ GINKLUOTĖS KOMPLEKTAI

Iš Gardino vėliavos į kariuomenę vyko 256 raiteliai. Raitelių ginkluotę sudarė nuo vienos iki keturių ginkluotės dalių (išskyrus raitelius, kurie ginkluotės neturėjo). Buvo panaudoti 29 ginkluotės komplektai. Daugiausia raitelių (34,8 proc.; 89) turėjo vienos dalies ginkluotę. Panašus skaičius raitelių turėjo trijų dalių (26,2 proc.; 67) ir dviejų dalių (23,4 proc.; 60) ginkluotę. Mažiausiai raitelių turėjo keturių dalių ginkluotę (14,8 proc.; 38).

Raiteliai be ginkluotės

Be ginkluotės užrašyta 0,8 proc. visų raitelių (2). Gali būti, kad be ginkluotės jie atvyko tik į surašymą, o vėliau, vykdami į karą, ginkluotę jau turėjo. Jų užrašymas: *Жданъ Павловичъ Ейсмонтовича на клячы* (347) „Ždanas, Pavlo, Eismonto sūnaus, sūnus su nuvarytu arkliu“, *Петъръ Федоровичъ Колбачычъ на клячы* (349) „Petras, Fedoro, Kolbačo sūnaus, sūnus su nuvarytu arkliu“.

Vienos dalies ginkluotė

Vienos dalies ginkluotę turėjo 34,8 proc. visų raitelių (89). Vienos dalies ginkluotės komplektų buvo 4.

Trumpoji ietis (ощепъ). Ginkluotę, susidedančią vien iš trumposios ieties, turėjo 32 proc. visų raitelių (82). Užrašymo pavyzdys: *Олекъсей Шымановичъ выслалъ сына своего Павла з нимъ конь збройно з ощепомъ* (350) „Aleksiejus, Šimano sūnus, išsiuntė savo sūnų Pavlą, su juo žirgas, ginkluotas trumpąja ietimi“.

Kardokšnis (кордь). Ginkluotę, susidedančią vien iš kardokšnio, turėjo 1,95 proc. visų raitelių (5). Užrašymo pavyzdys: *Миско Бранъчычъ з Черги на мер. з кордомъ* (349) „Miskas, Brančo sūnus, iš Čergos su išromytu eržilu, su kardokšniu“.

Saidokas, arba lankas su strėlėmis (сагайдакъ). Ginkluotę, susidedančią vien iš saidoko, turėjo 0,4 proc. visų raitelių (1). Jo užrašymas: *Щасны Жуковичъ Ейсмонтовича на мер. з сагай.* (352)

„Ščasnas, Žuko, Eismonto sūnaus, sūnus, su išromytu eržilu, su saidoku“.

Kardas (шабля). Ginkluotę, susidedančią vien iš kardo, turėjo 0,4 proc. visų raitelių (1). Jo užrašymas: *Федоръ Данилевичъ Куровски на мерыне з шаблею* (357) „Fedoras, Danilos sūnus, Kurovskis su išromytu eržilu, su kardu“.

Dviejų dalių ginkluotė

Dviejų dalių ginkluotę turėjo 23,4 proc. visų raitelių (60). Dviejų dalių ginkluotės komplektų buvo 13.

Kaftanas + trumpoji ietis (кафтанъ + оцепъ). Tokią ginkluotę turėjo 12,1 proc. visų raitelių (31). Užrašymo pavyzdys: *Шымько Яновичъ Ейсмонътовича на мерыне въ кафтане з оцепомъ* (352) „Šimka, Jano, Eismonto sūnaus, sūnus su išromytu eržilu, su kaftanu, su trumpąja ietimi“.

Lankstieji šarvai + trumpoji ietis (панцеръ + оцепъ). Tokią ginkluotę turėjo 3,5 proc. visų raitelių (9). Užrašymo pavyzdys: *Кунъда Дашъкевичъ на кобыле з оцепомъ въ панъцеру* (355) „Kunda, Daško sūnus, su kumele, su trumpąja ietimi, su lanksčiais šarvais“.

Šalmas + trumpoji ietis (пылбица + оцепъ). Tokią ginkluotę turėjo 1,6 proc. visų raitelių (4). Užrašymo pavyzdys: *Янъ Жолиславъски выслалъ служебника на мерыне въ пр. з оцепомъ* (354) „Janas Žolislavskis išsiuntė tarnautoją su išromytu eržilu, su šalmu, su trumpąja ietimi“.

Kardokšnis + trumpoji ietis (кордъ + оцепъ). Tokią ginkluotę turėjo 1,2 proc. visų raitelių (3). Užrašymo pavyzdys: *Иванъ Ходаневичъ на кони съ кордомъ, з оцепомъ* (349) „Ivanas, Chadanio sūnus, su žirgu, su kardokšniu, su trumpąja ietimi“.

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + trumpoji ietis (сагайдакъ + оцепъ). Tokią ginkluotę turėjo 1,2 proc. visų raitelių (3). Užrašymo pavyzdys: *Марътынъ Белицки выслалъ слугу на мерыне з сагайдакомъ, з оцепомъ, а самъ дома* (350) „Martynas Belickis išsiuntė tarną su išromytu eržilu, su saidoku, su trumpąja ietimi, o pats namie“.

Kardas + trumpoji ietis (шабля + оцепъ). Tokią ginkluotę turėjo 0,8 proc. visų raitelių (2). Užrašymo pavyzdys: *Анъдрей Гушычъ на мер. з шаблею, з оцепомъ* (348) „Andriejus, Gušo sūnus, su išromytu eržilu, su kardu, su trumpąja ietimi“.

Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėlėmis (кафтанъ + сагайдакъ). Tokią ginkluotę turėjo 0,8 proc. visų raitelių (2). Užrašymo pavyzdys: *Стась Сарафиновичъ Петрашевича на мерыне*

вѣ кафѣ. з сагайдакомѣ (352) „Stasius, Sarafino, Petrašo sūnaus, sūnus, su išromytu eržilu, su kaftanu, su saidoku“.

Skydas + ilgoji ietis (тарча + древо). Tokią ginkluotę turėjo 0,4 proc. visų raitelių (1). Jo užrašymas: *Шыманъ Грыбовъски з у Грыбовки и у Снарского фолѣварку отъ Ярыловки <...> кони збройно съ тар., з древы одынъ <...>*⁴² (350) „Šimanas Grybovskis iš Grybovos ir iš Snarskio palivarko nuo Jarylovkos <...> vienas žirgas [ir raitelis], ginkluotas skydu ir ilgąja ietimi“.

Kardokšnis + kalavijas (кордъ + мечъ). Tokią ginkluotę turėjo 0,4 proc. visų raitelių (1). Jo užrašymas: *Петръ Толочкѣ з дыму на мерыне съ корѣдомѣ, з мечомѣ* (347) „Petras Toločka nuo dūmo su išromytu eržilu, su kardokšniu, su kalaviju“.

Lankstieji šarvai + kardokšnis (панцеръ + кордъ). Tokią ginkluotę turėjo 0,4 proc. visų raitelių (1). Jo užrašymas: *Денисѣ Павловичѣ на мер. вѣ пан. съ кордомѣ* (351) „Denisas, Pavlo sūnus, su išromytu eržilu, su lanksčiais šarvais, su kardokšniu“.

Lankstieji šarvai + kardas (панцеръ + шабля). Tokią ginkluotę turėjo 0,4 proc. visų raitelių (1). Jo užrašymas: *Лаврынѣ Богдановичѣ на мер. вѣ пан. з шаблею* (348) „Laurynas, Bogdano sūnus, su išromytu eržilu, su lanksčiais šarvais, su kardu“.

Trumpoji ietis + ilgoji ietis (ощепъ + древо). Tokią ginkluotę turėjo 0,4 proc. visų raitelių (1). Jo užrašymas: *Остapкѣ Федоровичѣ Колбачычѣ на клячы з ощепомѣ з древомѣ* (349) „Ostapka, Fedoro, Kolbačo sūnaus, sūnus, su nuvarytu arkliu, su trumpąja ietimi, su ilgąja ietimi“.

Kaftanas + kardokšnis (кафтанъ + кордъ). Tokią ginkluotę turėjo 0,4 proc. visų raitelių (1). Jo užrašymas: *Сидорѣ Обранцовичѣ Сереневичѣ на мер. вѣ каф., съ кордомѣ* (353) „Sidoras, Obranco, Serenio sūnaus, sūnus, su išromytu eržilu, su kaftanu, su kardokšniu“.

Trijų dalių ginkluotė

Trijų dalių ginkluotę turėjo 26,2 proc. visų raitelių (67). Trijų dalių ginkluotės komplektų buvo 8.

Lankstieji šarvai + šalmas + trumpoji ietis (панцеръ + прылбица + ощепъ). Tokią ginkluotę turėjo 18,3 proc. visų raitelių (47).

⁴² Visas įrašas: *Шыманъ Грыбовъски з у Грыбовки и у Снарского фолѣварку отъ Ярыловъки 2 кони збройно съ тар., з древы одынъ, други з ощепомѣ* (350) „Šimanas Grybovskis iš Grybovos ir iš Snarskio palivarko nuo Jarylovkos 2 žirgai – vienas ginkluotas skydu ir ilgąja ietimi, kitas – su trumpąja ietimi“.

Užrašymo pavyzdys: *Размусовая Пеская Дорота з Новъдейчовцызъны 2 кони въ пан., въ пр., з ощепы <...>*⁴³ (346) „Razmuso Peskio žmona Dorota iš Novdeičovščiznos – 2 žirgai su lanksčiaisiais šarvais, su šalmais, su trumposiomis ietimis“.

Kaftanas + šalmas + trumpoji ietis (кафтанъ + прылбица + ощепъ). Tokią ginkluotę turėjo 3,9 proc. visų raitelių (10). Užrašymo pavyzdys: *Блажей Шуйъкевичъ съ Черги конъ въ каф. въ прыл. з ощепомъ* (346) „Blažiejus, Šuško sūnus, iš Čergos, žirgas su kaftanu, su šalmu, su trumpąja ietimi“.

Kaftanas + saidokas, arba lankas su strélėmis + trumpoji ietis (кафтанъ + сагайдакъ + ощепъ). Tokią ginkluotę turėjo 1,95 proc. visų raitelių (5). Užrašymo pavyzdys: *Стефанъ Яцковичъ з Обуховича на кони въ кафтане, з сагайдакомъ, з ощепомъ* (348) „Stefanas, Jackaus sūnus, iš Obuchovičiaus, su žirgu, su kaftanu, su saidoku, su trumpąja ietimi“.

Lankstieji šarvai + šalmas + kardokšnis (панцеръ + прылбица + кордъ). Tokią ginkluotę turėjo 0,4 proc. visų raitelių (1). Jo užrašymas: *Конъдратъ Гарасимовичъ конъ въ панъ., въ пр., съ кордомъ* (346/347) „Kondratas, Garasimo sūnus, žirgas su lanksčiaisiais šarvais, su šalmu, su kardokšniu“.

Kaftanas + saidokas, arba lankas su strélėmis + kardokšnis (кафтанъ + сагайдакъ + кордъ). Tokią ginkluotę turėjo 0,4 proc. visų raitelių (1). Jo užrašymas: *Марътынъ Карповичъ з Черги на мерыне въ кафтане, з сагайдакомъ, з кордомъ* (348) „Martynas, Karpo sūnus, iš Čergos su išromytu erzilu, su kaftanu, su saidoku, su kardokšniu“.

Lankstieji šarvai + skydas + trumpoji ietis (панцеръ + тарча + ощепъ). Tokią ginkluotę turėjo 0,4 proc. visų raitelių (1). Jo užrašymas: *Олехно Паценъковичъ з Черги конъ въ панцеру, съ тар., з ощепомъ* (347) „Olechno, Pacenkos sūnus, iš Čergos, žirgas su lanksčiaisiais šarvais, su skydu, su trumpąja ietimi“.

Lankstieji šarvai + šalmas + mažesnio kalibro arkebuza (панцеръ + прылбица + аркабузъ). Tokią ginkluotę turėjo 0,4 proc. visų raitelių (1). Jo užrašymas: *Павелъ Петровъски на мер. въ пан.,*

⁴³ Visas įrašas: *Размусовая Пеская Дорота з Новъдейчовцызъны 2 кони въ пан., въ пр., з ощепы, а драба 1 з секеръкою, з мечомъ* (346) „Razmuso Peskio žmona Dorota iš Novdeičovščiznos – 2 žirgai su lanksčiaisiais šarvais, su šalmais, su trumposiomis ietimis, o pėstininką [siuntė] vieną su kirviu, su kalaviju“.

вѣ пр., з гаркабузомѣ (352) „Pavelas Petrovskis su išromytu eržilu, su lanksčiaisiais šarvais, su šalmu, su mažesnio kalibro arkebuza“.

Lankstieji šarvai + šalmas + saidokas, arba lankas su strėlėmis (панцеръ + прылбница + сагайдакъ). Tokią ginkluotę turėjo 0,4 proc. visų raitelių (1). Jo užrašymas: *Олехно Ярмоловичъ отъ отца своего ставилъ <...> кони – одынѣ вѣ пан., вѣ пр., з сагайдакомѣ <...>*⁴⁴ (354) „Olechno, Jarmolos sūnus, nuo savo tėvo išruošė <...> vieną žirgą su lanksčiaisiais šarvais, su šalmu, su saidoku“.

Keturių dalių ginkluotė

Keturių dalių ginkluotę turėjo 14,8 proc. visų raitelių (38). Keturių dalių ginkluotės komplektų buvo 4. Vienas iš šių komplektų buvo husarų ginkluotė. Ji buvo užrašoma dvejopai – įrašū *збройно по усаръску* arba išvardijant visus ginkluotės elementus.

Lankstieji šarvai + šalmas + skydas + ilgoji ietis (панцеръ + прылбница + тарча + древо). Ši ginkluotė dar vadinama *збройно по усаръску* „ginkluotas husariškai“. Tokią ginkluotę turėjo 10,2 proc. visų raitelių (26). Asmenys, į kariuomenę siuntę husarus, dažniausiai jų buvo išruošę ne po vieną: vienas asmuo išruošė devynis husarus, vienas – keturis, vienas – tris, du – po du, vienas – vieną husarą. Visi husariškai ginkluoti raiteliai į kariuomenę vyko su žirgais (*конѣ*), o ne kitokiais joti tinkamais arkliais. Iš šių raitelių daugiausia – 21 buvo užrašyti išvardijant visus ginkluotės elementus. Užrašymo pavyzdys: *Андрей Богуфаловичъ Дорошъкевича з іменя своего Лосенского отъ дворца Панемонъского выслалъ брата своего молодъшого Михайла з нимъ почѣту коней 4 вѣ пан. вѣ пр. съ тар. з древы* (349) „Andriejus, Bogufalo, Doroškos sūnaus, sūnus, iš savo Losensko dvaro nuo Panemunės rūmų išsiuntė savo jaunesnįjį brolių Michailą, su juo 4 žirgus [ir raitelius] su lanksčiaisiais šarvais, su šalmais, su skydais, su ilgosiomis ietimis“. Penki husarai buvo užrašyti ne išvardijant ginkluotės dalis, o nurodant, k+ad karys yra ginkluotas husariškai, pvz., *Миколай Яновичъ Толочъко, хоружыцѣ Городенъски, з іменѣ своихѣ Молявицъкого отъ Субановицызны четъвертое часты 2 кони збройно по усаръску* (349) „Mikalojus Jano sūnus,

⁴⁴ Visas įrašas: *Олехно Ярмоловичъ отъ отца своего ставилъ 2 кони – одынѣ вѣ пан., вѣ пр., з сагайдакомѣ, а други вѣ каф., з оцепомѣ, конѣ съ Плавъского повету Слонимского, а други конѣ съ Красницы Городенского повету* (354) „Olechno, Jarmolos sūnus, nuo savo tėvo išruošė 2 žirgus – vieną su lanksčiaisiais šarvais, su šalmu, su saidoku, o kitą su kaftanu, su trumpąja ietimi, [vienas] žirgas iš Slanimo pavietai Plavsko, o kitas žirgas – iš Gardino pavietai Krasnicos“.

Toločka, Gardino vėliavininko sūnus, iš savo dvarų – Moliavicko ir Subanovščiznos ketvirtosios dalies – 2 žirgai su husariškai ginkluotais raiteliais“.

Lankstieji šarvai + šalmas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + trumpoji ietis (панцеръ + прылбица + сагайдакъ + ощепъ). Tokią ginkluotę turėjo 3,9 proc. visų raitelių (10). Užrašymo pavyzdys: *Оиля (такъ) Грынашковичъ з дыму на мер. вѣ пан., вѣ пр., з сагайдакомъ, з ощепомъ* (348) „Oilia (*taip*) Grynaškos sūnus, nuo dūmo su išromytu eržilu, su lanksčiais šarvais, su šalmu, su saidoku, su trumpąja ietimi“.

Lankstieji šarvai + šalmas + kirvis + mažesnio kalibro arkebuza (панцеръ + прылбица + секерка + аркабуз). Tokią ginkluotę turėjo 0,4 proc. visų raitelių (1). Jo užrašymas: *Станиславъ Глядовицъки водле повинности ставилъ конъ вѣ пан., вѣ пр., з секерою, з аркабузомъ <...>*⁴⁵ (346) „Stanislavas Gliadovickis kaip prievolę išruošė žirgą su lanksčiais šarvais, su šalmu, su kirviu, su mažesnio kalibro arkebuza“.

Lankstieji šarvai + šalmas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas (панцеръ + прылбица + сагайдакъ + шабля). Tokią ginkluotę turėjo 0,4 proc. visų raitelių (1). Jo užrašymas: *Тыфонъ Данилелевичъ на кони вѣ пан., вѣ пр., з сагайдакомъ, з шаблею* (348) „Tyfonas, Danilos sūnus, su žirgu, su lanksčiais šarvais, su šalmu, su saidoku, su kardu“.

RAITELIŲ GINKLUOTĖS KOMPLEKTAI PAGAL PANAUDOJIMO DAŽNUMĄ

Gardino bajorų vėliavoje buvo 256 raiteliai, iš jų du – be ginkluotės. Buvo panaudoti 29 ginkluotės komplektai. Trumpoji ietis (ощепъ) įėjo į 13 ginkluotės komplektų, lankstieji šarvai (панцеръ) – į 12, šalmai (прылбица) – į 10, saidokai, arba lankai su strėlėmis (сагайдакъ) – į 8, kardokšniai (кордъ) – į 7, kaftanai (кафтанъ) – į 6, kardai (шабля) – į 4, skydai (тарча) ir ilgosios ietys (древо) – į 3, mažesnio kalibro arkebuzos (аркабузъ) – į 2, kalavijas (мечъ) ir kirvis (секерка) – į 1 ginkluotės komplektą.

1. Trumpoji ietis (ощепъ) – 82 raiteliai (32,03 proc.).

⁴⁵ Visas užrašymas: *Станиславъ Глядовицъки водле повинности ставилъ конъ вѣ пан., вѣ пр., з секерою, з аркабузомъ, а на ласку господарскую конъ вѣ пан., вѣ пр., з сагайдакомъ, з ощепомъ* (346) „Stanislavas Gliadovickis kaip prievolę išruošė žirgą su lanksčiais šarvais, su šalmu, su kirviu, su mažesnio kalibro arkebuza, o valdovui pamaloninti – žirgas su lanksčiais šarvais, su šalmu, su saidoku, su trumpąja ietimi“.

2. Lankstieji šarvai + šalmas + trumpoji ietis (панцеръ + прылбница + ощепъ) – 47 raiteliai (18,4 proc.).

3. Kaftanas + trumpoji ietis (кафтанъ + ощепъ) – 31 raitelis (12,1 proc.).

4. Lankstieji šarvai + šalmas + skydas + ilgoji ietis, – arba *ginkluoti husariškai* (панцеръ + прылбница + тарча + древо, – или *збройно по усаръску*) – 26 raiteliai (10,2 proc.).

5–6. Kaftanas + šalmas + trumpoji ietis (кафтанъ + прылбница + ощепъ) – 10 raitelių (3,9 proc.).

5–6. Lankstieji šarvai + šalmas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + trumpoji ietis (панцеръ + прылбница + сагайдакъ + ощепъ) – 10 raitelių (3,9 proc.).

7. Lankstieji šarvai + trumpoji ietis (панцеръ + ощепъ) – 9 raiteliai (3,5 proc.).

8–9. Kardokšnis (кордъ) – 5 raiteliai (1,95 proc.).

8–9. Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + trumpoji ietis (кафтанъ + сагайдакъ + ощепъ) – 5 raiteliai (1,95 proc.).

10. Šalmas + trumpoji ietis (прылбница + ощепъ) – 4 raiteliai (1,6 proc.).

11–12. Kardokšnis + trumpoji ietis (кордъ + ощепъ) – 3 raiteliai (1,2 proc.).

11–12. Saidokas, arba lankas su strėlėmis + trumpoji ietis (сагайдакъ + ощепъ) – 3 raiteliai (1,2 proc.).

13–14. Kardas + trumpoji ietis (шабля + ощепъ) – 2 raiteliai (0,8 proc.).

13–14. Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėlėmis (кафтанъ + сагайдакъ) – 2 raiteliai (0,8 proc.).

15–29. Kardas (шабля) – 1 raitelis (0,4 proc.).

15–29. Saidokas, arba lankas su strėlėmis (сагайдакъ) – 1 raitelis (0,4 proc.).

15–29. Skydas + ilgoji ietis (тарча + древо) – 1 raitelis (0,4 proc.).

15–29. Kardokšnis + kalavijas (кордъ + мечъ) – 1 raitelis (0,4 proc.).

15–29. Lankstieji šarvai + kardokšnis (панцеръ + кордъ) – 1 raitelis (0,4 proc.).

15–29. Lankstieji šarvai + kardas (панцеръ + шабля) – 1 raitelis (0,4 proc.).

15–29. Trumpoji ietis + ilgoji ietis (ощепъ + древо) – 1 raitelis (0,4 proc.).

15–29. Kaftanas + kardokšnis (кафтанъ + кордъ) – 1 raitelis (0,4 proc.).

15–29. Lankstieji šarvai + šalmas + kardokšnis (панцеръ+ прылбица + кордъ) – 1 raitelis (0,4 proc.).

15–29. Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardokšnis (кафтанъ + сагайдакъ + кордъ) – 1 raitelis (0,4 proc.).

15–29. Lankstieji šarvai + skydas + trumpoji ietis (панцеръ + тарча + ощепъ) – 1 raitelis (0,4 proc.).

15–29. Lankstieji šarvai + šalmas + mažesnio kalibro arkebuza (панцеръ + прылбица + аркабузъ) – 1 raitelis (0,4 proc.).

15–29. Lankstieji šarvai + šalmas + saidokas, arba lankas su strėlėmis (панцеръ + прылбица + сагайдакъ) – 1 raitelis (0,4 proc.).

15–29. Lankstieji šarvai + šalmas + kirvis + mažesnio kalibro arkebuza (панцеръ + прылбица + секерка + аркабузъ) – 1 raitelis (0,4 proc.).

15–29. Lankstieji šarvai + šalmas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas (панцеръ + прылбица + сагайдакъ + шабля) – 1 raitelis (0,4 proc.).

PĖSTININKŲ GINKLUOTĖS KOMPLEKTAI

Iš Gardino vėliavos į kariuomenę vyko 13 pėstininkų⁴⁶. Pėstininkų ginkluotę sudarė nuo vienos iki trijų ginkluotės dalių. Buvo panaudoti 5 ginkluotės komplektai. Daugiausia pėstininkų turėjo vienos dalies ginkluotę – 53,8 proc. (7). Kiek mažiau turėjo trijų dalių ginkluotę – 38,5 proc. (5). Dviejų dalių ginkluotę turėjo 7,7 proc. pėstininkų (1).

Vienos dalies ginkluotė

Vienos dalies ginkluotę turėjo 53,8 proc. pėstininkų (7). Vienos dalies ginkluotės komplektų buvo du.

Trumpoji ietis (ощепъ). Ginkluotę, susidedančią vien iš trumposios ieties, turėjo 38,5 proc. pėstininkų (5). Užrašymo pavyzdžiai: *Канонъ Билъчичъ нештъ з ощепомъ* (347) „Kanonas, Bilčio sūnus, pėsčias su trumpąja ietimi“; *Кузьма Душычыстъ нештъ з ощепомъ* (347) „Kuzma Dušyčystas pėsčias su trumpąja ietimi“; *Каснеръ Войте-*

⁴⁶ LDK šauktinių kariuomenės pėstininkai atsirado tik dėl nepaprastųjų priemonių sunkaus Livonijos karo metu, jų vaidmuo čia buvo visiškai menkas. Tačiau net ir toks pėstininkų atsiradimas vis dėlto sutapo su kitais požymiais, rodančiais riterių kariuomenės irimo pradžią. E. Gudavičius, Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai. *Karo archyvas*, t. XIII, p. 92–93.

ховичъ Ейсмонтътовича <...> з ыменя матерыстого Лобишгского ставилъ молодца з оцпомъ (350/351) „Kasperas, Vaitiekas, Eismanto sūnaus, sūnus iš motinos Lobiškių dvaro siuntė stuomeningą vyrą su trumpąja ietimi“; Иванъ Карпъ выслалъ <...> а драбовъ <...> два з оцпы (346) „Ivanas Karpas išsiuntė du pėstininkus su trumposiomis ietimis“.

Didesnio kalibro arkebuza (ручъница). Ginkluotė, susidedanti viena iš didesnio kalibro arkebuzos, turėjo 15,4 proc. pėstininkų (2). Jie abu užrašyti viename įrašė: *Иванъ Карпъ выслалъ <...> а драбовъ <...> 2 з ручъницами (346) „Ivanas Karpas išsiuntė 2 pėstininkus su didesnio kalibro arkebuzomis“.*

Dviejų dalių ginkluotė

Dviejų dalių ginkluotė turėjo 7,7 proc. pėstininkų (1). Buvo vienas dviejų dalių ginkluotės komplektas.

Kirvis + kalavijas (секерка + мечъ). Tokią ginkluotė turėjusio pėstininko įrašas šaltinyje: *Размусовая Пеская Дорота з Новъдейчовицъны <...> а драба 1 з секеръкою, з мечомъ (346) „Razmuso Peskio žmona Dorota iš Novdeičovščiznos [siuntė] vieną pėstininką su kirviu, su kalaviju“.*

Trijų dalių ginkluotė

Trijų dalių ginkluotė turėjo 38,5 proc. pėstininkų (5). Trijų dalių ginkluotės komplektų buvo du.

Lankstieji šarvai + šalmas + trumpoji ietis (панцеръ + прылбица + оцпъ). Tokią ginkluotė turėjo 30,8 proc. pėstininkų (4). Visi jie įrašyti viename įrašė: *Иванъ Федоровичъ Мелешкко выслалъ служеб[никовъ] 4 в пан., въ пр., з оцпомъ (355) „Ivanas, Fedoro sūnus, Meleška išsiuntė 4 tarnautojus su lanksčiais šarvais, šalmais, trumposiomis ietimis“.*

Kaftanas + šalmas + trumpoji ietis (кафтанъ + прылбица + оцпъ). Tokią ginkluotė turėjo 7,7 proc. pėstininkų (1). Jo įrašas šaltinyje: *Федоръ Гаврыловичъ въ каф. въ пр. з оцпомъ (353) „Fedoras, Gavrylos sūnus, su kaftanu, su šalmu, su trumpąja ietimi“.*

PĖSTININKŲ GINKLUOTĖS KOMPLEKTAI PAGAL PANAUDOJIMO DAŽNUMĄ

Iš Gardino pavieto į kariuomenę siunčiamų 13 pėstininkų panaudojo 5 ginkluotės komplektus. Trumpoji ietis (оцпъ) įėjo į 3 ginkluotės komplektus, šalmas (прылбица) – į 2, lankstieji šarvai

(панцеръ), didesnio kalibro arkebuza (ручница), kirvis (секерка), kalavijas (мечъ), kaftanas (кафтанъ) – į vieną ginkluotės komplektą.

1. Trumpoji ietis (ощепъ) – 5 pėstininkai (38,5 proc.).

2. Lankstieji šarvai + šalmas + trumpoji ietis (панцеръ + прылбица + ощепъ) – 4 pėstininkai (30,8 proc.).

3. Didesnio kalibro arkebuza (ручьница) – 2 pėstininkai (15,4 proc.).

4–5. Kirvis + kalavijas (секерка + мечъ) – 1 pėstininkas (7,7 proc.).

4–5. Kaftanas + šalmas + trumpoji ietis (кафтанъ + прылбица + ощепъ) – 1 pėstininkas (7,7 proc.).

APSAUGINĖ IR PUOLAMOJI GINKLUOTĖ

Visą Gardino vėliavos raitelių ir pėstininkų ginkluotę galima suskirstyti į apsauginę⁴⁷ ir puolamąją⁴⁸ ginkluotę, karių ginkluotės kompleksus išskirstant į atitinkamas dvi dalis. Tai atlikus yra paprasčiau tirti, iš kelių dalių susideda karių apsauginė ir puolamoji ginkluotė, kokie ginklai į ją įeina.

Raitelių apsauginė ginkluotė⁴⁹

Su apsaugine ginkluote į kariuomenę vyko 60,5 proc. raitelių (155). Raitelių, kurie būtų vykę vien su apsaugine ginkluote (be puolamosios), nebuvo. Buvo 8 apsauginės ginkluotės komplektai. Jie sudaryti iš 1–3 dalių. Apsauginės ginkluotės neturėjo 39,5 proc. raitelių (101).

⁴⁷ Apsauginę ginkluotę sudaro šalmai, šarvai, skydai. Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. XXIII, 2013, p. 46. Kaftanus galima laikyti šarvų variantu, nes ankstyvieji šarvai ir buvo pagaminti iš lino (Graikija, XV–III a. pr. Kr.), iš popieriaus (Kinija, IX a. pr. Kr.), taip pat buvo naudojami medvilnės prikimšti drabužiai (senovės actekai). Vėliau šarvai buvo daromi iš galvijų odos. Ten pat.

⁴⁸ Puolamajai ginkluotei čia priskirti šių tipų ginklai: 1) šaunamieji ginklai (didesnio ir mažesnio kalibro arkebuzos), 2) templiniai ginklai (saidokai), 3) šaltieji ginklai – kertamieji ginklai (kirviai), kertamieji-duriamieji ginklai (kardai, kardokšniai, kalavijai), ilgakočiai duriamieji ginklai (ilgosios ir trumposios ietys).

⁴⁹ Galima palyginti Gardino raitelių ir totorių raitelių apsauginę ginkluotę. Iš Gardino raitelių šios ginkluotės turėjo 60,5 proc. (155), o iš totorių raitelių – santykinai beveik tris kartus mažiau – 22,4 proc. (35). Ir Gardino, ir totorių apsauginės ginkluotės komplektai buvo 1–3 dalių. Gardino raiteliai turėjo 8 apsauginės ginkluotės kompleksus, o totorių raiteliai perpus mažiau – 4. Bendrą ir Gardino, ir totorių raitelių apsauginę ginkluotę sudarė lankstieji šarvai, kaftanai ir šalmai, o skydus turėjo tik Gardino raiteliai. Vienas totorių raitelis buvo ginkluotas tik apsaugine trijų dalių ginkluote (puolamosios ginkluotės neturėjo).

Vienos dalies apsauginė ginkluotė. Su vienos dalies apsaugine ginkluote į kariuomenę vyko 21,9 proc. raitelių (56). Šią ginkluotę sudarė 4 komplektai.

1. Kaftanas (кафтанъ) – 40 raitelių (15,6 proc.)⁵⁰.
2. Lankstieji šarvai (панцеръ) – 11 raitelių (4,3 proc.).
3. Šalmas (прылбица) – 4 raiteliai (1,6 proc.).
4. Skydas (тарча) – 1 raitelis (0,4 proc.).

Dviejų dalių apsauginė ginkluotė. Su dviejų dalių apsaugine ginkluote į kariuomenę vyko 28,5 proc. raitelių (73). Šią ginkluotę sudarė 3 komplektai.

1. Lankstieji šarvai + šalmas (панцеръ + прылбица) – 62 raiteliai (24,2 proc.).
2. Kaftanas + šalmas (кафтанъ + прылбица) – 10 raitelių (3,9 proc.).
3. Lankstieji šarvai + skydas (панцеръ + тарча) – 1 raitelis (0,4 proc.).

Trijų dalių apsauginė ginkluotė. Su trijų dalių apsaugine ginkluote į kariuomenę vyko 26 raiteliai (10,2 proc.). Visi šie raiteliai buvo husarai. Jų apsauginę ginkluotę sudarė lankstieji šarvai + šalmas + skydas (панцеръ + прылбица + тарча).

Raitelių puolamoji ginkluotė⁵¹

Su puolamąja ginkluote į kariuomenę vyko 99,2 proc. raitelių (254). Vien tik puolamąją ginkluotę (be apsauginės) turėjo 39,5 proc. raitelių (101). Buvo 14 puolamosios ginkluotės komplektų. Jie buvo 1–2 dalių. Puolamosios ginkluotės (taip pat ir apsauginės) neturėjo 2 raiteliai (0,8 proc.).

Vienos dalies puolamoji ginkluotė. Su vienos dalies puolamąja ginkluote į kariuomenę vyko 88,3 proc. raitelių (226). Buvo 6 šios ginkluotės komplektai.

1. Trumpoji ietis (ощепъ) – 184 raiteliai (71,9 proc.).
2. Ilgoji ietis (древо) – 27 raiteliai (10,5 proc.).

⁵⁰ Nurodoma, koks skaičius karių turėjo tokį apsauginės ginkluotės komplektą.

⁵¹ Galima palyginti Gardino raitelių ir totorių raitelių puolamąją ginkluotę. Su šia ginkluote vyko 99,2 proc. Gardino raitelių (254) ir 99,4 proc. totorių raitelių (155). Ir Gardino raitelių, ir totorių raitelių puolamoji ginkluotė buvo 1–2 dalių. Tačiau labai skyrėsi proporcijos: dviejų dalių puolamosios ginkluotės turėjo 62,8 proc. totorių (98), o iš Gardino raitelių dviejų dalių puolamosios ginkluotės turėjo tik 10,9 proc. (28) – tai santykinai apie šešis kartus mažiau. Gardino raiteliai turėjo 14 puolamosios ginkluotės komplektų, totorių raiteliai – 8. Bendri ir Gardino, ir totorių raitelių puolamieji ginklai buvo trumposios ietys, saidokai, arba lankai su strėlėmis, kardai, kardokšniai, kirviai. Vien tik Gardino raiteliai turėjo ilgąsias ietis, kalavijus ir mažesnio kalibro arkebusas.

3. Kardokšnis (кордъ) – 8 raiteliai (3,1 proc.).
 4. Saidokas, arba lankas su strėlėmis (сагайдакъ) – 4 raiteliai (1,6 proc.).

5. Kardas (шабля) – 2 raiteliai (0,8 proc.).

6. Mažesnio kalibro arkebuza (аркабузь) – 1 raitelis (0,4 proc.).

Dviejų dalių puolamoji ginkluotė. Su dviejų dalių puolamąja ginkluote į kariuomenę vyko 10, 9 proc. raitelių (28). Buvo 8 šios ginkluotės komplektai.

1. Saidokas, arba lankas su strėlėmis + trumpoji ietis (сагайдакъ + ощепъ) – 18 raitelių (7 proc.).

2. Kardokšnis + trumpoji ietis (кордъ + ощепъ) – 3 raiteliai (1,2 proc.).

3. Kardas + trumpoji ietis (шабля + ощепъ) – 2 raiteliai (0,8 proc.).

4. Trumpoji ietis + ilgoji ietis (ощепъ + древо) – 1 raitelis (0,4 proc.).

5. Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardokšnis (сагайдакъ + кордъ) – 1 raitelis (0,4 proc.).

6. Kirvis + mažesnio kalibro arkebuza (секерка + аркабузь) – 1 raitelis (0,4 proc.).

7. Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas (сагайдакъ + шабля) – 1 raitelis (0,4 proc.).

8. Kardokšnis + kalavijas (кордъ + мечъ) – 1 raitelis (0,4 proc.).

Pėstininkų apsauginė ginkluotė

Su apsaugine ginkluote į kariuomenę vyko 38,5 proc. pėstininkų (5). Pėstininkų, kurie būtų vykę vien tik su apsaugine ginkluote (be puolamosios), nebuvo. Apsauginės ginkluotės neturėjo 61,5 proc. pėstininkų (8). Buvo 2 apsauginės ginkluotės komplektai. Abu buvo iš dviejų dalių.

1. Lankstieji šarvai + šalmas (панцеръ + прылбица) – 4 pėstininkai (30,8 proc.).

2. Kaftanas + šalmas (кафтанъ + прылбица) – 1 pėstininkas (7,7 proc.).

Pėstininkų puolamoji ginkluotė

Puolamąją ginkluotę turėjo visi pėstininkai (13). Vien tik puolamąją ginkluotę (be apsauginės) turėjo 61,5 proc. pėstininkų (8). Buvo 3 puolamosios ginkluotės komplektai. Jie buvo 1–2 dalių.

Vienos dalies puolamoji ginkluotė. Vienos dalies puolamąją ginkluotę turėjo 92,3 proc. pėstininkų (12). Buvo 2 šios ginkluotės komplektai.

1. Trumpoji ietis (ощепъ) – 10 pėstininkų (76,9 proc.).
2. Didesnio kalibro arkebuza (ручница) – 2 raiteliai (15,4 proc.).

Dviejų dalių puolamoji ginkluotė. Dviejų dalių puolamąją ginkluotę turėjo 7,7 proc. pėstininkų (1). Vienintelė šios ginkluotės komplektą sudarė kirvis + kalavijas (секерка + мечъ).

Raitelių apsauginės ginkluotės komplektai
pagal panaudojimo dažnumą

1. Lankstieji šarvai + šalmas (панцеръ + прылбица) – 24,2 proc. (62).
2. Kaftanas (кафтанъ) – 15,6 proc. (40).
3. Lankstieji šarvai + šalmas + skydas (панцеръ + прылбица + тарча) – 10,2 proc. (26).
4. Lankstieji šarvai (панцеръ) – 4,3 proc. (11).
5. Kaftanas + šalmas (кафтанъ + прылбица) – 3,9 proc. (10).
6. Šalmas (прылбица) – 1,6 proc. (4).
- 7–8. Skydas (тарча) – 0,4 proc. (1).
- 7–8. Lankstieji šarvai + skydas (панцеръ + тарча) – 0,4 proc. (1).

Raitelių puolamosios ginkluotės komplektai
pagal panaudojimo dažnumą

1. Trumpoji ietis (ощепъ) – 71,9 proc. (184).
2. Ilgoji ietis (древо) – 10,5 proc. (27).
3. Saidokas, arba lankas su strėlėmis + trumpoji ietis (сагайдакъ + ощепъ) – 7,0 proc. (18).
4. Kardokšnis (кордъ) – 3,1 proc. (8).
5. Saidokas, arba lankas su strėlėmis (сагайдакъ) – 1,6 proc. (4).
6. Kardokšnis + trumpoji ietis (кордъ + ощепъ) – 1,2 proc. (3).
- 7–8. Kardas (шабля) – 0,8 proc. (2).
- 7–8. Kardas + trumpoji ietis (шабля + ощепъ) – 0,8 proc. (2).
- 9–14. Mažesnio kalibro arkebuza (аркабузъ) – 0,4 proc. (1).
- 9–14. Kardokšnis + kalavijas (кордъ + мечъ) – 0,4 proc. (1).
- 9–14. Trumpoji ietis + ilgoji ietis (ощепъ + древо) – 0,4 proc. (1).
- 9–14. Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardokšnis (сагайдакъ + кордъ) – 0,4 proc. (1).
- 9–14. Kirvis + mažesnio kalibro arkebuza (секерка + аркабузъ) – 0,4 proc. (1).

9–14. Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas (сагайдакъ + сабля) – 0,4 proc. (1).

Pėstininkų apsauginės ginkluotės komplektai
pagal panaudojimo dažnumą

1. Lankstieji šarvai + šalmas (панцеръ + прылбица) – 30,8 proc. (4).
2. Kaftanas + šalmas (кафтанъ + прылбица) – 7,7 proc. (1).

Pėstininkų puolamosios ginkluotės komplektai
pagal panaudojimo dažnumą

1. Trumpoji ietis (ощепъ) – 76,9 proc. (10).
2. Didesnio kalibro arkebuza (ручница) – 15,4 proc. (2).
3. Kirvis + kalavijas (секерка + мечъ) – 7,7 proc. (1).

IŠVADOS

1. 1565 m. LDK kariuomenės Gardino pavieto bajorų surašymas vyko nuo tų metų liepos 13 iki spalio 10 dienos. Buvo 33 užrašymo į registrą datos. 13 kartų nurodyta ir savaitės diena. Per dieną buvo surašoma nuo 1 iki 53 karių (dažniausiai po vieną). Registras pradeda-
mas Gardino vėliavininko užrašymu.

2. Gardino bajorų registre asmenvardžiais užrašytas 241 bajoras (232 vyrai ir 9 moterys). Į kariuomenę bajorai vyrai vyko patys, kar-
tais siuntė kitus žmones – šeimos narius arba tarnus. Bajorės moterys
paprastai išruošdavo žirgus su raiteliais. Registre buvo užrašyta 14
siunčiamų šeimos narių ar kitų giminaičių – dažniausiai tai sūnūs arba
broliai, kurie įprastai nurodomi vardu, taip pat 35 siunčiami ne bajorų
luomo asmenys, kurių asmenvardžiai nenurodomi.

3. Bajorų užrašymuose buvo nurodyti ir 257 kariuomenei jų iš-
ruošti žirgai ir kiti joti skirti arkliai, iš jų – 109 žirgai, 90 išromytų
eržilų, 57 nuvaryti arkliai ir 1 kumelė. Žirgų buvo vienu daugiau negu
raitelių (vienas raitelis turėjo atsarginį žirgą). Geresnės kokybės žir-
gus dažniau turėjo geriau ginkluoti raiteliai.

4. Karių ginkluotę sudarė apsauginė ir puolamoji ginkluotė. Ap-
sauginė ginkluotė – tai šalmai, lankstieji šarvai, kaftanai, skydai. Puo-
lamoji ginkluotė – tai kertamieji ginklai (kirviai), kertamieji-duriamie-
ji ginklai (kardokšniai, kardai, kalavijai), ilgakočiai duriamieji ginklai
(trumposios ir ilgosios ietys), templiniai ginklai (saidokai, arba lankai
su strėlėmis ir jiems skirti dėklai – lankinė ir strėlinė), šaunamieji gin-

klai (didesnio ir mažesnio kalibro arkebuzos). Raiteliai buvo ginkluoti 13 rūšių ginklais: trumposiomis ietimis (81,25 proc.), šalmais (39,8 proc.), lanksčiaisiais šarvais (39,1 proc.), kaftanais (19,5 proc.), skydais ir ilgosiomis ietimis (po 10,9 proc.), saidokais (9,4 proc.), kardokšniais (5,1 proc.), kardais (2 proc.), mažesnio kalibro arkebuzomis (0,8 proc.), kirviais ir kalavijais (po 0,4 proc.). Pėstininkai buvo ginkluoti 7 rūšių ginklais: trumposiomis ietimis (76,9 proc.), šalmais (38,5 proc.), lanksčiaisiais šarvais (30,8 proc.), didesnio kalibro arkebuzomis (15,4 proc.) ir kalavijais, kaftanais, kirviais (po 7,7 proc.).

5. Į kariuomenę vyko 256 raiteliai (iš jų du – be ginkluotės). Raitelių ginkluotės kompleksus sudarė 1–4 dalys. Vienos dalies ginkluotė turėjo 34,8 proc., dviejų dalių – 23,4 proc., trijų dalių – 26,2 proc., keturių dalių – 14,8 proc. raitelių. Buvo 29 raitelių ginkluotės komplektai. Vienos dalies ginkluotės komplektų buvo 4, dviejų dalių – 13, trijų dalių – 8, keturių dalių – 4. Dažniausiai pasitaikė šie raitelių ginkluotės komplektai: a) trumpoji ietis (jas turėjo 32,03 proc. raitelių), b) lankstieji šarvai + šalmas + trumpoji ietis (18,4 proc.), c) kaftanas + trumpoji ietis (12,1 proc.), d) lankstieji šarvai + šalmas + skydas + ilgoji ietis (10,2 proc.) – tai buvo husarai.

6. Apsauginės ginkluotės turėjo 60,5 proc. raitelių. Apsauginės ginkluotės kompleksus sudarė 1–3 dalys. Vienos dalies apsauginės ginkluotės turėjo 21,9 proc., dviejų dalių – 28,5 proc., trijų dalių – 10,2 proc. raitelių. Buvo 8 raitelių apsauginės ginkluotės komplektai. Vienos dalies apsauginės ginkluotės komplektų buvo 4, dviejų dalių – 3, trijų dalių – 1. Dažniausiai pasitaikė šie raitelių apsauginės ginkluotės komplektai: a) lankstieji šarvai + šalmas (juos turėjo 24,2 proc. raitelių), b) kaftanas (15,6 proc.), c) lankstieji šarvai + šalmas + skydas (10,2 proc.). Puolamosios ginkluotės turėjo 99,2 proc. raitelių. Vien tik puolamąją ginkluotę (be apsauginės) turėjo 39,5 proc. raitelių. Puolamosios ginkluotės kompleksus sudarė 1–2 dalys. Vienos dalies puolamosios ginkluotės turėjo 88,3 proc., dviejų dalių – 10,9 proc. raitelių. Buvo 14 puolamosios ginkluotės komplektų. Vienos dalies puolamosios ginkluotės komplektų buvo 6, dviejų dalių – 8. Dažniausiai pasitaikė šie raitelių puolamosios ginkluotės komplektai: a) trumpoji ietis (turėjo 71,9 proc. raitelių), b) ilgoji ietis (10,5 proc.), c) saidokas + trumpoji ietis (7 proc.).

7. Į kariuomenę vyko 13 pėstininkų. Pėstininkų ginkluotės kompleksus sudarė 1–3 dalys. Vienos dalies ginkluotė turėjo 53,8 proc., dviejų dalių – 7,7 proc., trijų dalių – 38,5 proc. pėstininkų. Buvo 5 pėstininkų ginkluotės komplektai. Vienos dalies ginkluotės komplek-

tų buvo 2, dviejų dalių – 1, trijų dalių – 2. Dažniausiai pasitaikė šie pėstininkų ginkluotės komplektai: a) trumpoji ietis (turėjo 38,5 proc. pėstininkų), b) lankstieji šarvai + šalmas + trumpoji ietis (30,8 proc.), c) didesnio kalibro arkebuza (15,4 proc.).

8. Apsauginės ginkluotės turėjo 38,5 proc. pėstininkų. Apsauginės ginkluotės komplektus sudarė 2 dalys. Buvo 2 apsauginės ginkluotės komplektai: a) lankstieji šarvai + šalmas (turėjo 30,8 proc. pėstininkų), b) kaftanas + šalmas (7,7 proc.). Puolamosios ginkluotės turėjo visi pėstininkai. Vien tik puolamąją ginkluotę (be apsauginės) turėjo 61,5 proc. pėstininkų. Puolamosios ginkluotės komplektus sudarė 1–2 dalys. Vienos dalies puolamosios ginkluotės turėjo 92,3 proc., dviejų dalių – 7,7 proc. pėstininkų. Vienos dalies puolamosios ginkluotės komplektų buvo 2, dviejų dalių – 1, iš viso 3 komplektai: a) trumpoji ietis (turėjo 76,9 proc. pėstininkų), b) didesnio kalibro arkebuza (15,4 proc.), c) kirvis + kalavijas (7,7 proc.).

Šaltinis

1. *Литовская Метрика, III, Книги Публичныхъ Дель. Переписи войска литовскаго*. Петроградъ, 1915.

Literatūra

1. Airini, V. 2013. *Pro Deo et Patria: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras, p. 240.
2. Bugys, P. 2012. „XIV–XV a. ilgieji kovos peiliai (kardokšniai) Vilniaus Žemutinėje pilyje“, in: *Istorija*, Vilnius, t. 85.
3. Bugys, P. 2016. „XV–XVI a. ilgieji kovos peiliai iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus“, in: *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2015 metais* (almanachas), Kaunas.
4. Čirūnaitė, J. 2011. „Gardino bajorų įvardijimas XVI a. pirmoje pusėje“, in: *Darbai ir dienos*, Nr. 56, p. 125–142.
5. Čirūnaitė, J. 2014. „XVI a. vidurio Gardino pavieto asmenų vardynas“, in: *Lituanistica*, t. 60, Nr. 1 (95), p. 42–51.
6. Čirūnaitė, J. 2019. „1565 metų Gardino bajorų vardai ir lietuviški asmenvardžiai“, in: *Terra Jatwezenorum*, t. 11, d. 1, p. 40–50.
7. Čirūnaitė, J. 2020. „Gardino pavieto registras ir bajorų įvardijimas 1565 m. dokumente“, in: *Lituanistica*, t. 66, Nr. 3 (121), p. 229–243.
8. Čirūnaitė, J. 2020. „1565 metų Gardino pavieto bajorų patronimai“, in: *Terra Jatwezenorum*, t. 12, d. 1, p. 85–97.
9. Čirūnaitė, J. 2021a. „Lietuvos totorių, užrašytų 1565 m. LDK kariuomenės surašyme, nelingvistiniai įvardijimo elementai“, in: *Karo archyvas*, XXXVI, p. 7–36.

10. Čirūnaitė, J. 2021b. *Lietuvos totorių vardynas iki pavardžių susidarymo: XVI–XVII amžius*, Kaunas: Lietuvos totorių bendruomenių sąjunga, p. 198.
11. Grodowski, M., Żygulski, Z. Jun. 1998. *Słownik uzbrojenia historycznego*, Warszawa.
12. Gudavičius, E. 1992. „Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai“, in: *Karo archyvas*, t. XIII, p. 43–118.
13. Guzevičiūtė, R. 2006. *Tarp Rytų ir Vakarų: XVI–XIX a. LDK bajorų kostiumo formavimosi aplinkybės ir pavidalai*, Vilnius.
14. Lazutka, S., Gudavičius, E. 1982–1983. „Kardas“, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 1982 metai*, Vilnius.
15. Matušakaitė, M. 2003. *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, p. 390.
16. Matuszewski, R. 2000. *Muszkiety, arkebuzy, karabiny*, Warszawa.
17. Plewczyński, M. 1994. „Wkład Serbów w rozwój staropolskiej wojskowości (1450–1570)“, in: *Studia i materiały do historii wojskowości*, t. XXXVI, Wrocław, p. 3–21.
18. Plewczyński, M. 2000. „Uzbrojenie jazdy i piechoty polskiej w I połowie XVI w.“, in: *Technika a wojna X–XX w.*, Siedlce, p. 90–122.
19. Plewczyński, M. 2020. „Przebrojenie husarii polskiej za panowania Zygmunta Augusta (1548–1572)“, in: *W boju i na paradzie. Husaria Rzeczypospolitej w XVI–XVII w.*, Warszawa, p. 107–126.
20. Sapjanskienė, V., Airini, V. 2012. „Dagtiniai ir ratukiniai šautuvai“, in: *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2011 metais* (almanachas), Kaunas, p. 21–23.
21. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. 2013. T. XXIII, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
22. Żygulski, Z. Jun. 1982. *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, Warszawa.
23. Бірыла, М. В. 1966. *Беларуская антрапанімія*, Мінск.
24. Бірыла, М. В. 1969. *Беларуская антрапанімія*, Мінск.
25. Бохан, Ю. Н. 2008. *Вайсковая справа ў Вялікім княстве Літоўскім у другой палове XIV–канцы XVI ст.*, Мінск.
26. Даль, В. 1981. *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. II, Москва: Русский язык.

Jūratė Čirūnaitė

JŪRATĖ ČIRŪNAITĖ (g. 1959 m. Kaune) – kalbininkė, dirba Lietuvos sveikatos mokslų universitete. 1982 m. Vilniaus universitete baigė lietuvių kalbos ir literatūros specialybę. Studijavo klasikinę filologiją ir rusų kalbą bei literatūrą. Dirbo „Nemuno“ žurnalo kalbos redaktore. Vėliau Kauno medicinos mokykloje dėstė kalbos kultūrą ir lotynų kalbą, dirbo Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių kalbos katedroje. 2000 m. Vytauto Didžiojo universitete apgynė humanitarinių mokslų daktaro disertaciją „Moterių įvardijimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės dokumentuose“. J. Čirūnaitės mokslinio darbo ritis – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tautų vardynas.

SIGITAS BIRGELIS

ATSKLEISTA DAR VIENA JOTVINGIŲ (SŪDUVIŲ) PASLAPTIS

Krukuveko jotvingių pilkapiai

Apie jotvingių (sūduvių) gentis žinome, palyginti, nemažai, tačiau trūksta gilesnių žinių apie jų gyvenimą, buitį, tikėjimą ir papročius. Daugybė klausimų lieka neišaiškintų. Ilgą laiką mokslininkai tik spėliojo, kaip sūduviai laidodavo savo mirusius. XX amžiaus tyrinėjimai daug ką pakeitė. Susidomėta jotvingių piliakalniais, buvo nustatyti jų pilkapiai. Mokslininkų tyrinėjimai tęsiasi ir mūsų laikais.

Sūduvių kultūra nebuvo vienalytė, skyrėsi ir jų laidojimo papročiai. Kapų struktūra priklausė nuo aplinkos sąlygų ir laikotarpio. Moringose vietose pilkapiai buvo pilami iš žemių ir akmenų, o ten, kur buvo mažiau akmenų – kapai buvo kitokie.

Maždaug prieš devynerius metus šalia Suvalkų buvo aptiktas didelis XI–XIII a. jotvingių kapinynas. Tyrinėta kol kas tik nedidelė jo dalis. Radiniai lengvai pasiekiami, nes jie yra žemėje maždaug trisdešimties centimetrų sluoksniuose^{1,2}.

Jotvingių kapinyną padėjo surasti policija. Istorija trumpa, bet stulbinanti. Maždaug prieš 10 metų buvo suimta vagišių gauja, kuri apiplėšinėjo jotvingių kapavietę ir prekiaavo iškastais daiktais. Prokuroro pagrasintas vienas iš vagių parodė radinių artefaktų buvimo vietą – kapinyną Krukuveke (lenk. Krukówek), netoli Suvalkų esančiame miške.

¹ Prieiga internete: <https://www.punskas.pl/is-praeities/krukuveko-jotvingiu-pilkapiai/>.

² Prieiga internete: <https://www.punskas.pl/akiratis/sigitas-birgelis-jotvingiu-paslaptis-padejo-atskleisti-policija/>.

Jotvingių laidojimo inscenizacija

Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad iš kapinių vandalai pagrobė apie tūkstantį neįkainojamų archeologinių radinių (iki šiol pavyko atgauti daugiau kaip šimtą). Vietovė buvo perduota tirti Suvalkų krašto muziejui.

Mokslininkai patvirtino prielaidą, kad tai XI–XIII a. jotvingių kapavietė. Kasinėjimo darbai buvo pradėti 2016 m. Jie vyks dar daugelį metų. Nuo 2018 m. archeologiniai tyrinėjimai vykdomi kartu su Varšuvos valstybinio archeologijos muziejaus Baltų archeologijos skyriaus mokslo darbuotojais. Darbams vadovauti ir mokliškai iškastus

Jotvingių laidojimo inscenizacija

Archeologiniai tyrinėjimai Krukuveke

radinius apdoroti buvo pakviestas dr. Marcin Engel iš Varšuvos archeologijos muziejaus.

Didelė dalis radinių buvo gerai išsilaiķę. Tarp jų tūkstančiai metalinių daiktų, daug keraminių indų duķenų, dirbinių, ginklų, papuošalų,

Archeologiniai tyrinėjimai

įrankių ir kitų buities daiktų... Ir, žinoma, daugybė apdegusių žmonių kaulų liekanų.

Iki šiol iškasta apie 3300 radinių, iš kurių beveik 1000 yra vadinamieji pavieniai radiniai, kurie po apdorojimo ir konservavimo taps muziejaus rinkinio dalimi. Dėl šių radinių jotvingių artefaktų kolekcija Suvalkijoje yra didžiausia, ir šiuo metu niekas tokios neturi.

Surasti artefaktai liudija apie nepaprastą jotvingių amatininkų ir menininkų meistriškumą ir estetikos pojūtį. Tai papuošalai, kostiumo elementai, segės, karoliai, apyrankės, žiedai, pakabukai, karoliukai, sagtys, varpeliai bei kt. Yra nemažai jojimo reikmenų, kardų, iečių, strėlių antgalių, pasagų ir kt.

Šie radiniai užkerta kelią stereotipams apie karingus, bet primityvius pagonis, o liudija apie turtingą sūduvių civilizaciją ir kultūrą.

Jotvingių istorinio paveldo objektas Krukuveke yra vienas vertingiausių iki šiol mokslininkų tyrinėtų. Specialistai tikisi, kad šis nekropolis atskleis dar daug paslapčių apie jotvingius ir jų gyvenimą. Krukuveko kapavietė ir jos radiniai daug gali papasakoti apie jotvingių laidojimo papročius XI–XIII a.

2020 m. Suvalkų apygardos muziejuje buvo surengta paroda „Jotvingių eldoradas“ (lenk. „Jaćwieskie eldorado“), kurioje buvo eksponuojami daiktai iš jotvingių kapavietės Krukuveke. Dėl koronaviruso pandemijos nebuvo iškilmingo atidarymo, o parodos lankymas buvo ribojamas. Apie ją portale punskas.pl rašė Kostas Leončikas^{3,4,5,6,7,8}.

Paroda buvo taip pat eksponuojama įvairiuose Lenkijos miestuose bei Lietuvoje.

2022 m. ekspozicija atidaryta Marijampolės krašto ir Prezidento Kazio Griniaus muziejuje. Muziejaus pateiktoje informacijoje rašoma: „2022 m. rugsėjo 15 d. muziejuje pristatyta bene gausiausia iki šiol surinkta jotvingių-sūduvių paveldą liudijanti archeologijos kolekcija!

Krukuveko kapinynas Lenkijoje, kuriame iškasta kolekcija – svarbus epochos radinys. Įdomu, jog kapinynas rastas bendradarbiau-

³ Prieiga internete: <https://www.punskas.pl/kultura/jotvingiu-eldoradas-1-d/>.

⁴ Prieiga internete: <https://www.punskas.pl/is-praeities/jotvingiu-eldoradas-2-d-jotvingiu-laidojimo-paprociai-apeigos/>.

⁵ Prieiga internete: <https://www.punskas.pl/is-praeities/jotvingiu-eldoradas-3-d-jotvingiu-kapaviete-krukuveke/>.

⁶ Prieiga internete: <https://www.punskas.pl/is-praeities/jotvingiu-eldoradas-4-d-papuosalai-ir-rubu-elementai/>.

⁷ Prieiga internete: <https://www.punskas.pl/is-praeities/jotvingiu-eldoradas-5-d/>.

⁸ Prieiga internete: <https://www.punskas.pl/is-praeities/jotvingiu-eldoradas-6-d-irankiai-ir-kiti-kasdieninio-vartojimo-daiktai/>.

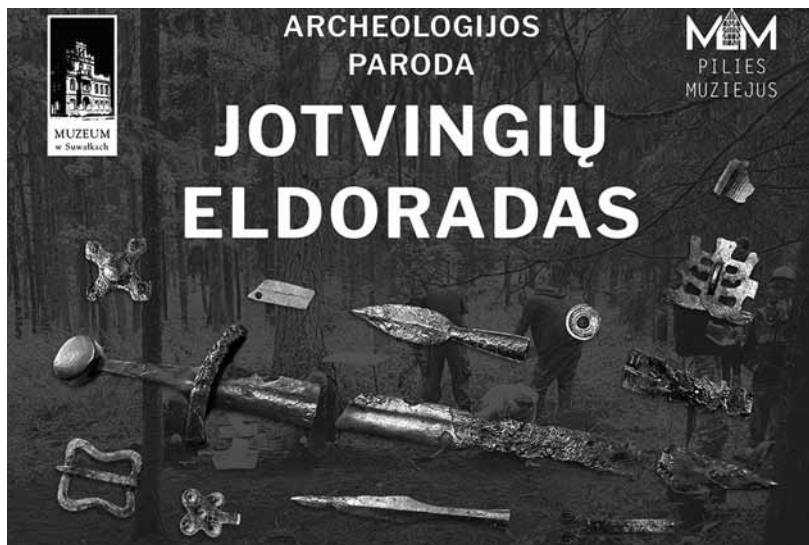
Krukoveko kapinyno artefaktai

jant su „juodaisiais archeologais“, kurie, pabūgę baismės už prekybą archeologiniais dirbiniais ir nelegaliais ginklais, sutiko atskleisti informaciją apie radinių vietas. Taip pavyko aptikti gausybę neįkainojamų vertybių, kurias galite išvysti parodoje.

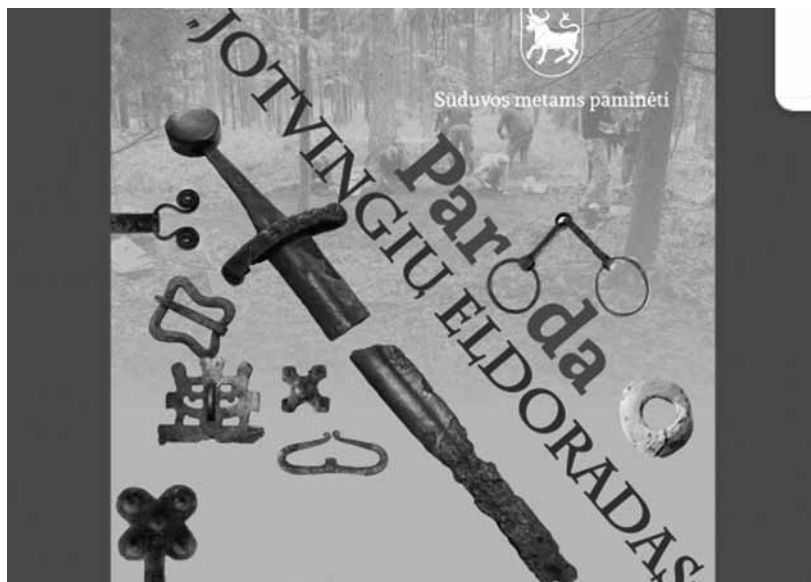
Atidarymo metu išgirdome netikėtų istorijų apie eksponatus. Štai, paaiškėjo, jog, regis, paprasti metalo rutuliukai iš tiesų yra skambantys žvangučiai, nešioti ant ritualinių drabužių, ir kai kurie iš jų skleidžia

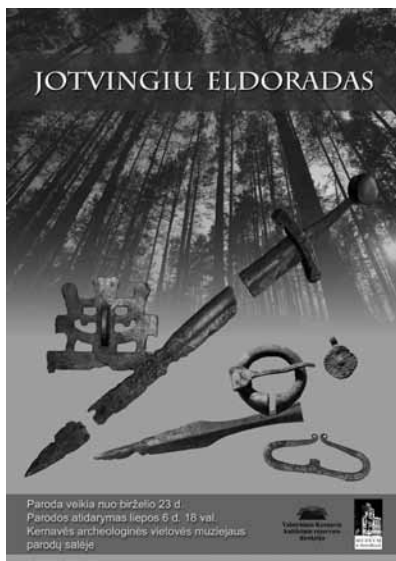
Krukoveko kapinyno radinių stendas

Parodos „Jotvingių eldoradas“ afišos

specifinį ultragarsą, negirdimą žmogaus ausiai. Ne ką mažiau stebina tūkstančiai molinių šukių, rastų kapavietėje, kurios liudija apie tradiciją lankyti mirusiųjų kapus ir aukoti jiems maistą bei gėrimus, sudaužant molinius indus. Visgi, dauguma radinių – tai įkapės, liudijančios apie tikėjimą pomirtiniu gyvenimu, tad apžiūrėdami radinius, galime sužinoti, ką, tikėta, mirusieji ir toliau naudos anapusiniame pasaulyje.

Parodos stendas Kernavės archeologinio muziejaus Parodų salėje

Šias ir daugybę kitų istorijų atidarymo metu papasakojo parodos kuratorius, archeologas Jerzy Siemaszko.

Paroda atskleidė, kokia turtinga buvo mūsų protėvių kultūra, liudijo apie išnykusias tradicijas, papročius bei prekybos ryšius. Tikimasi, kad ateityje, vykdant tolesnius kasinėjimus, bus sužinoma vis daugiau.“

2022 m. liepos mėnesį paroda buvo atidaryta Kernavės archeologinio muziejaus Parodų salėje⁹.

Tais pačiais metais paroda apsilankė Klaipėdoje. Apie ją Lietuvos žiniasklaida rašė: „Nuo lapkričio 15 d. šią kilnojamąją ekspoziciją klaipėdiečiai apžiūrėti galės Pilies muziejaus šiaurinėje kurtinoje (Priešpilio g. 2, Klaipėda). (...) Ilgą laiką apie šią lietuviams giminišką gentį buvo žinoma itin nedaug. Mokslininkai ieškodami duomenų apie jotvingius nuolatos rankiojo tik pavienius, menkus informacijos fragmentus. Yra žinoma, jog gentis gyvenusi pelkių ir miškų apsuptuose piliakalniuose, o štai laidojimo paminklų iš ankstyvųjų viduramžių praktiškai nežinota. Archeologinių tyrimų miške netoli Krukuveko metu paaiškėjo, kad jotvingiai X–XIII a. savo mirusiuosius degindavo, o pelenus kartu su įkapėmis išpildavo tiesiog ant žemės tam skirtame lauke. Todėl pats kapinynas aptiktas labai negiliai, o ir pasklidęs jis buvo itin plačiai. Radimvietėje itin gausu pačių įvairiausių kartu su

⁹ Prieiga internete: <https://www.kernave.lt/laikina-ekspozicija/>.

kūnu į laidotuvių laužą keliavusių mirusiųjų įkapių: aprangos detalių ir papuošalų, ginklų, žirgų ekipuotės dalių, darbo įrankių ir kt.“¹⁰

2023 m. „Jotvingių eldoradas“ viešėjo Alytaus krašto muziejuje. Muziejaus parengtoje informacijoje skaitome: „Jotvingių eldoradas“ – Suvalkų muziejaus paroda, kurios atsiradimas vertas filmo scenarijaus, o atrasta jotvingių kapavietė Krukoveke (lenk. Krukówek), Lenkijoje, yra vertingiausia iki šiol mokslininkų tyrinėta. (...) Ši kolekcija vadinama didžiausia pasaulyje jotvingių memorialinių daiktų kolekcija. Iki unikalaus kultūros paveldo objekto atsiradimo jotvingių genties istorijoje tvyrojo neryškus pėdsakas. Mokslininkai ieškodami duomenų apie šios genties būtį nuolatos rankiojo tik pavienius, menkus informacijos fragmentus. Yra žinoma, jog jotvingiai gyveno pelkių ir miškų apsuptuose piliakalniuose, teritorija driekėsi nuo Mozūrų ežerų vakaruose iki Nemuno upės šiaurėje – ir iki Narevo upės pietuose, o gal net ir toliau. Tačiau šio kapinyno atradimas tapo didžiuliu laimėjimu jotvingių istorijai. Rasti radiniai Krukoveke svarbūs dėl dviejų priežasčių. Pirma, atskleista iki tol mažai žinoma jotvingių genties laidosena. Antra, artefaktų gausa ir įvairovė neprilygsta kitiems žinomiesiems kapinynams. Paroda prilygsta tikrai sensacijai. Pirmą kartą Lietuvoje buvo eksponuojamas toks gausus kiekis radinių, menančių didingą jotvingių genties istoriją.“¹¹

Sigitas Birgelis

SIGITAS BIRGELIS (g. 1961 m. Punske) – poetas, vertėjas, fotografas, žurnalistas, knygų sudarytojas ir redaktorius. Žinių portalo punskas.pl vyr. redaktorius. Paskelbė straipsnių istorinėmis temomis. Išleido per 20 knygų. Nuo 1990 m. dirbo „Aušros“ redakcijoje, o vėliau – „Aušros“ leidykloje. Dabar yra „Aušros“ leidyklos direktorius ir vyr. redaktorius. Lietuvos rašytojų sąjungos narys nuo 1995 m. Jotvingių kryžiaus riterių ordino narys nuo 2008 m. XXVII knygos mėgėjų draugijos narys nuo 2016 m. Apdovanojimai: Sidabro ženklas „Už nuopelnus Lietuvai stojant į NATO ir ES“ – 2005; Lietuvos Respublikos Seimo medalis „Už nuopelnus“ – 2006; Garbės sidabro ženklas „Už nuopelnus“ – 2008; Jotvingių kryžiaus riterių ordino sidabro kryžius ir Honoris Causa vardas – 2008; Gabrielės Petkevičaitės-Bitės atminimo medalis „Tarnaukite Lietuvai“ – 2017; VLKK apdovanojimas „Sraigė“ už lietuvių kalbos ir kultūros puoselėjimą Lenkijoje ir Lietuvoje, visuomenei skirtų kultūrinių ir literatūrinių renginių organizavimą – 2018; Ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Riterio kryžius – 2020; K. Donelaičio medalis „Širdings brolau...“ – 2021.

¹⁰ Prieiga internete: <https://www.atviraklaipeda.lt/2022/11/14/jotvingiu-eldoradas-paroda-verta-filmo-scenarijaus/>.

¹¹ Prieiga internete: <https://www.youtube.com/watch?v=pilObmWdrMM>.

SIGITAS BIRGELIS

JOTVINGIŲ PILKAPIAI ŠVEICARIJOJE

Keli kilometrai į rytus nuo Suvalkų centro yra garsūs jotvingių pilkapiai Šveicarijoje (dabar Studenos g. 10). Tai Romos imperijos laikotarpio istorinis objektas, kurį 1955–1966 m. tyrinėjo lenkų archeologų kompleksinė ekspedicija.

Spėjama, kad netoli pilkapių buvęs vienas iš svarbių sūduvių administracinių centrų – Uosinės piliakalnis.

Poros hektarų plote aptikta II–IV amžiaus gyvenviečių pastatų liekanų. Piliakalnis nedidelis, gynybinio pobūdžio, apjuostas griovių ir trijų eilių vertikalių rąstų siena jo papėdėje.

Šveicarijos jotvingių pilkapiuose mirusieji buvo laidojami dažniausia nedeginti. Pilkapiai neaukšti, paplokšti, jų skersmuo svyruoja

Sūduvių kovų inscenizacija

Sūduvių kariai

nuo 3,5 iki 21 m. Viename pilkapyje įprastai laidojamas buvo vienas žmogus. Tik retkarčiais aptinkami dviejų žmonių palaikai, pvz., moters su vaiku.

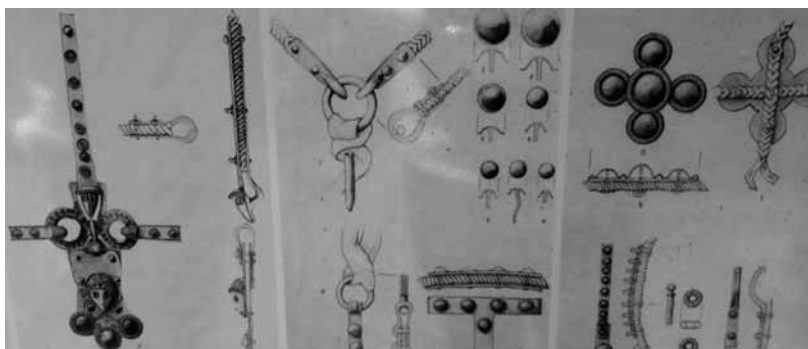
Apie Šveicarijos pilkapyną Lietuvos visuotinėje enciklopedijoje rašoma: „Šveicarijos pilkapynas yra Lenkijoje, Suvalkų vaivadijoje [dabar Palenkės – S. B.], prie Šveicarijos kaimo. Išliko apie 70 iki 0,9 m aukščio pilkapių. Priskiriamas jotvingių gentims. Pilkapių samplių skersmuo 3,5–21 metro. 1955–1965 Varšuvos universiteto Jotvingių ekspedicija (vadovas J. Antoniewiczzius) rado sudegintų ir nede-gintų žmonių ir žirgų palaikų. Išsiskiria 2 didikų kapai su gausiomis įkapėmis, tarp jų – dviašmeniai raštuoti plieniniai kalavijai, paausuo-ti diržai, sidabruotos ietys. Kitų kapų įkapės: ginklai, darbo įrankiai (tarp jų – seniausias baltų žemėse geležinis noragas), papuošalai, rai-telio ir žirgo aprangos fragmentai. Šveicarijos pilkapynas datuojamas 2–5 a. po Kristaus. Radiniai saugomi Suvalkų krašto muziejuje. Nuo 1999 metų prie Šveicarijos pilkapyno vyksta gyvosios archeologijos festivalis.“¹

Pirmas Šveicarijos jotvingių pilkapius pradėjo tyrinėti archeolo-gas, baltų tyrinėjimų pokario Lenkijoje iniciatorius Ježy Antonievičius

¹ Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/sveicarijos-pilkapynas/>.

Kunigaikščio pilkapis

Šveicarijos pilkapyno radiniai

(Jerzy Antoniewicz). Deja, daugiau kaip pusę amžiaus šio įdomaus objekto medžiaga nesusilaukė plataus aprašymo. Šio darbo ėmėsi archeologas Janas Jaskanis (Jan Jaskanis), vienas iš daugelio tyrinėjimų ir kasinėjimo darbų Suvalkijoje iniciatorius. 2013 m. pasirodė jo knyga, skirta jotvingių pilkapyno Šveicarijoje radiniams, pavadinta „Šveicarija. Sūduvių kultūros baltų pilkapynas šiaurės rytų Lenkijoje“ (lenk. „Szwajcaria. Cmentarzysko bałtyjskie kultury sudowskiej w północno-wschodniej Polsce“). Knygą išleido Lenkijos archeologų mokslo draugija. Tarp reikšmingesnių šiame pilkapyne surastų kapų yra dviejų kunigaikščių, kunigaikštienės, kario, berniuko ir žemdirbio kapai².

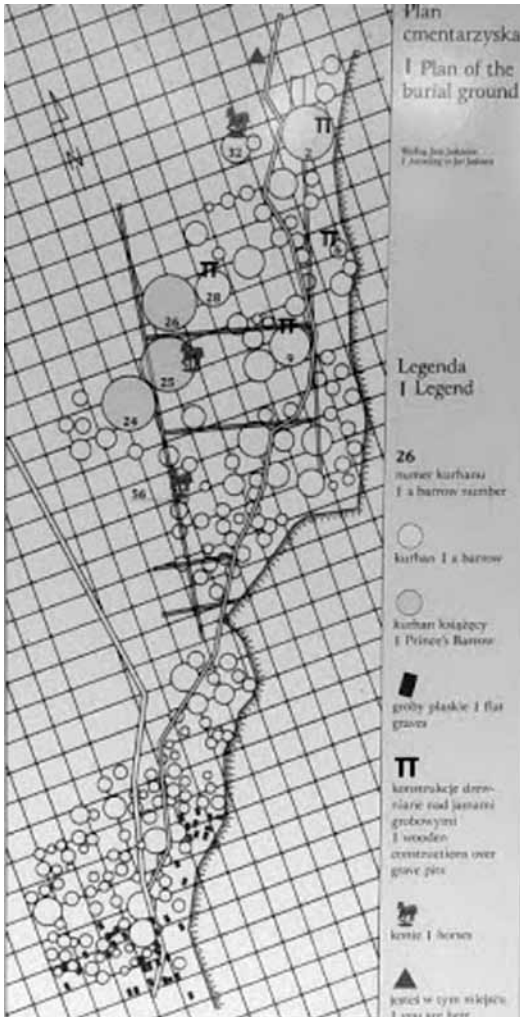
² Prieiga internete: <https://archyvas.punskas.pl/nauja-knyga-apie-jotvingiu-pilkapyna-sveicarijoje/>.

Šveicarijos pilkapyno stendas

Pirmojo kunigaikščio kapas. Jo parametrai: aukštis 0,9 m, skersmuo 21 m, paviršius 346 kv. m. Po sampilu ir akmenų grindiniu įkapėje buvo rasti palaidoto vyro palaikai. Nustatyta, kad šiame kape buvo palaidotas maždaug 55 metų amžiaus vyras, neaukšto ūgio, stambios kūno sandaros. Kaukolė buvo sužeista aštrių įrankiu.

Šalia palaidoto vyro palaikų gulėjo didelės geležinės žirkklės, kaulinės šukos, dvi žalvarinės lankinės segės, sidabrinė diržo sagtis, puošnios kamanos su geležiniais dvinariais žaslais, geležinis dviašmenis kalavijas, peiliukas, siauraašmenis kirvis, du geležiniai ietigaliai su medinio koto liekanomis, puošnios arklio kamanos. Iš papuošalų minėtinos žalvarinė elnio ar pasidabruota briedžio figūrėlė. Prie metalinių dirbinių išliko vilnonių audinių fragmentų.

Šveicarijos
pilkapyno
planas

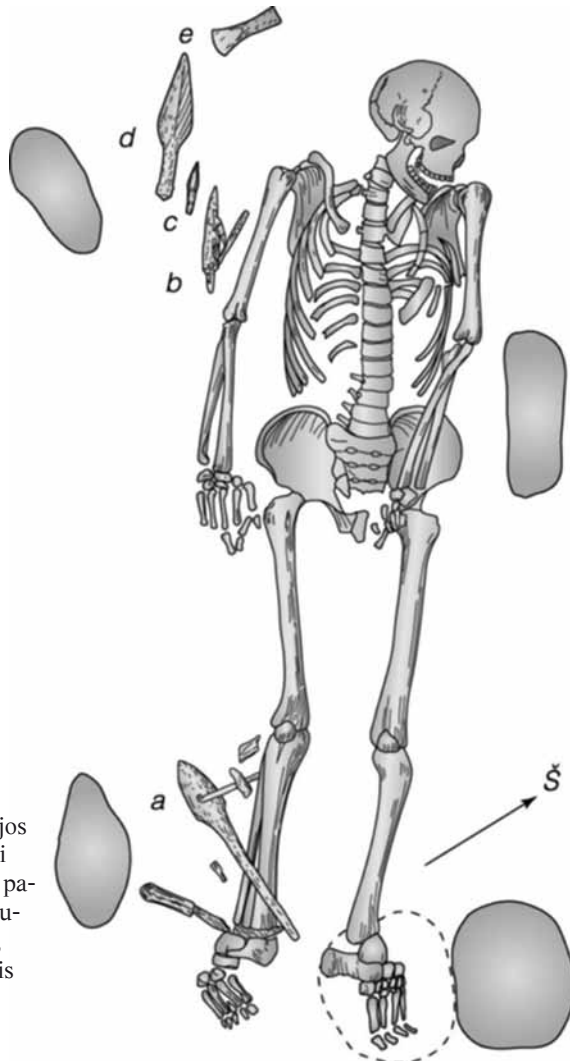
Antrojo kunigaikščio kapas aptiktas šalimais pirmojo kuni-
gaikščio kapo. Pilkapis 18 m skersmens, supiltas iš žemių ir dviejų
sluoksnių akmenų. Po sampilu aptikta sudeginto vyro pelenai, o šalia
jo, kitoje duobėje, nesudegintas žirgas. Tarp degintų kaulų rasta sida-
brinė segė, gintariniai karoliai, plieno dviašmenis kalavijas, emaliuota
plokštelė, odinio dirželio fragmentų; geležinės žirkklės ir kt.

Kunigaikštienės kapas šiek tiek mažesnis – 16 x 17 m skers-
mens. Iš svarbesnių čia surastų artefaktų minėtini: žalvarinė segė; žal-
variniai apkalai, molinis puodelis; gintariniai karoliai ir kt. Manoma,
kad čia palaidota V a. kilminga moteris, turbūt antrojo kunigaikščio
žmona.

Kario kapas (5 m skersmens) supiltas prie pat pirmojo kuni-
gaikščio pilkapiu. Po sampilu aptikta gerai išlikę vyro griaučiai. Ša-
limais jų sidabrinė žieduotoji segė, geležinė sagtelė, žalvarinis diržo
apkalas su grandele, geležinis ilgas peilis su medinio koto pėdsakais,
geležinis skiltuvas, geležinis antskrydis, geležinė sagtis, du geležiniai
pentinai su kūgio pavidalo smaigaliu. Nustatyta, kad mirusysis karys
gyveno pirmojoje IV a. pusėje.

Berniuko kapas. Tai maždaug 10 metų vaiko kapas. Turbūt tai
buvo kilmingųjų sūnus. Į kapą jam buvo įdėti du maži ietigaliai, gele-
žinė strėlė, pentinėlis.

2–3 a. jotvingių
artojo kapas iš Šveicarijos
pilkapyno; radiniai (visi
geležiniai): a – kastuvo pa-
vidalo noragas, b – peiliu-
kas, c – strėlės antgalis,
d – ietigalis, e – įmovinis
kirvis

Žemdirbio kapas iš III a. Jis yra pietiniame Šveicarijos kapiny- no pakraštyje. Mirusysis palaidotas duobėje galva į šiaurės vakarus. Duobės dugne aptikti 5 akmenys. Tarp radinių minėtini: geležinis kir- vis, ietigalis, peilis, dviejų mažesnių peilių fragmentai, skiltuvas. Labai svarbus artefaktas – 37,5 cm ilgio geležinis irklo pavidalo noragas, geležinis dantytas pjautuvas su kauline rankena, nedidelio peiliuko liekanos, geležinis apkalas ir kt.³

Šis noragas – tai seniausias ligi šiol žinomas geležinis medinio arklro noragas baltų kraštuose. Tai labai svarbus artefaktas sūduvių žemės ūkiui pažinti.

Apie IX a. aisčių laidojimo papročius galima sužinoti iš vieno iš pirmųjų anglosaksų keliautojų į baltų žemes pirklio Vulfstano (apie 887–901) pranešimo.

Jo pasakojime minima pirklio kelionė Baltijos jūra ir jo surinktos žinios apie pajūrio gyventojus. Vulfstanas iš Danijos Hedebiu uosto leidosi į rytus ir pasiekė aisčių (Ēstum) žemes – Vitlandą. Keliautojas pasakoja, kad „aisčių žemė (Eastland) labai didelė. Joje daug pilių, ir kiekvienoje yra karalius. Ir tenai labai daug medaus ir žuvų. Karaliai ir diduomenė geria kumelių pieną, neturtingieji ir vergai geria midų. Tarp jų būna daug karų. Aisčiai alaus nedaro, bet yra užtenkamai mi- dau. Aisčiai turi įprotį numirėlį nesudegintą palikti gentyse ir tarp draugų apie vieną arba du mėnesius. Karalius ir kitus aukštos kilmės žmones palieka nelaidotus juo ilgiau, kuo daugiau jie turi turtų, kartais iki pusmečio, ir lieka jie nesudeginti, ir guli ant žemės savo namuose. Ir jam viduje gulint turi būti puotaujama ir žaidžiama, kol jį sudegina“⁴.

Vulfstano pasakojime greta kitų vaizdų apie aisčių kasdienybę pateikiama informacija apie aisčių senuosius gėrimus. Tai seniausios rašytinės žinios tiek apie midų, tiek apie alų baltų kraštuose. Keliau- tojas nurodo, kad aisčiai alaus negamina, tačiau, pasakodamas apie laidotuves ir kaip aisčiai geba ilgai išlaikyti mirusiųjų kūnus juos įšal- dydami, priduria, jog jie taip pat gali užšaldyti į indą įpiltą alų (ealadh) ar vandenį.

„Veikalo prieš pagonis“, versto į anglosaksų kalbą, priede – Vulf- stano pranešime apie keliones per Prūsų žemę rašoma:

³ Prieiga internete: <https://www.baltukelias.lt/puslapis/baltu-gentys-arealas-laidosena-kostiumas/>.

⁴ Kęstutis Subačius, „Sūduvos kunigaikščių Skomantų ir Durbės mūšio nugalėtojo Almeno sąjunga“, in: *Terra Jatwezenorum*, t. 15, d. 1, Punkskas, 2023, p. 34–67.

„22. Tą dieną, kai numirėlį nori išnešti ant laužo, padalija po puotavimų ir žaidimų likusią jo nuosavybę į penkias ar šešias dalis, kartais ir į daugiau dalių, žiūrint kiek naudos yra likę. Maždaug už vienos mylios nuo sodybos padeda didžiausią dalį, paskui antrą, paskui trečią, kol viskas toj vienoj mylioj yra padalyta. Ir menkiausia dalis turi būti arčiausiai prie numirėlio namų. Tada turi susirinkti visi vyrai, kurie krašte turi greičiausius žirgus, už penkių ar šešių mylių nuo to lobio. Tada visi skuba jo link. Vyras greičiausiu žirgu prijoja pirmą ir didžiausią dalį, ir taip toliau vienas po kito, kol viskas esti paimta. Tada nujoja kiekvienas su savo dalimi savo keliu. Jie turi teisę visa pasilaikyti. Dėl to greitai žirgai labai brangūs. Ir kai tokiu būdu numirėlio nuosavybė padalinta, išneša lavoną ir sudegina jį kartu su ginklais, drabužiais. Jo turtas dažniausiai išaikvojamas lavonui ilgai namuose gulint, o dar ir tuo būdu, kad prie kelio padedama svetimiems laimėti ir pasiimti.

23. Yra dar aisčių paprotys, kad bet kurios kilmės žmonės turi būti sudeginami. Jeigu randamas nesudegintas koks nors kaulas, tai už tai reikia išsipirkti. Yra aisčių giminė, kuri sugeba gaminti šaltį. Todėl ten numirėliai ilgai guli, o nepūva, kadangi jie juos iššaldo. Pristatydami du indus, pripiltus alaus arba vandens, jie padaro, kad abu iššala, ar tai būtų žiemą ar vasarą.“⁵

Literatūra

1. Prieiga internete: https://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=3947:is&catid=259:1965%2004&Itemid=315.
2. Prieiga internete: <https://www.baltukelias.lt/puslapis/baltu-gentys-arealas-laidosena-kostiumas/>.
3. Prieiga internete: <https://archyvas.punskas.pl/nauja-knyga-apie-jotvingiu-pilkapyna-sveicarijoje/>.
4. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/sveicarijos-pilkapynas/>.
5. Antoniewicz, J. 1961. „Badania kurhanów z okresu rzymskiego dokonane w 1957 r. w miejscowości Szwajcaria, pow. Suwałki“. *Wiadomości Archeologiczne*, XXVII: 1–26.
6. Antoniewicz, J., Kaczyński, M., Okulicz, J. 1958. „Wyniki badań przeprowadzonych w 1956 roku na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Szwajcaria, pow. Suwałki“. *Wiadomości Archeologiczne*, XXV: 12, p. 35.

⁵ https://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Velius_Norbertas/BRMS_1.pdf.

KOSTAS LEONČIKAS

ĮSPŪDINGA SUVALKŲ APYGARDOS MUZIEJAUS PARODA „JOTVINGIŲ ELDORADAS“¹

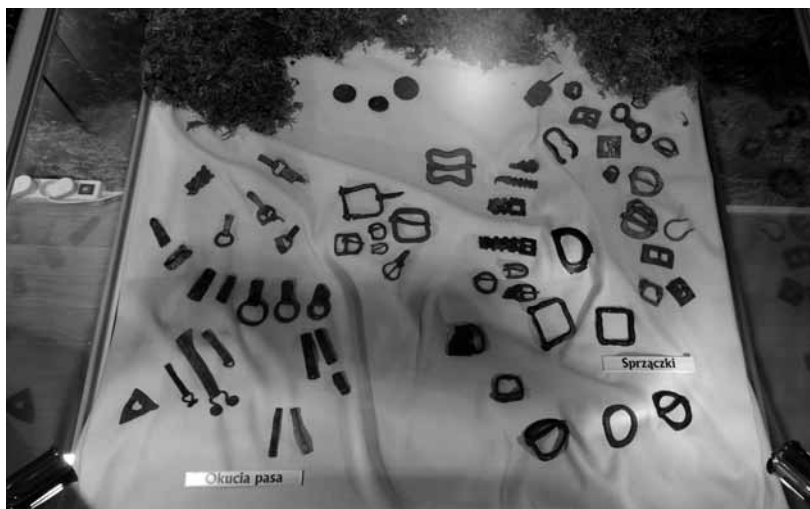
2019 m. spalio 16 d. Suvalkų apygardos muziejuje buvo atidaryta unikali paroda apie jotvingius „Jotvingių eldoradas“ (lenk. „Jaćwieskie eldorado“). Dėl koronaviruso išplitimo Suvalkuose nebuvo oficialaus jos atidarymo, o paroda tikrai verta lankytojų dėmesio. Joje rodomi daiktai iš neseniai atrastos jotvingių kapavietės Krukoveke (lenk. Krukówek). Parodoje galima pamatyti tik labai mažą dalį tų radinių. Ekspoziciją rengė Suvalkų apygardos muziejus, bendradarbiaudamas su Varšuvos valstybiniu archeologijos muziejumi, kuris dalį radinių konservavo savo lėšomis. Visi parodos eksponatai rasti Krukoveko jotvingių kapavietėje. Ekspozicijos scenarijų ir aranžuotę parengė: Jeży Siemaško (Jerzy Siemaszko), Renata Maskovič-Sikorovska (Renata Maskowicz-Sikorowska), Kazimiež Sobecki (Kazimierz Sobecki). Šia paroda susidomėjo 10 muziejų Lenkijoje ir užsienyje. Ji buvo eksponuojama Balsogetėje, Lomžoje, Krokuvoje, Zamostėje, Krasnystave, Marijampolėje, Alytuje ir Klaipėdoje.

Pasirodo, Krukoveko jotvingių kultūros paveldo objektas yra vienas vertingiausių iki šiol mokslininkų tyrinėtų. Archeologai čia aptiko per 1000 radinių, kurių amžius daugiau kaip 900 metų. Daugiau kaip

---

¹ Straipsnis parengtas skelbtos portale punskas.pl informacijos apie vykusią parodą pagrindu, žr. K. Leončikas, „Jotvingių eldoradas“, 2020, 1–6 d., <https://www.punskas.pl/kultura/jotvingiu-eldoradas-1-d/>; <https://www.punskas.pl/is-praeities/jotvingiu-eldoradas-2-d-jotvingiu-laidojimo-paprociai-apeigos/>; <https://www.punskas.pl/is-praeities/jotvingiu-eldoradas-3-d-jotvingiu-kapaviete-krukoveke/>; <https://www.punskas.pl/is-praeities/jotvingiu-eldoradas-4-d-papuosalai-ir-rubu-elementai/>; <https://www.punskas.pl/is-praeities/jotvingiu-eldoradas-5-d/>; <https://www.punskas.pl/is-praeities/jotvingiu-eldoradas-6-d-irankiai-ir-kiti-kasdieninio-vartojimo-daiktai/>.

Diržo apkaustai, sagtys

pusė jų gerai išsilaikę. Šio objekto atradimas – didžiulis Suvalkų apygardos muziejaus archeologų laimėjimas.

Anksčiau apie šį atradimą 2019 m. periodinio leidinio „Studia Archaeologica Sudaucica“ II tome rašė Marcin Engel ir Jerzy Siemaszko straipsnyje „Jaćwieskie cmentarzysko ciałopalne w Krukówku, pow. suwalski. Okoliczności odkrycia i opis znalezisk“ („Jotvingių pilkapynas su degintiniais kapais Krukoveke, Suvalkų apskrityje. Atradimo aplinkybės ir radinių aprašymas“)². Leidinį leidžia Suvalkų apygardos muziejus su Varšuvos universiteto Archeologijos institutu.

Parodos lankytojai televizoriaus ekrane galėjo pasižiūrėti inscenizaciją apie jotvingių laidojimo apeigas. Pateikta taip pat trumpa informacija apie parodą.

Parodoje buvo įrengta 10 vitrinų, kuriose išdėlioti jau specialistų konservuoti įvairūs radiniai:

- diržo apkaustai, sagtys;
- žiedai, vėriniai, apyrankės;
- segės;
- verpstuko smagračiai, ylos, adatos;
- galastuvai, skiltuvai, peiliai;

² M. Engel, J. Siemaszko „Jaćwieskie cmentarzysko ciałopalne w Krukówku, pow. suwalski. Okoliczności odkrycia i opis znalezisk“, in: *Studia Archaeologica Sudaucica*, 2019, t. II, p. 299–309, prieiga internete: https://www.academia.edu/42877478/Studia_Archaeologica_Sudaucica.

Žiedai, vėriniai, apyrankės

- arklių kamanų dirželių skirstytuvai, žąslai, pentinai, balno kilpos;
- duriamų ir svaidomų iečių antgaliai;
- kardai;
- keramikos šukės;
- pakabukai, kryželiai, varpeliai, karoliukai.

Kartu su mirusiais kilmingais aukštuomenės atstovais degindavo ginklus, arklius, tarnus, tarnaites, drabužius, medžioklinius šunis, plėšriuosius paukščius ir kitus daiktus, kurie buvo reikalingi jų gyvenime. Taip apie senovės prūsų, tarp jų ir apie jotvingių, papročius rašė kryžiuočių metraštininkas Petras Dusburgietis. Tai vienas iš nedaugelio paminėjimų, kaip prūsų gentys tvarkėsi su mirusiais. Nesužinome iš jų nieko nei apie kapavietes, nei apie kapų formas ir jų konstrukcijas. Dar neseniai ne tik istorikai, bet ir archeologai nedaug tegalėjo pasakyti šia tema. Vyravo požiūris, kad IX–XIII a. jotvingių laidosenos papročiai nebuvo užfiksuoti archeologiniuose šaltiniuose.

Paskutiniųjų keletu metų tyrinėjimai pateikė daug naujų, labai svarbių žinių. Vikingų laikotarpyje (IX–XI a.) jotvingių krašte mirusius degino ant laužo, o pelenus ir liekanas sudėdavo į negilias iškastas duobes kartu su įkapėmis. Kapavietes įrengdavo arti gyvenviečių.

Atlikus Krukoveko ir Šiurpilio (tyrinėjimo vieta Mosienžysko, lenk. Mosiężysko) kapaviečių tyrimą, paaiškėjo, kaip jotvingiai laidavo savo mirusiuosius klestėjimo laikotarpiu, t. y. XII–XIII a. Taip, kaip vikingų laikotarpyje, mirusiuosius degino specialiai paruoštame lauže, sukrautame iš rūpestingai parinktų medienos rūšių. Sudegintas palai-

kų liekanas sudėdavo kartu su įkapėmis į įvairaus dydžio ir gilumo kapo duobes. Kapų vieta būdavo paženklinama dideliais apdorotais akmenimis, vadinamais stelomis. Dedamos į kapą įkapės-dovanos turėjo pabrėžti mirusiojo turtingumą ir visuomeninį statusą. Tokiu būdu pirmiausia išskirdavo nobilius (kilminguosius), su kuriais laidodavo ne tik ginklus, aprangą ir papuošalus, bet ir arklius, vergus, netgi medžioklinius šunis ir sakalus. Su žemo luomo mirusiųjų palaikais degindavo tik tuos daiktus, kurie buvo reikalingi tolesnėje tarnystėje. Daugumą į kapą dedamų metalinių daiktų jotvingiai sąmoningai naikindavo, kad jie galėtų atgimti kartu su savininku pomirtiniame pasaulyje, kad jais ten galėtų naudotis.

Jotvingių bendruomenėje ypatingai garbinta karius, kurie net ir pomirtiniame pasaulyje (anapilyje) organizavo ginkluotus būrius. Galimai šio tikėjimo išraiška buvo karių laidojimas kartu su ginklais. Tai buvo plačios, bet negilios duobės, pripildtos laužo degėsių. Tokiose duobėse laidota daug asmenų. Krukuveko kapavietės tyrimas patvirtino, kad, be vyrų karių, bendruose kapuose laidojo taip pat moteris, galimai jų žmonas. Šio tipo pilkapiuose archeologai randa prabangių daiktų, liudijančių ne tik aukštą mirusiojo statusą, bet ir plačius kultūrinius ryšius su Vakarų ir Rytų Europa. Vyrams į kapą dėdavo kardus, kovines ietis, raitelio daiktus (pentinus, balno kilpas, žąslus), rūbų elementus ir papuošalus. Moterims – pirmiausia išpūdingus papuošalus: įvijinius vėrinius, apyrankes, seges (dažniausiai iš bronzos), taip pat smulkius darbo įrankius, tarp jų ylas ir geležinius peiliukus, molinius

Segės

ir akmeninius verpstukus. Visuose kapuose rasta nedidelių molinių indų, kuriuose galbūt mirusiesiems dovanodavo maisto, šukių.

Pažymėtina, kad jotvingių kapavietėse, be kitų įkapių, aptinkama ir krikščioniškų metalinių kryželių. Šie radiniai minimi leidinyje „Descriptiones Terrarum“ (XIII a. šaltinis, rastas Airijoje), kuriame rašoma, kad lietuviai ir jotvingiai lengvai priimdavo krikščionybę, kadangi nuo lopšio buvo maitinami krikščionių žindyvių. Vis dėlto atrodo, kad kapavietėse ir šventose vietose rastos devocionalijos veikiau yra religinio sinkretizmo pavyzdys, t. y., kad jotvingiai buvo įtraukę Kristų į savo dievų panteoną.

Šventos vietos, tarp jų kapavietės, buvo kuriamos gyvenviečių kaimynystėje. Šventųjų giraičių, kalvų, vandens telkinių ir laukų artumas sakralizavo ir juos saugančias gynybines gyvenvietes bei sargybines, taip pat jų savininkus, kurie galėjo derinti valdovo ir žynio pareigas.

Turtingiausios ankstyvųjų viduramžių jotvingių kapavietės atradimo aplinkybės galėtų tapti sensacingo filmo scenarijumi. Daugiau kaip prieš metus Olštino vaivadijos policijos komendantūros Kriminolinio skyriaus pareigūnai – jaunesnysis aspirantas Marcin Mach ir vyresnysis aspirantas Bartoš Solecki (Bartosz Solecki), bendradarbiaudami su kitais policininkais ir prokuratūra, tyrė internete pasirodžiusią informaciją apie nelegalią prekybą ginklais, rastais lobių ieškotojų su metalo detektoriais (ieškikliais). Tyrimas buvo įslaptintas. Gavus informaciją, patvirtinusią įtarimus, atlikta daug paieškų įvairiose Lenkijos vietose. Tada pasirodė, kad kapų plėšikai iškasdavo, renovuodavo ir pardavinėdavo ne tik ginklus, bet ir kitus unikalius archeologinius

Verpstuko smagračiai, ylos, adatos

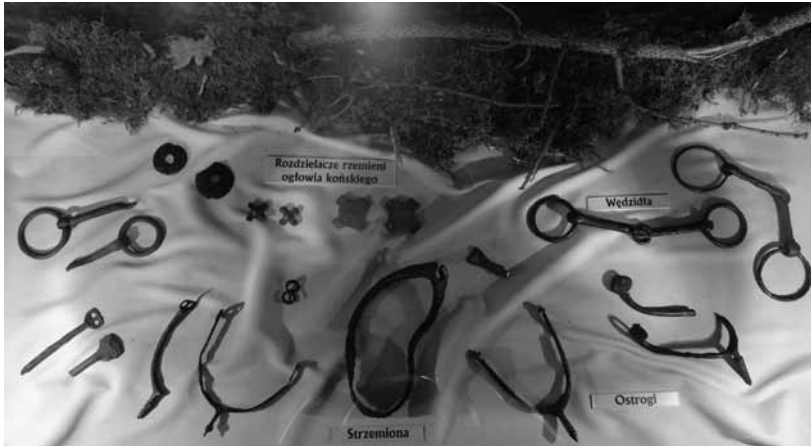
Galąstuvai, skiltuvai, peiliai

radinius iš Suvalkijos. Didžiulės baismės (iki 10 metų laisvės atėmimo) grėsmė paveikė. Keli tokie ieškotojai ryžosi bendradarbiauti su policija ir atskleidė svarbiausią informaciją, reikalingą ištirti ir išsaugoti archeologinius radinius.

2015 m. rugsėjo pradžioje į policijos tyrimą, Paminklų apsaugos tarnybos prašymu, kaip ekspertas įtrauktas Suvalkų apygardos muziejaus Archeologijos skyriaus vedėjas Ježys Siemaško. Apžiūrėjęs kartu su policija ir archeologu kasinėjimus, vienas iš nusikaltėlių parodė vietą, kurioje rado neįprastus artefaktus. Policijai pavyko užkirsti kelią dalies eksponatų išvežimui į užsienį. Iš viso pavyko atgauti daugiau kaip šimtą neįkainojamų archeologinių radinių.

Baigus ikiteisminį tyrimą, asmenims, dalyvavusiems nusikalstamoje veikoje, pareikšti kaltinimai, o teismas juos nubaudė. Labai gaila, kad asmenys, atsitiktinai atradę didžiulį lobį ir galėję įsirašyti aukso raidėmis į archeologijos istoriją, prisidėjo prie stipraus to loby apnaukinimo. Neįkainojama informacija apie šį unikalų objektą didžia dalimi negrįžtamai prarasta.

2016 m. Suvalkų apygardos muziejaus Archeologijos skyrius, vadovaujamas J. Siemaško, atliko zondinius grunto tyrimus, kurių tikslas buvo patvirtinti chronologiją ir vietos paskirtį, taip pat išsiaiškinti jos būklę. Pasitvirtino prielaida, kad rasta jotvingių sluoksniuė degintinė kapavietė, datuojama ankstyvųjų viduramžių pabaiga. Kasinėjimo darbai buvo tęsiami 2017–2020 m. Atsižvelgiant į kapavietės dydį, kasinėjimai dar vyks daugelį metų. Muziejams susitarus, nuo 2018 m. archeologiniai kasinėjimai vykdomi dalyvaujant Varšuvos valstybinio archeologijos muziejaus Baltų archeologijos skyriaus archeologams.

Kamanų dirželių skirstytuvai, žąslai, pentinai, balno kilpos

Vadovauti darbams ir moksliskai apdoroti iškastus radinius buvo pakviestas dr. Marcin Engel. Bendrus darbus vykdo taip pat kiti Baltų archeologijos skyriaus bei Muziejaus eksponatų konservavimo skyriaus darbuotojai. Jie įsipareigojo konservuoti didelę dalį radinių.

Taigi Krukuveke surasta viena turtingiausių ir vertingiausių ankstyvųjų viduramžių jotvingių kapaviečių, kokią iki šiol pavyko atrasti. Labai svarbu, kad ši vieta, baigus joje laidoti, niekada nebuvo ariama. (Ariant laukus buvo sunaikinta daugelis jotvingių kapaviečių.) Nelikus vietinių gyventojų, net iki mūsų laikų šioje teritorijoje augo miškas. Jis buvo veikiamas natūralių procesų. Tuo skausmingesnė neektis – dėl neatsakingų lobių ieškotojų veiklos grobikiškai surausta didelė nekropolio dalis. Todėl dabar, siekiant išsaugoti kapavietę (ji stebima įmontuoto elektroninio monitoringo) iki galutinai ją ištiriant, tiksli jos vieta ir topografija viešinama nebus.

Krukuveko kapavietėje aptikta nemažai papuošalų. Kai kurie jų fragmentai su aiškiais naikinimo žymėmis. Mat jotvingių laidojimo apeigose papuošalai, panašiai kaip ir ginklai, buvo tikslingai naikinami (pjaustomi) prieš įdedant juos į kapą.

Segės

Segės – populiarūs papuošalai ir labai svarbūs jotvingių aprangos elementai, tiek vyrų, tiek ir moterų. Jomis susegdavo rūbus, visų pirma didesnius apsiaustus ir marškinius. Segės dažniausiai buvo iš vario, bronzos ir žalvario lydinio, o kai kuriose esama sidabro ar alavo inkrustacijų. Krukuveko kapavietėje šie papuošalai buvo pasagos, žiedo, skersinio ir kryžiaus formų.

Vėriniai

Krukuveko kapavietėje rasta labai daug nepaprastai išpūdingų įvijinių vėrinių, pagamintų iš supintų vielų (vario lydinių), užbaigtų iš vienos pusės pastorinimu, o iš kitos – ornamentine plytele. Tai buvo moteriški papuošalai, naudojami per šventes arba laidojant (iš čia vok. *Totenkrone* – mirusiųjų karūna). Prieš įdedant į kapą vėriniai buvo tikslingai naikinami (pjaustomi).

Apyrankės

Moterų ir vyrų papuošalai buvo gaminami iš vario lydinio. Krukuveko kapavietėje daugiausiai apyrankių rasta su slibino galvute, taip pat paprastos formos su geometriniu ornamentu. Apyrankės prieš įdedant jas į kapą buvo supjaustomos.

Žiedai

Žiedus ant pirštų mūvėjo moterys ir vyrai. Krukuveko kapavietėje rasti įvijiniai žiedai, atlikti iš vielos arba juostelės, taip pat nulieti, masyvesni. Žiedams gaminti naudoti vario lydiniai.

Pakabučiai (pakabukai)

Šiuos nedidelius papuošalus nešiodavo ant kaklo pavieniui arba karolių forma. Kapavietėje rasta tipinių jotvingiškų ovalinių, keturlapio dobilo ir kryžiaus formos pakabučių. Krikščioniški kryželiai, aptikti kapuose, gali byloti apie religinį sinkretizmą. Pakabukai ir kryželiai buvo gaminami iš vario lydinio, rečiau iš alavo arba geležies, inkrustuotos sidabru.

Duriamų ir svaidomų iečių antgaliai

Karoliukai

Krukveko kapavietėje stiklinių karoliukų rasta nedaug. Tai buvo maži, dažniausiai cilindro (ritinio) arba rutulio formos, padaryti iš permatomo geltono arba mėlyno stiklo. Taip pat rasta karoliukų elementų su auksiniu siūlu. Iš karoliukų suvertus karolius nešiojo ant kaklo jotvingių moterys.

Sagtys

Sagtys – tai labai svarbus ankstyvųjų viduramžių kiekvienos moters ir vyro drabužių papuošalas. Buvo daromos iš geležies arba iš vario lydinio. Puošnios sagtys naudotos įvairiems diržų užsegimams (sagtis, sąvara). Krukveko kapavietėje rastos didelės sagtys buvo naudojamos strėnų diržams, o mažesnės – dirželiams pakabinti ginklus, pinigų maišelius, surišti batus ar prisegti pentinus.

Aplikacijos, skambučiai

Jotvingių šventiniai drabužiai buvo puošiami įvairiomis aplikacijomis, dažniausiai atliktomis iš vario lydinio. Pirmiausia tai yra įvairaus dydžio skambučiai, prisiūti prie rūbų arba pakabinti prie diržų. Dalis jų galėjo būti naudojami kaip karolių pakabučiai. Akustinių savybių analizė parodė, kad kai kurių skambučių skleidžiamų garsų žmogaus ausis negirdi (nes tai ultragarsai), tačiau juos girdi kai kurie žvėrys.

Krukveko kapavietėje rasti ginklai turi ritualinio lenkimo ir laužymo žymių. Ten pat aptikti pentinų, žąslų, balnų kilpų bei kitų raitelio reikmenų fragmentai byloja, kad kartu su mirusiais buvo laidojami ir jų žirgai.

Kardai

Šie ginklai labai retai aptinkami jotvingių krašte, todėl Krukveke rasti du kardai ir kelios kitų kardų dalys – tikra archeologinė sensacija. Geležiniai kardai buvo išskirtiniai, priklausantys tik turtingiausiems ir reikšmingiausiems ankstyvųjų viduramžių kariams. Per laidojimo apeigas šis ginklas buvo rituališkai sulenkiamas ir laužomas.

Duriamų ir svaidomų iečių antgaliai

Tai populiariausi ginklai jotvingių krašte, kuriais garsėjo pėsatininkai ir raiteliai. Įvairių formų ir dydžių geležiniai antgaliai buvo naudojami duriamose ir svaidomose ietyse, kurios, priklausomai nuo aplinkybių, naudotos tiesioginėje kovoje arba svaidyti. Ant kai kurių šių ginklų yra išlikę ritualinio lenkimo ir laužymo žymių.

Pentinai

Pentinai buvo pagrindiniai jotvingių raitojo kario reikmenys. Raitelis juos dirželiais pritvirtindavo prie batų. Turintys aštirus spyglius

Kardai

pentinai buvo papildomas kario įrankis, norint suvaldyti arba paraginti žirgą. Pentinai rodo aukštą palaidotų vyrų statusą visuomenėje. Laidojant šie daiktai tikslingai buvo lenkiami ir laužomi.

Balno kilpos

Balnkilpės – labai svarbūs raitelio reikmenų komplekto elementai. Geležinės kilpos padėdavo užlipti ant arklio ir išsilaikyti balne. Jos buvo naudingos kovų metu, palengvindavo raitajam kariui suduoti stiprų smūgį, pavyzdžiui, kardu. Rasti Krukuveko kapavietėje pentinai gali liudyti, kad su mirusiais jotvingiais laidojo ir jų arklius.

Žąslai

Ši žirgo pakinktų dalis yra dedama į snukį, kad raitelis galėtų valdyti arklį. Ankstyvaisiais viduramžiais žąslai dažniausiai buvo daromi iš geležies, bet jų šonus kartais gamindavo iš rago arba vario lydinio.

Arklio kamanų dirželių skirstytuvai

Šie daiktai yra tiesiogiai susiję su arklio pakinktu. Atlikti iš geležies arba vario lydinio dekoratyviniai apkaustai buvo įdėti, kur kryžiuosi apynasrio dirželiai. Juos turėjo jotvingių elito raiteliai. Ankstyvaisiais viduramžiais skirstytuvai buvo dedami į kapavietes kartu su žirgais.

Peiliai

Tai pagrindiniai kiekvieno jotvingio plataus vartojimo įrankiai, naudojami nepriklausomai nuo lyties ir amžiaus. Peiliai buvo gaminami iš geležies, buvo įvairios formos ir dydžio, turėjo medinę arba raginę rankeną. Ankstyvaisiais viduramžiais peilis buvo svarbus kasdienės ir šventinės aprangos aksesuaras. Juos nešiodavo odinėse

Keramikos šukės

makštyse, dažnai papuoštose metaliniais apkaustais, prikabintose prie diržų. Nepriklausomai nuo dydžio, peilis visada galėjo būti naudojamas ir kaip ginklas.

Ylos ir adatos

Krukuveko kapavietėje rasta daug batsiuvio, šikšnio (pakinktų dirbėjo), odinės galanterijos ir drabužių siuvėjo įrankių. Geležinės ylos buvo įtvirtintos medinėse arba kaulinėse kriaunose, naudojamos odai ir kietai medžiagai perdurti siuvant. Ankstyvųjų viduramžių adatos niekuo nesiskiria nuo dabartinių – vienas galas yra aštrus, o kitas užbaigtas skylute siūlui įverti. Šiuos įrankius naudojo tiek jotvingių moterys, tiek ir vyrai.

Skiltuvai

Ankstyvaisiais viduramžiais skiltuvai buvo vienas pagrindinių kasdienio vartojimo įrankių. Jie padaryti iš geležies, o naudoti ugniai įžiebtai. Skiltuvu mušdavo į titnagą taip, kad susidariusios kibirkštys peršoktų į anksčiau paruoštą pintį (lenk. hubka), kuri nuo jų užsidegavo. Skiltuvus, panašiai kaip peilius, nešiodavo prikabintus prie diržų tiek vyrai, tiek moterys.

Verpstuko smagračiai

Smagračių randama ir vyrų, ir moterų kapuose. Aptikti Krukuveke yra pagaminti iš molio arba akmens (dažniausiai iš skalūno). Tai nedideli daiktai, pritvirtinti prie verpstos, buvo naudojami kaip sva-reliai, verpiant ranka linus ar vilną. Smagračiai neleisdavo siūlui nuslinkti nuo verpstuko.

Galastuvai

Akmeniniais galastuvais aštrino ir šlifavo įvairių geležinių įrankių arba ginklų ašmenis. Tai vienas iš svarbiausių įrankių ankstyvųjų viduramžių jotvingių buityje.

Moliniai indai

Moliniai indai ir jų šukės – vieni dažniausiai aptinkamų daiktų atliekant archeologinius kasinėjimus. Tuo tarpu Krukoveko kapavietėje keraminių indų rasta palyginti nedaug. Jie atlikti labai rūpestingai. Buvo formuojami ant žiedinio rato, papuošti rėžtomis linijomis ir ženklais. Šių indų jotvingiai nenaudodavo kaip urnų laikyti sudegintų mirusiųjų liekanoms. Tai veikiau pokylių ir laidojimo iškilmių elementai. Nedideliuose induose greičiausiai palikdavo mirusiesiems maisto ir gėrimų.

Parodoje „Jotvingių eldoradas“ pristatyta didžiausia pasaulyje kasinėjimo metu rastų jotvingių eksponatų kolekcija. Dėkoju Suvalkų apygardos muziejui už leidimą spausdinti parodos medžiagą.

Dabar šią parodą galima taip pat lankyti virtualiai: <http://www.krukowek-wystawa.artekst.pl/>. Ji prieinama Suvalkų apygardos muziejaus tinklalapyje.

Šaltiniai

1. Engel, M., Siemaszko, J. 2019. „Jaćwieskie cmentarzysko ciałopalne w Krukówku, pow. suwalski. Okoliczności odkrycia i opis znalezisk“, in: *Studia Archaeologica Sudauica*, t. II, p. 299–309, prieiga internete: https://www.academia.edu/42877478/Studia_Archaeologica_Sudauica.
2. Parodos medžiaga.

Nuotraukos: Robert Lisowski, Kostas Leončikas

Kostas Leončikas

KOSTAS LEONČIKAS (g. 1944 m. rugsėjo 8 d. Klevuose) – Lenkijos lietuvių visuomenės veikėjas, mokytojas, žurnalo „Suvalkietis“ ir interneto portalo *punskas.pl* žurnalistas. Mokėsi Punsko Kovo 11-osios licėjuje. Vėliau mokslus tęsė Valstybinėje technikos mokykloje Varšuvoje bei Balstogės aukštojoje inžinerijos mokykloje. Dirbo Balstogės energetikos įmonės savarankiškame vykdymų investicijų skyriuje, Suvalkų medžio drožlių plokščių gamykloje bei Suvalkų technikos mokyklų komplekse, kur dėstė elektrotechnikos ir elektronikos dalykus. Nuo 2005 m. pensininkas.

VYTAUTAS BATVINSKAS

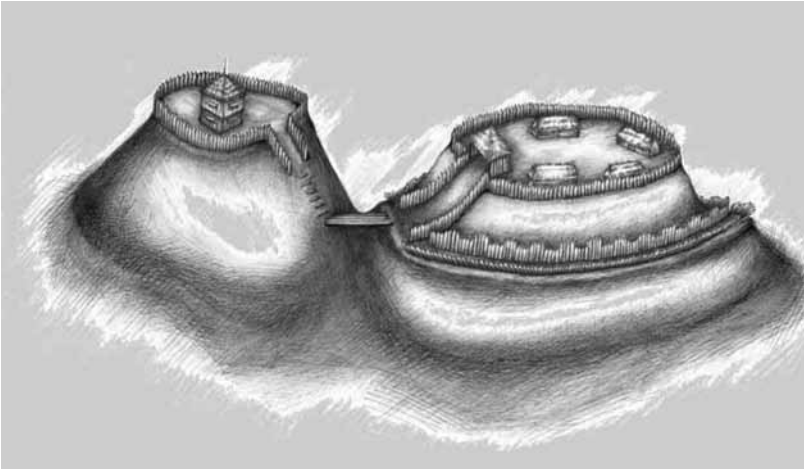
SŪDUVOS (JOTVOS) PILIAKALNIAI

Lietuvoje yra surasta per 1000 piliakalnių. Piliakalnių sankaupas atskirose vietose lėmė ir kalvotas Rytų Lietuvos bei Žemaitijos reljefas, suformuotas tirpstant ledynui. Piliakalniai ypač paplito geležies amžiuje. Lietuvos teritorijoje jų tyrinėta tik apie dešimtadalį. Baltiškų piliakalnių gausu Karaliaučiaus srityje, Lenkijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje, Latvijoje. Kad kalva būtų pripažinta piliakalniu, remiamasi tam tikrais kriterijais: turi būti matomi gynybiniai įtvirtinimai (pylimai, grioviai, terasos, šlaitai, pilies kiemas ir kt.), šnekamoji tradicija, kultūrinis sluoksnis (namų apyvokos ir prabangesni daiktai, žmonių gyvenimo likučiai: buitinių atliekų sluoksnis). Piliakalnių tankumas Lietuvoje yra vienas didžiausių pasaulyje. Apie 80 proc. jų apaugę mišku. Tiesa, piliakalnių skaičius nežymiai gali kisti, nes kai kurie iš Kultūros paveldo departamento sąrašo yra išbraukiami, paaiškėjus, kad į jį buvo įtraukti klaidingai. Kiti nyksta dėl gamtos arba žmogaus veiklos.

Sūdumos krašto Lenkijos dalyje piliakalnių yra nemažai išlikę. Kai kurie susilaukė išsamių archeologų tyrinėjimų, patvirtinančių jų ypatingą reikšmę Sūdumos praeityje. Kituose buvo atlikti žvalgomieji archeologiniai tyrimai, dar kiti tiesiog išlikę žmonių atmintyje. Palenkės vaivadijoje kai kurie netgi ir lenkakalbėje aplinkoje vadinami „pilokalnia“.

Paseinėlių piliakalnis

Paseinėlių kaime šalia Seinų (Gibų valsčiuje), plačiame, pelkių supamame Seinos (Maros) senslėnyje, stūkso didžiulis baltų genties – sūdumvių piliakalnis. Jo plotas apie 2 ha. Tai vienas didžiausių gynybinių objektų Seinų krašte. Stebėtino dydžio natūrali kalva (30 m) maždaug

Paseinelių piliakalnio modeliavimas (atvaizdavimas) R. Maskowicz piešinyje

prieš dvylika tūkstančių metų, paskutinio apledėjimo metu, buvo sukurta gamtos. Geologiniu požiūriu ši vieta su ozais ir kitomis reljefo formomis yra tarsi poledyniniame tunelyje – latakė, kuris tęsiasi nuo šios teritorijos šiaurės link.

Kaip žinome, baltų gentys gyvenvietes kurdavo miškuose, šalia upių, ežerų, kur tiesiog buvo geriausios sąlygos gyventi. Integrali gyvenviečių dalis buvo šalia jų įrengiami gynybinės paskirties piliakalniai.

Didžiulis Palseinelių kalvos plotas buvo suskirstytas į šešias plokščias, dirbtinai išlygintas aikšteles, kurias supo žemės pylimas ir mediniai įtvirtinimai – nusmailintų rąstų tvoros. Didžiausios terasos plotas net 75 arai. Kitų keturių – nuo 10 iki 30 arų. Šitai buvo sukurti papildai, t. y. įtvirtintos gyvenamosios dalys, kuriose galbūt stovėję pastatai.

Aukščiausioje ir mažiausioje kalvos dalyje, kurios dydis 30 x 34 m, buvo išskirta piliakalnio pagrindinė aikštelė, atskirta nuo papilio sausu grioviu, kurio ilgis apie 60 m, plotis apie 15 m. Pietinėje piliakalnio aikštelės dalyje supiltas masyvus pylimas. Kaip ir daugelį piliakalnių statant buvo naudojamos vietoje esančios statybinės medžiagos: medžių kamienai ir šakos, smėlis, akmenys ir kt. Prie į pilį vedančių vartų buvo pastatyti mediniai sargybos bokštai. Pagrindinis įėjimas į piliakalnį buvęs pietvakarinėje dalyje, eita per virš Seinos upės esantį tiltą. Iš senųjų sutvirtinimų išliko žemės pylimai ir iškasos, sargybos bokštų pamatai, papilio terasos ir piliakalnio aikštelę jungę keliukai, kuriuos geriausiai galima pastebėti vėlyvą rudenį ir žiemą.

Pirmojo pasaulinio karo metais piliakalnio teritorijoje buvo iškasti gilūs apkasai, kurių linijos dalinai sutampa su senųjų papilų pylimais.

Archeologinius piliakalnio tyrimus 1969 m. atliko garsus lenkų archeologas prof. Ježis Antonievičius (Jerzy Antoniewicz). Jis patvirtino, kad buvusios dvi šios vietos apgyvendinimo fazės: senesnė ankstyvajame geležies amžiuje (III–II a. p. m. e.) ir vėlesnė ankstyvaisiais viduramžiais. Greta piliakalnio 1978 m. buvo atrastos dvi atviros gyvenvietės. Viena iš jų buvusi prie į dabartinį Pamario kaimą vedančio kelio, kita – prie kelio Berznyko link. Deja, ne visi piliakalniai buvo užfiksuoti istoriniuose rašytiniuose šaltiniuose, tačiau iš surastų molinių indų (brūkšniuotosios keramikos) likučių galima spręsti, jog čia gyvenę sūduviai (jotvingiai).

Mūsų eros sandūroje ir ankstyvaisiais viduramžiais Paseinėlių piliakalnis suvaidino svarbų strateginį ir prekybinį vaidmenį, kadangi buvo palankioje vietoje, senųjų kelių, kurių vienas vedė Alytaus ir Kauno, kitas – Merkinės, Kernavės, Trakų, Vilniaus ir Gardino link, sankirtoje.

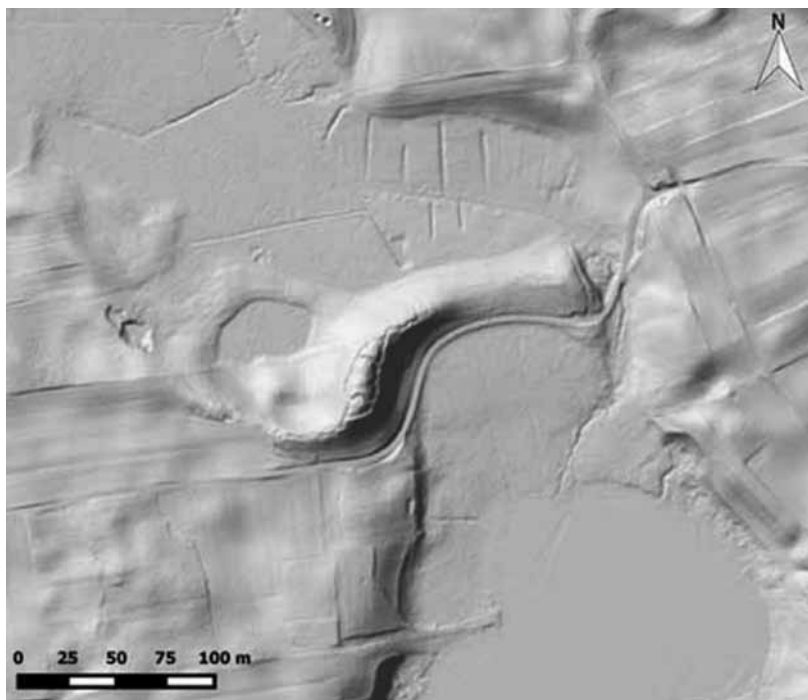
Piliakalnis yra Pamario girininkijos administruojamo, 1983 m. apie 20 ha plote įkurto rezervato (tuo pačiu pavadinimu) teritorijoje. Be piliakalnio, čia visų pirma saugomi daugiau kaip 200 metų augantys Augustavo girios pušų medynai ir kita augmenija bei gyvūnija.

Taigi metas pradėti kelionę piliakalnio viršūnės link...

Žubronaičiai

Žubronaičių kaimas yra Krasnapolio valsčiuje. Pavadinimas baltiškos kilmės. Jį sudaro šaknis *žubr-* (t. y. stumbras), priesaga *-an-* ir galūnė *-aitis*. Kalbinių panašumų surandame Varmijos Mozūrų vaivadijoje plytinčio Šventaičio ežero ar Klevo ežero (Seinų valsčius) „mažesnio brolio“ Klevaičio ežero pavadinimuose. Kaip žinome, gyvūnų, medžių, giminystės ryšių, dangaus kūnų ir kt. panašumų išvelgsime labai daug indoeuropiečių prokalbėje, o visą archajišką pasaulį galėsime plačiau suvokti mokėdami lietuvių kalbą.

Vietoje iš tolo pamatysime aukštą kalną su viršukalnėje (143 m v. j. l.) pastatytais kryžiais. Tai moreninio tipo kalnas, kuris savo pagrindo iškyšuliui įsirižia į nedidelio upeliuko, tekančio Žubrovo ežero link, slėnį. Iškilimas yra vingiuotos formos ir stipriai apnaikintas erozijos bei abiejų pasaulinių karų metais iškastų šaudymo griovių. Vietiniai gyventojai kalną vadina Rožinio kalnu.

Žubronaičių piliakalnis (Atlas Grodzisk Jaćwieży)

Piliakalnį 1961 m. surado Varšuvos valstybinio archeologijos muziejaus Baltų archeologijos skyriaus vadovas Marianas Kačinskis (Marian Kaczyński). Jo papėdėje tuomet aptiktos dvi gyvenvietės. Jos 1961–1963 metais buvo kasinėjamos. Tyrimų metu rasta daug kerami-

Žubronaičių piliakalnį vietos gyventojai vadina Rožinio kalnu (PolskieKrajobrazy.pl)

kos, naminių (karvių, avių ir arklių) ir laukinių gyvūnų kaulų, kaulų ir ragų dirbinių (ylų, adatų), įrankių gamybos liekanų, lietinių molio formų, apdailai naudotų deginto molio gabaliukų ir tiglių bei geležies šlako. Pastarieji artefaktai liudija apie vietinę geležies gamybą iš pelkių rūdų. Pagal radinius gyvenvietės buvo priskirtos IV ir III a. p. m. e.

2004 m. rugpjūtį Suvalkų apygardos muziejaus darbuotojai Aneta Eidulis (Anetta Ejdulis) ir Ježis Siemaško (Jerzy Siemaszko) Palenkės vaivadijos paveldosaugininkų pavedimu atliko papildomus tyrimus. Tyrimai patvirtino rimtą objekto sunaikinimą, tačiau vienoje iš trijų kasinėjimų vietų buvo atrastas kultūrinis keramikos sluoksnius. Kaip ir kiti, radiniai priskiriami ankstyvajam geležies amžiui bei šiek tiek jaunesniam laikotarpiui, t. y. pirmiesiems mūsų eros amžiams.

Archeologiniai tyrimai patvirtina čia buvusį gynybinės paskirties piliakalnį, o Rožinio kalno pavadinimas daug vėlesnis, susijęs su legendomis. Vieni kalba, kad čia stovėjęs, o vėliau prasmegęs žemėn vienuolynas. Girdimas kartais varpų skambėjimas. Kiti kalba apie rožinį suradusį piemenėlį. Kai kas tvirtina, esą pavadinimas susijęs su caro laikais veikusia slapta rožinio maldos grupe. Sūduvių piliakalnio viršuje pastatyti kryžiai, ir čia vasarą vyksta pamaldos.

Uosinė

Šio nedidelio objekto aikštelė yra maždaug ovalo formos, apie 18 m ilgio šiaurės vakarų ir pietryčių kryptimi ir apie 9 m pločio šiaurės rytų ir pietvakarių kryptimi, šiek tiek iškilusi vidurinėje dalyje. Iš vakarų, šiaurės ir rytų pastebimi du lanko formos masyvūs pylimai, o piliakalnio aikštelę iš vakarų ir rytų papildomai supa apsauginiai pylimai. Pietinė objekto dalis be pylimų, kadangi čia yra status, ilgas šlaitas iki slėnyje tekančio Akmenytės upelio ir jo abiejose pusėse esančių pelkynų. Iš šiaurės piliakalnio gynybinius pylimus kerta naujų laikų ribą žymintis pylimas. Piliakalnis datuojamas X–XIII a. Literatūroje nuo XIX a. antrosios pusės jis žinomas Baltaragio (šventvietė, miškas), Lipniako (eigulija), Uosinės pavadinimais. Piliakalnis Uosinės vietovėje (Suvalkų valsčius; archeologų pažymėtas 1 numeriu) buvo paminėtas Aleksandro Polujanskio jau 1859 m. „Kelionėse po Augustavo guberniją moksliniais tikslais“.

Vietiniai gyventojai piliakalnį vadina pilimi (lenk. zamczysko). Jo kasinėjimus 1959 m. atliko Ježis Okuličius-Kozarinas (Jerzy Okulicz-Kozaryn). Preliminarūs tyrimai vyko 3 m pločio ir 20 m ilgio griovyje aikštelės pakraštyje ir kalno šlaito rytinėje dalyje. Nustatyta, kad

Antrasis Uosinės piliakalnis. V. Batvinsko nuotr.

aikštėje nėra jokių buvusios gyvenvietės pėdsakų. Tuo tarpu šlaite, maždaug apie vidurį jo aukščio, išlikusios kuolinės tvoros (palisado) liekanos. Gynybinė tvora pastatyta iš pakaitomis į žemę įkaltų dviejų eilių apie 25 cm skersmens kuolų, sutvirtintų šakų pyne, o iš išorinės pusės paremtų stambiais akmenimis. Archeologiniai tyrimai nepatvirtino piliakalnio aikštelėje pastovaus gyvenimo pėdsakų, taigi jis atliko gynybinę funkciją pavojų atveju. Papėdėje rastos ir ištirtos gyvenvietės liekanos (dviejų fazių), siekiančios III–VI a. Buvo aptikti 9 m ilgio ir 5,5 m pločio pastatai su išskirtomis trimis patalpomis ir lipdytomis iš molio kupolinėmis krosnimis. Artimiausioje aplinkoje atrastos kitos gyvenvietės bei geležies lydymo iš balų rūdos vietos.

Antrasis piliakalnis Uosinės vietovėje, archeologų pažymėtas 10 numeriu, yra ant aukšto moreninės kilmės kalno, Akmenytės upelio slėnyje, maždaug vieną kilometrą nutolęs (į rytus) nuo pirmojo piliakalnio. Iš šiaurės ir šiaurės rytų pusės teka minėtas upelis, iš rytų, pietryčių ir pietvakarių driekiasi pelkėtos pievos. Kalvos viršutinė dalis, galima piliakalnio aikštelė, yra dviejų lygių. Vakarinė dalis žemesnė (apie 40 m ilgio ir 40 m pločio). Aukštesnė dalis – 20 m ilgio ir 20 m pločio. Įtvirtinimų neužfiksuota, tačiau kasinėjimų aikštelėje atrasti ankstyvojo geležies amžiaus gyvenvietės reliktai. Apie gynybinę paskirtį gali byloti puiki strateginiu atžvilgiu padėtis bei nedidelis atstumas nuo pirmojo Uosinės piliakalnio.

Objektą 1996 m. lapkritį atrado tuometinis Suvalkų vaivadijos paveldosaugininkas Ježis Bžostovskis (Jerzy Brzostowski) ir Suvalkų

apygardos muziejaus Archeologijos skyriaus vedėjas Ježis Siemaško. Kalno viršūnėje esančioje dauboje tuomet buvo aptiktas kultūrinis sluoksnis bei keramikos fragmentai, siekiantys ankstyvuosius viduramžius. Papėdės rytinėje dalyje, t. y. buvusios gyvenvietės vietoje, rasta galbūt Romos imperijos laikų ir tautų kraustymosi periodo medžiagos. Geležies rūdos ir šlako radiniai patvirtina faktą, kad čia buvo gaminama geležis.

Raigardo piliakalnis

Raigardo piliakalnis užima didesnę platesnės moreninės kilmės kalvos dalį, esančią Raigardo ežero rytuose nusidriekusiame įlankoje ir joje įsirežusio pusiasalio vakarinėje dalyje. Dėl čia XVI–XVII a. buvusio dvaro kalva ir piliakalnis yra stipriai performuoti, dėl to sunku atkurti ankstyvųjų viduramžių pilį. Tačiau galima tvirtinti, kad piliakalnio aikštelė galbūt buvo daugiakampė, 100 m ilgio ir 70 m pločio. Archeologinių tyrimų metu paaiškėjo, kad piliakalnį supo pylimai, kurie buvo apnaikinti statant minėtą dvarą. Be ankstyvųjų viduramžių artefaktų, archeologai atrado ankstyvojo akmens amžiaus relikvų, Romos imperijos laikų, vėlyvųjų viduramžių ir naujųjų laikų radinių. Į pilį vedantys vartai buvo galbūt rytinėje pusėje. Iš pietų pusės prie piliakalnio šlaito buvusi gyvenvietė. Čia rasta įvairių laikų kultūrinių

Raigardo piliakalnis. V. Batvinsko nuotr.

Raigardo piliakalnis. Nuotr. iš <http://grodziskajacwiezy.pl/pl/listing/grodzisko-w-rajgrodzie/>

sluoksnių ir ankstyvųjų viduramžių keramikos pavyzdžių. Teritorija dalinai turėjo įtvirtinimus. Pagal vietoje atliktus stebėjimus manytina, kad piliakalnis ir integrali šalia esanti teritorija buvo intensyviai apgyvendinami, šiaurės rytų dalyje galėjo būti papiliai, kadangi tai plytinti lygi teritorija su gana stačiais, į ežerą nusileidžiančiais šlaitais.

Raigardo piliakalnis yra nepaprastai vaizdingas, ant aukšto pusiasalio viršukalnės, kuri įsilieja į Raigardo ežero vandenį. Naujaisiais laikais čia įkurta viešosios paskirties poilsio ir pramogų erdvė su įrengtomis prielaukomis, lieptais, maudyklomis ir kitomis zonomis.

Piliakalnio pavadinimas rašytiniuose šaltiniuose siejamas su Rai pilimi. Literatūroje nuo XIX a. jis vadinamas Pilimi, Pilies kalnu, Raigardu (lenk. Zamczysko, Góra Zamkowa, Rajgród). „Suvalkijos piliakalnių inventorizacijos“ autorius Aleksandras Osipovičius (Aleksander Osipowicz) jį vadina Traidenio pilimi. Vokiečių kronikose minimi dar kiti pavadinimai.

Manytina, kad Raigardas – tai baltiškų kilmės pavadinimas, kurį sudaro du archajiški žodžiai *raja* [= klampynė] ir *gardas* [= miestas]. Lietuvių pasaulėjautoje gyvuoja ir asmenvardis Raigardas, taip pat šalia Druskininkų plyti M. K. Čiurlionio tapyboje pavaizduotas Raigardo slėnis.

Pirmuosius kasinėjimus 1915–1916 metais čia atliko vokiečių archeologas B. Erlichas ir vakarinėje dalyje aptiko „galingus pamatus“, siekiančius apie 100 žingsnių, kurie pastatyti iš akmenų ir rankomis formuotų degtų plytų. Tyrėjo nuomone, šie pamatai „turėjo būti pastatyti apie 1530 metus arba šiek tiek vėliau“, t. y. buvusio dvaro laikais. Tuo pačiu šiuose pamatuose bei kitose keliose kalno vietose B. Erlichas iškasė „Kryžiuočių ordino laikų“ radinius, o šalia kelio kalno link, šiaurės vakarų dalyje, 75 cm gylyje, molingoje dirvoje, rado ankstyvojo akmens amžiaus radinių. Apskritai galima tarti, kad šis vokiečių archeologas davė ženklą, jog čia įvairiais laikais vyko teritorijos apgyvendinimo procesas.

Platesnių preliminarių žvalgybinių tyrinėjimų sulaukta 1969 m. Danuta Jaskanis vykdytuose darbuose, kurių rezultatai buvo paskelbti medžiagoje „Raigardo piliakalnis archeologinių šaltinių šviesoje“. 2020 m. ji buvo suskaitmeninta ir šiuo metu pasiekama čia: https://pcr.uwb.edu.pl/BKWP/files/BKWP_2001_7_009.pdf. Medžiagoje detalai aprašomi tyrimai bei klasifikuoti radiniai.

Dar vienas reikšmingas sūduvių (jotvingių) piliakalnių tyrinėjimų etapas buvo 2015 m., kai Valstybinio archeologijos muziejaus Varšuvoje Baltų archeologijos skyrius vykdė projektą „Elko ežeryno jotvingių gynybinių centrų neinvaziniai tyrinėjimai“. Tiriant buvo atrinkti šie Elko ir Grajevo rajonuose esantys gynybiniai objektai: Bajtkowo (Elko valsčius), Gorczyce (Prostki valsčius), Ostryków (Prostki valsčius), Raigardo (Raigardo valsčius), Rogale (Stare Juchy valsčius), Skomack Wielki (Ostrów; Stare Juchy valsčius), Skomętno Wielkie (Kalinavo valsčius), Stare Juchy (Stare Juchy valsčius), Szeligi (Elko valsčius), Talusy (Elko valsčius) ir Wierzbowo (Kalinavo valsčius).

Šių plačių tyrimų rezultatai jau iš dalies viešinami naujuose leidiniuose ir kitomis formomis. Taigi pažintis su sūduvių piliakalniais tampa vis įdomesnė.

Didieji Skomantai

Remiantis dabartiniais šaltiniais, manoma, kad yra net keturi piliakalniai Skomantų ežero apylinkėje (Elko apskrityje, Kalinavo valsčiuje).

Prie rytinio Skomantų ežero kranto esą trys piliakalniai, kurie susiję su Sūduvos kunigaikščiu Skomantu (įvairiuose šaltiniuose pateikiami vardai: Skumand, Komants, Gomants, Koommat, Skomantas, Komantas).

Piliakalnio aikštelės dalis į ežero pusę. V. Batvinsko nuotr.

Skomantas (Jaunesnysis) – Krasimos žemės genties sūduvių vadas, kovojęs su Kryžiuočių ordinu. Jis tam tikrą laiką buvo suvienijęs Sūduvos gentis. Antrojo prūsų sukilimo metu išgarsėjo daugeliu žygių į kryžiuočių anuomet užkariaujamas prūsų žemes. Su savo vyčių rinktine pasiekę net Kulmo žemę. Atliko svarų vaidmenį gindamas Sūduvos žemes nuo kryžiuočių po 1275 m.

1281-ųjų vasarį Karaliaučiaus komtūras Mangoldas von Sternbergas subūrė stiprią kariauną ir puolė Sūduvos žemę. Skomanto pilis buvo užimta ir sudeginta, o jis pats priverstas trauktis į Lietuvą. Jo

Piliakalnis (Baltasis kalnas, vok. Weißer Berg) vokiečių topografiniame žemėlapyje Topographische Karte 1:25000 (Messtischblätter)

Antrasis Skomantų piliakalnis (vok. Skomant Burg) vokiečių topografiniame žemėlapyje Topographische Karte 1:25000 (Messtischblätter)

pralaimėjimas leido kryžiuočiams 1283 m. galutinai užkariauti sūduvių žemes. 1284 m. Skomantas priėmė krikštą ir pripažino Ordino valdžią. Mirė 1285 m. kryžiuočių Balgos pilyje.

Didžiųjų Skomantų vietovėje esantis piliakalnis užima visą Skomantų ežero pietryčiuose esantį iškyšulį. Aikštelės paviršius – lygus, nuo ežero pusės prieigas saugo status krantas (santykinis aukštis, skaičiuojamas pagal topografinį žemėlapi – 8 m), tuo tarpu nuo sausumos pusės šlaitai ne tokie statūs.

Piliakalnio ribą pietrytinėje dalyje žymi griovys, kuris galėjo turėti gynybinę paskirtį. Įtvirtinimų aikštelė yra keturkampio, kurio matmenys apie 72 m x 90 m x 84 m x 65 m, formos. Nepastebima išlikusių pylimų.

Literatūroje piliakalnis žinomas nuo XX a. ir vadinamas šiais vardais: Weissberg, Skomentnen, Baltasis kalnas, Didieji Skomantai.

Antrasis Skomantų piliakalnis yra pietrytiniame Skomantų ežero krante. Vakarinis šlaitas nusileidžia ežero link ir yra labai status (pagal topografinį žemėlapi apskaičiuotas santykinis aukštis – 10 m). Šiaurinis šlaitas (taip pat status) žemesnis ir iškyla virš lygiagrečiai su ežeru esančio, vandens prisipildžiusio įdubimo. Galbūt tai yra gynybinio griovio liekanos. Rytinis ir pietinis šlaitai nėra statūs (pagal topografinį žemėlapi apskaičiuotas santykinis aukštis – 8 m) bei juos supa 150 m plo-

čio durpynai. Keliose vietose yra vandens prisipildžiusios įdubos. Iki XIX a. vidurio piliakalnį supanti teritorija buvo labiau pelkėta. Anuo-
met vykdamas melioracijos darbus Skomantų ežero vandens lygis su-
mažintas. Dėl šio proceso išplėsta žemės ūkyje naudojamų pievų teri-
torija. Senajame topografiniame žemėlapyje yra informacija apie šioje
teritorijoje vykdytą durpių gavybą. Pietinis šlaitas yra nedidelio nuo-
lydžio, dėl to galima į kalvą įvažiuoti, ją suarti ir tokiu būdu paruošti
dirvą medelynui. Tai pastebėsime atvykę vieton, kadangi šiuo metu
čia auga jaunuolynas. Piliakalnio aikštelė yra keturkampio formos
(apie 45 m x 55 m x 45 m x 55 m) ir ji šiek tiek iškilusi vidurinėje daly-
je. Pylimų nebeliko, matyt, dėl žemdirbystės ir miškininkystės plėtros.

XX a. ketvirtajame dešimtmetyje sudarytame vokiečių topografi-
niame žemėlapyje kalva pavadinta Ehem. Skomand Burg (senoji Sko-
manto pilis). Su priedais V. D. (vok. Vorgeschichte Denkmal – tai yra
priešistorės paminklas). XIX a. literatūroje piliakalnis žinomas šiais
pavadinimais: Ehemalige Skomantburg, Skomentner See, Skomętno,
Skomęckie. Datuojamas XIII a.

Pagal A. Kamiński (A. Kamiński), G. Bialunski (G. Białuński) bei
daugelį kitų istorikų, šioje apylinkėje buvo Skomantų giminės centras –
Krasimos (Crasima, Cresmen) krašto valdžios centras. Iš Skomantų
yra kilę eiliniai Sūduvos (Jotvos) vadai: Skomantas Vyresnysis (+ apie
1245 m.), Komatas (+ 1264 m.) bei garsiausias iš jų Skomantas Jaunes-
nysis, kuris minimas 1270–1285 metų laikotarpio šaltiniuose.

Literatūra

1. Prieiga internete: <http://grodziskajacwiezy.pl/pl/home/>.
2. Prieiga internete: <http://grodziskajacwiezy.pl/pl/listing/grodzisko-w-osinkach/>.
3. Prieiga internete: <http://grodziskajacwiezy.pl/pl/listing/osinki/>.
4. Prieiga internete: <http://grodziskajacwiezy.pl/pl/home/>.

Vytautas Batvinskas

VYTAUTAS BATVINSKAS (g. 1968 m. spalio 8 d. Seinuose). Baigė
Punsko licėjų. 1994 m. Poznanės A. Mickevičiaus universitete įgijo
lietuvių kalbos ir literatūros specialybę. Švietimo ir kultūros veikėjas.
Šiuo metu vadovauja Vertimų ir verslo paslaugų biurui „Alna“ bei
užsiima visuomenei naudinga veikla.

AGNĖ KARČIAUSKAITĖ-JANKAUSKIENĖ

NAUJAUSI JOTVINGIŲ PILIAKALNIO
EGLINĖJE TYRIMAI IR MONOGRAFIJA,
KURIAŲ ARCHEOLOGAI VADINA
PROVERŽIU BALTŲ ARCHEOLOGIJOJE

„Piliakalnis Eglinėje. Jotvingių centro gyvenvietė archeologinių ir gamtos tyrimų šviesoje“¹ – tai 2022 metais Varšuvos valstybinio archeologijos muziejaus Baltų skyriaus archeologų mgr. Gražinos Ivanovskos (Grażyna Iwanowska), mgr. Cezario Sobčako (Cezary Sobczak) ir dr. Marcino Engelio (Marcin Engel) pristatyta nauja knyga, kurioje labai išsamiai aprašyti Eglinės gyvenviečių komplekse gautų archeologinių medžiagų ir gamtos tyrimai. Kaip sako patys archeologai, šis jotvingių piliakalnis yra vienas geriausiai ištyrinėtų, todėl ir šios monografijos pasirodymą jie vadina esminiu įvykiu baltų archeologijoje.

Į šią knygą sugulė artefaktų katalogas ir lentelės, kuriose pateikiamos radinių graviūros ir tyrimų dokumentacija, bei analitinė dalis, t. y. išsamiai aptariami rasti keli tūkstančiai radinių, 37 antropogeniniai sluoksniai, 23 objektai ir 8 konstrukcijos. Aprašyti žmogaus atliktų žemės darbų pėdsakai (susiję su kalvos transformacija), ankstyvaisiais viduramžiais kieme pastatytų pastatų ir įtvirtinimų liekanos. Be to, pristatomos išsamios atskirų paminklų ir jų grupių studijos (stilistinės, žaliavų ar technologinės). Pateikiamos kasinėjimų metu aptiktos tiek žmonių, tiek gyvūnų kaulinės medžiagos palaikų analizės. Aptariami

---

¹ Iwanowska, G., Sobczak, C., Engel, M. 2022. *Grodzisko w Jeglińcu. Jaćwieskie centrum osadnicze w świetle badań archeologicznych i przyrodniczych*. Seria „Seminarium Bałtyjskie“, t. V, red. serii: Anna Bitner-Wróblewska, Wojciech Brzeziński. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.

Eglinės piliakalnio rekonstrukcija

geologinių ir geofizinių tyrinėjimų, atliktų tarpeklio ir jo papėdėse, rezultatai. Galiausiai pateikiama kelių organinių mėginių radioaktyviosios anglies analizės rezultatų suvestinė.

Naujausi atradimai

Nuo pirmųjų archeologinių tyrinėjimų Eglinėje iki paskutiniųjų 2021 metais praėjo 67 metai. Per kiekviena tyrinėjimus, o jų būta daug, atsirasdavo naujų artefaktų ir informacijos, tačiau ši monografija yra pirmasis išsamus jotvingių tvirtovės pristatymas, kitaip tariant, pirmoji išsami jotvingių tvirtovės įkūrimo analizė. Atlikti darbai leido archeologams nustatyti tris ankstyvųjų viduramžių tvirtovės naudojimo fazes – nuo X amžiaus pabaigos iki XIII amžiaus pradžios. Per šį laiką buvo tobulinama ir modifikuojama gynybos sistema, keitėsi tvirtovės funkcijos ir svarba.

Paskutinių tyrimų metu archeologai jau turėjo galimybes naudoti šiuolaikinius neinvazinės žvalgybos metodus, įskaitant geofizinius tyrimus (geomagnetinė ir elektrinė varža, taip pat lazerinis 3D skenavimas iš oro – LiDAR), kurie leido išžvalgyti didelę greta gyvenvietės esančią teritoriją. Surinkta informacija patvirtino tradicinių kasinėjimų metu piliakalnio kalno viršūnėje ir papėdėje pastebėtus įvairių gynybinių įtvirtinimų pėdsakus, tokius kaip pylimai, bokštai, grioviai,

vartų perėjos, kelių ir perėjų reliktai. Po šių tyrimų atsirado galimybės atkurti visos teritorijos, pilies ir įtvirtinimų išplanavimą.

Dar daug klausimų lieka neatsakyta

Nors ankstyvaisiais viduramžiais jotvingiai buvo plačiai pagarsėję, tačiau jie išnyko iš istorijos puslapių. Vis dar mažai žinoma apie jų laidojimo papročius, ypač iš ankstyvojo jų egzistavimo laikotarpio. Taip pat nedaug yra žinoma apie jotvingių tikėjimą. Turint tai omenyje, įdomus faktas yra krikščioniškos religinės atributikos radiniai jotvingių teritorijose, įskaitant nemažą jų skaičių ir Eglinėje. Kaip jie pateko į Eglinę, atsakymo nerasime ir naujojoje knygoje.

Pristatydami šią knygą archeologai neabejojo, kad apibendrinus visą gausią Eglinės medžiagą, dalis senesnių leidinių informacijos bus nebeaktuali ir kad šioje knygoje pateiktomis žiniomis remsis ir jotvingių, ir viduramžių gynybinės architektūros, ir krašto archeologijos mylėtojai.

Kalbiname Varšuvos valstybinio archeologijos muziejaus Baltų skyriaus archeologą, vieną iš šios monografijos autorių, mgr. Cezarį Sobčaką.

– *Knyga apie jotvingių piliakalnį Eglinėje tai penktasis leidinių serijos „Seminarium Bałtyjskie“ (liet. Baltų seminaras) tomas. Kodėl jotvingių piliakalniui Eglinėje skirtas visas tomas? Kuo šis piliakalnis ypatingas?*

Leidinių serijos „Seminarium Bałtyjskie“ redaktoriai, habil. dr. Anna Bitner-Wrublewska (Anna Bitner-Wróblewska) ir dr. Voicechas Bżezinski (Wojciech Brzeziński), gvildena įvairaus pobūdžio problematiką, susijusią su baltų gentimis. Iki šiol yra išleista Bogačevo kultūros (galindų) konferencijai skirta medžiaga, kolektyvinis darbas, skirtas iškiliam baltų genčių tyrinėtojui Marianui Kačynskiui (Marian Kaczyński) atminti, taip pat probleminis leidinys, pristatantis baltiškų smeigtukų klausimą. IV tomas *Jotvingių gyvenviečių centrai* (lenk. Jaćwieskie ośrodki grodowe²) – tai probleminis dr. Marcino Engelio leidinys, šiuo metu naujausias, plačiausiai nagrinėjantis jotvingių kul-

² Engel, M. 2020. *Jaćwieskie ośrodki grodowe*. Seria „Seminarium Bałtyjskie“, t. IV, red. serii: Anna Bitner-Wróblewska, Wojciech Brzeziński. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.

Eglinės piliakalnio radiniai

215

216

tūrą, jį drąsiai galima vadinti tikru proveržiu baltų archeologijoje. Paskutinis, penktas, serijos tomas – monografinis Eglinės gyvenviečių komplekse gautų archeologinių medžiagų tyrimas. Taip pat susijęs su jotvingių problematika, bet ne tik. Be artefaktų, datuojamų ankstyvaisiais viduramžiais, monografijoje pristatomi ir ankstesnių epochų radiniai bei naujesni, naujųjų ir šiuolaikinių laikų atradimai.

Pirmieji archeologiniai tyrinėjimai Eglinės gyvenviečių komplekse buvo atlikti 1954 m., o paskutinis, kaip žinia, 2021 m. Visa tyrinėjimų metu surinkta medžiaga ir atliktų analizių gausa lėmė, kad šį tomą sudaro net 585 puslapiai. Be pagrindinės dalies, kurioje yra radinių katalogas ir lentelės su radinių graviūromis bei tyrimų dokumentacija, yra ir analitinė dalis, t. y. išsamiai aptariamos aptiktos kilnojamosios medžiagos (keli tūkstančiai radinių) ir antropogeniniai sluoksniai, objektai ir konstrukcijos. Tyrimas papildytas priedais, kuriuose pateikiamos ankstyviausių komplekse aptiktų priešistorinių kilnojamųjų medžiagų iš romėnų įtakos laikotarpio (maždaug II–IV a.) ir senesnės analizės. Be to, buvo pristatytos išsamios atskirų paminklų ir jų grupių studijos, pvz., stilistinės, žaliavų ar technologinės. Pateikiamos kasiėjimų metu aptiktos kaulinės medžiagos, tiek žmonių, tiek gyvūnų palaikų analizės.

Eglinės piliakalnio radiniai. Ietgaliai

Leidiny, apimantis visus Eglinėje gautus archeologinius šaltinius ir išsamią jų studiją, yra daugelio metų lauko ir biuro darbų kulminacija. Čia verta pabrėžti, kad ši monografija yra pirmasis išsamus jotvingių tvirtovės pristatymas. Tikriausiai tinkama būtų tai vadinti esminiu įvykiu baltų archeologijoje, kadangi žiniomis remsis ne tik jotvingių tyrinėtojai, bet ir jotvingių kultūros bei krašto archeologinio paveldo, ypač ankstyvųjų viduramžių gynybinės architektūros relikto, mylėtojai.

– Šis piliakalnis buvo tirtas ne vieną kartą, tačiau 2021-aisiais metais vėl sugrižote. Kodėl?

Pagrindinė priežastis atnaujinti tyrimą buvo dvejų metų projektas, pavadintas „Eglinės daugiafazis gyvenviečių kompleksas. Archeologinių ir gamtos tyrimų plėtra“. Jam įgyvendinti Valstybinis archeologijos muziejus Varšuvoje 2021 metais gavo Kultūros ir nacionalinio paveldo ministerijos bei Mazovijos vaivadijos asamblėjos finansavimą. Veikla buvo vykdoma bendradarbiaujant su Valstybinio archeologijos muziejaus bičiulių asociacija. Pagrindinis projekto tikslas – parengti medžiagą, gautą XX a. Eglinės gyvenviečių komplekse atliktų archeologinių tyrimų metu, ir parengti knygą. Beje, buvo galima naudoti šiuolaikinius neinvazinės žvalgybos metodus, įskaitant geofizinius tyrimus. Jie leido išžvalgyti greta gyvenvietės esančią teritoriją, netyrinėjant jos kasinėjimų būdu.

– Jūs paminėjote šiuolaikines technologijas – kiek jos turi įtakos naujoms žvalgoms ar išvadoms?

Neinvaziniai tyrimai leido patvirtinti kraštovaizdžio stebėjimus. Piliakalnio kalno viršūnėje ir papėdėje tradicinių archeologinių kasi-

nėjimų metu buvo pastebėta daugybė įvairių gynybinių įtvirtinimų pėdsakų, tokių kaip pylimai, bokštai, grioviai, vartų perėjos, kelių ir perėjų relikvai bei kt. Atlikti geofiziniai tyrimai – geomagnetinė ir elektrinė varža, taip pat lazerinis 3D skenavimas iš oro (LiDAR) – iš esmės patvirtino mūsų prielaidas. Esame tikri, kad ne tik kalva, bet ir prie jos esanti teritorija (apie 200–300 m aplink tvirtovę) ankstyvaisiais viduramžiais buvo visiškai transformuota ir pritaikyta gyvenvietės bei gynybos reikmėms.

– Ar paskutinių tyrimų metu Eglinėje radote kokių nors visai naujų, anksčiau nematytų artefaktų?

Kalbant apie senienas, naujausi planografiniai tyrimai leido rasti artefaktus, analogiškus tiems, kurie buvo užfiksuoti kasinėjimų metu. Išskirtinis yra įtvirtinimų papėdėje rastas ankstyvųjų viduramžių kirvis arba kalvos šlaituose rastas grąžtas, tikriausiai naudotas statant medinius tvirtovės pylimus. Labai įdomus radinys – ir šlako luitas, tikriausiai geležies lydymosi liekanos. Tačiau šį atradimą sunku datuoti.

– Ar buvo kas nors, kas paskutinių tyrimų metu nustebino ar, galbūt, net paneigė ankstesnes versijas?

Pastarieji tyrimai nebuvo išskirtiniai, jie labiau papildantys ankstesnius. Proveržiu laikytinas rezultatas, gautas iš atliktų visų mokslinių tyrimų. Tai pirmoji išsami jotvingių tvirtovės įkūrimo analizė. Atlikti darbai leido nustatyti tris ankstyvųjų viduramžių tvirtovės naudojimo fazes – nuo X amžiaus pabaigos iki XIII amžiaus pradžios. Per šį laiką buvo tobulinama ir modifikuojama gynybos sistema, keitėsi tvirtovės funkcijos ir svarba.

– Daugeliui žmonių jotvingiai atrodo paslaptinga gentis, o jums, kaip archeologui, tiesiogiai prisilietusiam prie jų gyvenimo ir daiktų, jie vis dar paslaptingi? Kurie jų egzistavimo laikotarpiai ar gyvenimo sritys vis dar „apgautos migla“?

Fenomenas, o gal ir jotvingių paslaptingumas sietinas su tuo, kad nors ankstyvaisiais viduramžiais jie buvo garsūs, tačiau jiems nepavyko sukurti centralizuotos valstybės ir jie greitai išnyko iš istorijos puslapių. Be to, nepaisant naujausių kapaviečių atradimų, apie laidojimo papročius žinoma mažai, ypač iš ankstyvojo jų egzistavimo laikotarpio. Žinomi tik keli jotvingių ankstyvojo laikotarpio nekropoliai, tačiau jie kol kas nėra ištirti. Šiame kontekste įdomus faktas, kad Eglinės tvirtovės teritorijoje,

išskyrus pavienius kaulus, neaptikta nė viena jotvingių kapavietė. Taip pat labai mažai žinome apie jotvingių tikėjimą. Turint tai omenyje, įdomus faktas yra krikščioniškos religinės atributikos radiniai jotvingių teritorijose, įskaitant nemažą jų kiekį ir Eglinėje. Verta paminėti rastus įvairių rūšių kryželius ar medalionsus su šventaisiais Jurgiu ir Nikolajumi, greičiausiai pagamintus Rusioje. Šiuos radinius galima laikyti išskirtiniais, kadangi mums žinomi vos keli tokie Rusios gaminiai. Sunku pasakyti, kaip jie pateko į Eglinę.

– *Ar, jūsų nuomone, visuomenė pakankamai žino apie jotvingius? Gal verta būtų atnaujinti informaciją apie juos ir mokyklos vadovėliuose?*

Tai sudėtinga ir komplikauta problematika. Asmeniškai aš labai žaviuosi jotvingiais, tačiau manau, kad mokykliniai vadovėliai dabar yra perkrauti išsamia įvairaus pobūdžio informacija ir tai kažkiek atgraso jaunos žmones nuo mokymosi. Kita vertus, kiekvienas tyrėjas norėtų skleisti informaciją apie savo atradimus, tačiau ji keičiasi labai greitai, kone kasmet. Štai, kad ir apibendrinus visą Eglinės medžiagą, dalis senesnių leidinių informacijos nebeaktuali. Apskritai naujienos apie šią įdomią gentį tikrai turėtų būti įtrauktos į regioninius turizmo vadovus, žemėlapius, informacines lentas, brošiūras ar internetą. Takai ir nuorodos turėtų vesti į pačias įdomiausias vietas. Tačiau... populiarinimas turi ir savo pasekmių. Tylios, žavingos ir ramios vietos švenčių laikotarpiu tampa garsios ir „užkimštos“, o turistai ne visada tinkamai vertina ir naudojami tokiomis vietomis, tad gali būti nemalonu.

Bet kokių atveju šiuo klausimu dar galima daug ką nuveikti. Kartu su dr. Marcinu Engeliu bandomė atlikti tuos darbus. Tačiau trūkstant žmonių, laiko ir turint kuklius finansinius išteklius, tai nėra lengva. Dr. Engelio knyga *Jotvingių gyvenviečių centrai*, išleista 2020 m., taip pat yra išskirtinė populiarinimo prasme. Išspausdinti 500 egzempliorių buvo išpirkti kaip karštos bandelės. Planuojama rengti antrąjį leidimą, tačiau kol kas tam nėra lėšų. Mūsų paroda *Jotvingiai. Pamiršti kariai* (lenk. Jaćwingowie. Zapomniani wojownicy), pristatyta 2016 m. Lenkijoje ir užsienyje, taip pat yra mūsų kuklus bandymas praplėsti žinias apie šiuos nuostabius žmones. Joje pristatėme apie 14 paminklų, tarp jų ir rastų Eglinėje, bei pateikėme išsamią informaciją apie jotvingius, esančią ant 14 didelių standų. Paroda jau aplankė beveik 20 vietų, galbūt šiemet ar kitais metais ji keliaus ir į Lietuvą.

– *Ar yra žinomas, iširtas jotvingių DNR? Juk gali būti, kad čia ir dabar gyvena jų palikuonys?*

Iki šiol tai nebuvo padaryta. Pagrindinė kliūtis buvo nedidelis nesudegusios kaulinės medžiagos kiekis, geriausiai tinkantis tokiems tyrimams. Iki šiol atsitiktinai aptikti pavieniai nesudegusių kaulų radiniai tam nelabai tiko. Galbūt artimiausiu metu tai pasikeis. Jotvingių palikuonių tikrai yra, jie tikriausiai dabar yra Baltarusijos, Lietuvos ir Lenkijos piliečiai. Tai, be kita ko, liudija ir baltiškos kilmės pavardės. Tačiau nesu šios srities ekspertas ir nenoriu to plačiau komentuoti.

– *Kokių turite svajonių kaip archeologas?*

Mano kukli svajonė, o gal net planai yra susiję su jotvingių gyvenviečių Lenkijoje knygos ir internetinio katalogo parengimu, analogiško kaip mano kolegų lietuvių darbas *Lietuvos piliakalnių atlasas*³. Kalbant apie lauko tyrimus, svajoju apie lėšas, kurios leistų atlikti tolesnius, reguliarius lauko tyrimus ir biuro analizes. Kadangi apie jotvingius žinome dar labai mažai, kiekvienas toks tyrimas atneša daug naujos informacijos.

Agnė Karčiauskaitė-Jankauskienė

AGNĖ KARČIAUSKAITĖ-JANKAUSKIENĖ (g. 1976 m. Vilniuje) studijavo Vilniaus pedagoginiame universitete ir apsigynė bakalauro laipsnį (bakalauro darbas „Pareigos sąvoka I. Kanto etikoje“). Vėliau Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultete įgijo komunikacijos magistro laipsnį ir žurnalisto kvalifikaciją. Nuo 1998 iki 2004 metų dirbo „Verslo žinių“ redakcijoje. 2003 m. koordinavo Europos komiteto prie LRV organizuotą informacinę-pramoginę „Eurobuso“ kelionę per Lietuvos miestus ir miestelius. Dirbo renginių organizavimo įmonėje. Vėliau 15 metų dirbo tarptautiniame banke komunikacijos ir paramos, integruotos komunikacijos eksperte. Daug metų bendradarbiavo su įvairiomis viešosiomis įstaigomis organizuojant paramas jų veiklai ir projektams („Gelbėkit vaikus“, Almos Adamkienės paramos ir labdaros fondas ir kt.). Šiuo metu yra laisvai samdoma konsultantė integruotos komunikacijos ir renginių prodiusavimo srityse, rašo straipsnius spaudai, vysto rekreacinę-turistinę veiklą, įvairių kūrybinių projektų jaunimui iniciatorė ir organizatorė.

³ Baubonis, Z., Zabiela, G. 2005. *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*, t. I–III, 2017, t. IV (papildymai). Vilnius: Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija.

LINGVISTINĒS
IŽVALGOS

GRASILDA BLAŽIENĖ

*INTERAKTYVUS RYTŲ PRŪSIJOS
ŽEMĖLAPIS – MOKSLO IR MOKSLO
POPULIARINIMO DERMĖ*

Interaktyviais žemėlapiais jau senokai sunku nustebinti ne vien onomastus, bet ir visą pasaulį. Juose galima ieškoti dominančių pasaulio miestų, paminklų, įvairių pastatų, gatvių, kavinių ar beveik visų ieškomų objektų. Galima žaisti, ieškoti, priartinti būtį ir buitį, taupyti laiką. *Interaktyvus Rytų Prūsijos žemėlapis* skirtas daugelio primirštai Rytų Prūsijai, Europos skausmingos istorijos tarpšniui, padeda gilintis į esminius baltistikos resp. prūsistikos mokslo uždavinius ir palengvina ne vienu atveju susipažinimą su ta istorija, drauge sužadindamas smalsumą bei suvokimą, kad galima rimtai dirbti, palengvinant buvimą moksle, kuriam esama kur kas daugiau smalsių susidomėjusių siūloma problematika. Taigi, interaktyvumą kiekvienas supranta savaip. Uždavinys pradėjus kurti *Interaktyvų Rytų Prūsijos žemėlapi* 2013 m., savotišką interaktyvų IRPŽ I tomą (ISBN 978-609-411-106-8), kurio buvo paskelbti dar keturi variantai, 2021 m. pasirodė kol kas paskutinis IRPŽ V (ISBN 778-609-411-298-0). Skaitytojams pateiktų interaktyvaus kūrinio versijų, aptariančių skirtingus prūsiškus resp. baltiškus oikonimus, tikslas buvo ne vien interaktyvumo teikiamos techninės galimybės, tačiau buvo siekiama priminti baltistikos mokslo pasauliui ir juo besidomintiems ne tik apie mažąsias baltų kalbas su jų itin ribota tekstine baze ir kurios buvo pavadintos tomis kalbomis kalbėjusių genčių vardais, bet ir apie negausiai paliudytą prūsų kalbą, turinčią išlikusių rašto paminklų ir kol kas neišsemtą prūsiškų oikonimų ir antroponimų šaltinį.

Iliustruojantis pavyzdys †**Mallacken**¹ išnykusi gyvenvietė Laptau valsčiuje, Fischhauseno apskrityje 1563–1564 *Mallacken* (Ostpr. Fol. 3450 117v).

---

¹ Šiuo ženklu † žymimi autorės surasti, buvę neaptarti prūsiški onimai.

Rastas kol kas tik vienas ir tas vėlyvas oikonimo užrašymas. Jo prūsiška kilme abejoti nebūtų tikslinga. Tai pr. vv. **Mal-lauk-*, dūrinys, kurio antrasis sandas sietinas su pr. *laucks* ‘laukas’, perteiktas *-lacken*. Už monoftongizuotą formą veikiausiai atsakinga vokiečių kalba, kaip teigia Ludwik Zabrocki (1967: 467–468), remdamasis sulenkintais oikonimū su *-lauk* variantais. Dėl pirmojo sando plg. pr. avd. *Niclis Maleyke*, užfiksuotą Olštyno vaivadijoje, *Łukta* (vok. *Locken*) valsčiuje (Trautmann 1925: 54; dar žr. Biolik 1989: 28; Przybytek 1993: 162), liet. avd. *Maleika* (LPDBė), Wolfgango P. Schmido nuomone, veikiausiai sietiną su liet. *máliti*, plg. pr. *malunis* ‘malūnas’. Žr. Blažienė (2000: 89).

Autorės nuomone, verta pateikti ir pr. antroponimo pavyzdį. Prūsiški antroponimai dar laukia savojo interaktyvaus žemėlapio, bet bent vienas pavyzdys praverstų. 1691 m., t. y. XVII a. pabaigoje, dokumentuose užfiksuotas *Rittmeister Hans Heinrich Thegen wegen Unschuld des Freien Georg Reduth zu Kandienen, krezem zu Candienen Reduth* (EM 126d 90v) (liet. Rotmistras [kavalerijos karininkas] Hans Heinrich Tegen dėl laisvojo [valstiečio] *Georg Reduth* iš *Candienen*, 1663 m. užrašomo kaip *Kondeinen* (Schlicht II 177) (vėliau *Condehnen*, rus. *Ajstovo* Medenau parapijoje, Fischhauseno apskrityje) smuklininkas *Reduth Candienen*), plg. 1540 *Passeritten Andres Redüt hott 10 zihende pferde, 4 melcke khwe. 4 junge rinder, 4 schweyne, inn alles 12 nacht, facit 24 B* (Poßritten rus. *Dovydovka*, 2,5 km nutolęs nuo Scharlack Legitten parapijoje) (liet. Paseryčiai *Andres Redüt* turi 10 kinkomų arklių, 4 melžiamas karves, 4 veršiukus, 4 kiaules, iš viso 12 šilingų, bendra suma mokesčių už galvijus 24 šilingai) (Ostpr. Fol. 911 a, Band 14, Heft 5 10r), *Andres Redut* (Ostpr. Fol. 911 a Band 14, Heft 6, 11r); dar plg. 1540 *Redaut; dat 19 B Peter Redawt fur 9 1/2 nacht* (duoda 19 šilingų *Peter Redawt*, bendra suma mokesčių už galvijus 19 šilingų) (*Bothenen* rus. *Trostniki*, 1,9 km nutolęs nuo Caymen) (Ostpr. Fol. 911 a Band 30, Heft 1 24r; Band 30, Heft 20 7v). Pr. avd. *Redaüt* iš Rytprūsų folianto 911 a užfiksavęs ir Reinholdas Trautmanas (1925: 82). 1691 m. dokumente pavardės turėtojas *Georg Reduth* XVII a. pabaigoje užfiksuotas Medenau parapijoje, *Candienen* kaime (vėliau *Condehnen*, rus. *Ajstovo*, dėl kurio žr. Blažienė 2000: 65). Taigi pr. avd. **Red-ut-* yra sudarytas su dažna prūsiškų vietovardžių priesaga **-ut-*. Priesagų pr. **-aut-* ir **-ut-* kaita žinomas prūsų asmenvardyno reiškiny, plg. pr. avd. *Gedawte* drauge su *Gedute* (žr. Trautmann 1925: 181). Dėl šaknies plg. pr. avd. *Redethin*, *Rediko*, *Redywan* (ten pat: 82), liet. avd. *Redeikis*, kurio pamatinė lytis abejotina

(LPDBe), liet. avd. *Redeikis* siejamas su liet. avd. *Rėdas*, kuris, pasak Zigmo Zinkevičiaus (2008: 465), yra trumpinys iš germaniškų dvikamienių asmenvardžių su dėmeniu *Red-* ‘raudonplaukis’ (žr. LVKŽ 310). Kita vertus, plg. pr. *redo* ‘vaga’, Bretkūno raštų žodį *reda* ‘vaga’ (Mažiulis 2013: 784). Dar žr. Matzenauer (2009: 107), kuriam baltiška pr. *redo* kilmė abejonių nekelią².

Prūsų kalbos paminklai yra seniausi baltų kalbų paminklai, onomastikos medžiaga vis pildoma ir atrodo, kad kol kas yra neišsenkama, nes vis randama naujų duomenų arba patikslinami jau anksčiau aptarti. Istorija sudėtinga, bet būtina baltiškos savasties suvokimui. Trumpa prūsiško vardyno tyrimų apžvalga jau buvo pateikta autorės *Terra Jatwezenorum* 2021 m. I dalyje (žr. Blažienė 2021: 76–77). Prūsų kalba nebekalbama. Esama bandymų ją atgaivinti. Ne vienas tose žemėse gyvenusiųjų palikuonis ieško savo šaknų buvusioje prūsų teritorijoje.

Interaktyviame Rytų Prūsijos žemėlapyje I–V (2013–2021) jungiami mokslo ir mokslo populiarinimo elementai, aktualizuojančiai primenamas ir Lietuvos etninių žemių vakarinės dalies (Prūsijos Lietuvos) likimas, ir iš baltų istorijos arenos pašalintų prūsų gyvenviečių bei jų pavadinimų istorija. Kiekvieno, kad ir mažiausio, objekto vardas yra reikšmingas ne tik prūsų vardyno, bet ir išnykusios prūsų kalbos reliktas. Pagal išgailes žemėlapyje pateikiami visi kiekvieno oikonimo užrašymo variantai nuo pirmojo užfiksavimo istorijos šaltiniuose iki suvokietintos ar aplenkintos formos. Visi besidomintys buvusios Rytų Prūsijos istorija, jos vardynu, ras unikalių faktų, parodančių ir pačių tikrinių žodžių, ir jais įvardytų vietovių gyvybingumą XVI ir vėlesniais amžiais, jų likimą XX a. pirmoje pusėje ir po Antrojo pasaulinio karo.

Interaktyviame Rytų Prūsijos žemėlapyje autoriai (Grasilda Blažienė, Lietuvių kalbos institutas – projekto koordinatorė, 348 vietovių ir įvykių aprašai bei kiti tekstai, vietovardžių atitikmenų nustatymas, etimologijos tikrinių žodžių aprašai, Jolanta Gelumbeckaitė, Frankfurto prie Maino Johanno Wolfgango Goethe’s universitetas, Empirinės kalbotyros institutas – iškilų Mažosios Lietuvos asmenybių biografijos, Edmundas Trumpa, Latvijos universitetas, Latvistikos ir baltistikos skyriaus Lituanistikos centras – žemėlapių rengimas, koordinacių nustatymas, Veronika Adamonytė, Dalia Sviderskienė, Lietuvių kal-

² Antonas Matzenaueris, čekų kalbininkas, baltų ir slavų kalbų tyrėjas, savo veikalą apie prūsų kalbos leksiką pradėjo rašyti po 1873 m. Rankraštis buvo rastas 2002 m. Brno Moravijos žemės bibliotekoje.

bos institutas – bibliografijų sudarymas, teksto redagavimas) teikia prūsistikai ir baltistikai aktualius bei išsamius beveik 350 gyvenamųjų vietų aprašus, išvardijant prūsiškas, lietuviškas, vokiškas, lenkiškas oikonimų formas. Dalies vietų nebėra jokiuose dabartiniuose topografiniuose žemėlapiuose. Apvokietinti išlikusių vietų vardai dabartinės Lenkijos teritorijoje buvo sulenkinti arba pakeisti lenkiškais. Buvę apvokietinti Kaliningrado srities prūsiški vietovardžiai pakeisti rusiškais vardais, neturinčiais nieko bendra su autentiška baltiška forma, pvz., pr. *Aslauken, Aslawken* (apvokietinta lytis *Auschlacken* tapo rus. *Aleksejevka*) Semba. Remiantis gausiais šaltiniais (bene dažniausiai unikaliais archyvuose saugomais rankraščiniais šaltiniais, nepaisant nė vieno Europos onomasto teigimo, kad darbas archyvuose atimęs daug laiko iš tyrimų gelmių) parodomas dokumentais argumentuotas oikonimo kelias nuo pirmojo paminėjimo viduramžiais iki XX a. vidurio. Būtent šaltinių gausa leidžia pagrįsti naujas atskirų vietovardžių etimologijas, pasiūlyti tikslesnių kai kurių oikonimų lietuviškų atitikmenų. Todėl šis žemėlapis yra ir mokslinis, nes atskleidžia naujų faktų ir kilmės interpretacijų. Pabrėžiama, kad kiekvieno objekto vardas yra reikšmingas prūsų kalbos vardyno reliktas, pagal išgales pateikiami (ypač IRPŽ V) visi kiekvieno vietovardžio užrašymo variantai nuo pirmojo užfiksavimo istorijos šaltiniuose. Interaktyviame žemėlapyje, kaip mokslą populiarinančiame kūrinyje, daug dėmesio skiriama istorijos klausimams. Taip pat čia pateikiamos iškiliių Mažosios Lietuvos asmenybių biografijos su žemėlapiais (Jonas Bylaukis, Martynas Mažvydas Vaitkūnas ir kt.). Kiekvienas, besidomintis buvusios Rytų

Interaktyvus Rytų Prūsijos žemėlapis I [2013] – V (2021)

Prūsijos istorija, jos vardynu, ras ir unikalių sunkiau ne specialistams prieinamų faktų, parodančių ir vardų, ir pačių aptariamųjų vietų gyvybingumą, tarkim, XVI amžiuje, ir jų likimą XX a. pirmoje pusėje, ir po Antrojo pasaulinio karo.

Straipsnyje bus pristatyta keletas žemėlapyje aptartų gyvenamųjų vietų vardų ir pateikta naujų įžvalgų bei papildyta empirinė medžiaga.

Žemiau pateikti oikonimai (prūsiški, po vieną lietuvišką ir lenkišką) atspindi ir paties darbo su žemėlapiu ypatumus. Straipsnyje patikslinta žemėlapių medžiaga. Literatūros sąrašą ketinta pateikti prie vieno aprašyto oikonimo, kad skaitytojas galėtų suprasti ir įvertinti, kiek šaltinių reikėjo pasitelkti vieno vardo išaiškinimui. Tokį pateikimo būdą galima vertinti kaip pagalbą skaitytojui, kuris norės įvertinti pareikštą nuomonę ir gal pasiūlyti savo sprendimą, bet buvo pasikliauta IRPŽ skaitytojų suvokimu. Vardo kilmę ir tuo vardu pavadintos gyvenamosios vietovės istorinę situaciją visais atvejais reikia deramai paaiškinti.

Aptartinas vienas iš anksčiausiai paminėtų Sembos kaimų *Arissau*, kurį buvo bandoma aprašyti kaip upėvardį, kurio būta kitoje Rytų Prūsijos dalyje su ta pačia šaknimi **ar-*, plg. *Arinas* ežeras, *Arina* upė Lietuvoje, *Aruona* Latvijoje, *Ara* Ispanijoje, *Ahre* Didžiojoje Britanijoje (žr. Vanagas 1981: 47).

Arisavà (sulietuvinta forma) (apvokietinta *Arissau*) kaimas Semboje, Fischhauseno apskrityje, nuo Thierenbergo nutolęs 3,5 km. Vienas iš anksčiausiai paminėtų Sembos oikonimų. 1258 m. Sembos dokumentų knygoje užrašyta *Parcium itaque trium supradictarum terre Sambiensis una tertia pars est... Arys...* (liet. Taigi aukščiaai minėtų trijų Sembos žemės dalių viena trečioji dalis yra... Arys...) [prieš tai paminimi dar du Sembos oikonimai *Quedenow* (vėliau *Quednau*), *Lowbuthe* (vėliau *Laptau*)] (SUB 25). Oikonimas užfiksuotas ir Jurgio Gerulio (Gerullis 1912: 15; 1922: 11). (1319–1344) *Notandum, quod Sandinge de Aresow duos habuit uncas, ...uncas quattor villanis in Aresow...* (liet. Pažymėtina, kad Sandinge iš Aresow turėjo du arklus [ploto matas]... keturis arklus kaimiečiams Aresow...) (SUB 254). Vardas Vokiečių ordino foliantuose užfiksuotas vos keletą kartų tame pačiame VO foliante 103, žinomo, kaip Sembos vyskupijos privilegijos: 1388 *de Arissaw* (OF 103 2v), 1399 *zwischen Kotzlauken vnd Arissau* (OF 103 14v), 1425 *eyne ortsgrenitze zwischen de fryen Senkethen vnd Arissaw... deme dorfe Arissaw* (OF 103 16r), (OF 103 16r), 1399 *Arissaw villa...* (OF 103 14v), 1540 *Arrissau* nurodomas kaip kaimas Thierenbergo apskrityje (Ostpr. Fol. 911 a Band 6, Heft

4 5v), kuriame gyveno 8 ūkininkai ir 1 trobelninkas *Rinkithe*, kur *Rinkithe* gali būti ir baltiškos kilmės. Dar kartą rastas Rytprūsių foliante 911 a, kuris žinomas kaip Turkų mokesčių registras ir buvo sudarytas XVI a., Europai gresiant turkų antpuoliui. Dokumente labai kruopščiai išvardyti žmonių ir maisto bei buvusių tuo metu transporto priemonių (daugiausiai galvijų) ištekliai. 1542–1543 *Arissaw* (Ostpr. Fol. 3427 19). *Arissau* minimas XVI a. viduryje, kur nurodoma, kad *Arissau* būta 8 vyrų (Ostpr. Fol. 911 a Band 6, Heft 9 8r). 1785 m. kaimas paminėtas kaip kulmiškasis dvaras, su 8 ugniakurais (Goldbeck 1785: 7), 1803 *Arissau* (Schroetter V), 1844 kulmiškajame kaime *Arissau* būta 8 gyvenamųjų namų, kuriuose gyveno 75 žmonės (Gebauer 122). 1922 m. dar paskelbtas kaimo vardas *Arißbau* nurodant, kad kaimas esąs ant samanoto upės slėnio dugno, o upė vadinta tuo pačiu vardu kaip ir kaimas (Schlicht II 144). Su kaimo vardo kilmės aiškinimu įdomi istorija. 1981 metais lietuvių vandenvardžių tyrimų guru Aleksandras Vanagas (p. 46) kaimo vardą aiškina kaip upės vardą. 1992 m. Vilius Pėteraitis (p. 66) aptaria kaimo vardą taip, kaip vandenvardžio vardą. 1996 metais tą patį atsargiau pakartoja Maria Biolik (p. 15) pabrėždama, kad tai veikiausiai vandenvardis, ir nurodo kaimo vardo užrašymo variantus. Nei viename šio straipsnio autorei priename rankraštiniame šaltinyje Sembos pr. **Arīš* arba **Arīš-av-* nėra apibūdinamas ar aprašomas kaip vandenvardis. 1492 metais minima upė *Ariß* kitoje Rytų Prūsijos dalyje: *akers uff dem Tirltel keg[en] dem ariß vlys und uber 8 morg[en] wesenn geg[en] Wansoffgk[en] bei dem vliß, das da laufft von der Wansoffger mhöle* su ta pačia šaknimi pr. **ar-* (Martens 1997: 181). Žinoma, baltų vardyno tyrėjams rūpėjo vandenvardžiai, kurių kilmę galima buvo paaiškinti, pasitelkus indo-europeistiką, kalbamuojų atveju ide. **er-/*or-* ‘judėti’. Įmanoma, kad Semboje taip pat galėjo būti vandens telkinys, kuris galėjo duoti vardą *Arisavos* kaimui, bet apie tokį telkinį užsimena tik Oskaras Šlichtas (Oscar Schlicht). Kaimo vardas gali priklausyti, kaip ir pr. ežero vardas *Aryngine*, tai pačiai šakniai **ar-*. Kaimo neliko po 1945 metų. Tai gi Semboje būta pr. vv. **Arīš* arba **Arīš-av-*.

Pateiktinas Sembos gyvenamosios vietos vardas **Aveikiai** (vok. *Aweyken*, rus. *Sviridovo*) Karaliaučiaus apskrityje, Kvedenavos (vok. *Quednau*) parapijoje.

Vardas pirmą kartą paminėtas 1300 metais ...*vnd das velt genant Aweyken...* (liet. ...ir laukas vadinamas *Aweyken...*) (OF 105 19r), 1300 ...*et campum dictum Alveyken...* (liet. ...ir laukas vadinamas *Alveyken...*) (SUB 104), 1331 *Anweyke* (SUB 183) [Sembos dokumentų

Interaktyvus Rytų Prūsijos žemėlapis. Arissau. Arisava

knygoje (SUB) gyvenvietės vardas iškraipytas], 1350–1400 *Awauken* (Gerullis 1922: 14), 1523 *Aweken* (Gerullis 1922: 14), 1540 *Stantawisch viertel Aweikenn hot 5 erbe, ist anlag gelt gefallen, volgt: 1 m 11 B Thomas vor 35 1/2 nacht; 49 B Jorgenn vor 24 1/2 nacht; 45 B Michel vor 22 1/2 nacht; 34 B Jacob vor 17 nacht; 22 B Symon vor 11 nacht. Summa anlag zu Aweikenn: 3 m 41 B* (liet. Stantau apskritis Aweikenn turi 5 valstiečių sodybas, mokesčių pinigai taip pasiskirstė: viena markė 11 šilingų Tomas už 35,5 vieneto galvijų mokesčio; Jorgenn 49 šilingus už 24,5 vieneto galvijų mokesčio; Michel 45 šilingus už 22,5 vieneto galvijų mokesčio; 34 šilingus Jacob už 17 vieneto galvijų mokesčio; 22 šilingus Simon už 11 vieneto galvijų mokesčio. Aweikenn mokesčių suma 3 markės 41 šilingas) (Ostpr. Fol. 911a Band 22 Heft 1 14r), 1540 *3 m 41 B das dorff Aweckenn* (liet. 3 markės 41 šilingą kaimas *Aweckenn*) (Ostpr. Fol. 911a Band 22 Heft 1 26r), 1563 *Brosie zu Auicken, den 16. Nouembris, 5 [schl]* (liet. *Brosie* iš *Auicken*, lapkričio 16 d., 5 [šėpeliai]) (Ostpr. Fol. 911 a, Band 22, Heft 2, Sonderheft 2 25v), 1564/1565 *Auwicken (Auwiken, Auiken)* (Ostpr. Fol. 911a Band 22 Heft 2), *Bierzeise im Gebiet der drei Mühlen* (liet. Alaus darykla trijų malūnų srityje) (Ostpr. Fol. 911 a, Band 22, Heft 2, Sonderheft 1), 1564/1565 *Stantawsche mohll 20 B Brosien von Auwicken, den 11. Octobris, 4 schl* (liet. Stantavos malūnas 20 *Brosien* iš *Auwicken*, spalio 11 d., 4 šėpeliai) (Ostpr. Fol. 911 a, Band 22, Heft 2, Sonderheft 1 2r), *Stantawsche mohl 20 B Asman von Auwicken,*

den 26. Martii, 4 schl; 20 B Brosie von Auwicken, den 26. Martii, 5 schl (liet. Stantavos malūnas. 20 šilingų Asman iš Auwicken kovo 26 d. 4 šėpeliai; 20 šilingų Asman iš Auwicken, kovo 26 d. 5 šėpeliai), 35 B Ratman von Auwicken, den 16. Aprilis, 7 schl; 20 B Brosie von Auwiken, den 27. Junii, 4. schl (liet. 35 šilingus rotmanas iš Auwicken, balandžio 16 d., 7 šėpelius; Brosie iš Auwiken, birželio 27 d. 4 šėpelius) (Ostpr. Fol. 911 a, Band 22, Heft 2, Sonderheft 1 11v, 11r, 19r), 1565 25 B Brosie Auicken, den 29. Martii, 5 [schl]; 25 B Ratmann Auicken, den 25, Junii, 5 [schl] (liet. 25 šilingus Brosie Auicken, kovo 29 d., 5 [šėpelius]; 25 šilingus rotmanas Auicken, birželio 25 d., 5 [šėpelius]) (Ostpr. Fol. 911 a, Band 22, Heft 2, Sonderheft 2 41v, 45v), 1600–1644 Aweyken (Fischer 1883: 117), 1721–1722 Aweicken (EM 102d 900 55v), 1785 Aweycken valstiečių kaimas 6 ugniakurai (Goldbeck 9), 1802 Aweicken (Schroetter VI), 1844 Aweiken kaimas 7 gyvenamieji namai ir 55 gyventojai (Gebauer 129), [1893] Aweyken (OV 22), 1906 Aweiken, Aweyken (14), [1939] Aweyken (13), 1976 Sviridovo (164–165). 1861 m. Aweyken kaimas turėjo 992 margus, t. y. 253,2 ha. Kaime buvo 6 gyvenamieji namai ir 61 gyventojas (Schlott 129), 1871 m. kaime būta 11 gyvenamųjų namų ir 126 gyventojai, 1867 m. gyveno 124 gyventojai (KStB 1874: 2829).

Pr. vv. *Aveik- asmenvardinės kilmės, sietinas su pr. avd. *Aveike, plg. autorės surastą pr. avd. 1459 Awik (RHD II 3067), liet. avd. Aveikà (Gerullis 1922: 13), kurio nesama *Lietuvių pavardžių duomenų bazėje* (prieiga internete: <https://ekalba.lt/pavardziu-duomenu-baze/?paieska=Aveika>; žiūrėta 2024 07 02). Liet. avd. Aveikà iš XVI a. yra užfiksavęs Zigmąs Zinkevičius (2008: 506), plg. taip pat lat. vv. Aveiki (Endzelins 1956: 58). Žr. Blažienė (2000: 14), plg. Pėteraitis (1997: 62).

Bysleidà (vok. *Beisleiden*, lenk. *Bezledy*), dvaras, 9,9 km į šiaurės vakarus nuo Bartenstein, lenk. Bartoszyce. Vardas paminėtas 1338 metais *...in campo Bisley(n)den...* (OF 105 243v; žr. Ivoška 2018: 168, plg. PUB III 104). Vėliau 1340 metais *...im Felde Beyse...* (PUB III 215), 1342 *...in campo Bisleiden...* (*Beiseleiden, Beisleiden, Bisleiden*) (ten pat: 324), 1437/38 *Baseleiden item hat 1 col[misch] dinst* (OF 131 156). 1435–1450 *Beiseleden, Beyseleyden, Beyseladen* (Powierski 1978 4: 584). 1326 metais Petras Dusburgietis savo garsiojoje kronikoje „Prūsijos žemės kronika“ mini 1273 metais buvusią pilį *...castrum Beseledam sitam in silva dicta Kertene juxta Barthensstein...* (liet. ...pilį *Beseleda*, esančią miške, vadinamu *Kertene*, netoli *Bartenšteino...*) (SRP I 131), Nikolajus Jerošinas savajame vertime pa-

Interaktyvus Rytų Prūsijos žemėlapis. Aweyken. Aveikiai. Sviridovo

teikė ...*ein hus genant Beseledà* (liet. ...namas vadinamas *Beseledà*...) (SRP I 480). Dėl vardo kilmės yra įvairių nuomonių. Rozalia Przybytek (1993: 25) atstato pr. **Bis(e)laid-* ir abejoja dėl **bis-*, pabrėždama, kad pirmasis dūrinio sandas neaiškus. 1996 m. mokslininkė lenkų vietovardžių žodyno „*Nazwy miejscowe Polski*“ I tomo 126–127 puslapiuose pateikia atstatytą lytį **Bais-laid-*, susiedama pirmąjį sandą su pr. avd. *Bayse, Boyse*, o antrąjį su pr. *laydis* ‘molis’. 1989 metais prūsų vandenvardžių tyrėja Maria Biolik (p. 4), aptardama upėvardį *Bezleda* (upė išteka apie 3 km į pietus nuo Bysleididos), pateikia pr. **Bais-laid-* ir sieja pirmąjį sandą su pr. avd. *Bayse, Boyse*, liet. *baisà* ‘baimė, pasibaisėjimas’ *baisas* ‘baisus sutvėrimas; vaiduoklis’ *baisùs* ‘keliantis baimę, gąsdinantis’, teikdama pirmenybę apeliatyvinei pirmojo sando kilmei. Dėl antrojo sando abejonių nekyla. Jis siejamas su pr. *laydis*. Biolik pabrėžia, kad upės vardas kilo iš kaimo vardo. Vilius Pėteraitis (1992: 75) aptaria upėvardį, kaip davusį gyvenvietei vardą, pirmąjį sandą siedamas su liet. upėvardžiu *Bisa*, pr. avd. *Bise*. Tą patį jis pakartojo ir vėlesniuose darbuose. Vanagas (1981: 65) abejoja dėl liet. upėvardžio pamatinės lyties, nes ji žinoma tik iš raštų, ir paaiškinimo ieško latvių vardyne. Reikia pabrėžti, kad pats upės *Bezleda* vardas paminėtas 1595 metais kaip *Biszlentz* (Leyding 1959: 100). *Bysleididos* pilis Notangoje priklausė Mantiminų giminei, iš kurios veikiausiai kilęs ir Herkus Mantas (Batūra, Paaišk. 1985: 384). Įdomus istorinis

faktas, kad nuo 1801 metų iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos gyvenvietė buvo dvarininkų von Oldenburg-Januschau giminės valda. Žymiausias jos atstovas buvo Elardas Kurtas Maria Fürchtegottas von Oldenburg-Januschau, gimęs 1855 metais Bysleidoje (mirė 1937 m.). Jis garsėjo kaip lobistas ir buvo Reichstago deputatas ir artimas prezidentui Pauliui von Hindenburgui. Pažymėtina, kad jis buvo prie savo pavardės prisirašęs ir savo valdų vardą Elardas von Oldenburg-Beisleiden.

Interaktyvus Rytų Prūsijos žemėlapis. Beisleiden. Bysleida. Bezledy

Batavà Vōkiečių (vok. *Battau*, *Deutsch* rus. *Bobrovka* nuo Naujųjų Kuršių (Neukuhren) nutolusi 3,4 km), **Batavà Prūšų** (vok. *Battau*, *Preußisch*, rus. *Dobroje*) nuo Naujųjų Kuršių nutolusi 2,6 km, St. Lorenz parapija, Fischhauseno apskritis, Semba.

Vienas iš nedaugelio Sembos prūsiškų gyvenamųjų vietų pavadinimų paminėtas Vokiečių ordino dokumentuose jau XIII a. viduryje – 1258 *Bathowemoter* (SUB 26), 1396–1397 *Battow* (OF 109 122), apie 1400 *Battow* (OF 110 44), 1409 *Einwohnern des dorffes zu Batten* (liet. *Batten* kaimo gyventojams) (XXVI 13), 1496 *Deutsch Battaw* (EM 126d 132 2v), 1498 *Deutsch Battaw* (EM 126d 132 16v), 1527 *Dt. Battaw* (EM 126d 132 4r), 1540 *Preusch Battaw helt einen hengst mit Lewen dem rathman zu Lyxeiden* (liet. *Preusch Battaw* turi vieną eržilą su *Lewen Lixeiden* tarnautoju) (Ostpr. Fol. 911 a, Band 30, Heft

1 66v), 1542/1543 *Anlage des siebendenn pffenigs der acht cammerampter vff Samblannd zu der türkengehilff vff Michaelis des 42 ten anngefangen vnnd geendett vff dennselbenn tag des 43 ten jars. Dat 30 B fur 6 schl Merttenn zu Deuschbatau am 6. Octobris; dat 25 B fur 5 schl Valtten zu Deuschbatau am 29. Octobris* (liet. Septintojo pfenigo mokestis aštuonių *Sembos* valsčių [siekiant] padėti turkų mokeščiui 42 metais pradėtas per Mykolines ir pabaigtas tą pačią dieną 43 metais. Duoda 30 šilingų už 6 *Merttenn* iš *Deuschbatau* spalio 6 dieną; duoda 25 šilingus už 6 *Valtten* iš *Deuschbatau* spalio 29 d.) (Ostpr. Fol. 911 a, Band 30, Heft 2, 1v, 15v), 1550 *Dt. Battaw* (EM 126d 132 22v), 1561–1562 *Pr. Battaw* (Ostpr. Fol. 10032 107v), 1589–1590 *Pr. Battaw* (Ostpr. Fol. 10060 125v), 1592 *Dt. Battau* (EM 126d 52), 1632 *Dt. Battaw* (Ostpr. Fol. 10146 15v), 1670 *Pr. Battaw, Dt. Battaw* (Ostpr. Fol. 10146 17r-17v), 1712–1722 *Preuß. Battau* (EM 126c 110), 1785 *Deutsch Battau* kulmiškasis kaimas su 8 ugniakurais, *Preuß. Battau* karališkasis, t. y. tuos kaimus įkūrę gyventojai negali turto palikti paveldėtojams, viskas priklauso žemvaldžiams, kaimas su 6 ugniakurais (Goldbeck 14), 1803 *Gr. Battau, Kl. Battau* (Schroetter V), 1844 *Deutsch (Kl.) Battau* karališkasis kaimas 6 gyvenamieji namai ir 60 gyventojų, *Prß. (Gr.) Battau* valstietiškasis kaimas 9 gyvenamieji namai ir 60 gyventojų (Gebauer 118), [1893] *Battau Deutsch, Battau Pr.* (OV 32), 1906 *Battau, Battau Preußisch-* (19), [1939] *Battau* (16), 1976 *Dobroje (Preussisch Battau)* (324–325), *Bobrovka* (168–169). 1861 m. *Battau Deutsch* kulmiškasis dvaras 653 margai, t. y. 166,7 ha, 7 gyvenamieji namai ir 62 gyventojai; *Battau Preußisch* kaimas 747 margai, t. y. 190 ha, 6 gyvenamieji namai ir 67 gyventojai (Schlott 65), 1871 m. *Battau Deutsch* 7 gyvenamieji namai ir 76 gyventojai, 1867 m. būta 72 gyventojų; *Battau Preußisch* 7 gyvenamieji namai ir 64 gyventojai, 1867 m. 57 gyventojai (KStB 1874: 16–17).

Pr. vv. **Bat-av-* gali būti asmenvardinės kilmės, greičiausiai sietinas su pr. avd. **Bathe. Moter* pirmajame 1258 m. paminėjime reiškia glosą. Tai buvo vieno kunigo inspektuojama teritorija, kaimo aplinka. *Moter* turėjo savo funkciją, buvo griežtai apibrėžta, savotiškas administracinis vienetas (Gerullis 1912: 72; 1925: 103; Būga 1913/1958: 420; Blažienė 2000: 17, 98; Pėteraitis 1997: 258). Ankstyvas paminėjimas reiškė, kad tai buvo svarbus administracinis vienetas. Jau XV amžiuje atsiranda būdvardžiai *Deutsch* ir *Preußisch*, veikiausiai reiškiantys administracinę teisę.

Pabėtai, Pabėčiai (vok. *Pobethen*, rus. *Romanovo*), bažnyt-kaimis, dvaras, valsčiaus centras Semboje, Fischhauseno apskrityje,

27,0 km į šiaurę nuo Karaliaučiaus, 14 km į pietvakarius nuo Kranto. Pro Pabėčius teka upelis *Pobethener Mühlenfließ* (Biolik 1996: 143). Pabėčiai buvo netoli *Bêtin* arba *Abenda* (dabar *Sankt Lorenz*) (Blažienė 2000: 139). Pabėčių vardas paminėtas pirmą kartą 1258 metais kaip *...una tertia pars... Pobeli...* (liet. *...viena trečioji dalis...*) (SUB 27), vėliau 1301 *Pubeti* (PUB I, 2 478), 1340 *in Pubheten* (PUB III 234), apie 1400 *Pobeten, Pobetin* (OF 110 37, 44), 1414–1418 *Pobeten hat 387 hoken, der sint 18 wuste, item 89 dinste, dor under ist eyns polleid* (liet. *Pobeten turi 387 arklus, 18 dirvonuoja, taip pat 89 karo tarnyboje, vienas yra laisvojo valstiečio, neturinčiam įpėdinių, palikimas savo ponui.*) (OF 131 67), 1414–1418 *item 44 m im kamerampte czu Pobeten* (OF 131 72), 1437/38 *im kamerampt Pobeten* (OF 131 188), 1437/38 *Pobeten item 337 haben gebaurisch besatcz, item 113 huben czinshafftig besatcz* (OF 131 190), *Pobeten item 44 dinste* (OF 131 191). 1540 *Cammerampt Pubeten. Hans Lange cruger zu Pubetten...* (Ostpr. Fol. 911, Band 30, Heft 1 63v), 1565 *8 schl Moller von Pobeten den 24. Martii* (Ostpr. Fol. 911 a, Band 30, Heft 8 2v), 1589–1590 *Pobedten* (Ostpr. Fol. 10060 3), 1684 *Pobeten, ein Dorf. Pobeta, das Land* (Hartknoch 36). Nuo 1670 metų jau būta oikonimo užrašymo *Pobethen* (Ostpr. Fol. 10146 7r). 1785 *Pobethen* kulmiškasis kaimas su bažnyčia prie ežero, malūnas, 24 ugniakurai (Goldbeck 138), 1803 *Pobethen* (Schroetter V), 1844 *Pobethen* kulmiškasis kaimas ir bažnytkaimis, 22 gyvenamieji namai, 224 gyventojai, *Pobethen* kunigo dvaras, bažnyčia, 3 gyvenamieji namai, 43 gyventojai (Gebauer 120), [1893] *Pobethen* (OV 372), 1906 *Pobethen* 206, 1922 *Pobethen* sritis, bažnytkaimis, parapija (Schlicht II 214–227). [1939] *Pobethen* 111, 1976 *Romanovo* (320–321). Netoliese būta pr. vietovės *Bethen*. Pateiktose dokumentų ištraukose daug informacijos apie Pabėčius. Ordinas 1262 m. pastatė prūsų pilies vietoje savo medinę pilį, vėliau sumūrijo pilį. 1378 m. paminėtas kunigas *...deme pfharrer czu Pubeten* ir išvardyti tie, kurie galėjo jam padėti tvarkant bažnyčios ūkį. Čia kalbama apie neturinčius daug žemės gyventojus, kurie parduodavo maisto produktų: kiaušinių, taukų, sviesto, druskos. Kaime gyventa smuklininko, siuvėjo. Būtent tas 1378 m. dokumentas paliudija pirmą kartą, kad Pabėčiuose būta kunigo (Martens 1997: 219–220). Pabėčiuose ilgai buvo kalbama prūsiškai. Abelis Willis (1540–1575) išvertė į prūsų kalbą, talkinant prūsui Pauliui Mėgotui, Martyno Liuterio *Enchiridioną*, kuris 1561 m. buvo išleistas Karaliaučiuje. 1817 m. Pabėčiuose gyveno 290 gyventojų, 1905 metais – 1010 gyventojų, 1912 metais – 1048 gyventojai. Pabėčiai buvo judri gyvenvietė. Čia veikė

berniukų prieglauda, privati mokykla, paštas, viešbučiai, malūnai, buvo daug krautuvių ir amatininkų. 1939 m. gyveno 1358 gyventojai. Po Antrojo pasaulinio karo daug senųjų pastatų nugriauta, bažnyčia, tiksliau tariant – jos liekanas, bandyta gelbėti.

Pr. vietovardis **Pa-bēt-ai*, priešdėlio pr. **pa-* vedinys iš upėvardžio **Bētā* (Mažiulis 1988: 144f.; Blažienė 2000: 113–114).

Trempai (vok. *Trempen*, rus. *Novostrojevo*), bažnytikėmis Darkiemo apskrityje, prie Dėlingos upelio, nuo Darkiemo į šiaurės vakarus nutolęs 12,0 km.

Vardas pirmą kartą paminėtas 1469 m. 1510 m. minima turgavietė (Pėteraitis 1997: 412). Kopyčia galėjo būti įrengta dar valdant Vokiečių ordinui. Bažnyčia pastatyta 1579 m. ar anksčiau (Juška 1997: 554–556). Per 1709–1711 metų marą išmirė daugiau kaip pusė parapijos gyventojų. 1785 m. nurodoma, kad *Trempen* buvo bajoriškasis palivarkas ir kaimas su bažnyčia. Čia būta 19 ugniakurų. Priklausė rotmistrui von Glotzkowui iš Ernstburgo (Goldbeck 192). [1893] sąrašuose pažymėta, kad būta kaimo *Trempen* ir dvaro *Neu Trempen* (*Naujėji Trempai*) (OV 510). Dvaro apygardoje 1910 m. gyveno 136 žmonės. *Naujėji Trempai* 1928 m. buvo prijungti prie kaimo. 1933 m. buvo 589 gyventojai, 1939 m. – 872 gyventojai (MLE IV 569). Po Antrojo pasaulinio karo bažnyčios neliko. Trempuose pamokslavo daug lietuvių raštijai nusipelnusių žmonių. Minėtini Baltramiejus Vilentas jaunesnysis (1551, Karaliaučius – 1605, Balėtai), Baltramiejus Vilento sūnus, kunigavęs Trempuose 1591–1594 (Biržiška 1990 (1960): 107–108), Jonas Partatijus (1610, Reinerz – 1646, Laukiška), kuris kunigavo Trempuose 1630–1641 metais. Adomo Schimmelpfeningio giesmyne yra viena giesmė pasirašyta jo ir sūnaus Friedricho vardais (Biržiška 1963 (1990): 312), Gotfrydas Ostermejeris (1716 m. balandžio 20 d., Marienburg – 1800 m. kovo 13 d., Trempai). Jis kunigavo Trempuose nuo 1752 m. rugsėjo 1 d. iki mirties. Sukūręs lietuvišką šeimą daug rašė istorijos, lietuvių kalbos ir tautosakos klausimais. Labai žinoma tapo jo knyga *Giemes Szwentos Baznucioje ir Namej giedojamos su nobažnomis Maldomis in wienas Knygas suglaustos nū G. Ostermeyerio*, kuri buvo išleista 1781 metais (Biržiška 1963 (1990): 101–107). Galdapėje apie 1692 metus gimė tautosakos rinkėjas, žodynininkas, precentorius Jokūbas Brodowski, kuris mokyti pradėjo Galdapėje, vėliau Karaliaučiaus Senamiesčio mokykloje, studijavo Karaliaučiaus universitete, bet jo veikiausiai nebaigė. Trempuose kunigavo 1713–1744 metais iki pat mirties. Žinomas jo rankraštinis XVIII amžiaus žodynas *Lexicon Germanico=Lithvanicvm et*

Lithvanico=Germanicvm. Lietuvių kalbos galėjo būti išmokęs iš savo motinos lietuvės (Drotvinas 2009: XXI ff.). Taip pat labai svarbūs jo smulkiosios tautosakos darbai, kuriuos labai profesionaliai išleido Ona Aleknavičienė (2014). Nors patys *Trempai* yra žinomi, vardo užrašymo variantų rasti nepavyko.

Vv. šaknis galėjusi būti **Trimp-* arba **Trem-*, plg. liet. *treimpti* ‘minti, trypti; mindžioti, minti’ (LKŽe), taip pat pr. mitologinius vardus *Antrympus*, *Natrimpe*, *Potrympus*, liet. *eik sau po Trimpų!* (Būga 1959: 77–78; Toporov 1975: 175–176; Mažiulis 1996: 334–335; Pėteraitis 1997: 412; Blažienė 2000: 164).

Ne vienas gali paklausti ir klausia apie prūsų kalbą, panirusią į istoriją, ne vienas tyrėjas nepaliauja kalbėjęs apie tą kalbą, negausius jos paminklus, ypač apie jos vardyną, apie žmones, kurie dar ir vėlyvaisiais viduramžiais buvo vadinami Pruthenus. Juodkrantėje, labai gražiame Lietuvos kampelyje, švenčiant Rudens lygiadienį ir Baltų vienybės dieną, skambėjo ir prūsiškos dainos, veikiausiai sudėliotos iš išlikusių prūsiškų ir rekonstruotų *per analogiam* su kitomis baltų kalbomis žodžių. Mokslo žmonės, baltistai, prūnistai, vis vildamiesi rasti ir rasdami žinių apie prūsų kalbos gyvybingumą, pasitelkia rankraštinius foliantus ir kitus šaltinius. Apie prūsiškojo vardyno gyvybingumą jau kalbama ne vieną amžių, o mūsų laikais – jau ne vieną dešimtmetį. Labai įdomiame šaltinyje, apie kurį bus dar ne kartą autorės užsiminta, XVIII a. pirmoje pusėje rimti ne kalbos mokslų žinovai ir tyrėjai dar skyrė teutoną ir prūsą („Teuto, Pruthenus“). Ir ar galima pasakyti, kad prūsai išnyko, nebegyveno. Tas paminėtas „Pruthenus“ galėjo turėti prūsiškų šaknų, o gal dar būta prūsų. Ar jis dar mokėjo protėvių kalbą – kitas klausimas, bet domėjosi tai tikrai.

Skaitytojams linkėtina surasti viduramžių vardyno tyrimo intrigą ir žavesį, nes mokslas gali būti ir nenuobodus.

Literatūra ir šaltiniai

1. Adamonytė, V., Blažienė, G., Gelumbeckaitė, J., Sviderskienė, D., Trumpa, E. *Interaktyvus Rytų Prūsijos žemėlapis*. 2013, 2014, 2016, 2018, 2021, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://www.prusija.lki.lt>.
2. Aleknavičienė, O. 2014. *Jokūbo Brodovskio patarlių, priežodžių ir mįslių rinkinys Litauische Sprichwörter und Rätsel*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
3. Batūra, R. 1985. Petras Dusburgietis. *Prūsijos žemės kronika*. Parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė, žemėlapij sudarė R. Batūra. Vilnius: Vaga.
4. Biolik, M. 1989. *Zuflüsse zur Ostsee zwischen unterer Weichsel und Pregel (=Hydronymia Europaea 5)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

5. Biolik, M. 1996. *Namen der fließenden Gewässer im Flußgebiet des Pregel* (=Hydronymia Europaea 11). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
6. Biržiška, V. 1960, 1963 (1990). Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos, t. 1, 2. Chicago: Kultūros Fondas.
7. Blažienė, G. 2000. *Die ballischen Ortsnamen im Samland* (=Hydronymia Europaea, Sonderband II). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
8. Blažienė, G. 2021. Mažiau žinomi prūsiški gyvenamųjų vietų vardai pietinėje Rytų Prūsijoje. *Terra Jatwezenorum. Jotvingių krašto istorijos paveldo metraštis*, 1 dalis, 76–85.
9. Būga, K. 1913/1958. Apie senovės prūsų ir lietuvių tikrinius vardus. Dėl Jurgio Gerulio rašto „De Prussicis Sambiensium locorum nominibus“. Disertatio inauguralis. Tilsis. MCMXII. *Rinktiniai raštai* I. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 419–428.
10. Būga, K. 1959. *Rinktiniai raštai*, II t. [sudarytojas Z. Zinkevičius], Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
11. Drotvinas, V. 2009. *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum: rankraštis XVIII amžiaus žodynas / Jokūbas Brodovskis*; parengė Vincentas Drotvinas; [mokslinė redaktorė Lina Plaušinaitytė]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
12. EM – (Etatsministerium) Biudžeto ministerijos fondo dokumentai, saugomi Prūsijos kultūros paveldo slaptajame valstybiniame archyve Berlyne.
13. Endzelīns, J. 1956. *Latvijas PSR vietvārdi*. I daļa, 1. Sējums. A–J. Rīgā: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
14. Gebauer, K. E. 1844. *Kunde des Samlandes oder Geschichte und topographisch-statistisches Bild der ostpreussischen Landschaft Samland*. Königsberg: Universitäts-Buchhandlung.
15. Gerullis, G. 1912. *De Prussicis Sambiensium locorum nominibus*. Phil. Diss. Tilsis. Ex officina Mauderodiana.
16. Gerullis, G. 1922. *Die altpreußischen Ortsnamen*. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
17. Goldbeck, J. F. 1785. *Vollständige Topographie des Königreiches Preußen*. Bd. 1. Königsberg–Leipzig: Kanter.
18. Hartknoch, Ch. 1684. *Alt- und neues Preussen oder Prussischer Historien zwey Theile...*, Frankfurt, Leipzig: Hallervorden.
19. Ivoška, D. 2018. *Baltische Eigennamen in den Dokumenten des Deutschen Ordens*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
20. Juška, A. 1997. *Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
21. KStB – *Königliches Statistisches Bureau: Die Gemeinden und Gutsbezirke der Provinz Preussen und ihre Bevölkerung. Nach den Urmaterialien der allgemeinen Volkszählung vom 1. December 1871 bearbeitet und zusammengestellt vom Königlichen Statistischen Bureau*. Bd. 1. Die Provinz Preussen. Berlin: Verlag des Königl. Statistischen Bureau (dr. Engel), 1874.
22. Leyding, G. 1959. *Słownik nazw miejscowych okręgu mazurskiego, Teil 2: Nazwy fizjograficzne (zlokalizowane)*. Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
23. LKŽe – Lietuvių kalbos žodynas 1–20, 1941–2002, elektroninis variantas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius:

- Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008). Prieiga internete: <http://www.lkz.lt/>.
24. LPDBe – *Lietuvių pavardžių duomenų bazė*. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/pavardziu-duomenu-baze/?paieska=Aveika>. Žiūrėta 2024 05 25.
  25. Martens, J. 1997. *Die ländliche Gartensiedlung im mittelalterlichen Preußen*. Lüneberg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk.
  26. Mažiulis, V. 1988. *Prūsų kalbos etimologinis žodynas*, t. 1. Vilnius: Mokslas.
  27. Mažiulis, V. 1996. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, t. 3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
  28. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. I t. A–Kar, 2000. Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas (tekste – MLE I).
  29. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, III t. Mec–Rag, 2006. Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas (tekste – MLE III).
  30. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, IV t. Rahn–Žvižėžeris, 2009. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras (tekste – MLE IV).
  31. *Nazwy miejscowe Polski*. 1996, t. I A–B (pod redakcją Kazimierza Rymuta). Kraków: Instytut Języka Polskiego (Polska Akademia Nauk).
  32. OF – (Ordensfolianten) Ordino foliantai, saugomi Rytprusių foliantai, saugomi Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne.
  33. Ostpr. Fol. – Rytprusių foliantai, saugomi Prūsijos kultūros paveldo slaptajame valstybiniame archyve Berlyne.
  34. OV – [1893] – *Orts-Verzeichnis nebst Entfernungstabelle der Provinz Ostpreussen*. Bonn: Buch- und Kunst-Handlung.
  35. Pėteraitis, V. 1992. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
  36. Pėteraitis, V. 1997. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
  37. Powierski, J. 1978. Pierwszy tom nowego słownika języka pruskiego. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, Nr. 4, 567–624.
  38. *Preußisches Urkundenbuch*. Bd. 1, 1882–1909, Königsberg: Hartung (tekste – PUB I).
  39. *Preußisches Urkundenbuch*. Bd. 3, 1944–1961, Königsberg: Gräfe und Unzer, Marburg; N. G. Elwert (tekste – PUB III).
  40. Przybytek, R. 1993. *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens* (=Hydronymia Europaea, Sonderband). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
  41. Schlicht, O. 1922. *Das westliche Samland. Ein Heimatbuch des Kreises Fischhausen-Pillau vom Jahre 1725 bis zur Gegenwart*, Bd. 1, 2. Dresden: Verlag von Kolbe & Schlicht.
  42. Schlott, A. 1861. *Topographisch-statistische Uebersicht des Regierungs-Bezirks Königsberg, nach amtlichen Quellen*. Königsberg: Druck und Verlag der Hartung'schen Buchdruckerei.
  43. Schroetter, F. L. von. 1802–1810: *Karte von Ostpreussen nebst Preussisch-Litauen und Westpreussen nebst des Netzedistricts*, Maßtab 1:150 000 (gezeichnet um 1790). Berlin: Simon.
  44. SUB – 1891. *Urkundenbuch des Bisthums Samland*, hrsg. von C. P. Woelky und H. Mendthal. Leipzig: Duncker & Humblot.
  45. Toporov, V. N. 1975. *Prusskij jazyk*. Slovarj: A–D, Moskva: Nauka.
  46. Trautmann, R. 1925. *Die altpreußischen Personennamen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

47. Vanagas, A. 1981. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Moks-
las.
48. Zabrocki, L. 1967. *Altpreussisch laucks in deutschen und polnischen Orts-
namen*. Atti del Congresso e memorie della sezione toponomastica. Vol. II.
Toponomastica. Firenze, 467–471.
49. Zinkevičius, Z. 2008. *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos ins-
titutas.
50. 1906 – *Verzeichnis sämtlicher Ortschaften in der Provinz Ostpreussen mit
Angabe des Kreises, des Amtsgerichtbezirkes und der Postanstalt, durch
welche die Bestellung der Postsendungen ausgeführt sind. Zum Dienstge-
brauche per die Postanstalten*. Danzig 1906. Berlin: gedruckt in der Rei-
chsdruckerei.
51. 1933 – *Ortschaftsverzeichnis für die Provinz Ostpreussen*. Stand vom
1. Dezember 1933, Königsberg.
52. [1939] – *Neues Ortsnamenverzeichnis von Ostpreussen mit den alten und
neuen Ortsnamen*. Königsberg: Gräfe und Unzer.
53. 1976 – *Населенные пункты Калининградской области: Краткий
справочник. Раздел II: Алфавитный список бывших немецких
населенных пунктов с указанием современных наименований и
территориальной принадлежности*. Калининград: Калининградское
книжное издательство.

Gracilda Blažienė

GRASILDA BLAŽIENĖ (g. 1949 m. Viekšniuose) – akademikė, prof. habil. dr., Lie-
tuvų kalbos instituto vyriausioji mokslo darbuotoja.

1974 m. baigė Vilniaus universitetą (vokiečių kalbos specialybė) ir pradėjo dirbti
Pedagoginiame institute, vėliau LEU. 1993 m. apgynė humanitarinių mokslų
daktaro disertaciją „Sembos prūsų vietovardžiai“ (darbo vadovas – prof. Vytau-
tas Mažiulis), išspausdino nemažai mokslinių straipsnių ir 2000 m. išleido knygą
„Baltiški Sembos vietovardžiai“ (*Die baltischen Ortsnamen im Samland*, Stutt-
gart, 187 p.).

2007 m. rugsėjo 14 d. Vilniaus universitete atlikta habilitacijos procedūra „Prūsų
vietovardžiai kaip savarankiško tyrimo objektas“. Po 2001 m. suteikto docento
vardo 2007 m. suteiktas profesoriaus pedagoginis vardas. 2014 m. išrinkta Lietu-
vos mokslų akademijos tikraja nare. 2008 m. pradėjo dirbti Lietuvių kalbos insti-
tute direktoriaus pavaduotoja mokslo reikalams. Nuo 2015 m. Baltų kalbų ir var-
dyno tyrimų centro vadovė, Lietuvių kalbos instituto mokslo tarybos pirmininkė.
Intensyviai tiria baltų resp. prūsų vardyną, kalbų kontaktus.

Gerai moka ir tinkama proga kalba žemaitiškai.

VILIJA RAGAIŠIENĖ

MIŠKO KAIP VIETOS VAIZDINYS PIETŲ AUKŠTAIČIŲ PASAULĖVAIZDYJE

Pastaraisiais metais dialektologai vis daugiau dėmesio skiria pietų aukštaičių ir vakarų aukštaičių kauniškių pasaulėvaizdžio tyrimams. Publikuotuose darbuose remiantis tarminių šaltinių medžiaga aptariami vaizdiniai, susiję su žmogaus gyvenimu, tradicijomis ir tikėjimu¹. Tokio pobūdžio tyrimai atskleidžia tam tikros patarmės atstovų mąstymo būdą ir vertybines nuostatas, parodo, kiek ir kokių žinių tarminiuose šaltiniuose galima rasti apie kalbinį ir kultūrinį pasaulio vaizdą².

Tarminių šaltinių – žodynų ir tekstų – pagrindas yra autobiografinio pobūdžio pasakojimai apie asmeninį gyvenimą, šeimas ir artimuosius, kasdienį kaimo gyvenimą, senus įpročius, elgesio normas,

---

¹ Sakalauskiene, V. „ŽMOGAUS vaizdinys vakarų aukštaičių kauniškių šnektų rašytiniuose šaltiniuose: sisteminių ir tekstinių duomenų analizė“, in: *Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje*, t. 1. Vilnius, Liublinas: Vilniaus universiteto leidykla, 2020, p. 229–245; Ragaišienė, V. „Sposób postrzegania człowieka w „Słowniku południowych gwar południowoaukstočkih” („Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas“), in: *Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje*, t. 1. Vilnius, Liublinas: Vilniaus universiteto leidykla, 2020, p. 246–276; Ragaišienė, V. „Mirtis kaip vertybių matas pietų aukštaičių pasaulėvaizdyje“, in: *Wartości w językowym obrazie świata Litwinów i Polaków*, t. 3. Kraków–Vilnius: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2022, p. 37–52; Leskauskaitė, A. „Gamta ir žmogus pietų aukštaičių pasaulėvaizdyje“, in: *Wartości w językowym obrazie świata Litwinów i Polaków*, t. 3. Kraków–Vilnius: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2022, p. 241–261.

² Papaurėlytė-Klovienė, S. *Lingvistinės kultūrologijos bruožai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007, p. 15; Rutkovska, K. „Wartości ludowe i sposoby ich odczytania. Tekst gwarowy na warsztacie etnolingwisty“, in: *Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje*, t. 1. Vilnius, Liublinas: Vilniaus universiteto leidykla, 2020, p. 105–107; Rutkovska, K. „Leksikografiniai šaltiniai lietuvių kalbos pasaulėvaizdžio tyrimuose“, in: *Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje*, t. 2. Vilnius, Liublinas: Vilniaus universiteto leidykla, 2021, p. 181–200.

papročius ir apeigas³. Pašnekovai ne tik pateikia krašto realijomis ir aktualijomis paremtus faktus, analizuoja aplinkybes ir įvykius, bet ir juos vertina remdamiesi asmenine patirtimi ir bendruomenės vertybėmis⁴. Tarminiuose šaltiniuose fiksuojamas tam tikros etninės grupės iš kartos į kartą perduodamas dvasinės ir materialinės kultūros palikimas⁵.

Iš tarminių šaltinių matyti, kad pietų aukštaičiams svarbiausia yra namai, šeima, darbas, tikėjimas, gyvenamoji vieta ir supanti aplinka⁶. Dvitomio „Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyno“ ir rengiamo „Lenkijos lietuvių šnektų žodyno“ medžiaga atkreipia dėmesį į mišką, tiksliau, žmogaus santykį su mišku ir gyvenimą jame. Taigi kyla klausimas, kokių žinių apie mišką galima rasti pietų aukštaičių tarminiam diskurse? Koks miško vaizdinys slypi pietų aukštaičių pasaulėvaizdyje?

Objektas, tikslas, tiriamoji medžiaga

Pietų aukštaičių tarminiuose šaltiniuose apie mišką galima rasti daug įdomios ir vertingos medžiagos. Žmogus ne tik gyvena miške, naudojasi jo teikiamomis gėrybėmis, bet ir tapatinasi su mišku. Pietų aukštaičiai dažniausiai apie mišką kalba kaip apie vietą, kurioje gyvena ir vykdo tam tikrą veiklą. Kaip žinoma, miškai sudaro (gal tiksliau

³ Rutkovska, K. „Kalbos, tautybės ir valstybingumo sąsajos Pietryčių Lietuvos lenkų naratyvuose“, in: *Kalba. Tauta. Valstybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019, p. 184–185; Rutkovska, K. Min. lit., 2021, 184–185; Ragaišienė, V. „Tarmės žodynas kaip etninės žinijos tekstų šaltinis“, in: *Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje*, t. 2. Vilnius, Liublinas: Vilniaus universiteto leidykla, 2021, p. 212.

⁴ Niebrzegowska-Bartmińska, S. „What data are relevant to ethnolinguistic analyses?“, in: *Ethnolinguistics*, nr. 29, 2018, p. 11–12; Sakalauskienė, V., Sawaniewska-Mochowa, Z. „Litewska leksykografia gwarowa z przełomu XX i XXI wieku (na tle wybranych polskich słowników regionalnych)“, in: *Acta Baltico-Slavica*, t. 46, 2022, p. 2.

⁵ Ragaišienė, V. Min. lit., 2021, p. 212; Sakalauskienė, V. *Žmogaus vaizdinys lietuvių tarmių leksikografiniuose šaltiniuose: etnolingvistinis ir semantinis aspektas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2021, p. 13. Prieiga internete: <http://lki.lt/wp-content/uploads/2022/02/sakalauskieni.pdf>.

⁶ Ragaišienė, V. „Work in the worldview of the South-Southern Aukštaitian“, in: *Lithuanian Dialectology Profiles: Problems and Findings*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020a, p. 133–145. Prieiga internete: <https://lki.lt/wp-content/uploads/2021/01/KIDP6.pdf>; Ragaišienė, V. „Namų vaizdinys pietų aukštaičių pasaulėvaizdyje“, in: *Iš Dzūkijos praeities. Seirijų kraštas: kalba ir istorija*. Panevėžys: Komunikacijos centras „Kalba. Knyga. Kūryba“, 2021a, p. 9–32; Leskauskaitė, A. Min. lit., 2022, p. 241–261.

sakyti, sudarė) gana didelę Pietų Lietuvos ploto dalį (pavyzdžiui, Varenos seniūnijos teritorijoje jie užima daugiau kaip 50 proc.⁷).

Taigi šio straipsnio tikslas – aptarti miško kaip vietos vaizdinį pietų aukštaičių tarminiuose šaltiniuose, tiksliau sakant, parodyti, kokios žinios apie mišką glūdi Pietų Lietuvoje gyvenančios bendruomenės vartojamoje tarmėje.

Straipsnyje nagrinėjama medžiaga surinkta iš XX a. antros pusės – XXI a. pradžios pietų aukštaičių patarmės rašytinių šaltinių ir asmeninės kartotekos⁸. Medžiagos pagrindą sudaro išsamųjų tarminių žodynų (dvitomio „Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyno“, „Druskininkų tarmės žodyno“ ir rengiamo „Lenkijos lietuvių šnektų žodyno“) ir devynių tarminių tekstų, t. y. fonetine transkripcija užrašytų pasakojimų, rinkinių (pvz., A. Leskauskaitės sudarytų „Kučiūnų krašto šnektos tekstų“, „Marcinkonių šnektos tekstų“, „Seirijų šnektos tekstų“, „Leipalingio apylinkių tekstų“, „Švendubrės apylinkių tekstų“, „Lenkijos lietuvių šnektų tekstų“) duomenys. Atliekant tyrimą remtasi „Lietuvių kalbos žodyne“ ir kituose šaltiniuose užfiksuotais pietų aukštaičių patarmės faktais.

Tiriamuose šaltiniuose rasta daugiau kaip 300 sakinių, kuriuose vartojamas žodis miškas ir jo sinonimai, derivatai, taip pat sakiniai su įvardžiais jis, ji irrieveiksmiais ten, visur, kai iš konteksto aišku, kad kalbama apie mišką⁹. Tiriamosios medžiagos branduolį sudaro apie 250 sakinių¹⁰.

Atliekant tyrimą remiamasi Liublino etnolingvistinės mokyklos metodologija, taip pat lietuvių etnolingvistų darbais¹¹.

⁷ Žr. <https://varena.lt/seniunijos/varenos-seniunija/>.

⁸ Asmeninės kartotekos pagrindą sudaro pietvakarinėje pietų aukštaičių ploto dalyje surinkti duomenys.

⁹ Ragaišienė, V. Min. lit., 2020, p. 248.

¹⁰ Teikiant iliustracinę medžiagą nurodomi gyvenamųjų vietovių ir (arba) šaltinių sutrumpinimai. Kai pavyzdžiai paimti iš leidinių apie krašto istoriją, papročius ir pan., skliaustuose nurodomi leidinių autoriai.

¹¹ Bartmiński, J. *Punkt widzenia, perspektywa interpretacyjna, językowy obraz świata, Językowy obraz świata*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 1990, p. 109–127; Niebrzegowska-Bartmińska, S. „Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w „Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów”, in: *Wartości w językowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, 3. *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2014, p. 71–102; Gudavičius, A. *Etnolingvistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2000; Papaurėlytė-Klovienė, S. Min. lit., 2007; Rutkovska, K., Smetona, M., Smetonienė, I. *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*. Vilnius: Akademine knyga, 2017.

Žodžio *miškas* sinonimai, derivatai ir jų leksikografinės reikšmės

„Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyne“ žodžio *miškas* nurodytos dvi reikšmės – „medžiais apaugusi vieta“ ir „tos vietos medžiai“ (PPŽ I 662–664). „Lenkijos lietuvių šnektų žodyno“ kartotekos duomenimis, aptariamo žodžio taip pat skirtinos šios žodžio reikšmės. „Druskininkų tarmės žodyne“ teikiama tik viena reikšmė su nuoroda *kaip bk* (DrskŽ 213). Žodžio straipsnyje nepateikta iliustracinių sakinių, todėl neaišku, ar nurodoma tik pagrindinė žodžio reikšmė, ar siejama ir su kitomis bendrinėje kalboje vartojamomis šio žodžio reikšmėmis (pavyzdžiui, su reikšme „tos vietos medžiai“). „Lietuvių kalbos žodyne“ pietų aukštaičių patarmės pavyzdžiai pateikti tik prie pirmosios žodžio reikšmės „medžiais apaugusi vieta; giria“ (LKŽe). Remiantis tuo, kas pateikta žodynuose, galima teigti, kad pietų aukštaičiams esminė žodžio *miškas* reikšmė yra medžiais apaugusi vieta.

Pietų aukštaičių šnektose daiktavardis *miškas* turi keletą sinonimų – *giria*, *medžias* ir *šilas*. Daiktavardis *medžias* sinonimiškai vartojamas viena reikšme „miškas, giria“ (pagrindinė šio žodžio reikšmė yra „daugiametis augalas su kietu kamieniu ir šakų vainiku“¹²). Žodžiu *šilas* yra įvardijamas ne bet koks miškas, o smėlyno spygliuočių miškas. Atskirų medžių miškams pavadinti vartojami vediniai su priesaga *-ynas*, pvz.: *alksnynas* „alksnių miškas“, *beržynas* „beržų miškas“, *eglynas* „eglių miškas“ ir kt. Dažniausiai pietų aukštaičiai vartoja žodį *miškas*, sinonimai užrašomi rečiau. Medžiais apaugusią vietą pavadinančių daiktavardžių vartojimo polinkiai gali būti susiję su semantika (reikšmių atspalviais) ir tam tikromis realijomis. Pavyzdžiui, daiktavardis *giria* vartojamas, kai kalbama apie didelius miškus¹³. Iš atskirų medžių Pietų Lietuvoje vyrauja spygliuočių miškai, todėl tiriamuose šaltiniuose daugiausia informacijos galima rasti apie kvajynus¹⁴, t. y. pušų miškus ir šilus. Sinonimas *medžias* dažniau randamas pietinių ir periferinių šnektų vyriausiosios kartos atstovų pasakojimuose. Lenkijos lietuvių šnektose pramaišiu vartojami daiktavardžiai *miškas* ir *giria*. Pastarasis dažnai randamas pasakojimuose apie praeities realijas, padavimuose ir pasakose, pvz.: *Giria šitoj pusėj Nemuno ir dar*

¹² Žodynuose žodžio *medžias* pagrindinė reikšmė pateikta su nuoroda žr. medis 1 (PPŽ I 630; LKŽe).

¹³ „Druskininkų tarmės žodyne“ daiktavardžio *medžias* antroji reikšmė yra *giria* (DrskŽ 204). Gali būti, kad tarmėse dideliame miškui įvardinti vartotas ir žodis *medžias*.

¹⁴ Hibridas. Skolinys *kvaja* (plg. brus. *квоя*) vartojamas reikšme *pušis*.

įy yra. Jiej (Margiris su palydovais) cik atjoj, o cia iš vidurio girios briedziai aina. Kap vijos [briedžius], pateko vidurin girios. Margiris klauso, kad cia trimitai, kiloki trimitai, kryžuočių. Jau atjoja kryžiuočių baisi minia per girių. Tadu jo (kunigaikščio Margirio) moterė ir broliai kryžiuočių buvo paimci [į nelaisvę]. Moterė prašo savo vyro: nušauk mani, aš noru, kad nuo tavo šūvio mirtau. Kap šovė, jam pasisekė iš vieno šūvio, moterė krito an vietos Pvl (LLŽ K); Levo¹⁵ vaikas išeina iš girios, kad žmogus ara Šlk (LLŽ K); Karalius sako, turu vienų drūtų žmogų, tavi perves per girių Pl (LLŽ K).

Iš derivatų pirmiausia minėtini priesagų *-aitis (-ė)*, *-ėlis (-ė)*, *-elis (-ė)*, *-ukas (-ė)* ir *-utis (-ė)* vediniai¹⁶. Tiriamuose šaltiniuose daugiausia rasta deminutyvų su priesagomis *-ėlis* ir *-elis*, pvz.: *beržynėlis* RamT 166, Krkš, Vng, *kvajynėlis* Rdm (LKŽe), *miškėlis* DrskŽ 213, Škl, Mrg, Zrv, Mrc, Mst, Mrd (PPŽ I 664), ŠvndT 89; *miškėlis* Mrc (PPŽ I 664), Zrv (Vaitkevičius 2022, 112), Pns, Ožk (LLŽ K), Bd, Rdm, Vng, Lzd, Vs, Krkš, *šilelis* Mrc (Vaitkevičius 2022, 116), Bd, Vng ir kt. Su priesagomis *-aitis (-ė)*, *-ukas* ir *-utis* žodžio *miškas* ir jo sinonimų vediniai užrašomi rečiau, pvz.: *eglynukas* Mrc (PPŽ I 246), *giraitė* Rdm (LKŽe), Bd, *miškaitis* Zrv (Vaitkevičius 2022, 112), *miškutis* Kršk, *šilaitis* Drsk (LKŽe) ir kt. Aptariamais daiktavardžiams dažniausiai būdinga mažiškinė maloninė reikšmė, rodanti teigiamą emocinį vertinimą¹⁷. Kartais iš konteksto matyti, kad deminutyvai žymi mažą mišką, savo parametrais gerokai besiskiriantį nuo didelio, pvz.: *Šitas va miškėlis prie kelio tai priklausė dvarui, o už kelio tas didelis miškas jau buvo valdiškas* Rdm. Priesagų vediniai gali įvardyti ir jaunų medžių, dar nesuaugusių mišką, pvz.: *O grybai po mažus miškėlius, katriej paaugliai*¹⁸ *miškėliai, baltos samanės* ŠvndT 89; *Cia, kur dabar beržynėlis, tai da neseniai mano tėvukas sėjo rugius* Krkš; *Ot tokis alksnynukas, aš jau nesulauksiu kolei jisai užaugš* Bd.

¹⁵ Skolinys iš slavų kalbų *levas* (plg. l. *lew*, brus. *leŭj*) tarmėse vartojamas reikšme *liūtas*.

¹⁶ Pietų aukštaičių šnektose labai paplitę deminutyvai – mažiškiniai maloniniai priesagų *-ukas (-ė)*, *-utis (-ė)*, *-elis (-ė)*, *-aitis (-ė)*, *-ulis (-ė)* vediniai, žr. *Lietuvių kalbos atlasas*. Vilnius: Mokslas, 1991, t. 3. p. 130–133, žemėl. 116–118; KČT 51; Ragaišienė, V. „Vaizdingoji Punsko ir Seinų šnektų leksika“, in: *Terra Jatuzenorum*, 2017, nr. 9, p. 129–131.

¹⁷ Aleksynas, K. „Lietuvių liaudies dainų kalbinės stilistinės ypatybės“, in: *Lietuvių tautosakos stilius ir žanrai. Literatūra ir kalba*. Vilnius: Vaga, 1971, t. 11, p. 83–91; Gudavičius, A. Min. lit., 2000, p. 136; Macienė, J. *Deminutyvų stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005, p. 43.

¹⁸ Daiktavardis *paauglys*, *-ė* aukštaičių šnektose vartojamas reikšme *paūgėjęs, dar nelabai aukštas medelis* (LKŽe).

Paminétini ir pietų aukštaičių girios ar miško pakraščiai, laukui prie jų pavadinti vartojami priešdėlio *pa-* vediniai *pagirys* Rdm, *pagirė* Lš, Srj (LKŽe), *pamiškė* Ndž (AukT 186), SrjT 177, Vng, Lzd, Krkš ir *pamiškys* Mrk (LKŽe), Rdm, Bd, pvz.: *Ainanc namo iš bažnyčelės susėdom perkušc pamiškėn* (Baltėnas, Drobelenė 2009, 144); *Bernaitis nuėjo prie kelio pamiškuj, atsigulė ir laukia* Mrk (LKŽe). Šie daiktavardžiai yra žodžių *giria* ir *miškas* antonimai¹⁹.

Žodžio *miškas* ir jo sinonimų vartojimo kontekstas

Žodynuose, tekstuose ir kituose šaltiniuose rastuose pavyzdžiuose su daiktavardžiu *miškas*, jo sinonimais ir derivatais vartojami būdvardžiai rodo aptariamų objektų vertinimą. Dažniausiai miškas apibūdinamas būdvardžiais, reiškiančiais dydį ir kokybę, pvz.:

didžiulis, didelis, pvz.: *Miškas auga didzulis, švokščia, o tos gelalės žydzi, o kvėpia, o tos karvės tep ėda* Rud (PPŽ I 662); *Ca yra dzidelis medžias* DrskŽ 204; *Kadu tai buvo dideli miškai i cia* Mrc (PPŽ I 663); *Aplink saniau didelės girios buvo* Kpč;

aukštas, pvz.: *Aukštas miškas baisiausia, medžiai tiesiai nuaugi* Bd; *Per aukštų miškų kap peiliu peraita, išguldzyta (apie vėtros nulažtų medžių ruožą)* Srj;

jaunas, pvz.: *Baravykai daugiausia būna jaunuosa miškuosa, pušynan* Dbč (PPŽ I 663); *Pušynai dar buvo jauni, ten dar šatru²⁰ nebuvo* RamT 242;

geras „naudingas, vertingas“, pvz.: *Miškas tai geras, šitokia natūralybė²¹* Pns (LLŽ K); *Kur geras miškas, tai gerai apkainuolas buvo* Krkš;

švarus, pvz.: *Už lenkų buvo švarūs miškai labai* Pvč (PPŽ I 663)²²;

gražus, pvz.: *Gražus miškas buvo, šilas* Mrc (PPŽ II 542); *Ten labai gražus miškas, pievos, tokia dauba gilumoje, nu ir klausaisi to ošimo* Rtn (Vaitkevičius 2022, 274); *Gražūs miškai aplink mus tadu buvo* Kpč; *Ant kalnelio yra gražus kvajynėlis* Rdm (LKŽe);

žalias, pvz.: *Žalias miškas žiemų vasarų, tai kvajynas* Švn;

¹⁹ Ermanyte, I. *Antonimų žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, p. 121, 217.

²⁰ Žodis *šatra* vartojamas reikšme *kartis*.

²¹ Žodis *natūralybė* vartojamas reikšme *pirmapradė gamta; natūralumas*, plg. *Miškuosan sveikas oras* Mrc (LKŽe).

²² Menkiaverčių medžių ir krūmų nepriaugęs, kupstais neužžėlęs miškas.

juodas „tamsus“, pvz.: *Juodan miškan slėpės partizanai* Rdm; *Žmonės vadino paprastai žalios girios, juodos girios* Krv (LLŽ K);

tankus, pvz.: *Tankan miškan tokį [nenaudėlį] nuvest ir palikt* Žln (LKŽe); *Pjausi, tai pušelį tep taikai, kad nevirst in pušalas, kur tanku miškas, be(t) cik kur vieta, vietos yra, kur biškį tokia prošvaistė* Škl (PPŽ II 587); *Ajau ajau per tankulį kvajynų* Lš (AukT 218);

retas, pvz.: *Is (briedis) per tankumynų nebėga, is bėga ku(r) ratas miškas kaklų iščiesis. Jam kabinas ragai, jis bėga anta rato miško* Mst (PPŽ I 662);

sausas „nudžiūves“, pvz.: *Parvažau vyras iš miško, ale sako, pusė sausų miškų* Kš (PPŽ I 663); *Kas pasdarė, kad tį sausas miškas, kiba kokia liga užėjo* Vng;

menkas, pvz.: *Pas mus menki miškai, žolėm visur užajį, užaugį* Rud (PPŽ I 663); *Menkas miškas, toki krūmokšniai suzdarij* Vng; *Menkos giraitės – drebulynai, krūmokšniai* Rdm (LKŽe);

mažas: *Mažuose miškeliuose daugiausia grybai auga* Vs;

senas: *Sanas miškis, prikriť labai samanu, syčkų²³, jau stora paklodė yra* Mst (PPŽ II 379); *Dar senų miškų pas mus mažai* Dbč (PPŽ II 379);

tamsus: *Čia miškai buvo, tamsūs miškai, o šitoj vietoj degė žvakės, tai pastatė bažnyčią tada* Akm (Vaitkevičius 2022, 28);

gūdus „baugus, tamsus“: *Varcios miškas žinot tai, seniau labai garsus buvo. Ir gūdus miškas. Jei reikėdavo rudenį kadu per purvynus nuvažiuoc iš Meškuciu in Alytų, tai per miškų reikėdavo žmogų palydėc su panaru²⁴* Ndz (AukT 186);

aklas, pvz.: *Miškas buvo aklas (didelis, tankus)* Drsk (LKŽe); *Aklas medžias (labai tankus miškas)* Vlk (LKŽe); *Pirma čia buvo aklas miškas, o dabar iškirsta* Lp (LKŽe) ir kt.

Atkreiptinas dėmesys į metaforizuotą žodžių junginį *aklas miškas / aklas medžias*. Žodynuose šie junginiai būdvardžio *aklas*, -a lizde pateikti prie reikšmių „ištisas, visas toks“ (LKŽe), „tankus“ (PPŽ I 8). Miško tankumas asocijuojasi su tamsa, plg. *juodas miškas*, ribotu galėjimu jame matyti (tamsiame miške aklinėjama), plg. *Miškas buvo aklas, kap siena* Vng. Aptariami žodžių junginiai su būdvardžiu *aklas*, -a laikytini metafora. Metaforizacijos pagrindas yra funkcijų, savybių panašumas – žodis, įvardinantis tam tikrą gyvos būtybės, jo kūno da-

²³ Slavizmas *syčka* vartojamas reikšme *spyglis*.

²⁴ Skolinys *panaras* (plg. rus. *фонарь*) aukštaičių patarmėse vartojamas reikšme *žibintas*.

lies funkciją, perkeliamas tamsiam, neperregimam miškui pavadinti²⁵. Tankus, didelis miškas gali būti apibūdinamas ir kaip juodas, gilus, pvz.: *Buvo kadus tį beržai, medžias, tai iškirto, neseke nei pereic, nei pervaziuoc – gilų buvo* Asv (LKTCh 397). Šiuo atveju miško tankumas asocijuojasi su vandens telkinio gilumu (neišbrendama, nepereinama, abiem atvejais sunkiai pasiekiamą priešingą pusę, pakraštys), pvz.: *Tokis buvo labai tankus miškas, kur tį, neišbrendamas* Ndz (AukT 186). Pietų aukštaičiai vaizdingai sako ir apie aukštą mišką – medžiai dangų remia, pvz.: *Toks medžias, kad net dangų rėmė* Vrn (LKŽe); *Ot pirma būdavo miškai, dangų remdavo* Rdm.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, miškas vertinamas kokybės, brandos ir estetiniu aspektais; jis dažniausiai apibūdinamas teigiamą konotaciją turinčiais būdvardžiais – didelis, aukštas, geras, švarus, gražus, jaunas. Opozicijos *tankus* : *retas*, *žalias* : *sausas* rodo miško vertinimą kokybės požiūriu. Tarminiame diskurse dažniau paliudytas pirmasis opozicijos narys, ypač pasakojimuose apie praeitį. Juose neretai pabrėžiama, kad dabar miškai yra prastesni, nei buvo anksčiau, plg. *Tį labai buvo miškai užuolynai, sako. Jei karvė pragaiš, kelias dienas, kap cik randa. O mūs laikais ten jau pusiau laukai* Mrg (Vaitkevičius 2022, 128). Būdvardžių pora *mažas* : *didelis* nesudaro tikrosios priešpriešos. Mažas miškas yra nedidelis ploto požiūriu, dažniausiai jaunas, tačiau jame gerai auga grybai, pvz.: *In ažarėlį priaina miškelis. Nedzidukas, ale grybingas miškaicis* Zrv (Vaitkevičius 2022, 112). Didelis miškas yra tamsus, neįžengiamas, senas, todėl jame neauga grybai, pvz.: *Jau net per seni, jau ciej miškai dar pazdarė jau grybam* Kpn (PPŽ I 663); *Dzidelis miškas, sanas, tai grybų nēr, kad tamsu* Kpč. Pateiktuose pavyzdžiuose miškas vertinamas naudingumo aspektu. Opozicija *senas* : *jaunas* rodo ne tiek miško brandą, kiek jo, kaip grybingos vietos, naudą, plg. dar *Jaunesniuosa geriau auga grybai miškuosa* Kpn (PPŽ I 663).

Kaip minėta, esminė žodžio *miškas* reikšmė yra medžiais apaugusi vieta. Iš turimos medžiagos matyti, kad *miškas* kaip vieta pietų aukštaičių suprantamas nevienareikšmiškai:

sluoksnis, kuriame kas nors auga (ar auginama), pvz.: *Po miškus auga šiltos lebedos, tai tokis aštrus labai kvapas* Mrc (PPŽ I 566); *Tan miškelin grybų daug* Mrc (LKŽe); *Tai cia, šituosa miškuosa, va cia už kalno, tai cia miškai, tai būna labai uogų* KČT 330; *Iždenga kur jau miškas, tai važiuoja, suara ir grikius sėja* Kš (PPŽ I 662).

²⁵ Plg. Gudavičius, A. Min. lit., 2000, p. 91.

Palyginti nedaug užrašyta pavyzdžių, kuriuose kalbama apie miške augančius medžius, pvz.: *Tan kvajynan auga daug tiesių ir gerų kvajų* Mrc (LKŽe); *Šitam miške yra daug kvajų* Pls (LKŽe); *Sanuosa miškuosa aglės storausios viskų užskėtį* Bd. Daugiausia duomenų galima rasti apie grybus ir jų rinkimą, kuris dzūkams neretai yra svarbesnis už ūkio darbus, pvz.: *Jau kap ruduoj ateina, tai jau nieko nežiūrom. Raikia ir bulvės kasc, bet bėgam grybų graiciau ieškoc tu ... va cia, Vilaikių miškan* SrJT 190²⁶. Dzūkijos miškuose (ypač jaunuose) auga įvairių rūšių grybų – baravykų (dzūkų dar vadinamų tikriniais), voveruškų, lepeškų²⁷, raudonikių, makavykų²⁸, kazlėkų, zelionkų²⁹ ir kt., pvz.: *Baravykai daugiausia būna jaunuose miškuose, pušynan* Dbč (PPŽ I 104); *Šitan miškėlin auga cikriniai* DrskŽ 213; *Voveruškos gerai jaunam miške auga, kap papilla jų* Žr (PPŽ II 663); *Miška(n) nuvejau, parnešiau, vienuolika lepeškų radau* Drž (PPŽ I 575); *Yra čia miškuose ir raudonikių* Lš (LKŽe); *Miškan auga baravykai auga, ir voveruškos auga, nu šiciej makavykai* SrJT 189; *Cia kvajyni būdavo baravykai, giroj tai beržukai* Šlk (LLŽ K); *Kelmucių mes nerankam, užtenka šitų cikrinių, voveruškų ir kazlėkų* Kpč; *Šitam miške tik musiomeriai*³⁰ *auga, gero grybo nerasi* Alv (LKŽe). Iš miškuose augančių uogų dažniausiai minimos bruknės, mėlynės ir žemuogės, pvz.: *Miškan būna uogų visokių, spalgenų, bruknių, serbentų ir mėlynių* Rud (PPŽ I 137); *Cia miškas vadzinasi, Cijūniškės miškas. Uogos mėlynės auga, žemuogės auga, grybų auga* SrJT 189; *Miškuosa vuogų yra mėlynių, daugiausia ranka* Dvč (LLŽ K); *Mūs miški labai daug mėlynių ir bruknių yra* Rdm ir kt. Tarmiame diskurse daugiausia žinių galima rasti apie žmonėms naudingus augalus, kurie yra valgomi ir (ar) vartojami gydymuisi.

vieta, kurioje kas veisiasi, pvz.: *miškinės antys, bitės, stirnos*. Šaltiniuose daugiausia duomenų pateikta apie dažnai matomus, žmogui galinčius pakenkti miško žvėris – vilkus, briedžius, stirnas, šernus (dzūkų dar vadinamus dykiais), lapės ir kt., pvz.: *Tadu labai medziuj*

²⁶ Pietiniams pietų aukštaičiams grybavimas yra ne tik pragyvenimo šaltinis, bet ir pomėgis, pvz.: *Grybauc ajau. Grybautė smagiausia. Paskeli ryči jir basas trauki miškan* (Baltėnas, Drobelenė 2009, p. 122). Pasakojama, kad grybingais metais šiliniai dzūkai palikdavo nedirbtus laukus ir išeidavo grybauti.

²⁷ Hibridas *voveruška* ir slavizmas *lepeška* (plg. brus. *лешюшка*) vartojami reikšme *voveraitė*.

²⁸ Skolinys *makavykas* (plg. brus. *макавік*) vartojamas šiliniam baravykui pavadinti.

²⁹ Slavizmas *zelionka* (plg. l. *zielonka*) vartojamas reikšme *žaliuokė*.

³⁰ *Musmirė*.

vilkų buvo RamT 116; *Vilkus išbaidė Lietuvoj iš miškų, tai jie perėjo čionai in Lenkiją* Ožk (LLŽ K); *Stirnos miškuose gyvena* Knv (PPŽ I 663); *Briedzių būdavo miškuosa* Šlk (LLŽ K); *Važuoju, ka(t) miškas traška. Traška, ale taip traška. Žūrau išaina šarnas. Ne šarnas, o šarnienė* ŠvndT 129; *Miškelin lapių olos suzdaryta ir lapiukai išsi-vesta* Vng; *Aš tai vadau dzykiais, kiaulės tos cia jau miško* Kš (PPŽ I 662); *Barsukų yra miškuosa* ŠvndT 90 ir kt.³¹ Žvėrių gausa pabrėžiama pasitelkiant metaforas, pvz.: *Kap būdavo vasarin vilkų rujos, nakcimi miškai kaukdavo* Rdm; *Ainu, miškas cik žviegia, jau šerniukai pasrodė* Lzd. Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, metaforizacijos pagrindas – žvėrių atliekamos funkcijos, tiksliau, jų skleidžiami garsai. Miškui šiuo atveju suteikiamos gyvos būtybės funkcijos³². Iš paukščių dažniausiai pastebimi ir aptariami gegutė, genys, kurtinys (dar vadinamas glušeku), tetervinas, pvz.: *Šitoki miškai buvo, dravės kap vadinom, tai tį buvo genukai* Grb (PPŽ I 281); *Gegutė šitan miškelin ciek kukuoja antra dziena* Krkš; *Tetervinų yra miški, kurcinys yra* Knv (PPŽ I 542); *Miškuose šitas slankas medziojom, tadu kelias nušoviau* Vlk. Pietinių pietų aukštaičių, nuo seno puoselėjančių drevinę bitininkystę, pasakojimuose dažnai minimos bitės, pvz.: *Ir dar va pas mus apie miškus yra drevėse miškinės bitės* Mst (PPŽ I 663); *Seniau buvo daug po miškus bitių* Kb (PPŽ I 122). Tarminiuose tekstuose dar kalbama apie gyvates, pvz.: *Cia arci miškai, tai ir tų gyvatių yra* Knv (PPŽ I 663); *Vienąkartėjau prie beržynėlio, o cūnai susukus tokia marga odzina*³³ RamT 166 ir kt.³⁴

vieta, kurioje vykdoma tam tikra veikla. Tiriamuose šaltiniuose daugiausia duomenų galima rasti apie įvairius miško darbus – miškai sodinami, kertami, prižiūrimi ir kt., pvz.: *Kap miškan gyvenom, tai miško darbus darėm* Mrc (PPŽ I 662); *Vyras dzirbo girioj, visur, ojei kiek mes prisidzirbom* Šlk (LLŽ K); *Perdzien moterys sodzino miškų* Mrc (PPŽ I 662); *Ka(p) pasėja pušelaites, tai pavėsiniumus darė ir vežė*

³¹ Žvėrių daromi nuostoliai dažniausiai apibūdinami taip: *Vilkas ne rozų išspjovė avis [...] O tep labai šernai išknisa bulbas. Nemožna. Ir briedziai ateina, obelis apėda* Nmn (AukT 183).

³² Pietų aukštaičių tarminiam diskurse dažnai kalbama apie skambančius miškus, pvz.: *Kap ima dainuoc, nel skamba miškai visi* Rud (PPŽ I 663); *Vakari kap cyku, kap dainuoc ima, miškas skamba* Krkš; *Tik pleška miškas kap dainuoja* Lp (LKŽe); *Ainu, cik miškas plaška, kiek aš verkiu* Vrn (AukT 203).

³³ Skolinys iš slavų kalbų *odina* periferinėse šnektose vartojamas reikšme *gyvatė*.

³⁴ Ne visuose miškuose gyvačių esama, pvz.: *Šitosa girosa paprastosa gyvatių nėra* Šlk (LLŽ K). Pasakojama ir apie tai, kad pradėjus dirbti pievas gyvatės persikėlė į miškus, pvz.: *Kap pradėj pievas pjauc, tai gyvatių cia pas mus neliko, sulindo in miškus* Vng.

miškan Mrc (PPŽ I 663); *Miškus pjovė, miškan dirbom, šakojom* Mrc (PPŽ I 664); *Pirmiau racino miškus, kad nesuaugtų tankiai* Vs. Miško darbai apibūdinami kaip sunkūs, reikalaujantys fizinės ištvermės ir užimantys daug laiko, pvz.: *Neišmanau, kap mes išgyvenom – atlaikėm jir miškuosa, jir laukuosa (apie darbus)* (Baltėnas, Drobelenė 2009, 149). Pietų aukštaičiai į mišką važiuodavo malkauti (rinkti malkas, kirsti ir vežti malkas), pvz.: *Nuvažuojam su tėvu, malkos miškan padarom* Pnč (PPŽ I 662); *Nuvažuojam in miškų, prisikertam malkos, nuvežam į Aišiškes, parduodam tų malkų* Vrn (AukT 203); *Miškan malkaut važiavo* Trak (LKŽe); *Malkų važiavom miškan prisrankam* Spg. Tiriamuose šaltiniuose dažnai kalbama apie miškų kirtimą, kuris vadinamas naikinimu, pvz.: *Dabar miškus daug išnaikino* Dbč (PPŽ I 663); *Visur išnaikino miškus, itus³⁵ augalus, kokie augo beržynai, koki cinai, visus kapojo; kur augo medžiai, padarė kolūkinius laukus* RamT 241. Miškų kirtimas priimamas labai skausmingai; suvokiamas kaip kaimo gyvavimo, papročių ir tradicijų, žmogaus gyvenimo pabaiška, pvz.: *Miškus kerta, vagia. Koks gyvenimas, kai nėra nei velnių, nei ragany. Tokis ir gyvenimas. Neįdomu gyvenc, jau raikia mirc* Ndž (AukT 186). Ypač tai pabrėžiama pietinių pietų aukštaičių, gyvenančių miške, ir iš to, ką duoda miškas, pasakojimuose, pvz.: *Dabar jau Musteikų pjauna* Mst. Pasakojimuose apie praeities realijas miškas iškyla ir kaip gyvulių ganymo vieta, pvz.: *[Arklius] ganėm po pievas, po miškus* Kb (PPŽ I 663); *Karves nuginė jau miškuosa, jau vieni piemenai* Mrc (PPŽ I 663); *O jau vėliau jis kaimui atadzirbo karvelas po miškus ganydamas* Pvč (Baltėnas, Drobelenė 2009, 30); *[Cigonai] rudenio čėsi miški ganosi arklius, suskūrį ugnį ir šylasi* Ožk (LLŽ K).

tvirtas pagrindas, kuriuo vaikštoma ar ant kurio statomi pastatai. Miškas pietų aukštaičių suvokiamas ir kaip pagrindas, kuriuo einama, ant kurio vaikštoma, pvz.: *Mišku pareinam visi* Pvč (PPŽ I 662); *Jiej nuvėjo kalnu, mišku namo* Rud (PPŽ I 662); *Prisrenku grybų, povalio pareinu mišku* Mrc (PPŽ I 662); *Einu miškėliu, landžioju po miškėlį* Žrv (PPŽ I 664); *Kap mes jaunos dar buvom, ir nuvejom vuogauc miškan. Ajom mišku, ajom* Dsm (AukT 168). Miškas yra ir tvirtas paviršius, ant kurio statomi namai ar ūkiniai pastatai, pvz.: *Žmonės išsikirto girioj plečių³⁶ ir pasistatė namus* Agr (LLŽ K); *Išsikėlėm tį miškan gyvenc, paskiau pasistatėm šitų trobelį* Mst (PPŽ

³⁵ Šituos. Tarmybė *itas*, -a vartojama periferinėse šnektose (LKŽe).

³⁶ Skolinys *plečius* (plg. l. *plac*, brus. *пласу*) tarmėse vartojamas reikšme *žemės gabalas, sklypas*.

I 662); *Miški pasistatysim namų ir gyvensim Spg; Jau čia vyrai tvėrė toki daržą miškan, kad jau tiem paršam bŭl gyvent Zrv (PPŽ I 662).*

žmogaus gyvenamoji vieta (namai). Turimi pavyzdžiai rodo, kad pietų aukštaičiai gyvena miške arba greta miško, pvz.: *Tai prie mūs tįnai tep miški gyveno toki ūkinykai Švn (AukT 191); Jiej tį miškan gyveno, tokis dzidelys namas buvo Mrc (PPŽ I 662); Tai jis tį gyvena miškan tį už kaimo, bet jį tų namų tį nunešė ŠvndT 145; Tai dar va anon pusėn miško, tai toj mūs Veršių kaimas LpT 142.* Apie mišką kaip gyvenamąją vietą daug duomenų galima rasti „Pietinių pietų aukštaičių žodyne“. Šilinių dzūkų ir jų artimiausių kaimynų (Varėnos r.) kaimai yra įsikūrę miške, pvz.: *Mūs kaimas apgaubtas mišku visur Krv (PPŽ I 662).* Tad pietiniai pietų aukštaičiai mišką suvokia kaip būtiną gyvenamąją vietą, pvz.: *Net vaikui buvo aišku, kad be miško išgyventi nepavyks: šeimai, ištremtai į Pakruojo kraštą, atvykus į skirtą vietą, vaikelis įsikorė į medį ir apsidairęs aplink pareiškė: „moma, moma, kap mes ca gyvensma. Kadgi ca miško nēr...“ (Baltėnas, Drobelenė 2009, 8).*

vieta kovoti ir (ar) slėptis. Tarminiame diskurse dažniausiai šis miško kaip vietos aspektas iškyla, kai kalbama apie karą ir pokario partizanų kovas, pvz.: *Mūsų partizanai cik miški ir gyveno Dbč (PPŽ I 662); Cia partizanai buvo aplink miškus Dbč (PPŽ I 663); Giroj tas [partizanų] bunkeris buvo, karuomenė apsupė tų girų Šlk (LLŽ K); Tai vis nakcimi ėjom visi kur in giras nakvoc, kici buvom pasdarį namuosa [slėptuves] Agr (LLŽ K); plg. žodžių junginius iš-eiti miškan / į mišką / miškuose „partizanauti“, pvz.: Žydai buvo už vokiečių partizanai, buvo išėjį miškuose Pvč (PPŽ I 663); Vyro brolis buvo miškan išajis, o kų toj marci kalta Kpn (PPŽ I 662); Jų abudu sūnai tadu išajį į mišką Rdm.* Miškas pietų aukštaičių suvokiamas ir kaip vieta, kurioje yra daug žmonių, pasirengusių kariauti ar turinčių blogų ketinimų, pvz.: *Cia buvo pilna Rudnelė, pilni miškai tos kariuomenės, misno, gal Lietuva kariaus Mrc (PPŽ I 663); Banditų buvo pilni miškai Rud (PPŽ I 663); Priskimšo pilnas kvajynas sausai prūsų Lp (LKŽe).*

vieta, kurioje kas slepiama. Pasakojimuose apie pokario realijas miškas atsiskleidžia ir kaip vieta slėpti gyvulius, daiktus ir kt., pvz.: *Iššlapstė gyvulius kas kur, kad cik neraikt ataduoc. Daugiausia miškuosa Rud (Baltėnas, Drobelenė 2009, 166); Kap varė kolchozan, tai su gyvulukais likdavom miškan miegoc. ... Kavojom gyvulėlius Pvč (Baltėnas, Drobelenė 2009, 174); Tadų kupariį su lėkštėm miški užkasėm, kad neatimtų atėjį ruskiai Smn.* Seinų ir Punsko apylinkėse

įrašytuose pasakojimuose paliudyta, kaip prieš karą iš Lietuvos gabenama druska ir tabakas buvo slepiama miške įrengtose slėptuvėse, pvz.: *Druskos tai padla*³⁷ *daug neparsineši, tai reikia kur palikc. Nu tai daug, nu tai paligdavom. Ca va tokiuose tį kvajynuose turėjom tokias slėptuves, sudedzi ir jau perneši* LLT 130.

pavojinga vieta. Pietų aukštaičiai mišką apibūdina ir kaip žmogui pavojingą vietą, pvz.: *Kap is (keliaujantis žydas) inais in giras, tai gali užmušč kas* Pl (LLŽ K); *Neik, ba cia dar visa giria užminuota ir da negalima vaikščioc* Pns (LLŽ K); *Kad aš viena miški bijaus vaikščioc. Cia žinok, pernai, užpernai, tai juodu daug priaina miškan. Tu ruskių KČT 358; Ir dabar baisu eit in mišką vienam, o tais laikais visoki valkatos valkiojos* Ožk (LLŽ K). Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad žmogui pavojų kelia ne miško žvėrys ar gamtos stichijos, o kiti žmonės ir jų vykdoma veikla. Pastebėtina, kad miškas kaip žmogui pavojinga vieta dažniausiai aptariamas pasakojant apie dabarties realijas.

kapas, laidojimo vieta. Miškas kaip laidojimo vieta daugiausia paliudytas pasakojimuose apie pokarį, pvz.: *Tai jis bus ir pakavotas*³⁸ *tan miški* Lzd; *Kiek jaunų vyrų miškan priguldyta, prikavota* Kpč. Šiame kontekste miškas iškyla ir kaip mirties, žūties vieta, pvz.: *Būtau jir aš miškuosa pražuwis, ale labai savo Stasiulį mylėjau* (apie pokarį) (Baltėnas, Drobelenė 2009, 56); *[Vyrą] rado gi sušalusį miški, su perkreiptu veidu* Dsm (AukT 168).

vieta, kurioje vaidenamasi. Vyriausiosios kartos pietų aukštaičių pasakojimuose teigiama, kad miške gali rodytis vaiduokliai ar kokie nors neįprasti reiškiniai (dega ir juda ugnys, verkia vaikai, pametami daiktai ir kt.), pvz.: *Medzian ir dzienu, ir nakį prizduodzinėjo*³⁹ RamT 112–116; *Moterės ėmė šnekėt, kad koki čeraunykai, vaidosi kas prie giriai* Pl (LLŽ K); *Per Vilaikių miško sako, jeigu važuosi, kap tu nevažuosi, kap tu botagų ranko(n) nelaikysi, vis ciek išvažuosi, botago rankon nerasi* Lš (AukT 215).

mitinių būtybių buvimo vieta. Tarminiame diskurse rasta nemažai pavyzdžių, mišką pristatančių kaip laumių, raganų, aitvarų, gerųjų ir blogųjų dvasių buvimo vietą, pvz.: *Raistuose laumės, jei nuveisit miškan, tai jus nustvers, o vandenin tai šamas* Mrd (PPŽ I 663); *O mama ir sako, ka(t) tai miškų dvasia padėjo mum nepaklyst* Dsm

³⁷ Slavizmas *padla* (plg. l. *padlo*, brus. *nađla*) vartojamas reikšme *bjaurybė, nenaudėlis*.

³⁸ *Palaidotas*.

³⁹ *Vaidenosi*.

(AukT 169); *Rodos žinomas kelias, va žinomi kelukai, kaip aicvaras tavi paims, tai vedzios vedzios aplinkui, kad iki ryto kelio į namus neranda* Ndz (AukT 186); *Ragana miškan būna, užkeri miškan kap kas nuveina per pilnacį* Mtl. Pastebėtina, kad mitinės būtybės dažniau gyvena pelkėse ir balose.

sakrali vieta. Gana izoliuotai, uždarai miškuose gyvenantys pietų aukštaičiai miškelius, šilus gali laikyti ir sakralia vieta, kurios negalima liesti, pvz.: *Ir tų šilelių nenaikindavo. Medžiai patys vienas kitą keisdavo: Vienas išdžiūvo, kitas užaugo. Ir tas šilalis turėdavo gražiai atrodyti, ten visada būdavo ir bičių aviliai įkeliami... kažkokia šventa vieta* Mrc (Vaitkevičius 2022, 116).

Atliktas tyrimas atskleidė, ką pietų aukštaičiai mąsto apie mišką, kaip jį suvokia konkrečiu atveju. Žodynų ir tekstų medžiaga pristato bendruomenės nuostatas ir atskleidžia miško sąvokos pagrindines semas. Vieni miško suvokimai paliudyti visame tiriamų šnektų plote, kiti būdingesni pietinėms ar periferinėms šnektoms. Medžiagos apie mišką kaip sluoksnį, kuriame kas nors auga, ar vietą, kurioje kas veisiasi, galima rasti visuose tekstuose. Miškas kaip žmogaus gyvenamoji ar sakrali vieta daugiausia aptartas pietinių pietų aukštaičių pasakojimuose. Miškas yra svarbus visiems dzūkams, bet pietinių pietų aukštaičių santykis su mišku yra išskirtinis. Šiliniams dzūkams ir jų artimiausiems kaimynams miškas yra ne tik vieta, kurioje kas auga ar veisiasi. Pirmiausia tai yra gyvenamoji vieta, tikrieji namai, egzistavimo pagrindas, nes miškas žmogų maitina, saugo ir po mirties jį priima. Žemė dzūkui, kaip ir kiekvienam lietuviui, yra vertybė, tačiau pietinių dzūkų vertybių skalėje aukštesnę vietą užima miškas, pvz.: *Mūs tai visas gyvenimas miškas* Mrc (PPŽ I 663); *Šitokis turtas buvo, čia buvo miškų, buvo pievų* Žr (PPŽ I 663). Tai suprantama, nes *visa, kas gera, paraina iš girios...* (Baltėnas, Drobelenė 2009, 9)⁴⁰.

Apibendrinimas

Pietų aukštaičių žodynuose nurodytos žodžio *miškas* reikšmės „medžiais apaugusi vieta“ ir „tos vietos medžiai“ neatskleidžia pavyzdžiuose paliudytų miško semantinių atspalvių. Apibendrinant pietų aukštaičių tarminį diskursą, galima teigti, kad svarbiausi (baziniai)

⁴⁰ Miško skynime įsikūręs kaimas gyvendavo iš miško (parduodavo medieną, grybaudavo, uogaudavo, medžiodavo). Dar XX a. grybavimas, uogavimas, bitininkystė žmonių gyvenime užėmė tokią pačią ar net didesnę vietą kaip bulvių sodinimas ar rugių sėjimas.

miško sąvokos supratimai yra šie: sluoksnis, kuriame kas auga; vieta, kurioje kas veisiasi, ir vieta, kurioje vykdoma tam tikra veikla. Tekstuose apie karą ir pokario realijas išryškėja miško kaip vietos kovoti, slėptis; vietos, kurioje kas slepiama, laidojama, semos. Tarminiame diskurse, pristatančiame tiek praeities realijas, tiek dabarties įvykius, miškas iškyla ir kaip žmogui pavojinga vieta.

Pietų aukštaičiai mišką dažniausiai vertina kokybės, brandos, naudingumo ir estetiniu aspektais. Žodynuose ir tekstuose rastuose pavyzdžiuose ryški miško įvairovė: miškas gali būti didelis, mažas, jaunas, senas, žalias, juodas, tankus, retas, gražus, geras, švarus ir kt. Viena iš dažniausiai pietų aukštaičių pastebimų miško ypatybių yra jo tankumas, kuris apibūdinamas būdvardžiais *tankus*, *gūdas*, *juodas*, *tamsus*, *aklas*. Tankus miškas yra tamsus, neperregimas, todėl jame žmogus jaučiasi kaip aklas (metaforizacijos pagrindas – funkcijų, sąvybių panašumas).

Literatūra ir šaltiniai

1. Aleksynas, K. 1971. „Lietuvių liaudies dainų kalbinės stilistinės ypatybės“, in: *Lietuvių tautosakos stilius ir žanrai. Literatūra ir kalba* 11. Vilnius: Vaga, p. 7–296.
2. AukT – Markevičienė, Ž. 1999. *Aukštaičių tarmių tekstai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
3. Baltėnas, A., Drobelenė, O. 2009. *Šilų dzūkai*. Vilnius: A. Paknio leidykla.
4. Bartmiński, J. 1990. *Punkt widzenia, perspektywa interpretacyjna, językowy obraz świata, Językowy obraz świata*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, p. 109–127.
5. DrskŽ – Naktinienė, G., Paulauskienė, A., Vitkauskas, V. 1988. „Druskininkų farmės žodynas“, Vilnius: Mokslas.
6. Ermanyte, I. 2015. *Antonimų žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
7. Gudavičius, A. 2000. *Etnolingvistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
8. KČT – Leskauskaitė, A. 2006. *Kučių krašto šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
9. Leskauskaitė, A. 2022. „Gamta ir žmogus pietų aukštaičių pasaulėvaizdyje“, in: *Wartości w językowym obrazie świata Litwinów i Polaków*, t. 3. Kraków–Vilnius: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, p. 241–261.
10. *Lietuvių kalbos atlasas 3: Morfologija*. 1991. Vilnius: Mokslas.
11. LKTCh – *Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija*. 1970. Vilnius: Mintis.
12. LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas I–XX, 1941–2002*, elektroninis variantas; red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. redaktorė), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; atnaujinta versija, 2008. Prieiga internete: <http://www.lkz.lt/>.
13. LLT – *Lenkijos lietuvių šnektų tekstai*, sud. A. Leskauskaitė. 2021. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
14. LLŽK – *Lenkijos lietuvių šnektų žodyno kartoteka*.
15. LpT – *Leipalingio apylinkių tekstai*, sud. A. Leskauskaitė. 2018. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

16. Macienė, J. 2005. *Deminutyvų stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
17. Niebrzegowska-Bartmińska, S. 2014. „Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w „Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów”, in: *Wartości w językowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, 3. *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, p. 71–102.
18. Niebrzegowska-Bartmińska, S. 2018. „What data are relevant to ethnolinguistic analyses?”, in: *Ethnolinguistics*, 29, p. 11–29.
19. Papaurėlytė-Klovienė, S. 2007. *Lingvistinės kultūrologijos bruožai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
20. PPŽ I – Leskauskaitė, A., Ragaišienė, V. 2016. *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas (A–M)*, I. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
21. PPŽ II – Leskauskaitė, A., Ragaišienė, V. 2019. *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas (N–Ž)*, II. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
22. Ragaišienė, V. 2017. „Vaizdingoji Punsko ir Seinų šnektų leksika“, in: *Terra Jatwezenorum*, 9, p. 128–143.
23. Ragaišienė, V. 2020. „Sposób postrzegania człowieka w „Słowniku południowych gwar południowoaukstoekich” („Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas“), in: *Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje*, 1. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 246–278.
24. Ragaišienė, V. 2020a. „Work in the worldview of the South-Southern Aukštaitian“, in: *Lithuanian Dialectology Profiles: Problems and Findings*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p. 133–145. Prieiga internete: <https://lki.lt/wp-content/uploads/2021/01/KIDP6.pdf>.
25. Ragaišienė, V. 2021. „Tarmės žodynas kaip etninės žinijos tekstų šaltinis“, in: *Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje*, 2. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 201–215.
26. Ragaišienė, V. 2021a. „Namų vaizdinys pietų aukštaičių pasaulėvaizdyje“, in: *Iš Džūkijos praeities. Seirijų kraštas: kalba ir istorija*. Panevėžys: Komunikacijos centras „Kalba. Knyga. Kūryba“, p. 9–32.
27. Ragaišienė, V. 2022. „Mirtis kaip vertybių matas pietų aukštaičių pasaulėvaizdyje“, in: *Wartości w językowym obrazie świata Litwinów i Polaków*, 3. Kraków–Vilnius: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, p. 37–52.
28. RamT – Tuomienė, N. 2008. *Ramaškonių šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
29. Rutkovska, K., Smetona, M., Smetonienė, I. 2017. *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*. Vilnius: Akademinei knyga.
30. Rutkovska, K. 2019. „Kalbos, tautybės ir valstybingumo sąsajos Pietryčių Lietuvos lenkų naratyvuose“, in: *Kalba. Tauta. Valstybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 179–251.
31. Rutkovska, K. 2020. „Wartości ludowe i sposoby ich odczytania. Tekst gwarowy na warsztacie etnolingwisty“, in: *Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje*, 1. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 102–133.
32. Rutkovska, K., 2021. „Leksikografiniai šaltiniai lietuvių kalbos pasaulėvaizdo tyrimuose“, in: *Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje*, 2. Vilnius, Liublinas: Vilniaus universiteto leidykla, p. 181–200.
33. Sakalauskienė, V. 2020. „ŽMOGAUS vaizdinys vakarų aukštaičių kauniškių šnektų rašytiniuose šaltiniuose: sisteminių ir tekstinių duomenų analizė“, in: *Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje*, 1. Vilnius, Liublinas: Vilniaus universiteto leidykla, p. 229–245.

34. Sakalauskiene, V. 2021. *Žmogaus vaizdinys lietuvių tarmių leksikografi-
niuose šaltiniuose: etnolingvistinis ir semantinis aspektas*. Vilnius: Lietuvių
kalbos institutas. Prieiga internete: [http://lki.lt/wp-content/uploads/2022/02/
sakalauskiene.pdf](http://lki.lt/wp-content/uploads/2022/02/sakalauskiene.pdf).
35. Sakalauskiene, V., Sawaniewska-Mochowa, Z. 2022. „Litewska leksykografia
gwarowa z przelomu XX i XXI wieku (na tle wybranych polskich slownikow
regionalnych)”, in: *Acta Baltico-Slavica*, 46, p. 1–27.
36. SrijT – *Seirijų šnektos tekstai*, sud. A. Leskauskaitė. 2016. Vilnius: Lietuvių
kalbos institutas.
37. ŠvndT – *Švendubrės apylinkių tekstai*, sud. A. Leskauskaitė. 2020. Vilnius:
Lietuvių kalbos institutas.
38. Vaitkevičius, V. 2022. *Dainavos žemės šventvietės*. Vilnius: UAB Petro of-
setas.

Vietovardžių santrumpos

Agr – Agurkiai, Lenkija
 Akm – Akmuo, Varėnos r.
 Alv – Alovė, Alytaus r.
 Asv – Asava, Baltarusija
 Bd – Būdvietis, Lazdijų r.
 Dbč – Dubičiai, Varėnos r.
 Drsk – Druskininkai
 Drž – Darželiai, Varėnos r.
 Dsm – Dusmenys, Alytaus r.
 Dvč – Dvarčėnai, Lenkija
 Grb – Grybaulia, Varėnos r.
 Kb – Kabeliai, Varėnos r.
 Kč – Kučiūnai, Lazdijų r.
 Knv – Kaniava, Varėnos r.
 Kpč – Kapčiamiestis, Lazdijų r.
 Kpn – Kapiniškiai, Varėnos r.
 Krkš – Krikštonys, Lazdijų r.
 Krv – Kreivėnai, Lenkija
 Kš – Kašėtos, Varėnos r.
 Lp – Leipalingis, Druskininkų sav.
 Lš – Liškiava, Varėnos r.
 Lzd – Lazdijai
 Mrc – Marcinkonys, Varėnos r.
 Mrd – Mardasavas, Varėnos r.
 Mrg – Margionys, Varėnos r.
 Mrk – Merkinė, Varėnos r.
 Mst – Musteika, Varėnos r.
 Mtl – Meteliai, Lazdijų r.
 Ndz – Nedzingė, Varėnos r.
 Ožk – Ožkiniai, Lenkija
 Pl – Peleliai, Lenkija
 Pls – Pelesa, Baltarusija

Pnč – Panočiai, Varėnos r.
 Pns – Punkskas, Lenkija
 Pvč – Puvočiai, Varėnos r.
 Pvl – Pievaliai, Lenkija
 Ram – Ramaškonys, Baltarusija
 Rdm – Rudamina, Lazdijų r.
 Rtn – Ratnyčia, Varėnos r.
 Rud – Rudnia, Varėnos r.
 Smn – Simnas, Alytaus r.
 Spg – Sapiegiškiai, Lazdijų r.
 Srj – Šeirijai, Lazdijų r.
 Škl – Šklėriai, Varėnos r.
 Šlk – Šlynakiemis, Lenkija
 Švn – Šventežeris, Lazdijų r.
 Švnd – Švendubrė, Druskininkų sav.
 Trak – Trakai
 Vlk – Valkininkai, Varėnos r.
 Vng – Vingrėnai, Lazdijų r.
 Vrn – Varėna
 Vs – Veisiejai, Lazdijų r.
 Zrv – Zervynos, Varėnos r.
 Žln – Žiliniai, Varėnos r.
 Žr – Žiūrai, Varėnos r.

Kitos santrumpos

brus. – baltarusių (kalbės)
 l. – lenkų (kalbės)
 plg. – palygink
 pvz. – pavyzdžiui
 žr. – žiūrėk

Vilija Ragaišienė

VILIJĄ RAGAIŠIENĖ (g. 1972 m. Puvočių k., Varėnos r.) – kalbininkė, Vals-tybinės lietuvių kalbos komisijos Programų skyriaus vedėja, Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro vyresnioji mokslo darbuotoja. 1995 m. baigė Vilniaus pedagoginį universitetą, įgijo lietuvių kalbos ir literatūros mokytojo kvalifikaciją. 2010 m. Lietuvių kalbos institute apgynė humanitarinių mokslų daktaro disertaciją „Linksniojamųjų žodžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmėse“. Be kitų, tiria ir Lenkijos lietuvių tarmes. Monografijos *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos* (2016) bendraautorė.

JUOZAS GIBAS

PAMIRŠTI PUNSKO KRAŠTO VIETOVARDŽIAI. GILUIŠGIRĖ

Tarpukario Lietuvoje prie Švietimo ministerijos sudaryta Valstybės archeologijos komisija organizavo vietovardžių rinkimą. Gyvenamosiose vietovėse šį darbą atliko pradžios mokyklų mokytojai, o atokiose, miškingose vietose – girininkai. Vietovardžiai užrašinėti 1935–1937 m., o užpildytos anketos gražintos komisijai. Anketose surašyti Lietuvos teritorijoje buvę toponimai: upelių, raistų, pievų, laukų, kalnų ir kiti vardai. Šios Lietuvos žemės vardyno anketos yra saugomos Lietuvių kalbos instituto Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centro (toliau – LKI vardynas) fonduose¹.

Vardyno fonduose saugoma ir Giluišgirės *Žemės vardų* anketa (toliau – anketa), kurioje užrašyti už valstybės sienos ribų esančių Giluišgirės ir gretimo Giluišių kaimo toponimai. Ji yra vienintelė lietuvių etninėse žemėse Lenkijoje užrašyta anketa. Tai išskirtinis atvejis, nes vietovardžiai buvo surašinėjami Lietuvos valstybės ribose. Anketą užpildė iš Giluišių kaimo kilęs ir Lietuvoje gyvenęs mokytojas Jonas Ringaitis.

Raktažodžiai: Lietuvos-Lenkijos pasienis, pasienio zona, vietovardžiai, vietovardžių geoinformacinė duomenų bazė, Žemės vardų anketos

---

¹ Lietuvos žemės vardyno anketos. *Lietuvių kalbos instituto Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centro* (toliau – LKI vardynas) fondai.

Įvadas

Straipsnio tikslas. Straipsnyje sprendžiami keli uždaviniai, pirmasis – paviėšinti Giluiėšgirėės anketos turinį – Punsco kraėšto vietovardėius. Didelėės dalies anketose minimų geografinių objektų vietos nėra žinomos, todėl antrasis uždavinys buvo atlikti tyrimą, kurio metu Giluiėšgirėės anketos pavyzdėiu įvertinti galimybę atkurti joje minimų objektų vietas. Darbų apie panaėsaus pobūdėžio tyrimus nėra publikuota.

Metodika ir tyrimo šaltiniai. Vietovardėžiai, arba toponimai pagal įvardijamus geografinius objektus skirstomi į atskiras grupes. Žemės pavirėšiaus objektų pavadinimai dar vadinami *žemėvardėžiais*. Būtent šiuo terminu galima įvardyti Giluiėšgirėės anketoje užrašytus vietovardėžius. Anketose užrašyti vietovardėžiai yra keliami į *Lietuvos vietovardėžių geoinformacinę duomenų bazę* (toliau – duomenų bazė)². Apie ją plaččiau raėė Dovilė Tamulaitienė³ bei Laimutis Bilkis ir Dalia Kačėnaitė-Vrubliauskienė⁴. Į duomenų bazę jau sukelti Pietų Užnemunės arealo vietovardėžiai. Tai vakariniams pietų aukėštaičiams (Užnemunės dzūkams) ir pietiniams vakarų aukėštaičiams (suvalkiečiams) priskiriamas plotas, priklausantis Lazdijų, Alytaus ir Marijampolės rajonų savivaldybių bei Druskininkų, Kalvarijos ir Kazlų Rūdos savivaldybių teritorijai⁵.

Į duomenų bazę sukelti ir Giluiėšgirėės *Žemės vardų* anketos duomenys, tačiau nėra aiėšku, kodėl penki žemėvardėžiai įkelti nebuvo. Be to, klaidingai nurodyta dabartinė vietovės administracinė priklausomybė. Giluiėšgirė, kaip teritorinis vienetas, priskirta Kalvarijos savivaldybėje esančiam Menkupių kaimui ir sutapatinta su ten esančiu miėško masyvu. Tai galėjo įvykti todėl, kad duomenų bazės geoinformacinėje sistemoje nebuvo galimybės parodyti objektus, esančius už valstybės sienos ribų.

Lingvistiniai klausimai straipsnyje nekeliami. Tyrime nagrinėjama anketose užrašytų geografinių objektų vietos nustatymo problema.

² Lietuvos vietovardėžių geoinformacinė duomenų bazė. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/lietuvos-vietovardziu-geoinformacine-duomenu-baze/>.

³ Tamulaitienė, D. 2013. „Lietuvos vietovardėžių geoinformacinė duomenų bazė“, in: *Baltistica*, t. 48, Nr. 1, p. 152–153.

⁴ Bilkis, L., Kačėnaitė-Vrubliauskienė, D. 2018. „Lietuvos vietovardėžių geoinformacinėje duomenų bazėje – jau ir vakarinių pietų aukėštaičių (Užnemunės dzūkų) kalbinio regiono toponimai“, in: *Voruta*, 2018-12-19. Prieiga internete: <https://www.voruta.lt/lietuvos-vietovardziu-geoinformacineje-duomenu-bazeje-jau-ir-vakariniu-pietu-aukstaiciu-uznemunes-dzuku-kalbinio-regiono-toponimai/>.

⁵ Bilkis, L., Kačėnaitė-Vrubliauskienė, D. 2018. „Lietuvos vietovardėžių...“.

Tyrimo metu naudota Geografinių informacinių sistemų (toliau – GIS) programinė įranga padėjo nustatyti aptariamą teritorijos pokyčius laike ir nubraižyti vietovės kartoschemą. Anketos duomenis perkėlus į erdvinį vaizdą, kartografinės medžiagos palyginamosios analizės būdu nustatyta dalies objektų buvimo vietos.

Spręsti šį uždavinį padėjo įvairi kartografinė medžiaga. Tai 1946⁶ ir 1957 m.⁷ sovietų parengti ir išleisti 1:25 000 mastelio topografiniai žemėlapiai bei Antrojo pasaulinio karo metų vokiečių skrydžių aerofotonuotraukos⁸. Šie šaltiniai ypač vertingi tuo, kad juose užfiksuotas vietovės vaizdas prieš pat didįjį kraštovaizdžio pokytį pasienio teritorijoje – sovietų įkurtą draudžiamąją pasienio zoną ir sodybų likvidavimą Lietuvoje bei jų sunykimą Lenkijos pusėje. Nors aerofotonuotraukos visos Lietuvos teritorijos nedengia. Vokiečių kariškiai žvalgybinių skrydžių metu fiksavo tik didžiausią strateginę reikšmę turinčias teritorijas ir pagrindines automobilių bei geležinkelio trasas. Svarbus jiems buvo ir pasienio ruožas, todėl šiuo atveju vertingu šaltiniu pavyko pasinaudoti. Reljefo formų analizė vykdyta pagal LiDAR technologiją sukurta didelės skiriamosios gebos reljefo skaitmeninį modelį, lengvai prieinamą internete⁹. Modelis labai palengvino kalnų, raistų, griovių vietos nustatymą. Aerofotonuotraukos padėjo rekonstruoti pievų vietas. XIX a. topografinis žemėlapis¹⁰ ir Giluišių kaimo planai pasitarnavo sukuriant vietovės istorinę vizualizaciją.

Tarp dviejų valstybių padalyto Giluišių kaimo gyventojų tapatybė nustatyta iš skirtingų šaltinių. Lietuvos pusėje esančią kaimo dalį aprašyti padėjo LCVA esantys dokumentai, tokie kaip tarpukario žemės savininkų sąrašai¹¹, Lietuvos pasienio policijos sudaryti gyventojų sąrašai¹² ir vokiečių okupacinės valdžios 1942 m. vykdyto gyvento-

⁶ *Топографическая карта*. М 1:25 000. Карта составлена по рекогносцировке 1947 г., исправленной по фотоснимкам залета 1946 г. Издание 1948 г. Генеральный штаб вооруженных сил Союза ССР. Ларо Nr.: N-34-71-A-б.

⁷ *Топографическая карта*. М 1:25 000. Карта составлена по рекогносцировке 1955 г. и съемке выполненной комбинированным методом в 1957 г. Издание 1959 г. Генеральный штаб вооруженных сил Союза ССР. Ларо Nr.: N-34-71-A-б.

⁸ Vokietijos karinių oro pajėgų skrydžių aerofotonuotraukos. 1944 m. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 1800, ap. GX 19022 SK, b. 027, 029, 030.

⁹ *Reljefo skaitmeninis modelis*. Prieiga internete: https://mapy.geoportal.gov.pl/imap/Imgp_2.html?gmap=gp0.

¹⁰ *Новая топографическая карта Западной России*. М 1:84 000. Карта составлена по съемке 1889, 1890 г. Печатано в 1913 г. Ларо Nr.: XIV-14.

¹¹ Seinų apskrities žemės savininkų sąrašai. 1926 m. LCVA, f. 637, ap. 1, b. 1.

¹² Pasienio policijos Seinų – Marijampolės baro III rajono gyventojų sąrašai. 1933 m. LCVA, f. 1103, ap. 2, b. 507.

jų surašymo duomenys¹³. Lenkijos pusėje gyvenusių žmonių pavardės nustatytos pagal liudininkų pasakojimus¹⁴.

Aptariamas rajonas. Giluišgirės anketoje minimi geografiniai objektai yra išsidėstę girios ir gretimo Giluišių kaimo teritorijoje. Giluišgirė, kaip ir Šaltėngiris, Smalėngiris bei Trakelis, yra Sūduvos didžiųjų praeities girių liekana. Gira visą laiką buvo neatsiejamai susijusi su to paties pavadinimo Giluišių kaimu. Seniau per ją į Punkską traukdavo šiaurinės parapijos dalies gyventojai. Iš Sangrūdės palivaruko, Rūdninkų, Zovodos, Mergutrakio, Vaiponiškės ir kitų kaimų kelias link Punksko driekėsi pro Giluišio ežerėlį ir Barsukalnį. Nuo Naujųjų Alksnėnų kaimo pusės pro Makauskos sodybą driekėsi kitas kelias. Dar prieš šimtą metų kelių kryžkelėje išsidėstę Giluišiai buvo gyvas, judrus kaimas¹⁵.

XX a. 3-iojo dešimtmečio pradžioje Giluišių kaimo, kaip ir kitų gretimų kaimų, žemė buvo padalyta tarp dviejų valstybių. Demarkacijos (vėliau administracinė) linija istoriškai susiformavusią bendruomenę padalijo į dvi dalis. Šiaurinė Punksko valsčiaus ir parapijos dalis liko Lietuvoje. Lietuvai atiteko ir didesnė Giluišių kaimo dalis. Mažesnė, Giluišgirės pašonėje esanti dalis pasiliko už demarkacijos linijos. Nutrauktus socialinius ir ekonominius santykius bent iš dalies palaikė stiprūs giminystės ryšiai tarp abiejose sienos pusėse gyvenusių žmonių.

Kaip rodo topografiniai žemėlapiai, nuo XVIII a. pabaigos miško kontūrai ir kelių tinklas praktiškai nepakito, išnyko tik sodybos¹⁶. 2024 m. Lenkijos pusėje esančioje Giluišių kaimo dalyje žmonės gyveno tik Vilkelio ir Zakarausko buvusių sodybų vietoje. Lietuvos pusėje gyventojų jau nebėra. Pagrindinė pasienio kaimų Lietuvoje sunykimo priežastis buvo po Antrojo pasaulinio karo sovietų sudaryta draudžiamoji pasienio zona, iš kurios 1946 m. buvo iškelti visi gyventojai, o sodybos sunaikintos. Aptariama vietovė parodyta kartoschemoje (2 priedas).

¹³ Visuotinis Lietuvos Generalinės srities gyventojų surašymas. Lazdijų apskrities Sangrūdės valsčiaus surašymo lapai. 1942 m. *LCVA*, f. R-743, ap. 2, b. 3223.

¹⁴ Giluišiuose dalį gyvenimo praleidusių Jono Pajaujo iš Sangrūdės (2015 m.) ir Genės Staskevičiūtės-Kolienės iš Punksko (2023 m.) prisiminimai.

¹⁵ Giluišių kaime, ties Sinsko sodyba, buvo kelių kryžkelė, ten stovėjo smuklė. Iki skirstymosi į vienkiemius tokiose vietose paprastai būdavo senojo valakinio kaimo aikštė su kryžiumi. Ten vykdavo susirinkimai, švęstos šventės. XIX a. kaimo planuose galima įžvelgti aikštės kontūrus, juose pažymėta ir smuklė.

¹⁶ *Krieges Karte der Provinz New Ost Preussen*. M 1:33 000. 1795–1800. *Vilniaus universiteto biblioteka*, Darg. 117, Sect. XXIII.

Giluišgirė. J. Gibo nuotr.

Giluišgirės ir Giluišių kaimo vardai kilę iš kaime telkšančio *Giluišio* ežero vardo¹⁷. Kadangi ežeras buvo ūkininko Austrotos žemės sklypo ribose, vietos gyventojai jį dar vadino Austroto ežeru. Giluišio, Gilūšio, Gilučio ir panašių hidronimų dzūkiškoje Užnemunėje yra nemažai¹⁸.

Tyrimo objektas. Giluišgirės *Žemės vardu* anketa vardyno fonduose saugoma drauge su kitomis girininkijoms priskirtomis anketomis¹⁹. 1937 m. rugsėjo mėnesį ją užpildė iš Giluišių kaimo kilęs Kėdainių apskrities Padotnuvio pradžios mokyklos mokytojas Jonas Ringaitis. Ringaičių sodyba stovėjo Giluišgirės pakraštyje, prie pat administracinės linijos. Galima spėti, kad Jonui Ringaičiui, kaip pradžios mokyklos mokytojui, tokias anketas teko pildyti Kėdainių apskrityje. Tai, matyt, jį paskatino surinkti ir savo tėviškės toponimus. Liudininkų prisiminimais, Jonas Ringaitis mokytojavo Giluišių moky-

¹⁷ Lietuvos vietovardžių geoinformacinė duomenų bazė.

¹⁸ *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*. 1963. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, p. 48.

¹⁹ Giluišgirės *Žemės vardu* anketa. 1937 m. *LKI vardyno fondai*.

kloje²⁰, vėliau persikėlė gyventi į Lietuvą. Joną Ringaitį, kaip iš Punsko krašto kilusį mokytoją, savo leidinyje mini ir B. Kviklys²¹.

Anketos pirmojo lapo kampe yra įrašas „Okupuota Lietuva“. Tokie įrašai buvo įprasti tarpukario Lietuvos įvairaus pobūdžio valdininkų raštuose, kuriuose kalbama apie Suvalkų kraštą. Anketoje pažymėta, kad duomenų pateikėjai buvo Petronė Ringaitytė ir Juozas Ringaitis (15–25 m. amžiaus grupė) – greičiausiai surašinėtojo giminaičiai, taip pat Giluišių kaimo ūkininkas Tomas Zdanys (60–80 m. amžiaus grupė). Pastarasis gyveno Lietuvos pusėje, 300 m už administracinės linijos. Surašinėtojas pažymi, kad anketa pildyta remiantis ir savo paties atsiminimais. Iš to galima spręsti, kad Jonas Ringaitis buvo sąmoningas pilietis, supratęs šio darbo svarbą, savo iniciatyva surašęs ir ateities kartoms išsaugojęs tėviškės žemėvardžius.

Tyrimo metu, be Giluišgirės anketos, peržiūrėtos 33 Seinų apskrities Punsko (Sangrūdės) valsčiaus anketos²². Šiame valsčiuje vietovardžius užrašinėjo aštuonių pradžios mokyklų mokytojai, kurie užfiksavo daugiau kaip 500 įvairių objektų vardų. Giluišių ir gretimuose kaimuose anketas pildė Žagariškės pradžios mokyklos mokytojas Justas Aržuolaitis.

Lietuvos *Žemės vardų* anketose pateikiami tokie duomenys: vardas, dalykas (vardą turintis objektas), žemės paviršiaus rūšis ir dydis (atributai), lokalizacija. Be to, nurodoma ir papildoma informacija – archeologinės, istorijos, tautosakos žinios, vardų kilmės aiškinimas. Į anketą reikėjo įtraukti kiekvieną gyvenamosios vietovės „dalyką“. Susipažinus su LKI vardyno fonduose esančiomis anketomis, galima pastebėti, kad jose pateikiama informacija yra nelygiavertė. Šios užduoties išpildymas priklausė nuo konkretaus surašinėtojo pareigūnų ir kruopštumo. Todėl vienos anketos yra išsamios su dešimtimis dalykų, kitos – su vos keliais vietovardžiais be jokių paaiškinimų.

Anketoje daugiausia užrašyta pievų vardų – 11, po 6 pateikta kalnų ir raistų, 4 – balų vardai. Šie žemėvardžių tipai iš tiesų dažniausiai sutinkami miškinguose plotuose. O kaimiškajam agrariniam krašto-

²⁰ Iš Gražinos Markevičiūtės-Markauskienės asmeninio archyvo, pagal tėvo Vitaliaus Markevičiaus, kuris gerai pažinojo Joną Ringaitį, pasakojimus. Ūkininko knygnešio Vinco Markevičiaus įsteigta Giluišių pradžios (*pradedamoji*) mokykla veikė 1912–1922 m. Mokykla stovėjo šalia demarkacijos linijos lenkų kontroliuojamoje teritorijoje ir buvo uždaryta. Pagal Vitaliui Markevičiui adresuotoje fonotuotrukoje esantį įrašą galima manyti, kad Jonas Ringaitis 1926 m. mokytojavo ir netoli Giluišių esančioje Žagariškės pradžios mokykloje.

²¹ *Mūsų Lietuva*. 1991. Sud. B. Kviklys, antrasis leidimas, III tomas. Vilnius: Mintis, p. 474.

²² Punsko valsčiaus Žemės vardų anketos. 1935 m. *LKI vardyno fondai*.

Iš Giluišių kaimo kilę mokytojai Jonas Ringaitis (kairėje) ir Vitalius Markevičius (knygnešio Vinco Markevičiaus sūnus) apie 1931 m. Kaune. Iš Gražinos Markevičiūtės-Markauskienės asmeninio archyvo

vaizdžiai būdingų dirvų, kelių ir laukų vardų anketoje nėra. Ne visi objektai patenka į miško plotą, dalis jų yra pamiškėje, daugiausia nuo Giluišių kaimo pusės. Pietiniame miško masyve, šalia buvusio Svenčiškių kaimo užrašyti tik keli žemėvardžiai. Be abejo, tiek Jonas Ringaitis, tiek informacijos pateikėjai geriau pažinojo šiaurinę Giluišgirės, šalia kurios gyveno, dalį.

Surašinėtojas pateikia ir papildomų istorinių bei etnografinių žinių. Caro laikais girią dar vadino Vaičiuliškės mišku (netoli yra Vaičiuliškės kaimas), tačiau labiau paplitęs buvo Giluišgirės vardas. Reikia paminėti, kad Lietuvos pusėje esančių kaimų žmonės šį terminą vartojo visą laiką, sakoma: „*Punskas yra už Giluišgirės*“²³.

Anketoje rašoma, kad giria užima apie 500 margų plotą. Ją tiek caro laikais, tiek tarpukariu saugojo vienas eigulys. Eglės, siekiant jas apsaugoti nuo kenkėjų, buvo aptepamos *šmeru* (derva). Miško kirtavietės žmonės seniau vadino *canciais*. O už *Klevakalnio* esančiose *Brokelių balukėse* yra randama anglių liekanų. Surašinėtojo manymu, seniau čia buvo vykdomi kažkokie miško verslai. Jonas Ringaitis pastebi, kad dauguma gyventojų, ypač vyresnio amžiaus, vietovardžius taria dzūkiška tarpe, pvz.: *Brokelių balukės, Lazdzyniabalė*,

²³ Iš autoriaus surinktų žmonių pasakojimų.

Kacinėlio kalnas, Žaunieraiscis. Surašinėtojas taip pat bando aiškinti vardų kilmę. Jo manymu, vardai yra sudurtiniai, o jų kilmė susijusi su augalų ir gyvulių pavadinimais. Anketoje: „Dubiaravis – įdubęs ravelis, Ilgakalnis – ilgas kalnelis“. Apie Barsukalną rašoma, kad tai „Aukščiausias miško kalnelis, kuriame yra barsukų ir lapių olų“²⁴.

Anketoje užrašytų objektų vietos nustatymas

Duomenų bazę sudaro lingvistinė ir geografinė dalys. Lingvistinėje dalyje vietovardžiai išanalizuoti kalbiniu požiūriu (kilmės ir darybos aspektu), geografinėje – aprašyti tais vardais vadinamų geografinių objektų tipai ir atributai. Visi objektai vaizduojami duomenų bazės žemėlapyje gyvenamosios vietovės ribose. Ir nors *Žemės vardų* anketose yra grafa, kurioje buvo nurodoma kiekvieno objekto lokalizacija, jų vietą apibūdina vien įrašai „apytikslis“ ir „gyvenvietės ribose“²⁵. Tai duomenų bazės trūkumas. Objektų vieta yra svarbi tiek mokslininkams, tiek besidomintiems krašto praeitimi. Ji padeda rekonstruoti ne tik kalbos, bet ir istorijos bruožus tiriamame regione. Lokalizacijos aprašymai į duomenų bazę nebuvo įkelti, todėl pilnas anketos turinys pateiktas I priede.

Dėl užduoties sudėtingumo užrašytų objektų vietas nustatyti nelengva, o didele dalimi atvejų visiškai neįmanoma. Šis darbas reikalauja specialių žinių ir didelių laiko sąnaudų. Kai kuriais atvejais situacijos įvertinimui tenka vykti į tiriamą vietovę. Suinteresuotam tyrėjui nelengva ir todėl, kad lokalizacijos aprašymus gali rasti tik LKI archyve esančiose anketose. Tyrimo metu bandoma iš dalies užpildyti šią spragą, rekonstruojant Giluišgirės anketoje minimų objektų vietas.

Svarbiausias, šio darbo rezultatus lemiantis faktorius – anketose pateiktų objektų lokalizacijos aprašymas. Anketas pildė daugybė asmenų, vien Punsco valsčiuje jų buvo aštuoni. Todėl anketų duomenys nėra lygiaverčiai. Pavyzdžiui, nėra galimybės nustatyti objektų vietą Senosios ir Naujosios Radiškės bei Cyrailės kaimuose, nes surašinėtojas anketose ją nurodė apsiribodamas keliais žodžiais „kaimo ribose“²⁶. Buvo surašinėtojų, kurie šį darbą atliko gana formaliai, todėl jo rezultatai beverčiai. Navininkų ir Rūdninkų kaimų atveju nurodomas nieko nereiškiantis, apytikslis atstumas nuo Sangrūdės bažnyt-

²⁴ Giluišgirės Žemės vardų anketa.

²⁵ Lietuvos vietovardžių geoinformacinė duomenų bazė.

²⁶ Punsco valsčiaus Žemės vardų anketos.

kaimio²⁷. Panašių bereikšmių įrašų anketose nemažai. Kai kuriais atvejais informacijos pateikėjai jau nežinojo objektų buvimo vietos, tačiau jų pavadinimai į anketas buvo įtraukiami. Minėtais atvejais nustatyti objektų vietas nėra galimybės. Dalis surašinėtojų nurodo, kurių ūkininkų žemės sklype, netgi kurioje jo vietoje yra atitinkamas objektas. Tai gera nuoroda, tik tokiu atveju reikia turėti kaimo planą su sklypų išdėstymu, o tai jau susiję su kitais papildomais tyrimais.

Kadangi kiekvienas surašinėtojas dirbo pagal savo išprusimą ir sąžinę, bendra rekonstruotų objektų sklaida erdvėje labai kontrastinga. Vienose gyvenamosiose vietovėse galima lokalizuoti santykinai didelį objektų skaičių, tuo tarpu gretimame kaime nei vieno. Jono Ringaičio darbą šiuo požiūriu galima vertinti vidutiniškai. Iš trisdešimties užrašytų pavyko atkurti devyniolikos objektų vietas. Visi jie pažymėti 2 priede esančioje kartoschemoje.

Dažniausiai tai didesni geografiniai objektai, kuriuos galima išskirti stambaus mastelio topografiniuose ir ortofoto žemėlapiuose bei reljefo skaitmeniniuose modeliuose. Pastarieji ypač pasitarnauja nustatant kalnų, raistų ir didelių balų vietas. Gana nesunkiai lokalizuojami hidrografiniai objektai – upeliai ir dideli grioviai (ravai). Pavyzdžiui, nesunku buvo nustatyti *Rusiakalnio* vietą. Anketoje rašoma, kad šis pailgos formos kalnas „Išsina iki miško pakraščio iš šiaurės, netoli Čepono ir Laidakaičio ūkių“. Kalnas gerai matomas žemėlapiuose ir skaitmeniniuose modeliuose, be to, užduoties sprendimą lengvino tai, kad yra žinoma minėtų ūkininkų sodybų vieta (2 priedas).

Sunkiau lokalizuoti *agronimais* vadinamus objektus. Tai įvairių žemės ūkio naudmenų plotai: pievos, arimai, laukai. Minėti žemėlapiai ir modeliai šiuo atveju jau mažai ką gali padėti, nes šių tipų objektai sutinkami įvairiose žemės paviršiaus formose. Laikui bėgant naudmenų struktūra keičiasi – pieva gali būti paverčiama dirbamu lauku ir atvirkščiai. Tuo tarpu hidrologiniams objektams bei stambioms reljefo formoms ši transformacija nebūdinga. Pievų lokalizavimą apsunkina ir tai, kad dauguma jų yra nedidelės, yra tokių, kurių plotas skaičiuojamas arais. Dėl šių priežasčių niekada nesužinosime, kurioje vietoje buvo didesnė dalis užrašytų pievų. Dirbamų laukų ir pievų paiešką palengvina tik 1944 m. vokiečių skrydžių aerofotonuotraukos. Būtent jos padėjo tiksliai nustatyti *Čeponbalės* pievos vietą. Anketoje rašoma, kad ši 1,5 ha ploto pieva yra „Iš šiaurės pusės miško, netoli

²⁷ Ten pat.

Priėmimo numeris ir data

Zemės lapo Nr. _____

Lietuvos žemės vardynas
renkamas Švietimo Ministerijos

Šis medžiaga skaitoma, išrašoma ir toliau naudojama tik šioje vietoje.
Valstybės Archyvo Kabinetas – Lietuvos žemės vardynas, Kaunas, Vytauto Didžiojo Miesto.

Žemės vardai

Giluišgirė, Kaimas, dvaras, stambusis, miškas, buvęs, dabartinis, apskritys.
Priešais vardais (išrašyti vardais) (priešais vardais) (priešais vardais)

Priešais vardais vadinamas Seimas apskritys

Sumažinti spausdinti ir rankraščiais šaltiniai bei jų sutrumpinimai

Surašyti:

Pavardė, vardas: *Bangaletis Jonas* vardinis *moniškas*
Gimimo vieta: *Prienės* vadinamas *Seimas* apskritys *Giluišgirė*
Adresas: *Želvauskis k. v. kaimas prie Pabūduvės pr. m. l.*

Zemės vardynas 1937 m. 1937.11.11

Giluišgirės *Žemės vardų* anketos pirmas lapas.
1937 m. rugsėjo mėn.
LKI archyvas

kampo, prie Čepono ūkio“. Aerofotonuotraukoje dirbamų laukų fone gerai matosi pievos kontūrai. Miške esančios *Barsukabalės* vietos nustatymui kompleksiskai naudoti reljefo modelis ir ortofoto žemėlapiai (2 priedas). Pastaruosiuose galima išskirti miškų masyvuose esančias balotas vietas ir pievas.

Anketoje yra užrašyta 30 įvairių geografinių objektų vardų. Visi jie, išskyrus Barsukalnį, jau nuėję užmarštin. Vyresnio amžiaus gyventojai jų jau nežino arba prisimena tik nuotrupas, pavyzdžiui, atmemama, kad *Kacinėlio kalnas* „lyg tai kažkur yra buvęs“²⁸. Visas anketos turinys perkeltas į lentelę (1 priedas). Joje vietovardžiai pateikti sunorminta forma, paimta iš duomenų bazės. Anketoje kai kurie vardai įrašyti pietų aukštaičių (dzūkų) tarpe, tokiu atveju skliaustuose nurodoma ir ši tarminė forma. Kirčio ženklai paimti iš duomenų bazės. Ne visiems vietovardžiams jie nurodyti, tokiu atveju kirčio ženklai nepažymėti ir lentelėje. Nurodant objekto atributus ir lokalizacijos vietą anketos kalba netaisyta.

Naudojantis GIS programine įranga šaltinių duomenys perkelti į erdvinį vaizdą ir nubraižyta Giluišgirės bei Giluišių kaimo kartoschema, padedanti geriau suvokti tyrime nagrinėjamus klausimus

²⁸ Genės Staskevičiūtės-Kolienės iš Punsko prisiminimai.

(2 priedas). Kadangi dauguma objektų yra šiaurinėje Giluišgirės dalyje, pietinis girios masyvas kartoschemoje nerodomas.

Kartoschemoje pažymėti Giluišgirės anketoje minimi geografiniai objektai, kurių vietą pavyko atkurti. Be to, Lietuvos pusėje esančioje Giluišių kaimo dalyje pažymėti kituose šaltiniuose įvardyti objektai: *Šiliniškiškė*²⁹, *Žvyrkalnis*³⁰, *Baryso kalnas (Borysowa góra)*³¹ ir *Gojalkalnis, Piesčiakalnis* bei *Rotakalnis*³². Kad aptariamą vietovę galėtume apžvelgti istoriniame kontekste, kartoschemoje pažymėti ir kiti ne mažiau svarbūs objektai – kelių tinklas ir buvusios sodybos su jose gyvenusių žmonių pavardėmis. Kai kuriose sodybose gyventojų pavardės keitėsi. Tokiu atveju apatinėje eilutėje įrašyta pavardė nurodo seniau gyvenusį žmogų, viršutinėje – vėliau.

Apibendrinimas

Vienintelę lietuvių etninėms žemėms Lenkijoje skirtą Giluišgirės *Žemės vardų* anketą užpildė iš Giluišių kaimo kilęs mokytojas Jonas Ringaitis. Tokiu būdu ateities kartoms pavyko išsaugoti jau pamirštus, autentiškus Giluišgirės ir Giluišių kaimo žemėvardžius.

Didelės dalies Lietuvos *Žemės vardų* anketose minimų geografinių objektų vietos nėra žinomos. Tyrimo rezultatai parodė, kad vietų atsekimą didžiąja dalimi lemia anketose pateikti lokalizacijos aprašymai. Geriausių rezultatų pasiekama atkuriant stambesnių objektų vietas. Tai kalnai, raistai ir didelės balos. Nesunkiai lokalizuojami hidrografiniai objektai – upeliai ir dideli grioviai. Sunkiausia nustatyti agronimais vadinamų objektų, ypač mažų pievų, vietas.

Vertingiausias kartografinis šaltinis rekonstruojant anketose užrašytų pasienio teritorijoje esančių objektų vietas yra Antrojo pasaulinio karo metų Vokietijos karinių oro pajėgų skrydžių aerofotonuotruokos. Pasiekti gerų rezultatų galima tik naudojant šiuolaikinius kartografinės medžiagos palyginamosios analizės metodus – GIS kompiuterines programas ir reljefo skaitmeninius modelius.

²⁹ Markauskienė, G. 2005. *Prisiminimų dovanos*. Kaunas, p. 80.

³⁰ *Kapsuko rajono Sangrūdos kolūkio fotoplanas*. M 1:10 000. 1983 m. Respublikinis žemėtvarkos projektavimo institutas.

³¹ Giluišių kaimo planas. 1854 m. Augustavo gubernijos žemės planų kolekcija. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 1604, ap. 1, b. 3099.

³² Punsko valsčiaus *Žemės vardų* anketos.

Šaltiniai ir literatūra

1. Bilkis, L., Kačainaitė-Vrubliauskienė, D. 2018. „Lietuvos vietovardžių geoinformacinėje duomenų bazėje – jau ir vakarinių pietų aukštaičių (Užnemunės dzūkų) kalbinio regiono toponimai“, in: *Voruta*, 2018-12 19. Prieiga internete: <https://www.voruta.lt/lietuvos-vietovardziu-geoinformacineje-duomenu-bazeje-jau-ir-vakariniu-pietu-aukstaiciu-uznemunes-dzuku-kalbinio-regiono-toponimai/>.
2. Giluišgirės Žemės vardų anketa. 1937 m. *LKI vardyno fondai*.
3. Giluišių kaimo planas. 1854 m. Augustavo gubernijos žemės planų kolekcija. *LVIA*, f. 1604, ap. 1, b. 3099.
4. *Kapsuko rajono Sangrūdės kolūkio fotoplanas*. M 1:10 000. 1983 m. Respublikinis žemėtvarkos projektavimo institutas.
5. Kriegeres Karte der Provinz New Ost Preussen. M 1:33 000. 1795–1800. *Vilniaus universiteto biblioteka*, Darg. 117, Sect. XXIII.
6. *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*. 1963. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, p. 48.
7. *Lietuvos vietovardžių geoinformacinė duomenų bazė*. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/lietuvos-vietovardziu-geoinformacine-duomenu-baze/>.
8. Lietuvos žemės vardyno anketos. *LKI vardyno fondai*.
9. Markauskienė, G. *Dokumentai iš asmeninio archyvo*.
10. Markauskienė, G. 2005. *Prisiminimų dovanos*. Kaunas, p. 80.
11. *Mūsų Lietuva*. 1991. Sud. B. Kviklys, antrasis leidimas, III tomas. Vilnius: Mintis, p. 474.
12. Pasienio policijos Seinų – Marijampolės baro III rajono gyventojų sąrašai. 1933 m. *LCVA*, f. 1103, ap. 2, b. 507.
13. Punsco valsčiaus Žemės vardų anketos. 1935 m. *LKI vardyno fondai*.
14. *Reljefo skaitmeninis modelis*. Prieiga internete: https://mapy.geoportal.gov.pl/imap/Imgp_2.html?gpmmap=gp0.
15. Seinų apskrities žemės savininkų sąrašai. 1926 m. *LCVA*, f. 637, ap. 1, b. 1.
16. Tamulaitienė, D. 2013. „Lietuvos vietovardžių geoinformacinė duomenų bazė“, in: *Baltistica*, t. 48, Nr. 1, p. 152–153.
17. Visuotinis Lietuvos Generalinės srities gyventojų surašymas. Lazdijų apskrities Sangrūdės valsčiaus surašymo lapai. 1942 m. *LCVA*, f. R-743, ap. 2, b. 3223.
18. Vokietijos karinių oro pajėgų skrydžių aerofotonuotraukos. 1944 m. *LCVA*, f. 1800, ap. GX 19022 SK, b. 027, 029, 030.
19. *Новая топографическая карта Западной России*. M 1:84 000. Карта составлена по съемке 1889, 1890 г. Печатано в 1913 г. Ларо Nr.: XIV-14.
20. *Топографическая карта*. M 1:25 000. Карта составлена по рекогносцировке 1947 г., исправленной по фотоснимкам залета 1946 г. Издание 1948 г. Генеральный штаб вооруженных сил Союза ССР. Ларо Nr.: N-34-71-A-6.
21. *Топографическая карта*. M 1:25 000. Карта составлена по рекогносцировке 1955 г. и съемке выполненной комбинированным методом в 1957 г. Издание 1959 г. Генеральный штаб вооруженных сил Союза ССР. Ларо Nr.: N-34-71-A-6.

Straipsnis recenzuotas

1 priedas. Giluišgirės Žemės vardų anketos turinys

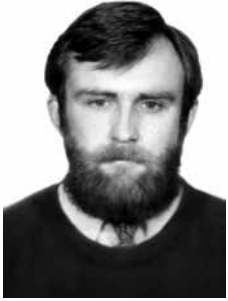
Eil. Nr.	Vietovardis	Objekto pavadinimas	Atributai	Lokalizacija
1	Asiuklinukė	pieva		Iš rytų miško pusės, prie Alksnėnų kaimo, pakrašty miško
2	Asiuklinė	pieva	šlapia	Už Asiuklinukės į pietus
3	Barsukabalė*	raistas	0,5 ha	Prie kelio, vedančio į Punsko miestelį, arčiau pietų miško pakraščio
4	Barsūkalnis*	kalnas	3 ha	Prieš Barsukabalę, aukščiausias miško kalnelis
5	Brokėlių balaitės (Brokėlių balukės)	bala	0,25 ha samanotos	Už Klevakalnio
6	Bruzginiabalė	bala	nedidelė	Šiaurės vakarų kampe miško
7	Čėponbalė*	pieva	1,5 ha	Iš šiaurės pusės miško, netoli kampo, prie Čėpono ūkio
8	Dubiaravis*	upelis	nedidelio ravo išvaizdus	Miško pakraščiu nuo Giluišių kaimo, vasarą išdžiūsta
9	Eglynialukė* (Aglynialukė)	duburyš		Pavasari per jį teka Dubiaravis, vasaros metu išdžiūsta
10	Ilgabalė*	raistas	1 ha	Prie Klevakalnio iš šiaurės pusės
11	Ilgakalnis*	kalnas		Prie Ilgabalės
12	Katinėlio kálnas* (Kacinėlio kalnas)	kalnas		Šiaurės miško pakraštyje, prie kelio, vedančio į Punską
13	Klevakalnis*	kalnas		Prie Barsukalnio iš vakarų pusės
14	Krañkliabalė*	pieva	0,5 ha šlapia	Už Katinėlio kalno, prie Krankliakalnio
15	Krañkliakalnis*	kalnas		Prie Dubiaravio ir Katinėlio kalno

Eil. Nr.	Vietovardis	Objekto pavadinimas	Atributai	Lokalizacija
16	Lapūkinė*	pieva	šlapia	Ilgakalnio pietrytinėje dalyje
17	Lazdyniabalė* (Lazdzyniabalė)	bala		Už Barsukalnio, netoli pietų miško pakraščio, dešinėje kelio pusėje, vedančio į Punkską
18	Lieptabalė*	pieva	0,6 ha drėgnoka	Miško pakraštyje iš šiaurės pusės, prie kelio į Punkską
19	Lieptapievė*	pieva	0,6 ha mažiau drėgna	Tąsa Lieptabalės, kuri randasi jau pamiškėje
20	Makaučiškė*	raistas	keli ha	Trumpališkių kaimo pakraštyje, miško vakarų pusėje, į plotą patenka ir pievos
21	Nendrinė	pieva		Miško pietvakarių kampe, prie Svenciškių kaimo
22	Rudabalė	raistas		Už Klevakalnio, vidury miško
23	Rusiabalė*	pieva	šlapia	Netoli miško pakraščio iš šiaurės pusės
24	Rusiakalnis*	kalnas	pailgas	Išeina iki miško pakraščio iš šiaurės, netoli Čepono ir Laidakaičio ūkių
25	Smilginė			Barsukalnio ir Klevakalnio vakarų pusėje
26	Šarkiabalė	bala	samanota	
27	Šimponbalė	pieva		Miško pietvakarių kampe, prie Svenciškių kaimo
28	Variabalė	pieva	keli arai drėgna	Prie kelio į Punkską, apie 400 m nuo miško pakraščio
29	Vilkabalė*	raistas	0,6 ha alksnių	Tąsa Lieptabalės pasagos pavidalu, vidurio įsikišimas vadinamas <i>Sala</i> . Baigiasi miško pakraščiu ir sudaro ūkininkų pievų tąsą
30	Žaunieraitis (Žaunieraisis)	raistas		Tarp Makaučiškės ir Nendrinės

* Šiais vardais vadinamų geografinių objektų buvimo vieta nustatyta ir jie pažymėti 2 priede esančioje kartoschemoje

2 priedas. Aptariamo rajono kartoschema

Juozas Gibas

1 – valstybės siena; 2 – kaimų ribos; 3 – keliai; 4 – 1944 m. buvę sodybos;
5 – miškai ir medžiais apaugę plotai; 6 – pievos; 7 – raistai, balos; 8 – kalnai

JUOZAS GIBAS (g. 1955 m. Sibire tremtinių iš Sangrūdės valsčiaus šeimoje) – geografas. 1983 m. baigė Vilniaus universiteto Gamtos fakultetą. Interesų sritis – istorinė geografija, Pietų Užnemunė XIX–XX a.

ISTORIJOS VINGIUOSE

BENJAMINAS KALUŠKEVIČIUS

BŪDVIEČIO ISTORIJOS ĮVYKIŲ CHRONOLOGIJA 1589–2020

Būdvietis – buvęs dvaras, dabar kaimas, įsikūręs buvusiose jotvingių žemėse: 4 km į šiaurę nuo dabartinės sienos su Lenkija, 16 km į šiaurės vakarus nuo Lazdijų.

Būdviečio vardas reiškia būdos vietą, kuri galėjo atsirasti miško kirtėjams ruošiant miško medžiagą valstybės reikmėms ir pardavimui. XX–XXI a. išleistuose informaciniuose leidiniuose (enciklopedijose, žinyuose ir pan.) užrašyta, kad Būdviečio vardas pirmą kartą paminėtas 1744 m. Vilniaus vyskupijos sąrašuose, t. y. prieš 280 metų. Tyrinėjant istorinius šaltinius, pavyko surasti Lietuvos metrikoje užrašytą Būdviečio vardą 1589 m. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Vazos pasirašytame žemės paskyrimo dokumente – t. y. prieš 435 metus.

Mūsų sudarytoje „Būdviečio istorijos įvykių chronologijoje 1589–2020“ pateikiami duomenys surasti Lietuvos archyvuose ir bibliotekų rankraštyuose, istoriniuose veikaluose, periodikoje, kraštotyrininkų užrašytuose atsiminimuose ir t. t. Manytume, kad pateikiami įvykiai dar nėra pilni. Toliau tyrinėjant gali būti surasta nauja faktografinė medžiaga, patikslinanti šiuo metu žinomas datas ir įvykius. Trūksta medžiagos XVIII–XIX a. istorijai.

Tikimės, kad „Būdviečio istorijos įvykių chronologija 1589–2020“ pasitarnaus kraštotyrininkams, informacinių tarnybų darbuotojams ruošiant medžiagą keliautojams, turistams ir visiems žmonėms, neabejingiems savojo krašto istorijai.

1589-01-14 – pirmas Būdviečio vardo paminėjimas istoriniuose šaltiniuose

Žygimantas Vaza, Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis, Trakų paviete (apskirtyje), Merkinės girininkijoje, karališkos

grios Būdviečio (Будовичах) kelmynėje – prakirtimyje, Gardino žemiečiui Jonui Grigoriaus Sviackui (Ивану Григорьевичу Свяцкому) paskyrė naudotis iki gyvos galvos 11 valakų (apie 230 ha) su margais ir kitais priedais.

J. Sviackus (Sveckus) įkūrė Būdviečio dvarelį.

Lietuvos Metrika. Kn. 73, p. 562, 563a, LVIA; Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102, b. 158, p. 287; b. 1589, p. 14. (Žygimanto Vazos pasirašytas dokumentas apie žemės perdavimą laikinam naudojimui).

1597 m. Žygimantas Vaza, Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis, suteikdamas Magdeburgo teisę Lazdijų miestui, iš miesto prievolių išskyrė Jono Sviacko (Svecko) sklypą ir du valakus. Kaip senovėje, taip ir dabar dvaras paliekamas Merkinės seniūno teismui, valdžiai ir tvarkymui.

Žygimanto Vazos privilegijos aktas Lazdijų miestui, surašytas 1597 m., saugomas Alytaus kraštotyros muziejuje.

1605-09-06 J. Sviackus (Sveckus) gavo karaliaus leidimą perduoti valdyti dvarelį savo žentui, dukters Sofijos vyrui, Tomui Broškauskui [Brodkauskui?].

Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 358 (kun. Jono Reitelaičio fondas).

1682 m. Rudaminos parapijos metrikuose pirmą kartą įrašytas Būdviečio kaimas. Būdviečio dvarui dar priklausė Rudkos [dabar – Rūdelės] ir Gurciškės kaimai.

Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 357 (kun. Jono Reitelaičio fondas).

1710 m. Lazdijų seniūniją nusiaubė maras. Išmirė apie trys ketvirtadaliai gyventojų.

Pupienis, A. 1994. Po Dzūkijos dangumi. Lazdijų kraštas ir žmonės. Vilnius, p. 47.

1717 m. nustatytas metinis mokestis į Didžiojo Lietuvos kunigaikščio išdą – 170 zlotų. Juos turėjo mokėti du Būdviečio dvare gyvenę žydai [smuklininkai?].

Volumina Legum. Przedruk zbioru praw. T. 6. – Petersburg, 1860, p. 194 (194); 25. Būdvietis (tarp Punsko ir Rudaminos). Tautos praeitis. Istorijos ir gretimųjų sričių neperiodinis žurnalas. T. 1. Kn. 3. – Čikaga, 1961, p. 429.

1737 m. Rudaminos parapijos bažnyčios metrikų knygoje įrašyta: „Iš Būdviečio dvaro palaidotas Mikas Žilinskas“.

Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 358 (kun. Jono Reitelaičio fondas).

1738-06-23 patvirtintas Būdviečio valdos, esančios Trakų vaivadijoje, inventorinis aktas. Surašyti valdoje esantys dvaro pasėlių plotai, taip pat valdoje esantys kaimai ir juose valstybinės žemės turintys valstiečiai.

Patvirtinti mokesčiai, mokami į valstybės išdą. Būdviečio valdoje užregistruota 28 valakai žemės (apie 588 ha). Iš jų: dvaro pasėlių sklypai sudaro 6 valakus; Gurciškės arba Bujanovščiznos k., Strumbagalvės k., Rudkos kaimų 12 valstiečių turi 6 pasėlių valakus – po ½ valako kiekvienas.

Gurciškės k.: Kazimieras Lelis, Baltramiejus Gibas, Stanislovas Bogdanovičius; Strumbagalvės k.: Jonas Vovanas, Motiejus Černiauskas, Petras Bervinis; Rudkos k.: Jonas Muckus, Tomas Muckus, Martynas Rudzis, Simonas Rusakas, Jurgis Kalvys. Čiņšo mokestis 54 zlotai (auksinai), Hibernos mokestis (t. y. mokestis kariuomenei išlaikyti) iš viso 45 zlotai.

Kvartos mokestis [galbūt sklypo savininkas] po 1 zlotą 14 grašių. Patvirtinta pavaldinių darbo prievolė valdai – 3 dienos savaitėje. Būdviečio valdoje 1738 m. pasėta: rugių – 20 osminių (aštuntinių); miežių – 6 osminiai; aviųžų pasėta 10 osminių; žirnių – 2 osminiai.

Jokių girių, ežerų, malūnų nėra. Iš [dvaro] pievų prišienaujama 30 vežimų.

Inventorinį aktą pasirašė Gardino Seime patvirtintas mokesčių administratorius Leonas Rozumovičius.

LDK valstybinių dvarų inventoriai. Būdviečio valdos inventorius, LVIA, SA-3774, p. 346–348.

1744 m. Vilniaus vyskupijos sąrašuose minimas Būdvietis, priklausantis Simno dekanatui, Rudaminos parapijai.

Synodus Dioecisana Vilmensis ab Jllufriffimo, Excellentiffimo ab Reverendiffimo Domino D. Michale Joanne Zienkowicz... – Wilnae, 1774, p. 90; Kviklys, B. Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai. T. 3. Bostonas, p. 490.

1753 m. Rudaminos bažnyčioje užregistruota Būdviečio dvaro valstiečių santuoka.

Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 642 (kun. Jono Reitelaičio fondas).

1767 m. Rudaminos bažnyčioje užregistruota Būdviečio dvaro kilmingo tarnautojo santuoka. Liudininku įrašytas Būdviečio rūmų vargonininkas Stasys Buguckas.

Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 642 (kun. Jono Reitelaičio fondas).

Prielaida: jeigu buvo vargonininkas, tai galėjo būti ir kopyčia.

1767-06-06 Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Stanislovas Augustas savo raštu Būdviečio (...) dvarą (su Rudkos, Gurciškių ir Strumbagalvės kaimais), kurį tuo metu valdė Viktoras ir Zuzana, iš Rygerių giminės, Strašnevičiai (V. Strašnevičius – Žemaitijos pilies teisėjas), perleidžia valdyti Abraomui ir Sofijai, iš Korickų giminės, Baranovskiams, sutuoktiniams (A. Baranovskis – priešakinės sargybos pulko poručikas).

Географический указатель выбранных документов из актовых книг Виленского центрального архива. – Вильна, с. 40. (žr. Stanislovo Augusto raštas-privilegija. Lietuvos valstybės istorijos archyvas).

1774-05-21 Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Stanislovas Augustas savo raštu leidžia kilmingajai Elžbietai, iš Baranovskių giminės, Korickai atsisakyti savo amžinosios teisės Būdviečio valdai ir teisėtai ją perduoti kilmingiesiems Jokūbui ir Marijonai, iš Bielakų giminės, Korickams, sutuoktiniams.

Географический указатель выбранных документов из актовых книг Виленского центрального архива. Вильна, р. 40. (žr. Stanislovo Augusto raštas-privilegija. Lietuvos valstybės istorijos archyvas).

1775 m. Rudaminos parapijos Būdviečio dvare buvo 19 dūmų (sodybų), 133 padūmės, gėrimų mokestis – 30 grašių.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas. SA-3312.

1773–1790 Būdviečio kapinėse buvo palaidota 14 žmonių (Gurciškės kapinėse – 15 žmonių).

Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 642 (kun. Jono Reitelaičio fondas).

1795 m., po Pirmojo Lietuvos ir Lenkijos padalijimo, Būdvietis atiteko Prūsijai. Priklausė Balstogės departamento Vygrių apskričiai (kreizui). Vėliau pavadinta Seinų apskritimi. Būdviečio karališkasis dvaras įtrauktas į Mockavos ekonomiją.

Panaikinta baudžiava, tačiau žemė liko dvarininkų nuosavybėje.

Pupienis, A. 1994. Po Dzūkijos dangumi. Lazdijų kraštas ir žmonės. Vilnius, p. 47.

1795–1799 m. Būdviečio dvarą nusipirko ANTANAS SPERSKIS (Antoni Sperski), gyv. 1766–1832 m., Paspėriai+Musninkai+Širvintos, bajoras, Lenkijos kariuomenės praporščikas, Seinų apskrities maršalka. Kalvarijos aps. taikos teisėjas (turėjo Seivų, Kohanovčiznos dvarus).

Sperski, M. 2019. Kronika familii Sperskich z Posperza która nigdy przedtem światła nie widziała: w roku pańskim MMXVIII nad Zatoką Gdańską z udziałem członków rodziny przez Marka Sperskiego sporządzona. Sopot: Wydawnictwo Bernardinum: na zlec. Krzysztofa i Marka Sperskich, p. 241.

1800-05-07 Būdviečio dvare gyveneno JOZEFAS LEOPOLDAS SPERSKIS, kanauninkas.

Sperski, M. Kronika.

1803(?) m. Būdviečio dvare pastatytas svirnas: medinis, dviejų aukštų, palėpėje taip pat aruodai. (Dabar kultūros paveldo objektas.)

Sperski, M. Kronika.

1807 m. Būdviečio palivarkas pažymėtas vokiečių topografiniam-kariniame žemėlapyje: „Topographisch-militarische Karte vom vormalige Neu Ostpreussen ...“. Berlin, 1807.

Lietuvos mokslų akademijos biblioteka. Retų spaudinių skyrius.

1810 m. Rudaminos parapijos sąrašė užrašytos Būdviečio dvare gyvenusiųjų pavardės:

1. Dvaro ūkvedys ekonomas JUOZAS ŠIŠTAUSKAS, kulčius (sulenkėjęs bajoras) iš Zaslavo, 36 metų. Atėjo į Būdvietį iš Kalvarijos dvaro, turi žmoną Juzę 25 metų ir sūnų, gimusį Kalvarijoje, 1 metų.

2. Kiti dvaro tarnai: Jonas Galinis, čia gimęs ir augęs, 66 metų. Būdviečio vaitas; samdinyš-bernas Sabaliauskas Antanas, 36 metų ir tarnaitė Marauskaitė Klara, 29 metų.

Rudaminos parapijos klebono Polikarpo Augustino Marciejausko sudarytas parapijos gyventojų sąrašas. Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 357 (kun. Jono Reitelaičio fondas).

1810 m. Būdviečio dvare – 3 daržininkai ir viena smuklė. Dvarui priklausė Rudkos (Rūdelės) kaimas (6 ūkininkai), Gurciškės kaimas (3 ūkininkai), dalis Strumbagalvės kaimo (8 ūkininkai).

Rudaminos parapijos klebono Polikarpo Augustino Marciejausko sudarytas parapijos gyventojų sąrašas. Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 357 (kun. Jono Reitelaičio fondas).

1810 m. Būdviečio kaimas priklausė valstybės turtui. Gyveno 2 ūkininkai ir 8 daržininkai. Buvo viena smuklė.

1. Ūkininkas Galinis Simas 26 m., brolis Jurgis 20 m., Andrius 18 m., sesuo Marija 14 m., Marcelė 12 m., Magdė 8 m., motina Katrė 49 m.

Taručytė Ieva 21 m.

Kalvis Šupšinskas Jokūbas iš Rudkos k. 49 m.

2. Ūkininkas Gibas Adomas 34 m., žmona Marija 24 m., brolis Jonas 29 m., motina Agnietė 56 m., bernas Bukleris Jonas 37 m., tarnaitė Čepanonytė Katrė 22 m.

3. Daržininkas Mazalevičius Antanas 40 m., žmona Katrė 33 m., dukterys: Marcelė 12 m., Marija 8 m.

4. Daržininkas Bielickas Kazys 50 m., žmona Magdė 45 m., sūnus Jonas 15 m., dukterys: Ieva 6 m., Pranė 1 m.

5. Smuklė. Šliomukas Chaimas iš Kalvarijos šinkorius 70 m., žmona Gitta 60 m., duktė Chasia 20 m.

6. Daržininkas Novikas Paulius 47 m., žmona Katrė 36 m., sūnus Jonas 1 m., dukterys: Ieva 13 m., Marija 8 m.

7. Daržininkas Tamašauskas Simas 60 m., žmona Ieva 50 m., sūnus Paulius 14 m., duktė Katrė 10 m.

8. Daržininkas Byršacas Simas 37 m., žmona Marija 30 m., duktė Ieva 1 m.

9. Daržininkas Naujalis Simas 51 m., žmona Ieva 40 m., sūnus Juozas 12 m., dukterys: Katrė 5 m., Magdė 2 m.

10. Daržininkas Čeraška Juozas iš Varnupių 30 m., žmona Petronė 39 m., sūnūs: Juozas 13 m., Pranas 7 m.

Rudaminos parapijos klebono Polikarpo Augustino Marciejausko sudarytas parapijos gyventojų sąrašas. Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 357 (kun. Jono Reitelaičio fondas).

1819 m. Būdviečio dvare – 3 daržininkai ir viena smuklė. Dvarui priklausė Rudkos (Rūdelės) kaimas (6 ūkininkai), Gurciškės k. (3 ūkininkai), dalis Strumbagalvės kaimo (8 ūkininkai). Šie kaimai, taip pat Šilėnai, Slabadėlė įjungti į naujai įsteigtą Būdviečio valsčių.

Rudaminos parapijos klebono Polikarpo Augustino Marciejausko sudarytas parapijos gyventojų sąrašas. Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 357 (kun. Jono Reitelaičio fondas).

1819 m. pasaulietinės valdžios įsakymu surašyti bažnyčių turtai ir jų pajamingumas. Rudaminos parapijos inventoriuje įrašyta Būdviečio gyvenvietė, turinti 11 sodybų (dūmų).

Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 357 (kun. Jono Reitelaičio fondas).

1820–1830 m. dvarininko Sperskio duktė Sofija Sperskytė ištekėjo už Karolio Hertiko, atvykusio iš Prapuntų dvaro (dabar – Šventežerio sen., Lazdijų r.). Antanas Sperskis kaip kraitį dalį dvaro žemių (apie 100 ha), esančių į vakarus nuo dvaro, perdavė žentui Karoliui Hertikui. Naujas dvaras, pavadintas Būdviečiu II (Antruoju), rubežiuojasi

su Miklause, Mockava, Šilėnais, Pašiliais ir Zelionkos giria. Dvaro sodyboje pastatyti nauji trobesiai (dabar neišlikę). Vietiniai gyventojai dvarą vadindavo „Artekine“.

Oficialūs dvarų pavadinimai Būdvietis I ir Būdvietis II išliko iki dvarų parceliavimo 1923 m. Naujo dvaro sodyba įkurta apie 1 km į vakarus nuo Būdviečio I sodybos, prie senojo kelio Rudamina–Aštrioji Kirsna–Būdvietis–Kalvarija.

1825 m. Būdviečio I ir Būdviečio II dvarų valdytojai Antanas Sperskis ir Karolis Hertikas kapinėse pastatė medinę šešiakampę koplyčią Jėzaus Nazaretiečio garbei. Koplyčia išlikusi, remontuota, restauruota ir yra dabartinės Būdviečio bažnyčios presbiterija.

Kitur rašoma, kad koplyčia buvo atvežta iš Prapuntų dvaro.

Lietuvos sakralinės dailės katalogas. 1996. T. 1. Kn. 1. Vilkaviškio vyskupija. Marijampolės dekanatas. Vilnius, p. 32–39; Misius K., Šinkūnas R. 1993: Lietuvos katalikų bažnyčios: žinynas. Vilnius, p. 477.

1827 m. Būdvietyje 13 sodybų (ūkių), 115 gyventojų. Administracinis pavaldumas: Augustavo gub., Kalvarijos aps., Rudaminos vlsč. ir parapija (iki apskrities – 2,5 versto).

Dvaras jau ne valstybinis, o privatus.

Tabela miast, wsi, osad Królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności. 1827. Warszawa, p. 51.

1830-02-05 Sperskytė Viktorija Agota (Victoria Agata Sperska), g. 1804 m. Chomicze (Kamičių dvaras, Kalvarijos aps.), ištekėjo už Jono Rakuza (Rakuza Jan) (g. apie 1802 m. Gardine), dvarininko, bajoro, gyvenusio Janavo dvare (dabar – Jungėnai). 1830–1856 m. Jonas Rakuza ir jo žmona Viktorija buvo Būdviečio I dvaro bendrasavininkai. 1850–1856 m. jie gyveno Būdviečio I dvare. Antroji dvaro bendrasavininkė – Antano Sperskio žmona Viktorija Sperskienė. 1856 m. Jonas Rakuza su žmona persikėlė į Ochotniki dvarą (Seinų aps.) Ten jis mirė 1857 m. liepos 26 d. Ar turėjo jie palikuonių, nežinoma.

Matusiewicz, A. 2018. Dwory na Suwalszczyźnie. Mieszkańcy rodziny. Suwałki, p. 515.

1831 m. Seinų vyskupystės kunigų ir bažnyčių sąrašė Būdviečio vieša koplyčia įrašyta kaip esanti privačiuose turtuose (iuris privati). Koplyčia buvo medinė, apie 30 kv. m, šešių kampų (tai dabartinė presbiterija). Prie koplyčios gyveno kunigas Jonas Pieniarskis. Dvaras jau buvo ne valstybinis, o privatus, priklausė Antanui Sperskiui (Būdvietis I) ir Karoliui Hertikui (Būdvietis II).

Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri. 1831. Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 358 (kun. Jono Reitelaičio fondas).

1832-09-18 mirė Antanas Sperskis, Būdviečio I dvaro savininkas. Rudaminos parapijos metrikų knygosė įrašo nesurasta. Kapo vieta nežinoma.

Sperski, M. Kronika.

1847-02-10 mirė Karolis Hertikas, Būdviečio II dvaro valdytojas. Manoma, kad palaidotas mauzoliejinėje koplyčioje Būdviečio bažnyčios šventoriuje.

Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 358
(kun. Jono Reitelaičio fondas).

1850-07-04 mirė Būdviečio II („B“) dvaro valdytojo žmona Sofija Sperskytė Hertikienė. Palaidota Būdviečio bažnyčios šventoriuje, raudonų plytų mauzoliejuje. Fasade įmūrytoje metalinėje lentelėje lenkiškai užrašyta: TU / SPOCZYWAJĄ ZWŁOKI / S. P. J. W. ZOFII HERTYK / ZMARŁEJ W DNIU 4 LIPCA 1850 R. (čia ilsisi Zofija Hertyk, mirusi 1830 m. liepos 4 d.).

Žinoma, kad mauzoliejinėje koplyčioje yra keturi karstai. Hertikų šeimoje gimė keturi vaikai: 2 berniukai – Julius ir Volfgangas (Vytautas) – ir 2 dukterys – Sofija ir Anelė (Aniela). Tėvams mirus, berniukai buvo mažamečiai ir negalėjo būti įpėdiniais. Seserys juos globojo. Suaugęs Volfgangas (Vytautas) paveldėjo tėvų dvarą – Būdvietį II. Julius gyveno Prapuntų dvare.

Sofija ištekėjo už dvarininko Ušinsko (Kalesninkų dvaras, Alytaus raj.), o Anelė už bajoro Edvardo Šukštos, gyvenusio Prienuose.

Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 358
(kun. Jono Reitelaičio fondas).

1854-01-02, sulaukusi 87 metų, mirė Sperskienė Kuševskaitė Viktorija (Sperska Kuszelewski Victoria; 1767–1854), Antano Sperskio žmona, teisėja, našlė, Budviečio I dvaro paveldėtoja, gyveno ten pat.

Sperski, M. Kronika.

1857-07-20 mirė Jonas Rakuza, Būdviečio I dvaro bendrasavininkis.

Matusiewicz, A. 2018. Dwory na Suwalszczyźnie. Mieszkańcy rodziny. Suwałki, p. 515.

1856–1860 m., mirus Būdviečio I dvaro valdytojams Sperskiams ir bendrasavininkui Jonui Rakūzai, dvarą paveldėjo Karolio Sperskio vaikaitė Anelė Hertikytė, ištekėjusi už Edvardo Šukštos, Prienuose gyvenusio bajoro. Jų šeimoje gimė sūnus Stanislovas ir 3 dukterys: Mikalina (g. 1860 m., kitur rašoma 1865 m.), Marija ir Sofija (g. 1868(?)).

Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 358
(kun. Jono Reitelaičio fondas).

1860–1870 m. Hertikas Volfgangas (Vytautas), tapęs pilnamečiu, paveldėjo tėvų turtą – Būdviečio II dvarą. Susituokė su Felicija Bergmanaite iš Tridonių dvaro (buv. Vilkaviškio apskr., dabar Lenkija).

Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 358
(kun. Jono Reitelaičio fondas).

1863 m. Būdvietyje, prižiūrint Būdviečio dvaro prižiūrėtojui Janui Gudatui ir medicinos padėjėjui Antoni Palinovski, buvo suorganizuota ligoninė, kurioje sulaikyti sukilėliai: Mikolajus Kalinkovskis, Jozefas Kalinkovskis, Jozefas Lapinskis ir Aleksanderis Vesolovskis.

Rocznik Augustowsko-Suwalski. 2011. Suwałki, t. 11, p. 15.

1864 m. Būdviečio I dvaro valdytojas Edvardas Šukšta 6 dvaro darbininkams (kumečiams): Berkui (žydui, kalviui), Antanui Bliūdžiui, Čereškai, Baurui, Dulinskui, Vaičiulioniui davė kiekvienam apytikriai po 15 arų žemės dabartinėje Bažnyčios gatvėje ir servitutus, žmonių vadinamuose „Morguose“.

Kaluškevičius, L. Kaluškevičių giminės istorija. Rankraštis. 1981–1984.
Būdvietis. Benjamino Kaluškevičiaus archyvas.

1867-06-29 Būdviečio kaimo gyventojams suteiktos nuosavybės teisės į 1864 m. iš dvaro išnuomotą žemę. Suvalkų gubernijos valdyba. Prie Steigiamojo komiteto esanti Centrinė valstiečių reikalų komisija patvirtino peržiūrėtą ir pataisytą 1864 m. likvidacinį tabelį.

Būdviečio (rašoma Budvieciki) gyvenvietės valstiečių, buvusių nuomininkų, nuosavybėn iš Būdviečio dvaro perėjo nuo 1864 m. nuomota dirbama žemė (rašoma удобной) – 5 margai ir 54 prentai (5 m. 54 pr.). Margas – 0,56 ha.

Likvidacinis tabelis yra teisinis dokumentas, pagal kurį buvę dvaro pavaldiniai (tikėtina, dvaro tarnai) gauna savo nuosavybėn iki tol iš dvaro nuomotą žemę.

Sodybos, patenkančios į 1864 m. vasario 19 (kovo 2) d. įsaką: išvardintos 6 buvusių nuomininkų pavardės ir gautos žemės kiekis.

Dirbamos žemės paskirstymas:

1. Miliauskas Vincas 266 ir ½ prento;
2. Bludžius Juozapas 251 ir ½ prento;
3. Kupčinskas Jonas 251 ir ½ prento;
4. Baueris Francas (kalvis, žydas) 266 ir ½ prento;
5. Vaičiulionis (?) Mykolas 266 ir ½ prento;
6. Dulinskis Liudvikas 251 ir ½ prento;

Iš viso: 5 margai ir 54 prentai.

Kiekvienas asmuo gauna valstybinę prievolę – 1 rublį žemės mokestio. Iš viso 6 rublius (turbūt per metus).

Antrame lape rašoma: Valstiečiai naudojami ganyklų servitutais (bendromis su dvaru ganyklomis) palivarko pūdymų laukuose. Kiekvienam norma: viena karvė, dvi avys ir dvi kiaulės. Taip pat [valstiečiai] turi teisę palivarko pievose pasirinkti žabų po du vežimus metams.

Toliau rašoma:

1867 m. birželio 29 d. įvykusi prie Steigiamojo komiteto Centrinė valstiečių reikalų komisija nutarė šį peržiūrėtą ir pataisytą Likvidacinį tabelį, kuriuo Būdviečio gyvenvietės valstiečių nuosavybėn pereina vien dirbamos (удобной) žemės 5 margai ir 54 prentai (5 m. 54 pr.), patvirtinti, nustačiusi buvusio gyvenvietės savininko naudai išmoka 100 rublių kapitalą.

Pasirašė: Centrinės komisijos pirmininkas senatorius J. Solovjovas. Nariai: Trubnikovas ir baronas fon Mongdenas. Patvirtino (Скрепил) vyriausias reikalų tvarkytojas N. Kapustinas.

Likvidacinis tabelis (byla). LVIA, f. 1009, ap. 1a, b. 45.

Pastabos: lietuviškas kvadratinis prentas – 18,66 m²; lietuviškas margas – 7283.36 m².

1877 m. Būdviečio I ir Būdviečio II dvaruose užregistruota 14 sodybų ir 84 gyventojai (44 vyr., 40 moterų). Būdviečio (Budvieciški) kaime užregistruota 8 sodybos (dūmai) ir 34 gyventojai (19 vyrų ir 15 moterų).

Официальный сборник сведений о населенных местах Сувалкской губернии. б.м. 1877 – p. 71.

1880 m. Būdviečio I ir Būdviečio II dvaruose užregistruota 13 sodybų ir 115 gyventojų. Būdviečio kaime užregistruotos 8 sodybos (dūmai) ir 34 gyventojai.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. 1880. T. 1. Warszawa, p. 442.

1885-02-02(14) surašytas Būdviečio II dvaro valdytojo Volfango Hertiko ir jo žmonos Felicijos Bergmanaitės ištuokos aktas. Abu buvo liuteronai. Ištuokos aktas saugomas Marijampolės liuteronų bažnyčios archyve. „Ištuokos priežastis: girtuokliavimu, dykinėjimu ir nepriežiūra sunaikino savo ir žmonos turtą ir nepajėgia nei savo vaikų, nei žmonos išlaikyti. Žmona su vaikais pasitraukia, kad atsipalaiduotų nuo atsakomybės už jo skolas.“

Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 358; 642
(kun. Jono Reitelaičio fondas).

Prielaida: XX a. pr. galėjo sudegti V. Hertiko dvaras (dabar buvo-
sio dvaro vietoje yra raudonų plytų griuvėsiai). Būdviečio gyventojai
ši dvarą vadino „Artekinė“. Paskutinis dvaro pastatas – daržinė – su-
degė 1916 m.

1886–1890 m. Hertiko Volfgango dvarą (Būdvių II) nupirko Juo-
zapas Glatmanas, Lietuvoje gyvenantis Austrijos pilietis.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). F. 277,
dvarų parceliavimo bylos.

1886 (?) m. Būdviečio I dvarininkų Šukštų duktė Sofija Šukštaitė
išteikė už aludario Emilijono Glatmano. Gyveno Šiauliuose, tarnavo
Mikalojaus Zubovo Gubernijos dvare alaus bravoro vedėju. Abu ap-
sigyveno Šiauliuose. Čia (apie 1887 m.) gimė pirmas jų sūnus Julius
(Juliusz). Kitas sūnus, Antanas, vėliau gyveno Būdviečio dvare (iki
1940 m. birželio mėn.).

Kairys, S. 1957. Lietuva buvo. Niujorkas, p. 139–154;
Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 358
(kun. Jono Reitelaičio fondas).

1885 m. vyskupija patvirtino pastovią Būdviečio dvaro koplyčios
kunigo (rektorius) pareigybę. Į šias pareigas 1885 m. paskirtas ku-
nigas Tomas Zubrys (1843–1908). Jis atnaujino ir padidino koplyčią.
Čia darbavosi iki 1894 m. Rūpinosi draudžiamos lietuviškos spaudos
platinimu. Įtraukė į jos platinimą valstietį Joną Kaluškevičių.

Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 358
(kun. Jono Reitelaičio fondas); „Būdvietis (Kalvarijos aps.)“,
in: Šaltinis. 1911, Nr. 9, p. 105;

Punsko, Seinų ir Lazdijų krašto knygnešiai ir daraktoriai. Punkskas, 2017.

1888 m. Būdviečio kaime apsigyveno Jonas Kaluškevičius (1863–
1941), gimęs Cyrailių k., Sangrūdės vlsč., valstiečio šeimoje. Vedė
Būdviečio valstiečio Jono Kupčinsko dukterį Gertrūdą Kupčinskaitę ir
apsigyveno jos sodyboje. Kunigas T. Zubrys pasiūlė platinti draudžia-
mą lietuvišką spaudą. Ją platino iki spaudos draudimo panaikinimo.
Nuo 1937 m. balandžio 1 d. jam paskirta valstybinė knygnešio pensija
(20,00 Lt.).

Daugėla, J. Dar du dzūkų krašto knygnešiai. Mokslų akademijos biblioteka.
F. 12, b. 605, p. 4–7; Kaluškevičius, L. Kaluškevičių giminės istorija. Rankraštis.
1981–1984. Būdvietis, Benjamino Kaluškevičiaus archyvas.

1895–1899 m. Būdvietyje darbavosi kunigas Vladislovas Palukaitis (1852–1944). Jo rūpesčiu kopylčioje pradėta giedoti lietuviškai. Pasižymėjo kaip draudžiamos lietuviškos spaudos platintojas – knygnešys. Iš Būdviečio iškeltas į Krasnopolį.

Misius, K., Šinkūnas, R. 1993. Lietuvos katalikų bažnyčios: žinynas. Vilnius, p. 477; Punsko, Seinų ir Lazdijų krašto knygnešiai ir daraktoriai. Punksas, 2017.

1895 m. – pirmą kartą Būdviečio vardas paminėtas lietuviškoje periodinėje spaudoje. Tilžėje leidžiamas ir knygnešių slaptai gabenamas į Lietuvą laikraštis „Ūkininkas“. Jame išspausdinta žinutė apie Būdviečio filiją, kun. Vladislovą Palukaitį, įvedusį giedojimą lietuvių kalba, apie karabelninką Joną Kaluškevičių, kuris gavo patentą prekiauti ir nurungė prekiautoją žydą.

„Iš Didžiosios Lietuvos. Nuo Rudaminos“, in: Ūkininkas. 1895, Nr. 8, p. 58–59.

1901 m. E. Volteris išleistame Žinyne pateikia duomenis apie Būdviečio dvaro ir kaimo gyventojus:

Būdviečio I dvare (prie prūdo) – 117 gyventojų. Visi lietuviai, katalikai. Namuose kalbėjo: lietuviškai – 10 gyv.; lenkiškai – 7 gyv.

Mokėjo skaityti ir rašyti: liet. – 7; lenk. – 7; rus. – 5 gyventojai.

Būdviečio II dvare („B“) – 4 gyventojai: 3 katalikai, 1 evangelikas. Namuose visi kalbėjo lenkiškai. Mokėjo skaityti ir rašyti – visi rusiškai ir lenkiškai. Būdviečio kaime – 67 gyventojai. Visi lietuviai, katalikai. Namuose visi kalbėjo lietuviškai. Mokėjo skaityti ir rašyti: 5 lietuviškai; 2 – lenkiškai.

Вольтер, Э. 1901. Списки населенных мест Сувальской губернии, лфл материал для историко – этнографической географии края. С. Петербург, p. 132.

1905 m. Emilijonas Glatmanas į Būdviečio I dvarą ūkvedžiu pasikvietė Juozapą Baliulį, kuris gyveno Navikų km., Kraslavo vlsč. (Latvija). J. Baliulį apgyvendino dvaro rūmuose. 1910 m. jis susituokė su Būdviečio k. gyvenusia Veronika Kaluškevičiūte.

Kaluškevičius, L. Atsiminimai apie Būdviėtį. Rankraštis (saugomas šeimos archyve).

XIX a. pr., mirus dvarininkams Šukštams, į Būdviečio I dvarą iš Šiaulių atvyko Emilijono Glatmano šeima. Sofija Glatmanienė paveldėjo šį dvarą iš savo motinos Anelės Hertikytės Šukštienės. Emilijonas Glatmanas Latvijoje, Kraslavo mieste (Daugpilio apskr.) turėjo alaus bravorą (gamyklą).

1906 m. į Būdvietį atkeltas kun. Jonas Grajauskas (1861–1924). Jis perstatė ir pailgino apie 12 m kapinių koplyčią. Šiam tikslui panaudojo savo ir iš aplinkinių kaimų gyventojų surinktas lėšas. Koplyčioje buvo trys altoriai: didysis – vėliau keletą kartų perdirbtas, šoniniai – pargabenti iš Garliavos (J. Grajauskas prieš tai dirbo Garliavoje vikaru).

Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 642 (kun. Jono Reitelaičio fondas); Lietuvos sakralinės dailės katalogas. T. 1. Vilkaiviškio vyskupija. Kn. 1. Marijampolės dekanatas. Vilnius, 1996, p. 32–39.

1911 m. Juozapas Glatmanas pardavė savo Būdviečio II dvarą broliui Emilijonui Glatmanui, atvykusiam iš Šiaulių Gubernijos dvaro. Emilijono Glatmano žmona – Sofija Šukštaitė, kilusi iš Būdviečio dvaro.

1924 m. sausio 12 d. žemės reformos valdybos nutarimas Nr. 301. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). F. 1248, ap. 2; ap. 20.

1911 m. Sofija Šukštaitė Glatmanienė Būdviečio I dvarą (prie prūdo) perėmė pagal testamentą, mirus motinai Anei Šukštienei (1911 m. gegužės 22 d.).

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). F. 1248, ap. 2; ap. 20 (žemės reformos dokumentai).

1917 m. dvaro koplyčia tapo Rudaminos parapijos filija.

Misius, K., Šinkūnas, R. 1993. Lietuvos katalikų bažnyčios: žinynas. Vilnius, p. 477.

1919 m. sausio 1 d. įkurtas Būdviečio valsčius. Būdviečio apylinkės parapijinio susirinkimo metu 1919 m. sausio 1 d. iš 14 atstovų išrinkta valsčiaus taryba. Trys šios tarybos nariai išrinkti į valsčiaus vykdomąjį komitetą, pirmininkas – Krakauskas.

Lietuvos savivaldybės 1918–1928. Savivaldybių įsikūrimo ir pirmojo dešimtmečio darbų apžvalga. Kaunas, 1928, p. 13–14.

1919 m. įkurta pradžios mokykla. Pirmaisiais mokslo metais (1919–1920) dvarininkų Glatmanų leidimu vaikai mokėsi dvaro pastate.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). F. 391, ap. 3, b. 960; F. 391, ap. 3, b. 1283.

1920 m. kun. Jonas Grajauskas kreipėsi į vyskupą J. Karosą ir gavo sutikimą įsteigti Būdviečio parapiją su 2000 parapijiečių. Kun. J. Grajauskas paskirtas parapijos klebonu.

Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 642 (kun. Jono Reitelaičio fondas).

1920 m. rugsėjį Būdviečio kapinėse palaidoti du Lietuvos savanoriai, tais pačiais metais žuvę kautynėse su lenkais:

Mickevičius Pranas, g. apie 1899 m. (21 m. amžiaus), Stabaunyčiaus k., Babtų sen., Kauno raj. 6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margirio pulko 6-osios kuopos eilinis. Žuvo 1920-09-22 mūšyje su Lenkijos kariuomene ties Seinų miestu;

Poviliauskas Stasys, g. apie 1898 m. (22 m. amžiaus), Latvygalos k., Papilio sen., Biržų raj., 6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margirio pulko 8-osios kuopos eilinis. Žuvo 1920-09-22 mūšyje su Lenkijos kariuomene ties Smalėnais (dabar Lenkija).

Lietuvos karių, partizanų ir šaulių kapų atlasas. 1918–1920. 2003. Vilnius, p. 92;

Kašelionis, B. 2002. Dainava. Seinų kraštas: istorija, kultūra, žmonės. Vilnius, p. 195.

1923 m. Būdviečio kaimo seniūnu paskirtas Jonas Kaluškevičius, knygnešys, smulkus prekybininkas. Šias pareigas ėjo apie 7 metus.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). F. 1248, ap. 2; ap. 20;

Kaluškevičius, L. Atsiminimai apie Būdviėtį. Rankraštis (saugomas šeimos archyve).

1923 m. Būdvietyje užregistruota: pradžios mokykla, policijos punktas, smulkaus kredito draugija, krautuvė.

„Būdvietis“, in: Lietuviškoji enciklopedija. T. 4. Kaunas, 1936, p. 954.

1923 m. Būdviečio valsčiui priklausė 19 dvarų ir kaimų: 197 ūkiai, 1676 gyventojai. Būdviečio dvare – 105 gyventojai. Būdviečio bažnytkaimyje – 13 ūkių, 51 gyventojas. Valsčiaus kaimai ir dvarai: Berezninkai, Būdvietis (dvaras ir kaimas), Kackinė (dvaras), Kybartai, Miklašupka (dvaras ir kaimas), Miklausė (kaimas ir viensėdis), Mockava (dvaras ir kaimas), Rūdelė (vienkiemis), Strumbagalvė, Šilėnai (dvaras ir kaimas), Užukalniai, Varnakampis, Vosyliškė.

Lietuvos apgyventos vietos. Pirmojo visuotino Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys. Kaunas, 1923, p. 263;

Kviklys, B. 1991. Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai. T. 3 (2-oji fotografuotinė laida). Vilnius, p. 490.

1925 m. gruodį baigtas Sofijos Glatmanienės Būdviečio I dvaro parceliavimas. Dvarui priklausę 282,72 ha žemės buvo išdalinti 28 bežemiams ir mažžemiams (200,48 ha). Šešioms Būdviečio kaimo gyventojams už ganiavos servitutų teisę paskirta 44 ha 85 arai. Dvarininkei Sofijai Glatmanienei liko 81,98 ha, o dvarininkui Emilijui Glatmanui jo turėta žemė – 50 ha.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). F. 1248, ap. 2; ap. 20. 1924 m. sausio 12 d. žemės reformos valdybos nutarimas Nr. 301.

1927 m. lapkričio 7 d. išparceliuoto ir valstiečiams išdalinto Būdviečio I dvaro dalis pavadinta Bilvyčių kaimu.

„Išparceliuotų dvarų pavadinimų pakeitimas kaimais“, in: Vyriausybės žinios. 1927-11-07, Nr. 261, p. 8.

1928 m. pastatyta nauja klebonija su balkonu ir veranda. Parapijos klebonas kun. Motiejus Plaušinitis.

Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 102 JR – 642 (kun. Jono Reitelaičio fondas).

1929 m. pastatytas pradinės mokyklos pastatas, mūrinis (klasių dydis – 48 m²). Prie mokyklos pastatytas taip pat kluonelis, malkinė, tvartelis (po vienu stogu). Mokyklai paskirta apie 2 ha 9764 m² žemės: medelyniui, bandymams, daržui, pievai. Žemė įkainuota 2.083,00 Lt. Mokyklos vedėjas – Julius Daugėla (1898–1944).

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). F. 1248, ap. 2.

1929 m. išrinkta Būdviečio valsčiaus taryba: pirmininkas – V. Krakauskas, narys – B. Mickevičius, sekretorius – D. Kupstaitis, valsčiaus viršaitis – M. Čebatorius.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). F. 1248, ap. 20.

1930 m. įsteigtas „Lietuvių spaudos platinimo draugijos“ Būdviečio skyrius. Nustojo veikti 1932 m. sausio 27 d.

1932 m. baigta remontuoti bažnyčia (klebonas kun. Jurgis Griņius): pristatyta zakristija ir prieangis su dviem mediniais bokštais (keturkampiais, 20 m aukščio). Bažnyčios šventorius aptvertas geležinių virbų tvora. Yra 3 lietuviškos krautuvės, 2 alinės, vyksta jomarkai.

„Radastas. Iš Būdviečio (Seinų aps.) žinutės“, in: Šaltinis. 1932, Nr. 5, p. 80.

1932 m. veikia Būdviečio pradžios mokykla – 4 metų kurso, 3 komplektų. Ją lankė (1932-01-01) 140 mokinių. Žiemos metu nelankė 8 mokiniai.

Švietimo ministerijos 1932 m. veikimo apyskaita. Kaunas, 1933–1934;

Kašelionis, B. 2002. Dainava. Seinų kraštas: istorija, kultūra, žmonės. Vilnius, p. 228.

1934-01-01 panaikintas Būdviečio valsčius, jo turtą perėmė Rudaminos valsčius. Kaimai padalinti Rudaminos ir Punsko valsčiams.

Čingu-Lingu. „Panaikinus Būdviečio valsčių“, in: Mūsų laikraštis. 1934-01-27, Nr. 4, p. 6.

1934 m. Strumbagalvės šaulių būrys, kuriam priklausė Būdviečio šauliai, Būdvietyje pastatė Šaulių namus (pirko iš Rudaminos valsčiaus savivaldybės), susikūrė orkestras ir choras. Knygyne buvo apie 400

knygų. Šaulių būrio valdybos pirmininku išrinktas J. Daugėla (1931 m. apdovanotas Vytauto Didžiojo ordino 3-jojo laipsnio medaliu).

„Strumbagalvė“, in: Trimitas. 1935, Nr. 7, p. 125.

1935 m. Būdviečio „Pavasario“ kuopai priklausė apie 80 jaunų žmonių. Veikė mergaičių ir vyrų kuopos. Mergaičių kuopai vadovavo Rudinskaitė, vyrų – Adolfas Bankevičius. Pavasarininkai turi savo chorą ir knygyną.

„Būdviety 84 pavasarininkai“, in: Mūsų laikraštis. 1934-02-03, Nr. 5, p. 6;

„Pavasario“ šeima. Rytas. 1935-05-09, Nr. 105, p. 8.

1936 m. Būdviečio parapijoje buvo 2066 gyventojai: katalikų – 1913 (92 %); sentikių – 72 (3,77 %); kitų – 81 (4,23 %). Sentikių pamaldų vedėjas Makiejus Borisovas, gyv. Bielėnų k., gim. 1884 m.

Būčys, P. P. 1936. Rusai stačiatikiai ir sentikiai Lietuvoje: tikybos ir statistikos studija. Kaunas, p. 62.

1936 m. veikė šešerių metų (3 komplektų) pradžios mokykla. Buvo 3 krautuvės, vidaus policijos punktas, pasienio policijos rajono viršininko būstinė, grietinės nugriebimo punktas, smulkaus kredito draugija, motorinis malūnas (pastatytas 1932 m.).

Lietuviškoji enciklopedija. T. 4, 1936, Kaunas, p. 954.

1938 m. įkurtas Būdviečio sveikatos punktas. Jo aptarnaujamai apylinkei priklausė Lenkijos neokupuoti Punsko valsčiaus kaimai ir Rudaminos valsčiaus Dzūkų, Mikniškių, Paliūnų, Strumbagalvės, Vidzgalų ir Vingrėnų seniūnijos. 1943 m. ambulatorijos ir sveikatos punktai buvo panaikinti, atkurti tik 1944 m. antroje pusėje. 1955 m. pavadintas Felčerių ir akušerių punktu (FAP). 2006 m. įregistruotas kaip medicinos punktas, priklausantis UAB Lazdijų sveikatos centrui.

Poviliūnienė, I. M. 2018. „Būdviečio medicinos punktas“, in: Kaimo medicinos istorijos taku: Seinų (Lazdijų) apskritis Lazdijų ir Veisiejų rajonai. Punkskas, p. 225–240.

1938 m. kapai aptverti akmenine tvora. Darbais pasirūpino parapijos klebonas kun. Juozapas Vladislovas Josiukas (1893–1965).

Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F 102 JR – 642 (kun. Jono Reitelaičio fondas).

1939 m. Būdviečio dvaras ir klebonija prijungta prie Lietuvos telefonų linijos. Abonentas Antanas Glatmanas (ab. 3); klebonas Juozas Jasiukas (ab. 4).

Lietuvos telefono abonentų sąrašas. Kaunas, 1939, p. 250; taip pat 1940 m.

1939-05-15 per Būdvietį pradėjo kursuoti autobusai Kaunas–Lazdijai–Kaunas.

V. A. Būdviečio SOS. XX amžius. 1939 m. gegužės 26 d., Nr. 118, p. 3.

1940 m. veikė II eilės pašto agentūra. Buvo 6 telefonai: dvarininko, klebono, Mockavos mokyklos vedėjo, pasienio policijos ir kt. Įsteigtas vaikų darželis. Į Katalikų vyrų sąjungą iš karto įsirašė 70 narių.

Lietuvos telefono abonentų sąrašas 1940 metams. 1940. Kaunas, p. 250;

„Būdvietis progresuoja“, in: XX amžius. 1940 m. gegužės 17 d.,

Nr. 110, p. 10.

1940-06-15 SSRS okupuoja Lietuvą. Į Būdvietį atvyko NKVD pasienio kariuomenės dalinys, kuris įsikūrė Šaulių namuose, vėliau persikėlė į Kybartų kaimą.

Kaluškevičius, L. Kaluškevičių giminės istorija. Rankraštis. 1981–1984.

Būdvietis. Benjamino Kaluškevičiaus archyvas.

1940-08-16 priimtas nutarimas apie Būdviečio dvaro žemės (131,60 ha) ir kito nekilnojamojo turto nusavinimą. Nutarimą 1940 m. birželio 15 d. patvirtino Lietuvą okupavusi sovietų administracijos įsteigta Lietuvos SSR valstybinė žemės ūkio komisija. Dvaro nusavinimo dokumentą parengė Seinų apskrities Rudaminos valsčiaus žemės ūkio komisija (pirmininkas Stasys Čiurlauskas). Būdviečio dvarui, kurio savininkė buvo Sofija Glatmanienė, vienam iš 31 valsčiuje tuo metu buvusių dvarų ar stambesnių ūkių, nebuvo palikta jokio turto. Netrukus ji išvyko į užsienį (manoma, kad į Austriją) ir išsivežė visus dvaro dokumentus. Buvusiame dvare gyveno ir dirbo 9 šeimos (46 gyventojai).

Lietuvos TSR Valstybinės žemės ūkio komisijos protokolai

1940 m. Vilnius, 1976 (Rudaminos vlsć.), p. 94. Pateiktos lentelės, spausdinta rotoprintu. Valsčių žemės ūkio komisijos, Tiesa, 1940 m. rugpjūčio 3 d., Nr. 37, p. 2; Leono Kaluškevičiaus atsiminimai. Rankraštis namų archyve.

1941-06-14 – pirmieji okupacinės sovietinės valdžios tremtiniai iš Būdviečio:

1941-06-15 Julius Daugėla (1898–1944), mokyklos vedėjas, su šeima: žmona Daugėlienė-Bėlytė Teklė (1901–1985), sūnus – Vytautas (1930 m.), duktė – Danutė (Vaitiekūnienė; 1924 m.), duktė – Matilda (1922 m.).

Lietuvos gyventojų genocidas. 1999. T. 1 (A–Ž), (2 pat. ir papildomas leidimas), 1939–1941. Vilnius, p. 226–227.

1942-05-27 – visuotinis Lietuvos generalinės srities gyventojų surašymas. Surašytos sodybos ir gyventojai: Būdviečio dvaras, Būdvie-

čio kaimas, Bilvyčių kaimas. Būdvietyje užregistruotos 26 šeimos – 96 gyventojai.

Visuotinis Lietuvos generalinės srities gyventojų surašymas 1942 m. gegužės 27 d. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). F. R – 743, ap. 2.

1942-05-27 – visuotinis Lietuvos generalinės srities gyventojų surašymas. Surašyti gyventojai, gyvenę dvaro gyvenamuosiuose namuose, Būdviečio ir Bilvyčių kaimų sodybose ir jose butus nuomoję asmenys: Būdviečio dvaras – 9 šeimos, 46 gyventojai; Būdviečio kaimas – 5 sodybos, 72 gyventojai; Bilvyčių kaimas – 15 sodybų, 84 gyventojai.

Pastaba: gyventojų sąrašai priede.

1944 m. Būdvietis tapo apylinkės centru, priskirtas Lazdijų rajonui.

Kviklys, B. 1991. Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai. T. 3 (2-oji fotografuotinė laida). Vilnius, p. 490.

1944 m. įsteigta Būdviečio biblioteka: 1958 m. – 4567 egz. spaudinių, 257 skaitytojai; 1970 m. – 7030 egz. spaudinių, 730 skaitytojų; 1999 m. – 6695 egz. spaudinių, 135 skaitytojai; 2017 m. – 3566 egz. spaudinių, 105 skaitytojai. Biblioteka aptarnavo 11 kaimų gyventojus (Burbiškių, Bielėnų, Būdviečio, Gurciškės, Kybartų, Mastaukos, Papatėlių, Varnakampio, Bilvyčių, Strumbagalvės ir Paliūnų).

Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 1. Vilnius, 1966, p. 276;

Būdviečio biblioteka. Lazdijų krašto bibliotekos: aštuoni dešimtmečiai. Panevėžys, 2018, p. 17–177 ir kt.

1945-03-17 Būdviečio krašte įvyko pirmosios Lietuvos partizanų kautynės su NKVD pasienio būrio ir NKVD Rudaminos valsčiaus sribais Juozo Muckaus sodyboje. Žuvo 5 partizanai ir sodybos šeimininko tėvas Jonas Muckus. Žuvusieji partizanai: Leonas Kliukinskas-Levas; Antanas Miknevičius; Jurgis Misiukevičius; Viktoras Trečiokas-Liūtas; Jonas Zimnickas. Atkūrus Nepriklausomybę, surasti jų palaikai palaidoti Lazdijų kapinėse. Pastatytas antkapinis paminklas.

Lietuvos ypatingasis archyvas. F. K-1, ap. 3, b. 1214, p. 171 ir kt.; b. 1218, p. 132; Pietų Lietuvos partizanų sritis. Atlasas. Dainavos ir Tauro apygardos. Vilnius, 2008, p. 17.

1945 m. pradinė mokykla reorganizuota į progimnaziją. 1950–1961 – septynmetė, nuo 1961 – aštuonmetė.

Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 1. Vilnius, 1966, p. 276.

1947 m. spalį į Būdvietį atkeltas klebonas Juozas Marčiukonis (1914–1950). 1949 m. sovietinio saugumo (NKVD) pradėtas tardyti, terorizuoti, kankinti. 1949 m. rugpjūtį pasislėpė Knyzų ūkyje Berezinkų kaime. Mirė bunkeryje 1950-12-02. Slaptai palaidotas Knyzų sodyboje. Perlaidotas (1989-04-29) Būdviečio bažnyčios šventoriuje.

Monikos Knyzaitės pasakojimas. Užrašė Benjaminas Kaluškevičius. Spausdinta žurnale „Aušra“ (Punksas). 2001, Nr. 5, p. 15–17; Nr. 6, p. 20–22.

1949 m. pabaigoje Būdviečio ir Bilvyčių kaimų žemėse įkurtas kolūkis (kolchozas) – „Būdvietis“. Pirmininkas – Adolfas Černelis.

1951 m. pradžioje „Būdviečio“ kolūkis sujungtas su „Marytės Melnikaitės“ kolūkiu, įkurtu 1950 m. Strumbagalvės kaime. 1968 m. liepą „Marytės Melnikaitės“ kolūkis prijungtas prie Aštriosios Kirsnos atraminio parodomąjo tarybinio ūkio (direktorius – Napoleonas Karnilavičius).

1977-04-01 kolūkis baigė savarankišką veiklą – prijungtas prie Aštriosios Kirsnos daržovių sėklininkystės tarybinio ūkio ir tapo šio ūkio Būdviečio skyriumi. 1989 m. Būdviečio skyrius atskirtas nuo Aštriosios Kirsnos tarybinio ūkio ir pavadintas „Aušros“ kolūkiu.

Alytaus apskrities archyvas. F 173, ap. 1, b. 6, p. 20 (1951 m. Marytės Melnikaitės kolūkio ataskaita); F 173, ap. 1, b. 60, p. 12–95; F 173, ap. 1, b. 206, p. 26–28; F 29, ap. 1, b. 418; LTSR MT 1977 m. kovo 28 d. nutarimas Nr. 103 „Dėl Lazdijų raj. „Marytės Melnikaitės“ kolūkio prijungimo prie Aštriosios Kirsnos tarybinio ūkio“.

1950-08-18 per karinę-čekistinę operaciją Vinco Draždžiulio ūkio alksnyne (Strumbagalvės k.) partizanų įrengtame bunkeryje žuvo 2 Dainavos apygardos Šarūno rinktinės Mindaugo tėvūnijos partizanai: Gediminas Surdokas-Vairas ir Vytautas Griškoniš-Žynys.

Lietuvos ypatingasis archyvas. F K-1, ap. 3, b. 341, p. 91; ap. 58, b. P-17932, l. 67.

1952-04-19 per karinę-čekistinę operaciją, įskundus Būdvietyje gyvenusiam MGB agentui „Durtuvui“, kautynėse su partizanis Onos Černelytės sodyboje (Bilvyčių k.) žuvo 5 Dainavos apygardos Šarūno rinktinės Mindaugo tėvonijos partizanai: Kostas Jankauskas-Vikeris, Vytautas Andriuškevičius-Vijoklis, Vincas Dambrauskas-Žvejas, Sigitas Lastauskas-Aušra, Antanas Šalaševičius-Visvydas.

Lietuvos ypatingasis archyvas. F K-1, ap. 3, b. 410, p. 220–221; b. 621, p. 40; Pietų Lietuvos partizanų sritis. Atlasas. Dainavos ir Tauro apygardos. Vilnius, 2008, p. 86.

1955 m. įkurtas felčerių-akušerijos punktas.

Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 1. Vilnius, 1985, p. 296.

1959 m. Būdvietyje buvo 174 gyventojai. Veikė lentpjūvė, ryšių skyrius.

Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 1.
Vilnius, 1966, p. 276.

1959–2011 m. Būdviečio demografinė raida:

Lazdijų rajono savivaldybės gyventojų kaimo gyvenamosios vietovės ir jų instituciniai požymiai: <http://lt.wikipedia.org/wiki/B%C5%ABdvietis>

1959 m. – 174 gyventojai;

Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 1.
Vilnius, 1966, p. 276.

1970 m. – 243 gyventojai;

Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 1. Vilnius, 1985, p. 296.

1979 m. – 232 gyventojai;

Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 1. Vilnius, 1985, p. 296.

1984 m. – 217 gyventojų;

Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 1. Vilnius, 1985, p. 296.

1989 m. – 181 gyventojas;

Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 1. Vilnius, 1985, p. 296.

2001 m. – 186 gyventojai: vyrų – 92; moterų – 94;

<https://lt.wikipedia.org/wiki/B%C5%ABdvietis>

2011 m. – 171 gyventojas.

<https://lt.wikipedia.org/wiki/B%C5%ABdvietis>

1960 m. atidaryti kultūros namai.

Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 1.
Vilnius, 1966, p. 276.

1967 m. parapijos lėšomis klebonijai nupirkta medinis namas. Buvęs klebonijos namas buvo nacionalizuotas – įkeldinta kolchozo kontora, paštas ir dvi šeimos.

Kaluškevičius, L. Kaluškevičių giminės istorija. Rankraštis. 1981–1984.
Būdvietis. Benjamino Kaluškevičiaus archyvas.

1970 m. Būdvietyje yra 243 gyventojai.

Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 1. Vilnius, 1985, p. 296.

1976-08-30 Būdviečio parapijos klebonu paskirtas kunigas Lionginas Kunevičius. Čia jis darbavosi iki 1985-02-22.

Kunigas Sigitas Tamkevičius, aplankęs L. Kunevičių Būdvietyje, pasiūlė jam jau pradėto leisti pagrindinio periodinio leidinio „Aušra“

redagavimą ir leidybą. Tai buvo sudėtingas ir labai pavojingas darbas. Kunigas rašomąja mašinėle slaptai spausdindavo jam atgabentus straipsnius, pats rašydavo, redaguodavo. Taip 1977–1985 metais Būdviečio klebonija tapo „Aušros“ pagrindine leidykla ir spaustuve.

1977-06-27 sudegė klebonijos pastatas (senasis).

Kaluškevičius, L. Kaluškevičių giminės istorija. Rankraštis. 1981–1984. Būdvietis. Benjamino Kaluškevičiaus archyvas.

1979 m. Būdvietyje gyvena 232 gyventojai.

Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 1. Vilnius, 1985, p. 296.

1984 m. Būdvietyje gyvena 217 gyventojų.

Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 1. Vilnius, 1985, p. 296.

1984 m. kolūkis reorganizuotas – perduotas Aštriosios Kirsnos daržininkystės tarybiniam ūkiui. Būdvietis tapo šio ūkio pagalbine gyvenvieta.

Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 1. Vilnius, 1985, p. 296;

Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 1. Vilnius, 1966, p. 276.

1995 m. Būdviečio apylinkė pavadinta Būdviečio seniūnija. Būstinė – Dzūkų k., Dzūkų g. 2.

http://lt.wikipedia.org/wiki/B%C5%ABdvie%C4%8Dio_seni%C5%ABnija

1999 m. Būdviečio mokyklai suteiktas Būdviečio pagrindinės mokyklos vardas.

1919 m. – pradinė mokykla;

1945 m. – progimnazija;

1950 m. – septynmetė mokykla;

1961 m. – aštuonių klasių mokykla;

1981 m. – nepilna vidurinė mokykla;

1988 m. – devynių klasių mokykla;

1999 m. – pagrindinė mokykla (10 klasių).

Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 1. Vilnius, 1985, p. 29;

Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. 3. Vilnius, 2003, p. 506–507.

2002-10-31 kultūros namai perduoti Lazdijų kultūros centrui. Naujas pavadinimas: Būdviečio laisvalaikio salė. Prie Laisvalaikio salės susibūrė folklorinis ansamblis „Radastėlė“, kaimo kapela „Svaja“, dramos kolektyvas.

<http://www.lazdijukulturoscentras.lt/locations/budviecio-laisvalaikio-sale>

2006-12-08 įregistruotas medicinos punktas, priklausantis UAB Lazdijų sveikatos centrui (buvęs medicinos punktas priklausė Lazdijų ligoninei).

<http://www.info.lt/imones/B%C5%ABdvie%C4%8Dio-medicinos-punktas/2052729>

2008-04-28 atidengtas paminklas „Būdviečio krašto žmonėms, nukentėjusiems per Lietuvos okupacijas 1795–1918 ir 1940–1981 (knygnešiams, politkaliniams, tremtiniam, partizanams)“. Šalia paminklo stovinčiame T. Jotautienės name įrengtas „Atminimo kambarys“.

Paminklo statybą inicijavo Benjaminas Kaluškevičius, statė Kaluškevičių ir Bansevičių šeimos.

2009 m. įsteigta Būdviečio seniūnaitija.

<http://lt.wikipedia.org/wiki/B%C5%ABdvietis>

2009-10-17 – Būdviečio vardo paminėjimo istoriniuose šaltiniuose – Lietuvos metrikoje – 420-osios metinės. Būdviečio kraštiečiai šiai datai paminėti surengė susitikimą, kuriame dalyvavo čia gimę ir gyvenantys asmenys, taip pat išvykusieji į kitas Lietuvos gyvenvietes. Savo atsiminimais pasidalino Angelė Kazlauskaitė (g. 1935 m.), Aldona Sakavičiūtė (g. 1934 m.), Birutė Galvanauskaitė (g. 1932 m.), Jonas Burkvydas Kaluškevičius (g. 1943 m.), Antanas Muckus (g. 1940 m.). Apie Būdviečio istoriją papasakojo ir skaidres parodė Benjaminas Kaluškevičius (g. 1934 m.). Tai buvo pirmas Būdviečio kraštiečių susitikimas.

Nuoroda: filmavo ir fotografavo Živilė Kaluškevičiūtė-Petrauskienė

2009-10-18 panaikintas nuo prieškarinio metų veikęs Būdviečio paštas. Būdviečio gyventojus ir visą Būdviečio seniūniją aptarnauja Aštriosios Kirsnos paštas (Dzūkų k., Dzūkų g. 2).

<http://118.lt/imones/astriosios-kirsnos-pastas/7810530>

2010-02-02 įkurta Būdviečio kaimo bendruomenė. Būstinė Bažnyčios g. 4, valdybos pirmininkė Teresė Salomėja Jotautienė.

<http://www.1551.lt/budviecio-kaimo-bendruomene-192547/>

2011 m. užregistruotas 171 gyventojas.

<http://lt.wikipedia.org/wiki/B%C5%ABdvietis>

2015-09-04 pradėta Būdviečio pagrindinės mokyklos uždarymo (likvidavimo) procedūra. Būdviečio mokykla likviduota 2015-10-25. Lazdijų rajono savivaldybės tarybos 2015-10-25 sprendimas Nr. 5TS-184.

Danauskienė, V. „Po valdžios atstovų sveikinimo žodžių – žinia apie Būdviečio mokyklos uždarymą“, in: Lazdijų žvaigždė. 2015 m. rugsėjo 4 d. (Nr. 36).

2016-06-24 pastatytas paminklinis akmuo ir ažuolinė skulptūra „Medkirtyš“, minint Būdviečio vardo paminėjimo istoriniuose šaltiniuose 427-ąsias metines (skulptūros autorius V. Sakalauskas, Prienai).

2017 m. Būdviečio bendruomenė buvusios Būdviečio mokyklos patalpose (trijuose kambariuose-klasėse) įrėngė muziejų. Pirmame kambaryje – Būdviečio dvaro ir kaimo istorija; antrame – per Lietuvos okupaciją nukentėjusių Būdviečio krašto žmonių atminimui skirti eksponatai (nuotraukos, tekstai ir kt.); trečiame – Bendruomenės biblioteka.

2017-08-27 pakabintos atminimo lentos, skirtos Būdviečio valsčiaus 1919–1920 m. Lietuvos Nepriklausomybės kovų dalyviams.

Vyties kryžiaus kavalieriai: Juozas Drūtys, Vincas Grabauskas, Petras Jurkiūnas, Jurgis Murinas, Leonas Šeštakauskas.

Savanoriai: Vincas Anza, Petras Balyta, Juozas Burevičius, Vincas Černelis, Andrius Čiplys, Pranas Gelumbauskas, Juozas Guobys, Antanas Janušauskas, Petras Jurkiūnas, Domas Karalius, Povilas Kugis, Jurgis Kupstas, Kostas Lukoševičius, Juozas Marcinkevičius, Adolfas Martusevičius, Juozas Mazeliauskas, Juozas Sikorskas, Leonas Šostakauskas, Liudas Valentukonis, Juozas Valukonis, Mykolas Zimnickas, Antanas Žukauskas.

Atminimo lentų sumanytojas ir autorius – Vilius Kavaliauskas. Lentos pakabintos ant šventoriaus tvoros virbų.

<https://lazdijai.lt/lit/Budvietyje-atidengtos-nepriklausomybes-kovu-ir-vyties-kryziaus-kavaliериu-atminimo-lentos/4836373#>

2018-05-09 pasodintas ąžuoliukas „Būdviečio krašto knygnešiams“, minint Spaudos atgavimo, kalbos ir knygos dieną. Dalyvavo

Būdviečio dvaro svirnas

Būdviečio bažnyčia

Lazdijų raj. savivaldybės administracijos atstovai ir Punsko valsčiaus delegacija. Ažuoliukas pasodintas Teresės Jotautienės sodyboje (Bažnyčios g. 4).

2018 m. įkurtas Atminimo kambarys knygnešiui Jonui Kaluškevičiui, kuris šiame name (dabar Bažnyčios g. 4) gyveno 1888–1940 metais. Knygnešio atminimo įprasminimu rūpinosi jo vaikaičiai: Benjaminas, Jonas Burkvydas, Teresė Salomėja ir provaikaičių Aurelijos ir Živilės šeimos.

2019-08-08 prie paminklo „Būdviečio krašto žmonėms, nukentėjusiems per Lietuvos okupacijas“ ant atskiros kolonėlės pritvirtinta atminimo lenta, skirta pogrindinio „Aušros“ leidinio atminimui.

„Aušra“ – pogrindžio periodinis leidinys, ėjęs okupuotoje Lietuvoje 1975–1988 m., kaip 1883–1886 m. leisto lietuviško žurnalo „Aušra“ tęsinys. Jame buvo rašoma apie tikinčiųjų persekiojimą Lietuvoje, politinį ir kultūrinį lietuvių genocidą, literatūros konfiskavimą, istorijos falsifikavimą, buvo raginama priešintis rusinimui, nutautinimui bei spausdinama kalinių ir tremtinių poezija. Pirmus 4 numerius redagavo kun. Sigitas Tamkevičius. Nuo 5 numerio (apie 30 numerių, 1977–1985 m.) „Aušrą“ leido, redagavo ir spausdino Būdvietyje kunigas Lionginas Kunevičius.

2020-09-23 Būdviečio buvusio dvaro sodyboje ir kitoje Būdviečio kaimo teritorijoje esančių kultūros vertybių objektų tvarkymą ir priežiūrą įpareigotas vykdyti Būdviečio seniūnijos darbuo-

Benjaminas
Kaluškevičius

tojas Gintautas Kalinauskas. Pareigybės aprašyme (III sk., 5.9. p.) nurodoma: „tvarko ir prižiūri seniūnijoje esančius kultūros vertybių objektus“. Būdviečio seniūnijos kapų prižiūrėtoja Lilija Matuzienė įpareigota užtikrinti tvarką ir švarą Būdviečio senosiose ir naujosiose kapinėse.

Lazdijų rajono savivaldybės administracijos direktoriaus 2020 m. rugsėjo 26 d. įsakymas Nr. 10V-897.

BENJAMINAS KALUŠKEVIČIUS (g. 1934 m. Būdvietyje, Seinų (Lazdijų) apskrityje) – bibliotekininkas-bibliografas, spaudos darbuotojas, kraštotyrininkas. Mokėsi Vilniaus universitete. Baigęs studijas, dirbo pagal specialybę Kauno ir Vilniaus bibliotekose.

Nuo 1989 m. kaupia medžiagą apie lietuviškos spaudos draudimo laikmetį. Parengė (su bendraautoriumi) ir 2004–2014 m. išleido žinyną *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai. 1864–1904* (1 ir 2 kn.; yra ir elektroninė versija – www.spaudos.lt), 1998 m. knygą *Šimtas knygnešių* ir 2006 m. – *Didysis knygnešys Jurgis Bielinis. Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje* išspausdinti 82 jo straipsniai apie knygnešius. Parengė spaudai knygą apie Lazdijų–Seinų–Punsko krašto knygnešius ir daraktorius (rankraštis saugomas Lazdijų krašto muziejuje). Spausdino periodinėje spaudoje (žurnaluose ir laikraščiuose) straipsnius apie Lazdijų krašto savanorius ir partizanus. Kaupia medžiagą apie gimtojo krašto istoriją, rūpinasi paveldo išsaugojimu. Organizavo ir 2007 m. pastatė paminklą Būdviečio krašto žmonėms, nukentėjusiems per Lietuvos okupacijas. Lazdijų rajono kultūros, meno ir mokslo paramos fondas suteikė jam geriausio 2014 metų Lazdijų rajono kraštotyrininko vardą, išdavė sertifikatą.

ALGIMANTAS KATILIUS

SMALĖNŲ REFORMATŲ VIENUOLYNO VIENUOLIAI

XVIII a. pabaigoje Mykolas Habermanas, kelių dvarų savininkas, iš Katarškių nupirko Smalėnus drauge su kitomis žemėmis ir prijungė prie jo valdomų žemių, buvusių tarp Klevų ežero ir Juodosios Seivos upės. Vietoje Smalėnų palivarko įkūrė Smalėnų kaimą, į kurį pasikvietė kolonistų amatininkų ir žydų. M. Habermanas norėjo Smalėnus padaryti pramonės centru, bandė kurti miestelį, pastatė maldos namus evangelikams ir žydams. Vykdydamas savo planus M. Habermanas pastatė prastesnės gelumbės fabriką. Tačiau šis sumanymas nepasiteisino ir turėjo uždaryti fabriką. Fabriko pastatą 1839 m. pertvarkė į katalikų bažnyčią. Po poros metų pakvietė vienuolius reformatus. Mirus savininkui Smalėnai iš miestelio vėl virto kaimu¹.

Vienuoliai reformatai Smalėnuose įsteigė mokyklą. Pranciškus Augustaitis apie tą mokyklą rašė: „Reformatai, apsigyvenę Smalėnuose, įsteigė čia augštesnę, negu parapijinę mokyklą, kurioj gana daug lietuvių vaikų jieškojo šviesos. Kai-kurie, pabaigę Smalėnų mokyklą, eidavo į Marijampolės progimnaziją, kiti, tų pačių vienuolių pramokytai lotyniškai, eidavo į Seinų seminariją. Dar ir šiandien Seinų dijecezijoj yra gyvų kunigų, baigusių Smalėnų „akademiją“ (taip, pašiepiant, būdavo vadinama reformatų mokykla).

Ta vienuolių „akademija“ buvo nebloga, pralavindavo vaikus pusėtinai. Lietuviai juo labiau noromis leizdavo čia savo vaikus, kad pas tėvelius mokymas ir maistas atsiedavo labai pigiai. Tiesa, tėvučiai savo mokiniams nesigailėdavę rykščių, bet tuomet jos būdavo madoje

---

¹ Bronius Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, t. 2: *Vilkaviškio vyskupija*. Chicago, 1982, p. 440.

visose mokyklose. Nebe reikalo lietuviai sutvėrė patarlę: „už vieną muštą (supr. mokytą), dešimtį nemuštų (ne mokytų) duoda.“²

1864 m. Smalėnų reformatų vienuolyno mokykla buvo uždaryta, o vienuoliams dar leista vienuolyne gyventi iki 1875 metų. Bažnyčios rektoriumi paskirtas vienuolis Hiacintas Vasiliauskas. Jam mirus bažnyčia atiteko dieceziniams kunigams. 1897 m. įkurta Smalėnų parapija, į kurios sudėtį įėjo kaimai iš Seinų, Punsko, Kolietyno ir Krasnapolio parapijų. Ši parapija buvo mišri: maždaug pusė jos gyventojų buvo lenkai, kita pusė lietuvių. Tačiau didžioji pridėtinių pamaldų dalis buvo laikoma lenkų kalba. Tokia padėtis ilgai negalėjo tęstis. Pamaldų tvarka Smalėnų bažnyčioje buvo nustatyta prie kun. Juozapo Katiliaus, kuris į Smalėnus atkeltas 1907 m. Jo buvo parengti nutarimai lietuvių ir lenkų kalbomis. Kalėdojimo metu nutarimus pasirašė visi Smalėnų parapijos gyventojai, išskyrus keturis asmenis. Nutarimai sudaryti iš penkių punktų. Šių nutarimų pirmasis punktas skambėjo: „Šventomis dienomis pamokslas, suplikacijos, giedojimai ir visokios kitos pridėtinės pamaldos te bus laikomos atmainant vieną dieną lenkiškai, o kitą lietuviškai.“³

Smalėnų vienuolyno vienuoliai

Fabijonas **Asijevičius** (Assyjewicz). 1848 m. Smalėnų reformatų vienuolyno klierikas.

Lit.: Elenchus 1848.

Zachiejus **Avizienis** (Awizienis). 1846 m. Smalėnų reformatų vienuolyno klierikas.

Lit.: Elenchus 1846.

Kvirinas **Barbasevičius** (Barbasewicz) (1812–?). 1841 m. Smalėnų reformatų vienuolyno pamokslininkas, 1843, 1844 m. Smalėnų vienuolyno vikaras, 1845 m. instr. com. bib., 1846 m. gvardijonas, 1847 m. magistras, 1848–1851 m. Smalėnų vienuolyno gvardijonas, 1853, 1854 m. Smalėnų vienuolyno definitorius ir noviciato magistras.

Lit.: Elenchus 1841–1854.

² Kun. P. A. (Pranciškus Augustaitis), „Seinų dijecezijos bažnyčių monografija“, in: *Vadovas*, 1912, Nr. 43, p. 281.

³ Algimantas Katilius, „Pridėtinių pamaldų kalba Seinų vyskupijos bažnyčiose: XIX a.–XX a. pradžia“, *Vyskupo Antano Baranausko anketa dvasininkams. 1898 m.*, parengė Algimantas Katilius. Vilnius: LII, 2012, p. 42.

Valerijonas **Benerskis** (Bienierski). 1853, 1854 m. Smalėnų vienuolyno vienuolis.

Lit.: Elenchus 1853, 1854.

Pranciškus **Benkovskis** (Bieńkowski) ([1788]–?). 1843 m. buvo Smalėnų reformatų vienuolyno com. prov., 1844–1846 m. Smalėnų vienuolyno minister provincialis.

Lit.: Elenchus 1843–1846.

Pacifikas **Bidlovskis** (Bydłowski) (1811–?). 1841 m. buvo Smalėnų reformatų vienuolyne provincijolo sekretorius.

Lit.: Elenchus 1841.

Timotėjus **Budziševskis** (Budziszewski). 1843–1849 m. Smalėnų reformatų vienuolyno pamokslininkas, 1850–1854 m. Smalėnų vienuolyno vienuolis, 1855–1863 m. Smalėnų vienuolyno naujokų magistras, 1870, 1873 m. Smalėnų vienuolyno kunigas.

Lit.: Elenchus 1843–1873.

Faustinas **Cechačevskis** (Cichaczewski). 1851 m. Smalėnų reformatų vienuolyno vienuolis.

Lit.: Elenchus 1851.

Vincentas **Cechačevskis** (Ciechaczewski). 1846 m. Smalėnų reformatų vienuolyno profesorius, 1859 m. Smalėnų vienuolyno gvardijonas, 1863 m. Smalėnų vienuolyno pamokslininkas.

Lit.: Elenchus 1846, 1859, 1863.

Juozapas **Čapskis** (Czapski) (1800–?). 1841, 1843 m. Smalėnų reformatų vienuolyno prezidentas. 1844 m. buvo definitorius, teologijos lektorius, 1845 m. Smalėnų vienuolyno gvardijonas, definitorius, teologijos lektorius, 1846 m. definitorius.

Lit.: Elenchus 1841–1846.

Krizostomas **Dombkovskis** (Dąbkowski). 1846, 1847 m. Smalėnų reformatų vienuolyno pamokslininkas, 1850–1854 m. Smalėnų reformatų vienuolyno vienuolis, 1855 m. Smalėnų vienuolyno instruktorius, 1856–1859 m. nuodėmklausys, 1863–1873 m. Smalėnų reformatų vienuolyno vikaras.

Lit.: Elenchus 1846–1873.

Tomas **Deščenskis** (Deszczeński). 1851 m. Smalėnų reformatų vienuolyno vienuolis.

Lit.: Elenchus 1851.

Karolis **Dutkevičius** (Dutkiewicz) (1801–?). 1841–1845 m. Smalėnų reformatų vienuolyno profesorius.

Lit.: Elenchus 1841–1845.

Lukas **Grabovskis** (Grabowski). 1845, 1846 m. ministro sekretorius, 1854–1858 m. Smalėnų reformatų vienuolyno gvardijonas.

Lit.: Elenchus 1845–1858.

Rapolas **Gžeškevičius** (Grzeszkiewicz). 1859 m. mokyklos profesorius.

Lit.: Elenchus 1859.

Augustinas **Jurga** (Jurga) (1816–?). 1841 m. Smalėnų reformatų vienuolyno pamokslininkas.

Lit.: Elenchus 1841.

Liudvikas **Jurovskis** (Jurowski). 1846 m. Smalėnų reformatų vienuolyno klierikas.

Lit.: Elenchus 1846.

Modestas **Kačinskis** (Kaczyński). 1847, 1848 m. Smalėnų reformatų vienuolyno profesorius.

Lit.: Elenchus 1847, 1848.

Gerardas **Kaminskis** (Kamiński) ([1819]–?). 1844 m. Smalėnų reformatų vienuolyno klierikas, 1849–1854 m. Smalėnų reformatų vienuolyno vienuolis, 1856–1863 m. nuodėmklausys, 1870–1873 m. Smalėnų reformatų vienuolyno kunigas.

Lit.: Elenchus 1844–1873.

Motiejus **Kasinskis** (Kasiński). 1847 m. Smalėnų reformatų vienuolyno provincijolas.

Lit.: Elenchus 1847.

Vitas **Katilovskis** (Katyłowski). 1851 m. Smalėnų reformatų vienuolyno vienuolis.

Lit.: Elenchus 1851.

Anschilas **Kocas** (Koc). 1855–1857 m. Smalėnų reformatų vienuolyno pamokslininkas.

Lit.: Elenchus 1855–1857.

Feliksas **Konevka** (Konewka). 1851 m. Smalėnų reformatų vienuolyno klierikas.

Lit.: Elenchus 1851.

Feliksas **Krauze** ([1805]–?). 1843 m. Smalėnų reformatų vienuolyno sekretorius.

Lit.: Elenchus 1843.

Laurynas **Kruševskis** (Kruszewski). 1858 m. Smalėnų reformatų vienuolyno vikaras, 1859 m. pamokslininkas.

Lit.: Elenchus 1858, 1859.

Bonifacas **Kuliasinskis** (Kuliasiński). 1845 m. Smalėnų reformatų vienuolyno novicas, 1853 m. Smalėnų vienuolyno vienuolis.

Lit.: Elenchus 1845, 1853.

Mykolas **Kviatkovskis** (Kwiatkowski). 1848 m. Smalėnų reformatų vienuolyno klierikas.

Lit.: Elenchus 1848.

Aleksandras **Maskarevičius** (Moskoriewicz). 1851 m. Smalėnų reformatų vienuolyno vienuolis.

Lit.: Elenchus 1851.

Liudvikas **Montovskis** (Montowski) (1782–?). 1841, 1843 m. Smalėnų reformatų vienuolyne, ministras provincijolas.

Lit.: Elenchus 1841, 1843.

Pranciškus **Možejevskis** (Morzejewski). 1851 m. Smalėnų reformatų vienuolyno klierikas.

Lit.: Elenchus 1851.

Kalikstas **Novakovskis** (Nowakowski). 1847 m. Smalėnų reformatų vienuolyno gvardijonas.

Lit.: Elenchus 1847.

Vitalis **Orlovskis** (Orłowski) ([1816]–?). 1843 m. Smalėnų reformatų vienuolyno vienuolis.

Lit.: Elenchus 1843.

Maksimas **Penkalskis** (Pękalski). 1848 m. buvo Smalėnų reformatų vienuolyno klierikas.

Lit.: Elenchus 1848.

Atanazijus **Piuro** (Pióro). 1857 m. Smalėnų reformatų vienuolyne, ministras provincijolas.

Lit.: Elenchus 1857.

Juozapas **Racinovskis** (Racinowski). 1847 m. Smalėnų reformatų vienuolyno sekretorius.

Lit.: Elenchus 1847.

Cassianus **Radgovskis** (Radgowski). 1846 m. Smalėnų reformatų vienuolyno profesorius, 1849 m. vienuolis.

Lit.: Elenchus 1846, 1849.

Paskalis **Raguckis** (Ragucki). 1845 m. Smalėnų reformatų vienuolyno novicas.

Lit.: Elenchus 1845.

Urbonas **Raškevičius** (Raszkievicz). 1845 m. Smalėnų reformatų vienuolino novicas.

Lit.: Elenchus 1845.

Gervazijus **Renis** (Renis). 1847 m. Smalėnų reformatų vienuolino novicas, 1856 m. vienuolis, 1859 m. pamokslininkas.

Lit.: Elenchus 1847, 1856, 1859.

Elenterijus **Rickevičius** (Ryckiewicz). 1857 m. Smalėnų reformatų vienuolino klierikas.

Lit.: Elenchus 1857.

Klaudijus **Rozlovskis** (Rozłowski). 1846 m. Smalėnų reformatų vienuolino klierikas.

Lit.: Elenchus 1846.

Baltramiejus **Rucinskis** (Ruciński). 1845 m. Smalėnų reformatų vienuolino nuodėmklausys, 1859 m. vienuolis.

Lit.: Elenchus 1845, 1859.

Timotėjus **Rudziševskis** (Rudziszewski). 1856 m. Smalėnų reformatų vienuolino naujokų magistras.

Lit.: Elenchus 1856.

Izidorius **Stanevičius** (Staniewicz). 1845 m. Smalėnų reformatų vienuolino novicas, 1851–1854 m. Smalėnų reformatų vienuolino vienuolis, 1855–1858 m. mokyklos profesorius.

Lit.: Elenchus 1845–1858.

Juozapas **Stankevičius** (Stankiewicz). 1863 m. Smalėnų reformatų vienuolino mokyklos mokytojas, 1870, 1873 m. Smalėnų reformatų vienuolino klebonas.

Lit.: Elenchus 1863, 1870, 1873.

Kazimieras **Stasionis** (Stasionis). 1848 m. Smalėnų reformatų vienuolino klierikas.

Lit.: Elenchus 1848.

Placidas **Stipulkovskis** (Stypułkowski). 1863 m. Smalėnų reformatų vienuolino pamokslininkas.

Lit.: Elenchus 1863.

Florijonas **Sveževskis** (Swierzewski) ([1806]–?). 1844 m. Smalėnų reformatų vienuolino gvardijonas, 1845 m. novicų magistras.

Lit.: Elenchus 1844, 1845.

Bernardas **Tanskis** (Tański). 1847 m. Smalėnų reformatų vienuolino profesorius.

Lit.: Elenchus 1847.

Motiejus **Tiburcinskis** (Tyburciński). 1863 m. Smalėnų reformatų vienuolyno vienuolis.

Lit.: Elenchus 1863.

Aloyzas **Ulanavičius** (Ułanowicz). 1857 m. secr. plis. Smalėnų reformatų vienuolyne.

Lit.: Elenchus 1857.

Leonas **Urbonavičius** (Urbanowicz). 1846 m. Smalėnų reformatų vienuolyno klierikas, 1856, 1857 m. vikaras, 1858 m. pamokslininkas.

Lit.: Elenchus 1846, 1856, 1857.

Marijanas **Valukonis** (Wałukanis) ([1820]–?). 1844 m. Smalėnų reformatų vienuolyno klierikas, 1849–1854 m. Smalėnų reformatų vienuolyno vienuolis, 1855–1858 m. mokyklos profesorius.

Lit.: Elenchus 1844, 1849–1858.

Juozapas **Valunas** (Wałun) ([1814]–?). 1844 m. Smalėnų reformatų vienuolyno klierikas, 1851 m. Smalėnų reformatų vienuolyno vienuolis, 1856–1858 m. pamokslininkas.

Lit.: Elenchus 1844, 1851, 1856–1858.

Hiacintas **Vasilevskis** (Wasilewski) ([1814]–?). 1844 m. Smalėnų reformatų vienuolyno klierikas, 1848–1873 m. Smalėnų reformatų vienuolyno vienuolis.

Lit.: Elenchus 1844, 1848, 1851, 1859, 1863, 1870, 1873.

Stanislovas **Vasilevskis** (Wasilewski). 1848 m. Smalėnų reformatų vienuolyno klierikas.

Lit.: Elenchus 1848.

Justinas **Vašnevskis** (Waszniewski) ([1817]–?). 1844 m. Smalėnų reformatų vienuolyno profesorius, 1845 m. vikaras ir profesorius.

Lit.: Elenchus 1844, 1845.

Joachimas **Verbyla** (Wierzbiłło). 1845 m. novicas, 1858, 1859, 1863 m. Smalėnų reformatų vienuolyno mokyklos mokytojas, 1870, 1873 m. Smalėnų reformatų vienuolyno kunigas.

Lit.: Elenchus 1845, 1858, 1859, 1863, 1870, 1873.

Bernardas **Vežbickis** (Wierzbicki). 1845 m. novicas, 1863 m. Smalėnų reformatų vienuolyno vienuolis, 1870 m. Smalėnų reformatų vienuolyno kunigas.

Lit.: Elenchus 1845, 1863, 1870.

Anupras **Zakževskis** (Zakrzewski). 1847, 1848 m. Smalėnų reformatų vienuolyno vikaras, 1850 m. vienuolis.

Lit.: Elenchus 1847, 1848, 1850.

Algimantas Katilius

Damianus **Zakževskis** (Zakrzewski). 1853–1855 m. Smalėnų reformatų vienuolyno vienuolis, 1863 m. Smalėnų reformatų vienuolyno gvardijonas.

Lit.: Elenchus 1853–1855, 1863.

Ivo **Zavistovskis** (Zawistowski). 1853, 1854 m. Smalėnų reformatų vienuolyno vienuolis. 1855 m. Smalėnų reformatų vienuolyno vikaras.

Lit.: Elenchus 1853, 1854, 1855.

Rokas **Ziznevskis** (Zyzniewski). 1846 m. Smalėnų reformatų vienuolyno klierikas.

Lit.: Elenchus 1846.

Literatūra

1. Kun. P. A. (Pranciškus Augustaitis) 1912. „Seinų dijecezijos bažnyčių monografija“, in: *Vadovas*, Nr. 43.
2. Kviklys, B. 1982. *Lietuvos bažnyčios, t. 2: Vilkaviškio vyskupija*. Chicago.

ALGIMANTAS KATILIUS (g. 1959 m.) – istorikas, humanitarinių mokslų daktaras. 1985 m. baigė VU Istorijos fakultetą. Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštyno vedėjas, XIX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Mokslinių tyrimų kryptys – Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorija XIX–XX a. ir Užnemunės istorija XIX a. Šiomis temomis paskelbė per 100 publikacijų. Monografijos *Katalikų dvasininkijos rengimas Seinų kunigų seminarijoje (XIX–XX a. pradžia)* (2009) autorius, knygos *Viškupio Antano Baranausko anketa dvasininkams (1898 m.)* (2012) sudarytojas.

ALGIMANTAS KATILIUS

SEINŲ KUNIGŲ SEMINARIJOS
VICEREKTORIUS
ROMUALDAS JALBŽYKOVSKIS

Įvadas. Seinų (Augustavo) vyskupijos kunigo, o vėliau Vilniaus arkivyskupo metropolito Romualdo Jalbžykovskio (Romuald Jalbrzykowski 1876–1955) biografijoje Seinai užima gana svarbią vietą. Čia jis 1893 m. įstojo į kunigų seminariją ir po jos baigimo 1898 m. buvo pasiūstas studijuoti į Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasinę akademiją, kurią 1902 m. baigė teologijos magistro laipsniu. Akademijos vadovybės buvo numatytas palikti profesūrai, bet Seinų vyskupas Antanas Baranauskas nesutiko ir kun. R. Jalbžykovskis privalėjo sugrįžti į vyskupiją. Tada buvo paskirtas vikaru į Vonsošo (Wąsosz) parapiją. Tačiau pareigų taip ir nepradėjo eiti, nes buvo iškviestas į Seinus, kur turėjo pavaduoti išvykusį vyskupo A. Baranausko sekretorių kun. Juozapą Laukaitį. Nuo 1903 m. sausio mėn. R. Jalbžykovskis pradėjo dėstyti Seinų kunigų seminarijoje¹. Seminarijos klierikams dėstė įvairias disciplinas ir 1908 m. tapo Seinų kunigų seminarijos

¹ Adam Szot, *Abp Romuald Jalbrzykowski metropolita wileński*. Lublin, 2002, p. 28.

vicerektoriumi. Šias pareigas ėjo iki pat 1915 m. pavasario, kai nuo artėjančio karo fronto kartu su seminarija evakavosi į Rusiją. Seinuose kun. R. Jalbžykovskis palypėjo aukštyn bažnytinės hierarchijos laiptais – 1910 m. tapo Seinų katedros kapitulos kanauninku. Seinuose jis dar trumpai gyveno tada, kai sugrįžo iš Rusijos, bet 1918 m. liepos mėn. R. Jalbžykovskis buvo paskirtas Radziluvo (Radziłów) parapijos klebonu. Tokie būtų svarbiausi kun. R. Jalbžykovskio bažnytinės veiklos anketiniai duomenys, tiesiogiai susiję su Seinais. Kaip matome, iš viso Seinuose jam teko pragyventi nemažą metų skaičių.

Kun. R. Jalbžykovskis buvo veiklus ir visuomeniškai aktyvus žmogus. Mes plačiau neaptarsime jo įvairiapusės veiklos Seinuose. Tai galėtų geriau padaryti lenkų istorikai. Sakydamas – lenkų istorikai, aš iš karto lyg ir persikeliu į XX a. pradžios Seinų aplinką, kurioje teko dirbti ir veikti kun. R. Jalbžykovskiui. Išskirtinis to laikotarpio viešojo gyvenimo bruožas – lenkų ir lietuvių tautinių interesų priešpriešinimas ar, tiksliau, tautinėmis vertybėmis pagrįstų idealų gynimas. Veikliai tautiniuose procesuose vienoje ar kitoje pusėje reiškesi ir kunigai. Kaip gerai žinoma, kun. R. Jalbžykovskis buvo aktyvus lenkų tautinės idėjos adeptas Seinuose. Ta aplinkybė daug lėmė, kad bent lietuviškoje aplinkoje jis buvo vertinamas kontroversiškai.

Šio straipsnio tikslas pažvelgti į kun. Romualdo Jalbžykovskio biografijos Seinų laikotarpį, ypač į tuos metus, kai jis buvo Seinų kunigų seminarijos vicerektoriumi, ir pažiūrėti, kaip jo veiklą vertino amžininkai.

Seinų kunigų seminarijos profesorius ir vicerektorius. Kaip jau buvo minėta, kun. R. Jalbžykovskis Seinų kunigų seminarijos profesoriumi tapo 1903 m. pradžioje. Seminarijoje jam teko dėstyti įvairias disciplinas. Tai buvo: Šventasis Raštas, lotynų kalba, lenkų kalba ir literatūra, rusų kalba ir literatūra, moralinė teologija, homiletika, patrologija, katechetika, pedagogika. Buvo netgi seminarijos prokuratorius ir dvasios tėvas. Mykolas Krupavičius atsiminimuose pateikė neigiamą jo, kaip profesoriaus, įvaizdį: „Blogiausias iš visų profesorių buvo visiems žinomas kan. Romualdas Jalbžykovskis. Negalima sakyti, kad jis būtų buvęs negabus ir netinkąs profesūrai. Gabumų jam netrūko. Trūko jam laiko pasirengti lekcijoms. Antra, jis per daug pasitikėjo savimi. Jis noriai grobstė dėstomuosius objektus. Paprastai jų turėdavo visą eilę. Be to, kaip viceregensas turėdavo daug uždavinių ir pareigų. Bet ir to maža. Seinuose nebuvo lenkiškos draugijos ar susirinkimo, kur nebūtų dalyvavęs Jalbžykovskis. Tai buvo visur esąs ir viską žinąs žmogus. Daug laiko skirdavo ir bažnyčiai. Klausydavo iš-

pažinčių, sakydavo pamokslus ir t. t.“² Gal šis įvaizdis per daug neigiamas, bet tiesa, kad R. Jalbžykovskis ėmėsi dėstyti skirtingas disciplinas, kurioms pasiruošti reikėjo laiko. Prie neigiamos charakteristikos galima priskirti ir Jono Reitelaičio pateiktus faktus apie seminarijos biblioteką. J. Reitelaitis mokydamasis seminarijoje buvo bibliotekininko padėjėju. Jis rašė: „Man perėjus į II kursą, buvo daromas kapitalinis seminarijos taisymas, knygynas perkelta į kitą kambarį, be knygininkų dalyvavimo. Perkėlimą atliko kun. Jalbžikauskas padedamas kelių pirmo kurso klierikų lenkelių: Morozo, Kuklevskio. Klierikai gyrėsi, kad jie ano paliepti visas senas knygas ir rašytus sąsiuvinius deginę pečiuose, kad net šios buvusios raudonos iš karščio.“³ Savo dienoraštyje R. Jalbžykovskis pažymėjo, kad 1908 m. vykusiam seminarijos patalpų remontui jis vadovavo⁴.

Kunigų seminarija yra erdvė, kurioje vyksta būsimų kunigų formacija ir klierikams galima daryti įtaką viena ar kita kryptimi. Tai gerai suprato prof. R. Jalbžykovskis ir jis metai iš metų didino savo įtaką seminarijoje. Dar daugiau galimybių veikti atsirado tada, kai jis užėmė vicerektoriaus postą. Prelatas Mykolas Krupavičius, kuris į seminariją įstojo 1908 m., prisiminė: „Mano stojimas seminarijon sutapo su Jalbžykovskio, buvusio Vilniaus arkivyskupo, įsigalėjimu seminarijoj ir pradėjimu smarkiu tempu varyti lenkinimo politiką seminarijoj. Jis pasinaudodamas seminarijos regenso aplenkėjusio prelado Blažio-Blaževičiaus minkštumu, kurio įsigijo didelį pasitikėjimą ir vyskupo Karoso neaktyvumu savo lenkinimo planus nesunkiai pravedė.“⁵ Iš pateiktos citatos labai gerai matosi galimybės, kurias savo veikimui R. Jalbžykovskis turėjo Seinų kunigų seminarijoje. Vyskupas Justinas Staugaitis savo atsiminimuose dar prideda: „Jis buvo visas seminarijos šeimininkas ir labai reikšmingas Seinuose asmuo.“⁶

Anot kun. istoriko Juozapo Stakausko, R. Jalbžykovskis ypač stengėsi, kad kuo daugiau seminarijos profesorių ir klierikų būtų len-

² Mykolas Krupavičius, *Atsiminimai*. Chicago, 1972, p. 136.

³ Algimantas Katilius, „Jono Reitelaičio laiškas Vaižgantui: iš Seinų kunigų seminarijos bibliotekos istorijos“, in: *Aušra*, 1998, p. 19.

⁴ Romuald Jalbrzykowski, „Dziennik akademika“, sąs. 2, in: *Balstogės arkivyskupijos archyvas*, be signatūros, l. 63.

⁵ Mykolas Krupavičius, „Kun. Ignas Albavičius“, in: *Lietuvos istorijos instituto rankraštynas (LIIR)*, f. 54–44, l.1. Plg. Aloyzas Baronas, *Šviesa ir kelias. Prelato Igno Albavičiaus gyvenimo ir veiklos bruožai*. Chicago, 1954, p. 23.

⁶ Justinas Staugaitis, *Mano atsiminimai*. Vilnius, 1995, p. 189.

kų tautybės ar bent lenkiškų pažiūrų asmenų⁷. Kas dėl profesorių – tai iš tikrųjų galima pastebėti, kad paskutiniaisiais Seinų kunigų seminarijos veiklos metais padaugėjo lenkų tautybės dėstytojų. Seminarijoje pradėjo dėstyti lenkų kunigai Vladislavas Pianko, Pranciškus Wądołowski, Henrikas Betto, bet ne mažiau atėjo ir lietuvių profesorių. Kartais pedagoginių kadroų keitimas vien pagal tautines „spalvas“ pasibaigdavo didele nesėkme. Turime galvoje kun. Aleksandro Misevičiaus paskyrimą seminarijos dėstytoju ir jo triukšmingą pašalinimą iš seminarijos. Apie šio profesoriaus pašalinimą savo laiškuose Jurgiui Matulaičiui pasakoja Seinų kunigų seminarijos dvasios tėvas Jonas Totoraitis. A. Misevičius per paskaitas kalbėdavo nederamus dalykus – „šlykščias nedoras pasakaites“. Tai pikтино tiek klierikus lietuvius, tiek lenkus. Klierikai apie tai informavo rektorių ir vicerektorių, bet tas nieko nepadėjo. Tada surašė tuos A. Misevičiaus kalbėjimus ir nusiuntė į lietuvių biurą Paryžiuje. Iš čia žinia pasiekė vyskupą A. Karosą ir šis liepė atstatydinti prof. A. Misevičių. Prieš pusmetį jis buvo paskirtas garbės kanauninku prieš vyskupą užtariant prelatams Vincentui Blaževičiui ir Juozapui Antanavičiui. Dėl to atleidimas įžeidė ne tik A. Misevičių, bet ir prelatus. Kilo triukšmas, prasidėjo tardymai. Buvo įtariami kunigai lietuviai, kad jie suorganizavo A. Misevičiaus išvayrą iš seminarijos. Prisaikdinę kai kuriuos klierikus klausinėjo, ar kas nors nekurstė. Kurstytojo nerado. Paskui vėl prisaikdinus klausinėjo, ar nepadorūs pasakojimai buvo per paskaitas. Pasirodė, kad tai tiesa. Negana to, ėmė daryti kratas ir rado klierikų rašytus dienoraščius, kuriuose aptikta nepalankių atsiliepimų apie rektorių ir vicerektorių. Kratų metu rado užrašytas tas A. Misevičiaus kalbas, tik nerado, kas siuntė į Paryžių. Betyrinėdami dienoraščius pastebėjo, kad vienas klierikas buvo šiek tiek iškreipęs rektoriaus žodžius, už tai jis buvo pašalintas iš seminarijos. Tas klierikas buvo lietuvis Juozapas Giedraitis. Anot J. Totoraičio, visa jo kaltė – kad buvo neatsargus⁸.

Kalbant apie klierikų kontingentą, galime pastebėti, kad 1826–1903 m. Seinų kunigų seminarijoje vyraujant iš etninių lietuviškų parapijų kilusiems valstietiškos kilmės asmenims, galėjo būti į ją stoję 80 % ar 81 % lietuviškai kalbančių asmenų, t. y. etninių lietuvių. Statistiniai duomenys apie klierikų tautinę priklausomybę yra iš 1904–1908 m.

⁷ Juozapas Stakauskas, „Lenkinimo akcija Seinų seminarijoj. Jalbzykovskio pastangos ir metodai“, in: *XX amžius*, 1939, Nr. 254, p. 3.

⁸ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1914-01-31, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA)*, f. 1674, ap. 2, b. 107, l. 79–80v.

laikotarpio. 1904 m. lietuvių seminarijoje buvo 71,5 %, o lenkų 28,5 %. 1908 m. lietuvių buvo 53,6 %, lenkų 42,8 % ir 1 baltarusis (3,6 %). Matome tendenciją, kad lietuvių skaičius Seinų kunigų seminarijoje mažėjo. 1909–1915 m. laikotarpiu buvo maždaug per pusę klierikų lietuvių ir lenkų. Tautiniu atžvilgiu klierikų proporcijų suvienodinimas buvo padarytas vicerektoriaus R. Jalbžkovskio iniciatyva. Tam pritarė ir vyskupas Antanas Karosas.

Dabar pažiūrėkime, kaip vicerektorius R. Jalbžkovskis elgėsi su tautiškai aktyviais lietuviais klierikais. Skaudžiausi prisiminimai siejasi su klierikų nepagrįstais pašalinimais ar bandymais šalinti iš seminarijos. Seminarijos vadovybei dažniausiai užkliūdavo lietuvių klierikų tautinis sąmoningumas ir aktyvi visuomeninė veikla (pvz., straipsnių ar knygų rašymas). Iš nukentėjusių galima paminėti lietuvius klierikus: Petrą Alkevičių, Jurgį Baltrušaitį, Pijų Dambrauską, Petrą Gerulį, Juozapą Giedraitį, Mykolą Krupavičių, Joną Navicką, Antaną Šmulkštį ir kitus. Vieni iš paminėtų klierikų turėjo visai apleisti seminariją, kiti būdavo įspėjami, kad bus pašalinti iš seminarijos.

Seminarijos vadovybė gerai suprato, kad nepakeis klierikų tautinių vertybių ir visų nepašalins iš seminarijos. Todėl jie ėmėsi represinių priemonių prieš klierikų lietuvišką veikimą. Savo tikslams seminarijos vadovybė tinkamai išnaudojo popiežiaus Pijaus X antimodernistinę encikliką, t. y. klierikams seminarijoje buvo uždrausta skaityti lietuvišką spaudą⁹. Klierikai buvo priversti nelegaliais būdais apsirūpinti lietuviškais leidiniais ir tik slapta seminarijoje juos skaityti. J. Stakauskas rašo: „Visai saugios skaitymo vietos buvo dvi – seminarijos biblioteka, kurios tvarkytoju buvo J. Reitelaitis, ir ... „neoficiali vieta“, vadinama „Pilotu“, jei į biblioteką Reitelaitis galėjo įsileisti tik vyresnius ir gerai mokančius tylėti, tai antroji „skaitykla“ buvo prieinama visiems. Niekas iš lenkų nesuuodė nė vienos lietuvių „skaityklos“ ir, rodos, nė vienas lietuvis su laikraščiais neįkliuvo.“¹⁰ Reikia pažymėti, kad lietuviai klierikai buvo gerai organizuoti, nes jų slapta draugija su pertraukomis seminarijoje veikė nuo 1888 metų. Tuo metu seminarijoje taip pat veikė slapta klierikų draugija, kuri daug dėmesio skyrė savo narių literatūrinių įgūdžių ugdymui. Straipsnių ar kitokių tekstų rašymas lietuviškai spaudai taip pat buvo priskirta prie didžiųjų

⁹ Juozapas Stakauskas, *Naujieji nacionalizmai ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, sudarė Algimantas Katilius. Vilnius, 2003, p. 249.

¹⁰ *Ibid.*, p. 250.

„nuodėmių“. Į vicerektoriaus R. Jalbžykovskio rankas patekęs lietuviško straipsnio rankraštis tapdavo dideliu įkalčiu.

Tam tikru nesantaikos objektu tapo lietuvių ir lenkų kalbų mokymasis seminarijoje. Lietuviai klierikai gerai suprato, kad pastoraciniam darbui lenkiškose parapijose reikia mokėti lenkų kalbą, ir stropiai mokėsi. Juos piktino R. Jalbžykovskio reikalavimas tą kalbą mokėti kone idealiai. Be to, lenkų kalba buvo seminarijoje dėstomoji kalba ir tai, ypač pirmaisiais metais, lietuviams klierikams sudarydavo daug rūpesčių, nes dauguma ateidami į seminariją jos nemokėdavo. Kitas dalykas, kad R. Jalbžykovskio iniciatyva lenkams klierikams buvo pradėta dėstyti lietuvių kalba. Tas dėstymas, atrodo, didelių rezultatų nedavė ir nedaug lenkų klierikų išmoko lietuviškai. Pats R. Jalbžykovskis gerai mokėjo lietuvių kalbą.

Vyskupijos dvasininkų kadru politikos vienas iš svarbesnių svertų buvo siuntimas aukštosioms studijoms į Sankt Peterburgo dvasinę akademiją ir leidimas išvykti studijuoti į Vakarų Europą. Šiuo svertu pakankamai efektyviai ėmė naudotis R. Jalbžykovskis. Parenkant kandidatus aukštosioms studijoms, pirmenybė buvo teikiama lenkų tautybės asmenimis, o lietuviams sudaromos dirbtinės kliūtys. Tokias kliūtis savo atsiminimuose plačiai aprašė prelatas Mykolas Krupavičius¹¹. Iš literatūros gerai žinomas kun. Antano Šmulkščio atvejis¹². Nepavyko į Vakarų Europą išvykti studijuoti dar seminarijoje istoriko gabumais pasižymėjusiam J. Reitelaičiui. Viename laiške jis rašė: „In užsienį pirmą kartą neleido, dabar galėčiau išstrukti, bet pats nenoriu, nes būtų nuostolių. Mat pradėjau draugijas – turėtu nustoti – tas suparaližuotu žmones – gautu apatijas. Tat nebent dar metus kitus lauksiu. Ar gal ir taip liksis – gaila būtų.“¹³ Taip ir atsitiko – J. Reitelaičiui neteko studijuoti užsienyje.

Lietuvių istorikų tekstuose kun. R. Jalbžykovskis buvo vaizduojamas ne vien tik juodomis spalvomis. Antai J. Stakauskas pripažino: „Kaip kunigas jis [R. Jalbžykovskis – A. K.] tikrai geras, labai uolus, maldingas, didelis veikėjas ir be galo darbštus; šiuo atžvilgiu jis imponavo visiems, ir visi jį gerbė.“¹⁴

¹¹ Mykolas Krupavičius, *Atsiminimai*, p. 177–181.

¹² Juozapas Stakauskas, *Naujieji nacionalizmai ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, p. 248–249.

¹³ Kun. Jono Reitelaičio laiškas Petriui Geruliui. 1914 04 18/05 01, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštylnas (VUBRS)*, f. 102–413, lapai nenumuoti.

¹⁴ Juozapas Stakauskas, „Tautinio lietuvių susipratimo nieks negalėjo užtvenkti. Kaip didelė Jalbžykovskio asmenybė nepajėgė suprasti lietuvių aspiracijų“, in: *XX amžius*, 1939, Nr. 256, p. 6.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, priešakiniai vokiečių kariuomenės daliniai į Seinus įžengė 1914 m. rugsėjo 7 dieną. Tada įkaitu paėmė Seinų kunigų seminarijos vicerektorių R. Jalbžykovskį. Prigrasino jį sušaudyti, jeigu kas nors Seinuose vokiečių kariuomenės atžvilgiu imsis priešiško veiksmų. Į grasinimus kan. R. Jalbžykovskis atsakė, kad sušaudymu jo neįbaugins. Tada vokiečių majoras įsakė paleisti jį. Rugsėjo 9 d. į Seinus atvyko papildomi vokiečių kariuomenės daliniai ir vienas iš karininkų areštavo vyskupą Antaną Karosą. Areštui buvo uždarytas miesto magistrato patalpose. Po to tas pats karininkas atvyko į Seinų kunigų seminariją. Pasikvietęs R. Jalbžykovskį, vokiečių karininkas seminarijos patalpose atliko nuodugnią apžiūrą, tikėdamasis surasti požeminį kabelį, kuriuo neva kun. R. Jalbžykovskis perdavinėjo rusų kariuomenei duomenis apie vokiečius. Kai apžiūros metu minėtas vokiečių karininkas nerado jokieo kabelio, tai kun. R. Jalbžykovskis pareiškė, kad vokiečiai areštuodami vyskupą padarė didelę moralinę skriaudą visiems katalikams ir kad šis areštas neabejotinai turės neigiamų pasekmių. Karininkas paaiškino, kad vyskupas areštuotas ne jo, o generolo įsakymu. Tada kun. R. Jalbžykovskis paprašė karininko perduoti generolui, jeigu jis būtinai nori tyčiotis iš katalikų dvasininkų, tai tegul areštuoja jį, Jalbžykovskį, o vyskupą paleidžia. Po šio pokalbio vyskupas tuojau pat buvo paleistas, prabuvęs Seinų miesto magistrato patalpose apie dvi valandas¹⁵.

R. Jalbžykovskis, dirbdamas Seinų seminarijoje (1902–1915), rašinėjo straipsnius į „Parankinę Bažnyčios enciklopediją“ (Podręczna encyklopedia kościelna), pasirašinėdamas juos kriptonimais Ks. R. J. ar X. R. J.¹⁶ Vėliau, būdamas Lomžos vyskupu ir Vilniaus arkivyskupu, išleido religinio turinio knygų¹⁷.

Dvasios tėvo kun. Jono Totoraičio vertinimai. Vyskupas A. Karosas kun. J. Totoraitį Seinų kunigų seminarijos dvasios tėvu paskyrė nuo 1911 metų rugsėjo 1 dienos. Apie darbą einant dvasios tėvo pareigas daug sužinome iš J. Totoraičio laiškų J. Matulaičiui. Tuo metu J. Totoraitis jau buvo vienuolis marijonas ir tie laiškai yra lyg savo-

¹⁵ Algimantas Katilius, „Epizodas iš Pirmojo pasaulinio karo įvykių Seinuose: vyskupo Antano Karoso areštas“, in: *Terra Jatwezenorum*, Punksas, 2010, t. 2, p. 168–169.

¹⁶ Enciklopediniai straipsniai suregistruoti prof. T. Krahelio rašytoje biogramoje. Pirmąjį straipsnį apie Seinų vyskupijos administratorių prelatą B. Butkevičių parašė 1905 m. į enciklopedijos 5–6 tomą. Iš viso R. Jalbžykovskis parašė 475 enciklopedinius straipsnius. Žr. Tadeusz Krahel, „Jalbzykowski Romuald“, in: *Słownik polskich teologów katolickich*, Warszawa, 1983, t. 5, p. 564–567.

¹⁷ Tadeusz Żychiewicz, „Jalbzykowski Romuald“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1963, t. 10, sąs. 46, p. 401.

tiški pranešimai vienuolijos vyresniajam. Savo laiškuose J. Totoraitis pavarde vicerektorių R. Jalbžykovskį įvardijo du kartus. Tačiau iš konteksto aišku, kad kalbama daugiau kartų apie seminarijos vadovybę, t. y. rektorių prelatą Vincentą Blaževičių ir vicerektorių R. Jalbžykovskį bei buvusį vyskupijos administratorių prelatą Juozapą Antanavičių.

Viename laiške kalba apie nelygias lietuvių ir lenkų klierikų teises: „Paviršium išrodo viskas gerai ir tvarkoje. Buvo per šventą Stanislovą vakaras su deklamacijoms, dainoms ir lošimu. Programa pusiau lenkiška, pusiau lietuviška. Pribuvo ir vyskupas. Rodos, kad čia teisybė pilnai užlaikyta. Bet klierikas man vienas pasakojo, kad nevalia jiems nė lietuviškai mokytis nė rašyt; už tai visi [neaiškus žodis]. Tai kokiū būdu sakau vakaro programas pusiau lietuviškas, pusiau lenkiškas, kaip Jūs prisirengėte. Atsakė, kad per kelias nedėlias slapta mokinosi, kad nesugautų sode ar kur nesitikėjo susigriebdyti, o programą užtvirtinti padavę tik paskutines dienas, lenkams mokytis valia buvę. Čia yra išreikšta neapykantos priežastis, kurią išgirdęs turiu tylėti.“¹⁸ J. Totoraitis savo laiškuose rašo apie išmestus klierikus. Apie klieriką J. Giedraitį jau buvo rašyta, kitas pašalintas klierikas už bendradarbiavimą lietuviškoje spaudoje – tai Petras Gerulis. Apie jį jau rašiau „Terra Jatwezenorum“ puslapiuose¹⁹. J. Totoraitis aprašo epizodą, kaip vicerektorius įkalbinėjo jį pasakyti konferenciją apie patriotizmą: „Kelioms dienoms prieš tai viceregensas atėjęs pas mane su mažu reikalu ėmęs šnekėti prašė, kad pasakyčiau kokias dvi konferencijas apie patrijotizmą, kokioje prasmėje neaiškino; tik bešnekant pridėjo, kad vienas kunigas lietuvis atvežus iš dvaro vaiką krikštyti nekrikštyjęs, kad kūmai nešnekėję lietuviškai, dvarininkas apie tai parašęs konsistorijai ir aprašysiąs lenkiškuose laikraščiuose. Beto da paminėjo, kad mažokai stengiasi įkalbėti kunigams patrijotizmą. Šnekėjo lyg nedrįsdamas nenaturališku balsu. Atsakiau, kad tai dalykas pavojingas, kad gal kada pasakysiu, bet ne tuo[j]. Ketinu visai apie tai nesakyti. Aš čia nieko tame dalyke pataisyti negaliu, kol jis pats lenkus kels ir glostys, o lietuvius gniauš ir spaus; neapykanta vis tiek neišnyks. Jei sakyčiau kaip reikėtų, neįtiksiu jam pirmiausiai; o pagal jo mintį sakyti niekadods neapsiimsiu, klierikų suerzinimas pasidarytų da didesnis.“²⁰

¹⁸ Jono Totoraičio laiškas Jurgiu Matulaičiui, b. d., in: *LCVA*, f. 1674, ap. 2, b. 107, l. 12.

¹⁹ Algimantas Katilius, „Apie išmestą iš Seinų kunigų seminarijos klieriką Petrą Gerulį“, in: *Terra Jatwezenorum*, t. 12, d. 1, Punksas, 2020, p. 262–270.

²⁰ Jono Totoraičio laiškas Jurgiu Matulaičiui, 1912-03-12, in: *LCVA*, f. 1674, ap. 2, b. 107, l. 25v–26.

1912 m. balandžio 15 d. laiške J. Totoraitis apibūdino seminarijos vadovybę: „Męs niekad beveik nešnekame. Jai pasitaiko kada ką kalbėt, tai šnekame tik tuščius dalykus, kurie nė jiems, nė man nieko nereiškia. Kitaip nė negali būti. Norint labiau susiartinti reikėtų pasidaryti jų žmogum, pasiimti jų nuomonėms ir visame kaip jie elgtis. Atlikus kasdienines savo pareigas jiems niekas nerūpi, gal tik sensacijinės laikraščių žinios ir smagi valandėlė. Kad būtų kokių rimtesnių reikalų arba darbų, nuo jų niekad negirdėt. Rimčiausias jų lapė viceregenzas. Jis visus už nosies vadžioja. Užmetinėjimū jam kaipo kunigui jokių negalima daryti, visur savo vietoje. Tik jis turi vieną visų lenkų bendrą ydą, jis yra pirma lenkas, o paskui katalikas ir kunigas. Jis kaip visi lenkai nė nesijaučia ją turįs. Del jos jame yra šaknis visų neapykantų dabar, ir ateityje bus da didesnė. Matant iš vienos pusės neteisības ar padarytas, ar daromas ar da plačiai rengiamas, o iš kitos pusės apsileidimą ir akis ant visko užmerktas, man vietos tarp jų nėra; veidmainiau neveidmainiausiu, o ir norėdamas nejstengčiau. Reikia sukandus dantis tylėt ir kęst. Jei gal da į tą liūgą da nėra įklimpę, tai jie čia nieko nereiškia. Jų aš ir turiu vengti, kad kartais užsikarščiavęs per daug neišsišnekėčiau.“²¹ Kitame laiške rašo, kad lietuviai klierikai buvo persekiojami už lietuviškos literatūros skaitymą, o lenkai nepersekiojami: „Vieno klieriko sykį paklausiau, ar teisybė, kad draudžia lietuviškai skaityt ir rašyti. Atsakė, kad jam pačiam nedraudžia, kaip ir tiems, kurie labai gerai mokinasi. Iš kur sakau žinot, kad draudžia ir persekioja? Pats per save, sako, nieko nedaro, bet kaip sugriebia užsiunčias regensą ir tas išbarš. Iš kur žinot, kad užsiunčia? Regensas nevaikščiojās po kambarius arba labai retai, o kai ką vicereg[ensas] sugriebias liet[uviškai] skaitantį, vis neužilgo pas tą patį ateinas ir regensas. O lenkams lenkiškai skaityt ką tik kas norįs niekad niekas nedraudžias, nors ir praščiausiai mokytūsi.“²² Be to, seminarijoje buvo siauriamos lietuvių kalbos teisės: „Vyskupui išvažiavus regensas uždraudė klierikams ypač pirmamečiams kalbėti lietuviškai. Vice regensas usilnie radził pamokslus rašyti lenkiškai, iki šiol lietuviams buvo valia rašyti ir sakyti lietuviškai. Klierikai sutarė neklausyti. Reikalavimus iš lenkiškos kalbos net teologijos kursuose didina. Klierikai pikti už tą lenkiškos kalbos brukimą, ypač kad mokinimas lietuviškos kalbos yra žemai statomas ir močekiškai atliekamas. Manęs ir neužmiršta. Tarp klierikų yra paleista šneka, kad aš statęs vyskupui ulti-

²¹ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1912-04-15, in: *ibid.*, l. 29–29v.

²² Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1912-05-31, in: *ibid.*, l. 32v–33.

matum, kad seminarijoje viskas būtų pusiau, o vyskupas neklausęs, lenkai iš to pasityčioja, o lietuviams kocktu. Rupi čia rodos tik greičiau visus lietuvius išstumti, tik delto kad jie lietuviai. Prasikaltimų visai nereikia, kad šalyn varytų.“²³ Apie santykius su seminarijos vadovybe atsiliopė taip: „Su Reg[ensu] vice reg[ensu] aš neturiu jokių reikalų: elgiuosi taip, kad jie prie manęs negali prieiti, taip neintraukia į jokių ginčus. Mane čia jie kęs tol, kol neprisitaikys prie vyskupo. Išiesiu tik varomas. Jei varytų į mozūrus prabaščiaut, neičiau ir nepriverstų; jei vikaraut vis siųstų ten eičiau. Klierikams apie politiką nieko nesaky-siu. Išeitų daugiau blogo nekaip gero.“²⁴

Išvados. 1. Romualdai Jalbžykovskiiui tapus vicerektoriumi jo įtaka seminarijoje išaugo. Kai kurių amžininkų vertinimu, jis buvo ti-krasis Seinų kunigų seminarijos šeimininkas. Ta jo įtaka pasireiškė per seminarijos klierikų kontingento komplektavimą, tautiškai aktyvių lietuvių tautybės klierikų persekiojimu, klierikų parinkimu aukšto-sioms studijoms, pirmenybę teikiant lenkų tautybės asmenims, profe-sorių parinkimu pagal tautinę priklausomybę ir kita.

2. Kun. J. Totoraičio paliudijimai yra svarbūs, nes jie yra vienalai-kiai su papasakotais faktais. Iš tų paliudijimų susidaro aiškesnis vaiz-das, koks buvo vicerektoriaus R. Jalbžykovskio požiūris į tautinius santykius seminarijoje, jo vykdytą lenkų auklėtinių protegavimą.

Literatūra

1. Baronas, A. 1954. *Šviesa ir kelias. Prelato Igno Albavičiaus gyvenimo ir vei-klos bruožai*. Chicago.
2. Katilius, A. 2020. „Apie išmestą iš Seinų kunigų seminarijos klieriką Petrą Gerulį“, in: *Terra Jatwezenorum*, Punkskas, t. 12, d. 1.
3. Katilius, A. 2010. „Epizodas iš Pirmojo pasaulinio karo įvykių Seinuose: vys-kupo Antano Karoso areštas“, in: *Terra Jatwezenorum*, Punkskas, t. 2.
4. Katilius, A. 1998. „Jono Reitelaičio laiškas Vaižgantui: iš Seinų kunigų semi-narijos bibliotekos istorijos“, in: *Aušra*, Punkskas.
5. Krahel, T. 1983. „Jalbrzykowski Romuald“, in: *Słownik polskich teologów katolickich*, Warszawa, t. 5.
6. Krupavičius, M. 1972. *Atsiminimai*. Chicago: Lietuviškos knygos klubas.
7. Staugaitis, J. 1995. *Mano atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
8. Stakauskas, J. 1939. „Lenkinimo akcija Seinų seminarijoj. Jalbžykovskio pa-stangos ir metodai“, in: *XX amžius*, Kaunas, Nr. 254.
9. Stakauskas, J. 2003. *Naujieji nacionalizmai ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, sudarė Algimantas Katilius. Vilnius: Aidai.

²³ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, [1913] mėnuo ir diena nenurodyta, in: *ibid.*, l. 75–75v.

²⁴ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1913-11-11, in: *ibid.*, l. 76.

10. Stakauskas, J. 1939. „Tautinio lietuvių susipratimo nieks negalėjo užtvenkti. Kaip didelė Jalbžykovskio asmenybė nepajėgė suprasti lietuvių aspiracijų“, in: *XX amžius*, Kaunas, Nr. 256.
11. Szot, A. 2002. *Abp Romuald Jalbrzykowski metropolita wileński*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

JUSTINAS SAJAUSKAS

HABENT SUA FATA LIBELLI

(Apie Marijampolės Marijonų biblioteką)¹

1750 m. į Starapolę – būsimąją Marijampolę, Prienų seniūnės Pranciškos Ščiukaitės-Butlerienės prašomas, atvyko pirmasis kunigas čekas Adalbertas Strach. Po dvejų metų jo pėdomis pasekė kitas marijonas Hyacintas Vasiliauskas.

Prisikvietusi į atokų miškų apsuptą kaimelį vienuolių, grafienė pastatė jiems medinę bažnyčią, vienuolyną, davė žemės... Vienuolynas buvo pastatytas per aštuonerius metus. Apsigyvendami ką tik pašventintame pastate, vienuoliai kažin ar nujautė, kad Šešupės ir Jevonio santakoje įsikuria ne metams ar dešimčiai metų, o šimtmečiams.

Kadangi vienas iš marijonų vienuolijos tikslų buvo šviesti liaudį, ypač varguomenę, neabejotina, kad naujame vienuolynė iš pirmos dienos buvo įkurta biblioteka.

Pirmosios joje atsidūrė netrukus mirusių vienuolyno steigėjų, vėliau – ir kitų vienuolijos brolių bei kunigų knygos. Atitrūkę nuo tėvyinės (dauguma to meto vienuolių buvo svetimtaučiai), davę skaistybės, klusnumo ir neturto įžadus, mirdami jie palikdavo vienuolynui visą negausią savo mantą, pirmiausia knygas.

Iki XIX a. Marijonų vienuolyno bibliotekoje daugiausia kaupėsi literatūra užsienio kalbomis.

Po didžiųjų to amžiaus sukilimų biblioteka, istoriko terminologija „knygynas“, rimtai nukentėjo. Knygos buvo iš vienuolyno perneštos į bažnyčią ir sukrautos zakristijoje. „Ten jas lankydavo kunigai ir ne kunigai. Ten nueidavo retų knygų rinkėjas velionis Petras Kriauciū-

---

¹ Straipsnis parengtas pagal autoriaus tekstą, publikuotą 1994 m. Lietuvos kraštotyros draugijos leidinyje „Mūsų kraštas“, p. 28–37.

nas ir pasiimdavo kas jam tinka. Taip pat lankė Basanavičius. Lankė jį velionis gimnazijos kapelionas Miknevičius, lankė ir kiti kunigai. Kiekvienas nešė, kas jam patiko.“²

1904 m. biblioteka kartu su vienuolynu buvo uždaryta ir atsikūrė vėlgi su juo 1918 metais. Joje buvo saugomos ne tik knygos, bet ir įvairūs aktai, popiežiaus bulės, pačių vienuolių rašomos kronikos. Žodžiu, archyvas. „Rašytojui šių žodžių pasakojo kun. Juozas Arnas-tauskas, kad jis pats matęs ir skaitęs dokumentus, kuriais Lenkų karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Augusto III buvo patvirtinta grafienės Butlerienės dovanota žemė, ir kitus. Dabar jų nėra. Kur jie yra, nežino“, – toliau rašo J. Totoraitis.

Garsusis bibliografas Vaclovas Biržiška teigia bibliotekoje buvus itin retus J. Jaknavičiaus „Ewangelie polskie i litewskie“ 1783 ir 1789 metų leidimus.

Apie kitas tais laikais joje buvusias knygas galime tik spėlioti.

Nauji laikai bibliotekai prasidėjo 1918 m., kai į Vilnių iš Šveicarijos grįžo Marijonų vienuolijos atkūrėjas bei reorganizatorius vyskupas Jurgis Matulaitis. Iš mažens įpratęs gerbti knygą bei suprasdamas spausdinto žodžio galią šviečiant tautą, jis pasiryžo sukurti stiprią li-tuanistikos biblioteką. Kilus ginčams, kur ją steigti – Kaune ar Mari-jampolėje, vyskupas pasisakė už Suvalkiją. Gal jautė, kad anksčiau ar vėliau grįš į gimtus kraštus?

„Į Marijampolės vienuolyno biblioteką norėtume surinkti, kiek galima, visa, kas išleista lietuvių kalba: knygas, brošiūras, laikraščius, net atsišaukimus, o taip pat kas bus leista svetimomis kalbomis apie Lietuvą ir lietuvius, – 1922-ais rašė jis į Čikagą kun. F. Kudirkai. – Rinkite mums Amerikoje leidžiamus laikraščius ir knygas. Čia tėvas Kriščiukaitis jau surankiojo po knygynus ir antikvarijatus labai daug svarbių, brangių ir retų veikalų Lietuvos istorijai, o taip pat nemaža ir lietuviškų knygų.“

„Žiūrėkime, kad viską turėtume, kas lietuvių išleista“, – pataria jis kitame laiške, šįkart P. Būčiui.

Rinkti visa, „kas lietuvių išleista“, jam padėjo cituotame laiške minimas kun. Jonas Kriščiukaitis (1866–1946), bibliofilas, rašytojo Aišbės brolis. Jo ir vyskupo keliai sutapo 1920 m. rugpjūtį. Prieš ke-liolika dienų, liepos 12-ąją, Lietuva buvo pasirašiusi taikos sutartį su Tarybų Rusija, pagal kurią atgavo Vilnių. Ten ir susitiko du suvalkie-čiai – naujasis Vilniaus vyskupas ir neseniai marijonu tapęs J. Kriš-

² J. Totoraitis, *Marijampolės kunigų marijonų vienuolynas*. Marijampolė, 1924.

čiukaitis. Daug negalvodamas, vyskupas pakvietė jį dirbti kancleriu (sekretoriumi), kartu pavesdamas rūpintis ir biblioteka.

Pavedimas buvo vykęs. Kun. Jonas turėjo uoslę knygoms. Vyskupas prašė, kiek turės laiko pasižvalgyti Vilniaus atikvartuose – gal ras ką nors iš lituanistikos marijonų bibliotekai, o šis ieškojo ir vakarais nešė vyskupui parodyti naujausius pirkinius. „Kiekvieną mano pirktą knygą vyskupas norėjo pamatyti“, – vėliau rašys J. Kriščiukaitis³.

Dar viena citata ta pačia tema, šįkart – paties vyskupo. „Prie manęs gyvena Tėvas Kriščiukaitis, tai dviem ramiau... Naudodamasis liuosu laiku, jis vaikštinėja ir renka knygų Marijampolės vienuolyno knygynui. Norime surinkti, kiek galima, visas lietuvių kalba spausdintas knygas; taip pat ir svetimomis kalbomis, jei jos liečia Lietuvos gyvenimą ir istoriją.

Tėvas Kriščiukaitis tuo reikalu jau labai daug yra padaręs. Lietuvių kalba leistųjų knygų mažai ko trūksta.“⁴

Drauge su J. Kriščiukaičiu Vilniaus antikvartus naršė kitas bibliofilas – kun. Jonas Sobczyk (Sobczyk), pažinojęs vyskupą dar iš Šveicarijos laikų. Vėliau savo knygoje apie J. Matulaitį jis aprašė ne tik vyskupą, bet ir savo bei J. Kriščiukaičio žygius ieškant atkuriamai bibliotekai knygų.

Leisdamiesi po knygynus, pinigų jiedu gaudavo iš vyskupo; šiam ir atsiskaitydavo už pirkinius.

Bibliotekai tai buvo puikios dienos! Vilniuje, o vėliau Lenkijoje buvo sukaupti pagrindiniai jos fondai. Kai 1925 m. vasarą likimo, o dar daugiau – lenkų šovinistų verčiamas J. Matulaitis turėjo palikti Vilnių, net jam, vyskupui, persiūsti sukauptą literatūrą Marijampolėn buvo nelengva – tiek daug knygų buvo pririnkta. Trukdė ir tai, kad tarp Lenkijos ir Lietuvos tuo metu nebuvo susisiekimu.

Į Lietuvą rašomuose laiškuose vyskupas kaskart daugiau vietos skiria persiuntimo problemai. „Kaip žinai, turiu nemaža knygų, – rašo jis 1925 m. balandžio 10 d. P. Būčiui. – Manome jas pradėti Jums siuntinėti. Vietinis lenkų knygynas apsiima patarpininkauti. Jie turi Dancige savo atstovą ir Kaune žydėlį Ptaszek (Ptašek). Būtų gera, kad kun. Juozas (Vaitkevičius) su juo susipažintų ir susitartų, kokiomis sąlygomis jis apsiimtų knygas gabenti. O gal būtų geriau J. E. vyskupo O'Rourke prašyti, kad patarpininkautų: ar galima būtų ir ar tiktų? O gal per Daugpilį patogiau būtų siūsti knygas? Pasitarkite su kun.

³ S. Yla, *Jurgis Matulaitis. Asmenybės apybraiža*. Putnam, 1977.

⁴ A. Kučas, *Arkių vyskupas Jurgis Matulaitis-Matulevičius*. Chicago, 1979.

Juozu ir man praneškite (...). Vieną sąlygą statome, kad pinigų pri-siųstumėte siuntinėjimo išlaidoms. Mūsų izdas tuščias, o net dažnai su skolomis tenka gyventi. Antra sąlyga, kad knygos būtų kraunamos Marijampolėje ir kad jos būtų tinkamai saugojamos ir prižiūrimos, nes brangių yra ir retų...“

Gegužės 9-ąją rašo tam pačiam adresatui: „Knygų JE vysk. O'Rourke vardu siunčiame: gal bus daugiau kai 10 didelių dėžių, lik-sis gal dar kokia 50 didelių dėžių. Prašau jam parašyti ir jam pinigų nesiųsti... Prižiūrėk, kad knygos, eidamos per lietuvių sieną, nežūtų. Pakalbėk su p. Jokantu. P. Šlapelis skundėsi, kad valdininkai, kraty-dami knygas, siunčiamas per lietuvių sieną, sau kai kurias pasilieka.“

Po 10 dienų naujas laiškas: „Kaip buvo rašyta, knygų siunčiame net 11 dėžių, tik eis jau kitu keliu, per Latviją, per Daugpilį... Kai tik būsi gavęs, pranešk, nes rūpės. Neilgai trukus vėl daugiau siųsime.“⁵

Taip besirūpinant Marijampolėn pagaliau atkeliavo 93 didelės dėžės lituanistikos – visas vagonas. Tai buvo moderniosios Marijonų vienuolyno bibliotekos pagrindas.

Netrukus Marijampolėn atsikėlė ir pats vyskupas. Deja, neilgai džiaugėsi atsikuriančiu vienuolynu ir jo biblioteka. Išvargintas vys-kupavimo okupuotame Vilniuje, Lietuvos bažnytinės provincijos ir konkordato su Vatikanu projektų ruošimo, pačioje 1927 m. pradžioje buvo ištiktas apendicito priepuolio ir po kelių dienų, nepakėlęs šiaip jau nesudėtingos operacijos, mirė. Biblioteka pasipildė dar vieno ma-rijono knygynu.

Atgabentos knygos pradžioje buvo sukrautos antrame vienuoly-no aukšte šalia koplyčios. 1927 m. tarp vienuolyno ir gimnazijos joms buvo pastatytas atskiras mūras. Jo rūsyje buvo knygų rišykla, pirma-me aukšte – spaustuvė ir redakcija, antrame – biblioteka, trečiame, mediniame, sudegusiame pirmąją karo dieną – gimnazijos (juvenato) bendrabutis.

Išsikėlus bibliotekai į naująjį rūmą, senoje vietoje prie koplyčios liko kasdieniniam naudojimui skirtų knygų noviciato (naujokyno) bi-bliotekėlė. Nedideles bibliotekas su specialiais antspaudais dar turėjo vienuolyno gimnazija, kitų miestų ir miestelių Marijonų namai, tačiau visos jos – tik vieno kepalo trupiniai, ir visų jų likimas panašus į pa-grindinio knygų rinkinio likimą.

⁵ S. Yla, *Jurgis Matulaitis...*

Po vyskupo mirties biblioteka toliau rūpinosi J. Kriščiukaitis, kuris knygas tvarkė, katalogavo, „bostonke“ (rankiniu presu) spausdino kartotekos korteles ir, žinoma, ieškojo naujų knygų, kol, dvasinės vyresnybės įsakytas, ketvirtąjį dešimtmetį paliko Lietuvą visiems laikams.

A. Kučinskas teigia jį išvykus 1933 m., gyvieji liudininkai sako tai atsitikus vėliau, dar prieš karą. Kaip ten bebūtų, J. Kriščiukaičiui išėjus pro vienuolyno vartelius, biblioteka jau tvirtai stovėjo ant kojų ir kartu su keliomis miesto spaustuvėmis, redakcijomis bei gimnazijomis gražiai garsino Marijampolę – Suvalkijos kultūros centrą.

Kai Lietuvos bibliotekininkų sąjungos pavestas A. Ružancovas 1932 m. rinko žinias apie šalies bibliotekas, Tėvų Marijonų bibliotekos fonduose jau buvo 50 000 knygų.

Šiais laikais tai būtų vidutiniška biblioteka, bet prieškario Lietuvoje, kaip rašo laiške Levas Vladimirovas, ji buvo trečia – po Kauno Vytauto Didžiojo universiteto (140 000 knygų) ir Centrinės valstybinės bibliotekos (70 000 knygų).

Taigi A. Ružancovas rado 50 000 knygų. Po kelerių metų laikraščiai rašys: „Viena didžiausių bibliotekų ne tik Marijampolėje, bet ir Lietuvoje yra Marijonų vienuolyno biblioteka. Kiekvienos lietuviškos knygos, nors ji būtų pati bedieviškiausioji, čia dabar gaunama po 2 egz.“⁶

Buvęs „Šaltinio“ redaktorius, marijonas kun. Viktoras Šauklis: „Biblioteka savo didumu antroji Lietuvoje, rodos 50 000.“

Emigracijos spauda teigia bibliotekoje buvus „maždaug 45 000 knygų, kurių tarpe buvo ypač brangus lituanistinis skyrius.“⁷

A. Kučinskas cituotoje knygoje apie vysk. J. Matulaitį vėl kalba apie 50 000 knygų.

Buvęs Marijonų spaustuvės direktorius Vladas Razmantas (g. 1910 m.): „Biblioteka buvo didžiausia Lietuvoje.“

Paklaustas, ką daugiau atsimena iš tų laikų, šis žmogus, dar tebedirbantis sandėlyje pagalbiniau, atsakė, kad po karo dvejus metus slapstėsi, vėliau gavo saulės smūgį, sirgo ir nieko daugiau neatsimena.

Kokios knygos pateko į biblioteką naujaisiais laikais?

Laiškuose kun. P. Būčiui vyskupas J. Matulaitis pamini A. Theinerio „Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae“ 5-tomį ir „Acta Vaticana spectantia Poloniam et Lithuaniam“.

⁶ „Suvalkų kraštas“, 1938, Nr. 39 (42), p. 2.

⁷ *Amžinybei ir tėvų žemei*. Chicago, 1957.

1941 m. paskubomis palikdamas vienuolyną kunigas ir istorikas Jonas Totoraitis mėgino išgelbėti tokias retenybes, kaip 1611 m. lenkų kalba išleista Gvagninio „Europos ir Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės istorija“, Vokietijoje išleistas „Kryžiuočių kronikas“, „Lietuvos Metrika“ (rusų k.), kelis „Corpus diplomaticus“ tomus, M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystė“...

Vienuolyno abreviatūra „MIC“ pažymėtas ir neseniai Marijampolės Krikščioniškosios kultūros centro bibliotekos įsigytas A. Kučinsko studijos „Gedimino dinastijos kilmė“ rankraštis, tačiau bene geriausiai bibliotekos turinį apibūdina jau minėto istoriko žmonos Albinos Kučinskienės pasakymas, kad, rašydamas „Kęstutį“, A. Kučinskas naudojosi išimtinai Marijonų vienuolyno biblioteka. Knygoje šaltinių ir literatūros sąrašas netilpo į 7 puslapius.

Tuo pačiu metu ir tame pačiame kambaryje kitas istorikas, Jonas Totoraitis, rašė savo „Sūduvos–Suvalkijos istoriją“. (Likimo įnoris: tarp tų pačių sienų sukurptas ir šis Skaitytojui siūlomas rašinys.)

Pačiame prieškaryje išspausdinti abiejų istorikų veikalai buvo bene paskutiniai, kuriuos rašant naudotasi biblioteka. Išėjus „Kęstučiui“, A. Kučinskas išsikėlė į Šiaulius. Po jų – Štuthofas, emigracija ir pusę amžiaus nusitęsęs vegetavimas be šeimos ir be Tėvynės.

Dar kitokios negandos laukė J. Totoraičio, kuris, išvykus J. Kriščiukaičiui, globojo biblioteką, bet apie jį – vėliau.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, biblioteka gyveno savo geriausias dienas. „Rūpinkitės įsteigti biblioteką, kad ji galėtų tarnauti ne vien marijonams, bet ir kitiems mokslo žmonėms. Liūdna man žiūrėti į labai dideles vienuolyno bibliotekas, o tokių teko matyti, kurios pasilieka be katalogo, be tvarkos, ir prie knygų žmonės neprileidžiami. Tai po žeme pakastas talentas“, – prieš keliolika metų rašė vysk. J. Matulaitis Marijampolėn. Jo priesakas buvo įvykdytas. Dar niekada Marijonų bibliotekoje nebuvo tiek daug rūpestingai sutvarkytų ir aprašytų knygų, dar niekada ji neturėjo tiek skaitytojų – vienuolių ir pasauliečių – kiek 1939 m.

Deja, čia pat buvo 1940-ieji, negailestingi, naikinantys ne tik viską, ką sukūrėm per 20 savarankiško gyvenimo metų, bet ir – savo veiklos pėdsakus. Ar ne todėl žinios apie tuos metus tokios fragmentiškos? Dargi išlikę liudininkai čia nedaug ką gelbsti. Konkrečiausiai apie 1940-uosius kalbėjo jau šiais laikais gimusi buvusi marijampolietė Regina Laukaitytė.

1940 m. birželį, pasikeitus valdžiai, vienuolynas, o su juo – ir biblioteka buvo sekvestruoti. Izabelė Kavaliauskaitė (g. 1903 m.) tuo metu dirbo vienuolyno ūkyje – šėrė gyvulius.

„Buvo sekmadienis, – prisimena ji. – Atsikėlėm anksti, ėjom į bažnyčią – anei kukšt. Rusai dar tik bazes turėjo, dar nebuvo užėję. Jau buvo vienuolynas uždarytas, bet jie [vienuoliai – J. S.] čia dar gyveno. Pareinam mes iš bažnyčios. Viešpatie, milicija stovi ant durų! Šita, mūsų milicija. Reiškia, greitai išėikit iš čia. Nieko nevalia pasiimti, tiktai drabužius.

Triukšmas, sumaištis. Pijų Andziulį, vienuolyno vyresnįjį, ištiko šokas. Nusitvėręs popierėlį, puldinėjo prie vienuolių, kartodamas vieną ir tą patį:

– Kame dabar būsi? Kame dabar būsi?

– Ten pat, kur tu, – atsakė vienas.

Tik tada vyresnysis atitoko. Būti nebuvo kur.

Sužinoję apie vienuolyno iškraustymą, iš miesto privažiavo ūkininkų vežimų. Sargybiniai stovėjo tik prie paradinių durų, tad miestiečiai iš kiemo pusės krovėsi kiaules, grūdus, vienuolių dirbtuvėse pagamintą parketą. Drąsesnieji, nuo Šešupės pusės sulindę pro langus, naršė vienuolyno viduje.“

Ne visi gviešėsi patalynės ir parketlenčių. Keli vienuoliai, pasišaukę į talką I. Kavaliauskaitę, ėmė iš bibliotekos knygas, glėbiais nešė jas į bažnyčią ir slėpė klebonijoje, ant vargonų. Du ar trys miestiečiai tas pačias knygas tempėsi į namus.

Išgirdęs apie vienuolyno uždarymą, pasikinkęs arklį iš netolimų Skardupių atbildėjo dar tik statomos kaimelio bažnyčios klebonas Antanas Ylius, puolė knygas versti į vežimą. Jam padėjo jau miręs broliukas [vienuolis – J. S.] Nikodemas Žemaitis.

Kun. Antanui Yliui (g. 1909 m.) rūpėjo ne tik knygos. 1940 m. kartu su kun. Viktoru Šaukliu (g. 1908 m.) atsiųstas į Skardupius baigti statyti kitų pradėtą bažnyčią, pastatė ją jau vokiečių okupacijos metais, o pokary, pamatęs, į kokią bedugnę stumia tautą naujoji valdžia, ėmėsi iniciatyvos sutvarkyti kol kas spontanišką partizaninį judėjimą. 1945 m. vasarą naujoje Skardupių klebonijoje buvo įkurta partizaninio pasipriešinimo „Tauro“ apygarda.

A. Yliui ši iniciatyva kainavo 10 metų lagerių ir 5 metus tremties.

Vakare milicininkai užrakino visus vienuolyno pastatus, ir bibliotekos kiemas ištuštėjo. Netrukus į vienuolyną įsikraustė pasauliečiai, kurie su knygomis elgėsi pagal savo išsilavinimą ir supratimą: jas mindžiojo, degino, sukosi iš jų „samokrutkas“.

Kaip rašo V. Šauklys, buvo įsakyta iš vienuolyno išsikraustyti per 42 valandas. „Bolševikai užėmė ir marijonų spaustuvę, ir knygų rišyklą. (...) Spaustuvės patalpose rado daug knygų – įrištų ir neįrištų, pusfabrikačių. Spausdinius vežė naktimis už miesto į laukus ir ten degino, kitus išvežė į popieriaus fabriką makulatūrai“ (1990 10 11 laiškas).

Paupyje nuėjo dūmais ir kun. J. Kriščiukaičio daugelio metų triūsas – Marijonų bibliotekos kartoteka.

Čia pat esančios Rygiškių Jono gimnazijos moksleiviai, matydami, kaip kareiviai sunkvežimiais veža knygas į paupį ir degina, kelias storesnes pasiėmė ir atsinešė į gimnaziją. Mokytojai iš jų knygas atėmė ir sunaikino.

Kaip prisimena kun. Kostas Velioniškis, tą vasarą knygos buvo ne tik deginamos, bet ir verčiamos į Šešupę.

Tarp sunaikintų – P. Kirvelaičio „Šviesa ir gyvenimas“, IV dalis, T. Totho „10 Dievo įsakymų“, I dalis, Kėdainiuose paruoštų „Mūsų pasakų“ II dalis. Jų teišliko viršeliai.

Šiek tiek vėliau panašios baigties sulaukė ir A. Yliaus į Skardupius išvežtos knygos. Tą nelemtą birželio popietę A. Ylius iš Marijampolės išgabeno mažiausiai 2 vežimus knygų. (Savo 1990 10 11 laiške jis rašo gelbėjęs knygas 1941 m. vėlai rudenį – „kad karo metu nesudegtų“. Kiti liudininkai betgi teigia jį buvus bibliotekos kieme 1940-aisiais.)

Pakeliui į Skardupius Turgalauky, ties Bliūdžiaus ūkiu, vienas vežimas su knygomis įklimpo, ir, šeimnininko padedamas, A. Ylius sunešė knygas į kluoną. Jokūbas Bliūdžius, garsios knygnešių ir švietėjų giminės atstovas, sutiko knygas pasaugoti ir saugojo jas iki mirties. Viengungiui šeimnininkui mirus, namas ištuštėjo, sunyko ir apie 1965 metus buvo nugriautas. Apie vienuolių knygas tuo metu seniai jau nebuvo šnekama.

Antras vežimas su knygomis Skardupius pasiekė, ir knygos buvo sukrautos klebonijoje ant spintos, „knyga ant knygos“.

Vytautas Lukšys iš Trakiškių: „Tokių lenkiškų knygų daug parvežė. Keturiasdešimtais...“

1944 m. atvykęs pas konfratrą į kaimą pasitaisyti pašlijusios sveikatos, šias knygas matė kun. Pranas Adomaitis (g. 1911 m.).

Viešnagė buvo ne iš maloniųjų. Vokiečiai bėgo, prie Skardupių įsiliepsnojo smarkus mūšis. Klebonijos gyventojai sulindo į rūšį. P. Adomaitis slėptis atsakė: „Nesveikas esu, man ten „dušna“...“

Į šventorių pataikė du sviediniai, bet nei klebonijos, nei ant suolelio sėdinčio žmogaus nekludė.

Po metų P. Adomaičio ir knygų iš klebonijos keliai susikirto dar kartą. Šįsyk jis pataikė atvykti į Skardupius tuoj po A. Yliaus suėmimo. Klebonijoje buvo suruošta pasala. Suimdami visus įeinančius, saugumiečiai nieko neišleido. Tik po 20 dienų P. Adomaitis pagaliau atsiveikino su klebonija ir joje sukrautomis knygomis. Su laisve – taip pat.

Sutramdžius maištingus kunigus, klebonija buvo paversta mokykla. Knygos dingo.

Tačiau tai – jau pokaris. Grįžkime į 1940-uosius, kai biblioteka buvo dar tik pradama niokoti.

Nepaisant visų deginimų ir skandinimų, pagrindinė knygų masė tada išliko.

Kun. P. Adomaitis: „Manau, kad iš pagrindinės bibliotekos nieko nedegino.“

Marijampoliečio Mykolo Sazansko (g. 1916 m.), buvusio marijonų spaustuvės darbininko, žodžiais, valdžiai „buvo spaudimas, kad bibliotekos naikinimą sulaikytų“.

Patikėkim, kad taip ir buvo: nežinia kieno daromas spaudimas, ir jo pabūgusi miesto valdžia. Nors labiau tikėtina, kad bibliotekos ateitis buvo sprendžiama konkrečiose sferose.

Knygelėje „Respublikinė biblioteka 1919–1969 m.“ (V., 1969) S. Elsbergas žvaliai rašo: „1940 m. birželio mėnesį, griuvus senajam režimui ir kuriantis naujam gyvenimui, Centrinės valstybinės bibliotekos vadovybė pirmučiausia ėmėsi iniciatyvos surinkti nebeveikiančių organizacijų, vienuolynų, dvarų ir palikusią Lietuvą (repatrijavusių ir pabėgusių) privačių asmenų bibliotekas. Bibliotekos vadovybė pateikė Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybai pasiūlymą, koku būdu nuosekliai ir planingai išspręsti nacionalizuotų, konfiskuotų ir kitais būdais nusavintų bibliotekų likimo klausimą. Nusavintuosius knygų rinkinius numatyta sukaupti tik vienoje didelėje fundamentalioje bibliotekoje, jų neskaldant ir nedalijant. O tokia biblioteka pagal savo paskirtį ir vardą kaip tik turėtų būti Centrinė valstybinė biblioteka.“

Atsižvelgdamas į šį svarbų reikalą, Švietimo komisariatas parengė nutarimo projektą, kurio trečiame punkte buvo numatyta taip spręsti minėtą klausimą: „Visas nacionalizuotas bibliotekas, atskiras knygas ir literatūrinius rankraščius su visu jiems priklausančiu inventoriumi perduoti Lietuvos TSR Centrinei valstybinei bibliotekai su teise dubletinę medžiagą paskirstyti kitoms bibliotekoms.“

Vykdydama komisariato sumanytą, Centrinė valstybinė biblioteka tų pačių 1940-ųjų lapkričio 11 d. siunčia į Marijampolę savo dar-

buotoją J. Stauskį perimti pasieniečių rankose atsidūrusią biblioteką. Žygis nepavyko. J. Stauskį priėmė dalinio politinis vadovas ir pareiškė, kad šiuo metu jis minėtos bibliotekos neišduos, nes, ją peržiūrėjęs, radęs daug religinio turinio knygų, kurios gali pakenkti komunistinės idėjos įgyvendinimui Tarybų Lietuvoje. Politrukas žadėjo pakviesti Maskvos Lenino bibliotekos bibliotekininką, kad tas atliktų tam tikrą atranką. Atrinktos knygos bus perduotos Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai (KPAI), o antikomunistinės ir religinio turinio – sunaikintos.

Grįžęs į Kauną (iki 1963 metų Centrinė valstybinė biblioteka buvo Kaune), J. Stauskis negaišdamas informavo apie nesėkmę savo viršininką, bibliotekos vedėją Juozą Rimantą. Šis kreipėsi dar aukščiau, į KPAI. „Marijonų kongregacijos būstinę Marijampolėje sekvestravus Raudonosios Armijos reikalams, – rašo jis, – jos biblioteka laikinai buvo palikta vietoje (bibliotekos katalogas išardytas, išverstas ant aslos, stalai paimti kariuomenės reikalams). (...) Dalyvaujant Marijonų kongregacijos atstovui kun. Mažonui ir Marijampolės viešosios valstybinės bibliotekos vedėjai Dailidienei [biblioteka – J. S.] buvo paimta valstybės globon ir užantspauduota Marijampolės notaro antspaudu. Susitarus su Raud. Armija, iki lapkričio 15 d. marijonų biblioteka turi būti išgabenta iš kariuomenės užimtų patalpų. Buvo organizuotasi, bet RA dalinys neleido vykdyti KPAI pavesto darbo, pats pradėdamas šeiminkauti valstybės globon paimtoje bibliotekoje.“⁸

Galimas daiktas, laiškas paspartino įvykius, ir netrukus, kaip, nurodydamas datos, rašo tas pats S. Elsbergas, į Centrinę valstybinę biblioteką „pateko gana didelės nacionalizuotos bibliotekos – Marijonų biblioteka Marijampolėje – apie 40 000 tomų, lenkų „Pochodnios biblioteka“ – apie 18 000 tomų ir kitos.

Kad knygos pateko į Centrinę valstybinę biblioteką (pilnas jos pavadinimas tuo metu buvo: LTSR valstybinė centrinė biblioteka; nuo 1951 m. – LTSR valstybinė respublikinė biblioteka; nuo 1989 m. – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka (LNB), paliudija ir ilgametė šios įstaigos darbuotoja Valerija Vilnonytė, kuri prisimena, kaip marijonas kun. Aleksa (ne Alekna!) ir bibliotekos vedėjas J. Rimvydas pasirašė kažkokius popierius. Į klausimą, kiek tų knygų galėjo būti paimta, pašnekovė atsakė nežinanti, bet neabejojanti, kad 1940 metais jų ten pateko tūkstančiai.

⁸ LNB, F. 47, B. 1422.

Pervežta į Kauną, biblioteka buvo išdėstyta keliose vietose: dalis – Miško g. Nr. 1, kita dalis – Maironio muziejuje, dar kita – Finansų liaudies komisariato kambaryje bei buvusio Lituanistikos instituto patalpose – Trakų g. Nr. 12.

Viktoras Šauklys: „Bolševikai knygas išvežė į Kauną ir sukrovė adoracijų bažnyčioje prie Vilijampolės tilto.“

Vis dėlto Kaunan buvo išvežta ne visa biblioteka. Marijampolėje ir jos apylinkėse liko visos pirmosios okupacijos dienomis vienuolių suslėptos ir išdalintos knygos. Daugiausia jų buvo suslėpta bažnyčioje.

Mieste tebebuvo ir tos knygos, kurias gelbėjo prof. J. Totoraitis. Prasidėjus vokiečių-lenkų, kaip tada buvo sakoma, karui, mūrinės „rankovės“, jungiančios vienuolyną su šventoriumi, gale jis sukrovė ir užmūrijo vertingesnes bibliotekos knygas (Viktoro Šauklio liudijimu, vėliau ir jos buvo perkeltos bažnyčion).

Pačias brangiausias knygas profesorius išdalijo patikimiems žmonėms – kai praeis pavojus, grąžinsit! – ir, susikrovęs lagaminėlin po ranka pakliuvusius rankraščius, išvažiavo į Griškabūdį pas seseris – mirti.

Pajutęs, kad karas čia pat, septyniasdešimtmetis panoviais pasileido į gimtąsias Bliuviškes perspėti ten gyvenančius gimines. Perspėjo, bet metų ir pergyvenimų išvarginta širdis pasakė: gana.

Tuo J. Totoraičio negandos nesibaigė. Sužinojusi apie jo mirtį, vienuolyno vyresnybė pasiuntė į Griškabūdį vienuolį Joną Karčiauską ir sodininką Viktorą Mackevičių. Susikalę tinkamą dėžę, šiedu nuvažiavo į Griškabūdį, pernakvojo pas istoriko seseris Antaniną ir Agotą, o rytą su duobkasiais iškėlė karstą iš duobės ir parvežė Marijampolėn, kur profesorius buvo antrąsyk palaidotas. Tikimės, šįkart visiems laikams, nes, anot vienos giminaitės, jis mylėjo gimtinę, bet Marijampolę – dar labiau.

Jau buvo kariaujama. „RA dalinys“ Marijampolę paliko strimgalviais. I. Kavaliauskaitė: „Kai atėjo vokiečiai, tai – buvau smalsi –ėjau pažiūrėti. Rusų kareiviai paliko viską labai staigiai, kieno batai, kieno klumpės liko. Net šautuvus kiti paliko.“

Per sumaištį jau patys vienuoliai dalį bibliotekos vežimais išgabeno į Kauną ir sukrovė marijonų Kauno name, Laisvės 61.

Taigi pirmomis karo dienomis didžioji Marijonų bibliotekos dalis atsidūrė Kaune.

Naujieji okupantai leido grąžinti biblioteką Marijampolėn. Tai – oficialiai. Neoficialiai grąžinimui buvo įvairiai trukdoma: patalpos tai ištuštinamos, tai vėl užimamos.

Vis dėlto pasiryžta biblioteką gražinti.

Iš Kauno knygos buvo vežamos dviem sunkvežimiais. Vienas jų buvo nukreiptas į tuos pačius Skardupius.

„Pakeliui sunkvežimis užklimpo, knygos buvo iškrautos ir išnešiotos“, – teigia J. Karčiauskas.

Ar nepainioja jis šitos kelionės su kun. A. Yliaus žygiu 1940-aisiais? Kitas sunkvežimis, atrodo, buvo iškrautas Marijampolėje. Ar ne šitas knygas iš bažnyčios zakristijų, bokštų ir priebokščių po karo kelis kartus krovė ir vežė į didmiesčius miesto valdžia? Per 1940-ųjų sumaištį jų ten buvo suslėpta labai mažai.

Bet: „1944 metų rugpjūtį atvažiavau vikarauti į Marijampolę, visą bažnyčią apėjau, aukštus, zakristiją, čytus, bet knygų nebuvo. Į Skardupius jas vežė todėl, kad ten buvo kunigas marijonas, saviškis, o vienuolynas tuo metu buvo apdegęs. Be to, buvo manoma, kad kaimė knygos jausis saugiau, – prisimena Pranas Šulskis (g. 1918 m.).“

Gal vis dėlto teigus J. Karčiauskas, ir į Skardupius nuriėdėjo abu knygų sunkvežimiai? Gal tikras pasakojimas, kad dar prieš karą vienuoliai bažnyčioje suslėpė daug knygų, kurias pokaryje valdžiai nurodė vienas buvęs ministerijos darbuotojas? Pagaliau koks likimas tų knygų, kurios 1944-ųjų liepą, bėgant vokiečiams, iš bažnyčios buvo paslėptos Parapijos salėje? Šitą knygų pergabenimą matė prie salės gyvenusi marijampolietė Gumauskienė.

Tik išsiaiškinus šituos faktus, bus galima paliudyti ar paneigti kun. P. Šulskio žodžius.

P. Šulskio vikarauta trumpai. Paskirtas ūkvedžiu, 1946 metais jis pakeleivingu sunkvežimiu vyko į Kauną. Miške prie Kazlų Rūdos automobilis pateko į susiėaudymą. P. Šulskis buvo sunkiai sužeistas ir visam amžiui liko prirakintas prie lovos.

1946 01 05 Marijampolės Vykdomasis komitetas priėmė nutarimą „Apie Marijampolės vienuolyno pastatų perdavimą Marijampolės garnizono štabui“. Vienuolyno įnamiams šįkart buvo įsakyta išsikraustyti per 48 valandas.

Vienuoliai pasiuntė skubias telegramas Stalinui ir Kalininui, prašydami atšaukti nutarimą, nes vienuolyne yra senų ir ligotų. Sužinojęs apie telegramas, LTSR LKT pirmininko pavaduotojas irgi telegrama įsakė Marijampolės VK pirmininkui sustabdyti sausio penktos dienos nutarimo įgyvendinimą. Iki metų galo išliko *status quo*.

1947 01 01 iš visų vienuolyno gyventojų (tuo metu jame glaudėsi ir Vilkaviškio vyskupijos kurija) buvo atimtos maisto kortelės.

1947 03 24 Marijampolės apskrities VK priėmė nutarimą Nr. 93 „Dėl Marijampolės vienuolyno perkėlimo“. Nutarimu marijonų vienuolyno pastatas atiduodamas „parubežinio dalinio štabui“; vienuolynui perduodamas buvusio moterų vienuolyno namas Ligoninės 9 ir Bažnyčios gatvėje esančio Švietimo skyriaus patalpos. Vienuoliai ir vyskupijos kurija prašė LTSR MT pirmininką panaikinti nutarimą, nes vienuolynui naujai skiriamos patalpos netinka (nėra koplyčios, virtuvės ir kt.), bet iš to nieko neišėjo.

1948 m. vienuolynas buvo likviduotas. (Šį įvykį galima datuoti tiksliau. Tiek I. Kavaliauskaitė, tiek M. Szazanskas kalba apie Sekminių antrą dieną. Išeitų, gegužės 17-tą.)

Vienuoliams buvo pasiūlyta nedidelė 8 kambarių patalpa, kurios jie atsisakė. Kol vyresnysis kun. Mažeika važinėjo ieškoti teisybės į Maskvą, visi vienuoliai buvo išregistruoti, uždrausta jiems gyventi Marijampolės apskrityje. Tik vyskupijos valdytojui Vizgirdai prašant, 4 kunigams vienuoliams buvo leista pasilikti Marijampolėje; kiti turėjo palikti miestą per 24 valandas.

Marijampoliečiams žinomas B. Pušinis rašte Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui džiaugėsi, kad gyventojai dėl to ilgai nekalbėjo, nes jiems patiko valdžios nutarimas į vienuolyno patalpas perkelti mergaičių gimnaziją.

Uždarius vienuolyną, užsidarė ir vokiečių okupacijos metu beat-sikurianti biblioteka. Dabar ją dorėjo, kas kaip norėjo.

Kaip jau buvo rašyta, didžioji Marijonų bibliotekos dalis atsidūrė Kauno Centrinėje valstybinėje bibliotekoje. Karo metu jos visos, atrodo, nespėta gražinti. Savo rašinyje S. Elsbergas eufematiškai nutyli, koks buvo tolesnis šių knygų likimas, tuo tarpu J. Čaplikas prasišneka, kad 1950 08 24 Partijos istorijos institutas perdavė Lietuvos TSR Knygų rūmų spec. fondo vedėjui Petruui Vavilovui apie 25 000 iš viešo naudojimo išimtų knygų ir žurnalų. Perduotoji literatūra buvo iš Marijampolės, iš buvusios Marijonų vienuolyno bibliotekos, ir dalis iš Telšių kunigų seminarijos bibliotekos.⁹

Taigi dar prieš 1950 metų rugpjūtį iš Centrinės valstybinės bibliotekos dalis Marijonų bibliotekos perkeliavo į LKP Istorijos instituto biblioteką, tapusią „lyg ir didžiuliu specskyriumi, lyg ir Glavlito sandėliu.“¹⁰ Padarius labai tikėtiną prielaidą, kad Knygų rūmams buvo

⁹ *Bibliotekų darbas*, Nr. 12, p. 21.

¹⁰ Ten pat, p. 21.

atiduotos ne visos Marijonų bibliotekos knygos, numanau, kur jos užkliuvo.

Centrinėje valstybinėje bibliotekoje likę knygos buvo dosniai dalijamos kitoms bibliotekoms ir organizacijoms. Sudaryti atskirą vienuolyno fondą tais laikais buvo nevalia, o laikyti savo saugyklose tiek bažnytinės literatūros – neparanku. Kaip tik tada dalis Tėvų marijonų knygų atsidūrė Universiteto bibliotekoje, per šią – Kauno politechnikos instituto, vėliau – Vilniaus inžinerinio statybos instituto (VISI) bibliotekose. Jau mūsų laikais VISI nurašinėjo Marijonų bibliotekos štapu pažymėtas knygas.

Bedalijant nemažai knygų buvo išvogta. Galimas daiktas, tais laikais tai dar buvo naujiena.

Marijampolėje ir jos apylinkėse suslėpti bibliotekos likučiai dar kartą patraukė į didmiesčius.

I. Kavaliauskaitė: „Po karo jau, prie Rugienio [J. Rugienis dirbo Religijų reikalų tarybos prie TSRS Ministrų Tarybos įgaliotiniu Lietuvos TSR 1951–1973 metais – J. S.] atvažiavo su mašinėle tų knygų. Pažiūrėjo, kad čia daug darbo, tai pasiprašė talkos. Ir mane. O tų knygų labai daug į tuos bokštus prikimšta. Mes tas knygas ėmėm nuo to aukšto ir nešėm į mašiną. Glėbiais. Tai dar prisirinkau vieną kitą knygą... Atvažiavo ne kareiviai, o paprasti rusai. Ir jie paskui dar, rodos, atvažiavo ir viską išvežė, kiek ten buvo.

Einančiai devintą dešimtį, šiai moteriai nusišypsojo laimė: gavo šildomą 1 kambario butą. Jėgų persigabenti mantą jau nebuvo, ir daiktus į mašiną sukėlė svetimi.

– Knygų ryšulėlį jie, matyt, įsidėjo į kitą mašiną, – paprašyta parodyti marijonų knygas, paaiškino pasakotoja.

(Įdomi pašnekovės pastaba, kad iš bažnyčios bokšto valdžia paėmė ne tik knygas, bet ir archyvą, kurį su Leningradu iškeitė į „viliukus“. Kas tai – miglota seno žmogaus reminiscencija ar faktas?)

Romas Pačėsa 1959–1965 m. dirbo Kapsuko miesto Vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoju kultūros reikalams. Maždaug 1960 m. jį pasišaukė pirmininkas. Kabinete buvo dar du nepažįstami asmenys. Pirmininkas paaiškino, kad šie žmonės vykdo vyriausybės nutarimą dėl archyvų ir liepė R. Pačėsai oficialiai perduoti jiems bažnyčioje esančius dokumentus. Sėdusi į dengtą „gaziuką“, trejukė nuvažiavo bažnyčion, kurios bokštai ir priebokščiai buvo prigrūsti knygų, dokumentų, rankraščių... Pasitelkę porą darbininkų, pradėjo popierius krauti į sunkvežimį. Vieną kitą knygą R. Pačėsa pasklaidė. Iki šiol atsimena ten buvus Irenos Rutkauskaitės, būsimos liaudies menininkės,

Justinas Sajauskas

knygos apie tautodailę rankraštį, kažkokias gaidas, knygą lotynų kalba „*Libra status animarum*“... Iš kur buvo šie „vyriausybės nutarimą vykdančios draugai“, R. Pačėsa sakosi nepaklausęs.

Ir šį kartą buvo susemta ne visa biblioteka.

Apie 1970 metus vilniečiai S. Markonis ir E. Vaitkus iš Skardupių klebonijos į Vilniaus ateizmo muziejų išvežė apie pusę sunkvežimio knygų, antspauduotų Marijonų bibliotekos antspaudu. Paklausęs, kurias knygas vežti, kurias palikti, E. Vaitkus išgirdo:

– Vežk visas!

Taip ir padarė.

Po šito reiso garsiosios bibliotekos Marijampolėje teliko trupiniai: kelios knygų lentynos Prokatedroje ant Aušros Vartų koplyčios, kelios knygos Krikščioniškosios kultūros centro bibliotekoje, viena kita – asmeninėse bibliotekose.

Kaune šiek tiek jų saugo atsikuriančios Marijonų vienuolijos provincijolas Pranas Račiūnas („Kauno tiesa“, 1991 08 24, Nr. 167 (13512) ir, tikėtina, buvusio KPI biblioteka, 1951 m. perėmusi dalį Universiteto bibliotekos fondų.

O daugiausia Marijampolės Marijonų bibliotekos knygų, kaip atrodo, įstrigo rašinyje paminėtose Vilniaus bibliotekose ir įstaigose. Kaip tie 80-mečiai, jos laukia savo valandos, kad laisvoj – vėl laisvoj! – Lietuvoj galėtų užmiršti praeities negandas ir dar kartą „prabilti lietuvininkump“.

HABENT SUA FATA LIBELLI, sakydavo senieji, knygos turi savo likimus. Kaip skaudžiai jie kartais primena žmonių likimus.

Literatūra

1. *Amžinybei ir tėvų žemei. Marijonų darbai*. 1957. Chicago.
2. Yla, S. 1977. *Jurgis Matulaitis. Asmenybės apybraiža*. Putnam.
3. Kučas, A. 1979. *Arkivyskupas Jurgis Matulaitis-Matulevičius*. Chicago.
4. „Suvalkų kraštas“, 1938, Nr. 39 (42), p. 2.
5. Totoraitis, J. 1924. *Marijampolės kunigų marijonų vienuolynas*. Marijampolė.

JUSTINAS SAJAUSKAS (g. 1944 m. Kalvarijoje) – rašytojas, muziejininkas. Mokėsi Biriulkoje (Rusija), Marijampolėje ir Vilniuje. Baigęs Vilniaus valstybinį universitetą, dirbo įvairius darbus Marijampolėje. Nuo 2000-ųjų – Marijampolės Tauro apygardos partizanų ir tremties muziejaus direktorius. Lietuvos rašytojų sąjungos narys. Apie pokarį Lietuvoje parašė straipsnių ir knygas *Suvalkijos geografija* (2001), *Užkritę lapai* (2007), *Žinau tavo vardą* (2009), *Neužmirštami Suvalkijos vardai* (2014), *Ištark mano vardą* (su A. Vilutiene, 1999), *Marijampolė: partizaninis karas* (su Stanislovu Sajausku, 2012).

GINTARAS LUČINSKAS

MOTIEJUS KAZIMIERAS SARBIEVIJUS
(1595–1640)

„Giesmė Metelių ežerui“

*Antai medis virpamais
Lapų ir šakų sparnais
Veržte veržias į tave –
Kad galėtų, lėktų jis.
Ir palinkusi pušis
Tau kuždena palugniai,
Jog aikštė žiedų srove
Glosto kojas nuolankiai.*

M. K. Sarbievijus „Miškų žaidimai“

Motiejus Kazimieras Sarbievijus (lot. *Matthias Casimirus Sarbievius*, lenk. *Maciej Kazimierz Sarbiewski*) – žymiausias lietuviškos tematikos atstovas XVII a. pirmosios pusės poezijoje, kuriamoje lotynų kalba. Jis gimė 1595 m. vasario 24 d. Sarbievo kaime, Plocko vaivadijoje, Lenkijoje – buvo mozūrų kilmės. Save Sarbievijai, pagal tų laikų madą, kildino iš italų. Tai suteikdavo bajoro vardui orumo, kilmingumo, išaukštindavo jį savo luomo akyse.

Vaikystę praleidęs kaime, vėliau M. K. Sarbievijus įstojo į Pultusko jėzuitų kolegiją, kurioje baigė retorikos klasę. Čia jis pradėjo rašyti eilėraščius. 1612 m. liepos 25 d. įstojo į Jėzaus draugijos vienuolijos noviciatą (naujokyną) prie Šv. Ignoto bažnyčios, Vilniuje. Vėliau trejus metus gyveno ir mokėsi Prūsijoje, Braunsbergo kolegijoje Varmėje: vienerius metus jis mokėsi logikos, vienerius – fizikos ir vienerius – metafizikos. Grįžęs į Lietuvą, M. K. Sarbievijus dirbo mokytoju Kražių jėzuitų kolegijoje: 1617–1619 m. dėstė poetiką ir sintaksę. 1619–

1620 m. mokė retorikos Polocko kolegijoje. 1620 m. rudenį pradėjo studijuoti teologiją Vilniaus akademijoje, bet 1622 m. spalio mėnesį buvo išsiųstas tęsti studijų į Romos jėzuitų kolegiją („Collegium Romanum“), jas baigė 1624 m. vasarą. Kunigu įšventintas 1623 m. per Sekmines. Dar studijuodamas ėjo metafizikos repetitoriaus pareigas Vokiečių kolegijoje („Collegium Germanicum“), o 1624–1625 mokslo metais dirbo joje studijų prefektu ir rektorius patarėju. Be to, būdamas Romoje, drauge su Galluzzi, Petrucci prisidėjo prie brevijoriaus himnų ištaisymų, šiam darbui vadovavo pats popiežius Urbonas VIII.

M. K. Sarbievijus Romoje viešai skaitė savo eilėraščius per poezijos paskaitas, kuriose dėstė Lietuvoje sukurtą literatūrinę teoriją apie aštrų ir šmaikštų stilių. Buvo labai įsigilinęs į teologijos studijas, naujai išrinktam popiežiui Urbonui VIII skyrė odę „Aureum saeculum“. Popiežius Urbonas VIII puikiai įvertino M. K. Sarbievijaus poeziją ir paskyrė jį į bažnytinių brevijorių himnų reformatorių grupę, greta trijų žinomų Romos jėzuitų, nors jaunesnis nei trisdešimties M. K. Sarbievijus dirbo kunigu dar tik kelis mėnesius. Manoma, kad poetas sukūrė porą himnų ir patobulino Velykų laikotarpio himną. Teigiama, kad vėliau paties popiežiaus buvo vainikuotas laurų vainiku, apdovanotas aukso žiedu. M. K. Sarbievijus rašė lotyniškas odes, epigramas, proginius eilėraščius, religinius himnus. Pasaulyje poetas vadintas „Krikščionių Horacijumi“, „Sarmatų Horacijumi“, tiesiog Kazimieru, o Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – „Lietuvos Horacijumi“.

1625 m. M. K. Sarbievijus baigė studijas Romoje. Tų pačių metų lapkričio mėnesį jis grįžo į Lietuvą. 1626–1627 m. dėstė retoriką jėzuitų klierikams Polocke; 1627–1628 m. retoriką studentams Vilniaus akademijoje. 1628 m. buvo ten pat paskirtas filosofijos profesoriumi, dėstė iki 1631 m. 1626 m. rugsėjo 23 d. padarė 4 iškilmingus įžadus, 1630 m. sausio 27 d. gavo laisvųjų menų ir filosofijos magistro laipsnį. 1631 m. pradėjo skaityti popietines teologijos paskaitas Vilniaus akademijoje, 1633–1634 mokslo metais dar buvo Marijos sodalicijos dvasios vadu ir 1631–1635 m. Vilniaus akademijos rektorius patarėju. 1635 m. ėjo taip pat pamokslininko pareigas Šv. Jono bažnyčioje Vilniuje.

1635 m. rudenį Abiejų Tautų Respublikos karalius Vladislovas IV Vaza M. K. Sarbievijų pakvietė į Varšuvą eiti dvaro pamokslininko ir teologo pareigas. 1636 m. pavasarį M. K. Sarbievijus atvyko į Vilnių, kur liepos 5 d. įgijo teologijos doktoratą, rugpjūčio 14 d. šv. Kazimiero relikvijų perkėlimo į naują koplyčią išskilmėse sakė lotynišką šventės

pamokslą. Buvo silpnos sveikatos (sirgo tuberkulioze); 1638 m. rudenį buvo išvažiavęs drauge su valdovu Vladislovu IV Vaza gydytis į Badeno kurortą. Dėl nuolatinio negalavimo ir prasidėjusių dvariškių intrigų, prašėsi atleidžiamas iš valdovo dvaro. Gavęs karaliaus sutikimą, jau ruošėsi grįžti į Vilnių, bet sakydamas Varšuvoje paskutinį pamokslą, apalpo ir po kelių dienų, 1640 m. balandžio 2 d., mirė. Palaidotas Varšuvos jėzuitų bažnyčios rūsyje.

1625 m. Kelne pirmą kartą išleista M. K. Sarbievijaus poezijos rinktinė „Trys lyrikos knygos“ (lot. *Lyrlicorum libris tres*). Vėliau pasirodė ir papildyti leidimai Vilniuje, Romoje, Breslau (Vroclave), Londone ir kituose Europos miestuose. XVII a. pasirodė bent 34, iki XVII a. pabaigos – daugiau nei 50 leidimų. 1646 m. išversta į anglų, o 1682 m. į lenkų kalbą. Rinktinė buvo populiari ne tik katalikiškuose, bet ir anglikoniškame Oksfordo universitete. 1632 m. Antverpene išleistos knygos antraštinį puslapį puošė graviūra, sukurta pagal Peterio Pauliaus Rubenso piešinį.

Poeto iniciatyva arba veikiamas jo talento, Vilniaus universitete susiformavo literatūrinis humanistų būrelis, kuriam priklausė talentingiausi poetai. Jauniesiems kolegoms M. K. Sarbievijus buvęs ne tik pripažintas autoritetas, antikinės literatūros žinovas, bet ir patarėjas, organizatorius. Per M. K. Sarbievijaus organizuojamus susibūrimus jauni poetai skaitė arba deklamavo savo pirmuosius eilėraščius. Taigi M. K. Sarbievijaus veikiamą Vilniaus universitete susiformavo savotiška „poetinė mokykla“, kuri išugdė nemažą būrį naujų poetų. Vieni iš žymesnių M. K. Sarbievijaus mokinių: M. Kmicicius, T. Požeckis, A. Rozenvaldas.

1627 m. M. K. Sarbievijus parašė studiją „Pagonių dievai“, kurioje, be senovės lietuvių mitologijos, pateikė žinių apie dangaus kūnų garbinimą. Daugelis jo kūrinių dedikuoti žymiesiems Lietuvos žmonėms – Kražių kolegijos fundatoriui, Žemaičių seniūnui, Vilniaus vaivada, vyriausiam Lietuvos kariuomenės vadui Jonui Karoliui Chodkevičiui, Steponui Pacui, Albertui Vladislovui Radvilai ir kitiems.

Nors ir buvo mozūras, M. K. Sarbievijus, ilgai gyvenęs Lietuvoje, pamilo jos gamtą, pamėgo žmones. Spėjama, kad poetas mokėjo ir lietuvių kalbą, nes, kaip tvirtino prof. Janas Oka, jo motina Milevska buvo kilusi iš Lietuvos. Motina buvo labai muzikali, mėgusi dainuoti, turėjo gerą balsą. Šias savybes paveldėjo ir sūnus Motiejus Kazimieras. Jis turėjo gerą balsą, savo eilėraščių neskaitydavo, o pats sukurdamo jiems muziką ir dainuodavo, pritarėdavo citra ar bardonu. Lietuvos

gamtos grožio nuotaika persisunkę M. K. Sarbievijaus kūriniai, kuriuose dažnai minimos gražiosios Lietuvos vietos: Vilnius bei jo apylinkės, Birštonas, Merkinė, Trakai ir kt.

M. K. Sarbievijaus poetinis talentas ypač atsiskleidė apdainuojant Lietuvos miškų grožį. Su Abiejų Tautų Respublikos valdovo Vladislavo IV Vazos palyda poetas ne kartą medžiojo Lietuvos giriose. Jas apdainavo dešimties lyrinių eilėraščių cikle „Miškų žaidimai“ („Silviliudija“). Tačiau gerokai nutolo nuo antikinės ir baroko poezijos, panaudojęs savotišką metriką, priartėjęs prie naujų italų poezijos krypčių. Matyt, kaip tik dėl to naujoviškumo šis puikus, neturįs tais laikais sau lygaus kūrinys buvo bendraamžių nepripažintas ir ilgam pamirštas. „Miškų žaidimai“ buvo pirmą kartą išleisti jau gerokai po poeto mirties, 1769 m.

Nėra abejonų, kad poetas M. K. Sarbievijus lankėsi ir Kapčiamiesčio-Leipalingio girioje, kitose dabartinio Lazdijų krašto vietose. Savo kūrinuose jis mini Leipalingį, jo parko šaltinius. Didelį įspūdį poetui padarė puikūs didžiausi Dainavos krašto ežerai. Jis parašė panegiriką „Giesmė Metelių ežerui“:

VIII Miškų žaidimas

METELIŲ EŽERUI

Žvejų šokis ir daina

[Daina]

Tau šlovė ir dėkingumas,
Ežere žydrasis!
Žuvys, tavo dovanotos,
Mūs tinklais pagautos,
Bus karaliui
Derama, vertinga dovana.

[Šokis]

Motina šviesos – Aušrinė,
Prie tavęs priėjus,
Tavo veidrodin pažiūri,
Šviesų veidą prausia,
Gryno aukso plaukus
Dailiai sušukuoja.

[Daina]

Tavo spalvomis padažo
Skaistų veidą,
Sraigių kiautų pasirinkus,
Puošia purpurinę kaktą.
Kaklą padabina perlais,
Veidą gražina karoliais.

[Šokis]

Kai į rožių daržą krinta
Iš aukštų padangių ūkas,
Kai, rytų vėjeliui pučiant,
Tavo veidas kaista, –
Virš vandens pakibęs
Sušvytruoja sodas.

[Daina]

Kai tave rūstybė semia,
Kai, su vėju susikovęs,
Spiaudaisi putota burna, –
Tai, nuo kranto iki kranto
Lėkdamas, rytinis vėjas
Virš tavų bangų pražyla.

[Šokis]

Bet labiausiai tave garbstom,
Kai nesidrumsčia žvirždeliai,
Kai, išblaivęs veidą,
Po audrų nurimsti.
Tik suteik palankią
Ir laimingą žūklę!

[Daina]

O vanduo! Apglėbi žemę
Bėgalinėm rankom,
Tarsi motina priglaudęs
Prie švelnios krūtinės,
Ją pažindai sočiai
Tyru krikščoliniu pienu.

[Šokis]

Iš tavų verdenių teka
Spindulingas saulės veidas,
Rutuliu ugningu
Vandeny žėruoja
Lyg sidabro sraigėj
Nematytas perlas.

[Daina]

Rytą gimstančiai saulutei
Suteiki lopšelj,
Vakare, kada ji leidžias
Tarsi Feniksas aukštybėj,
Jai paruoši
Šaltą kapą.

[Šokis]

Kol ji rodo savo šviesą,
Tavo veidrodyje spindi
Tolima žydrynė
Ir padangių grožis.
Tu suteik palankią
Ir laimingą žūklę!

[Daina]

Kol Vladislovas medžioja
Laukuose laimikį,
Ežere, bangom suūžęs,
Kuo plačiau išgarsink
Jo šlovingą vardą!
Ir suteik laimingą
Bei palankią žūklę!

Iš odžių ciklo „Miškų žaidimai“, 1958 m.

Šis kūrinys yra pirmoji poema apie Lietuvos ežerus, parašyta daugiau kaip prieš 300 metų. Beje, tai pirmasis grožinės literatūros kūrinys apie Metelių vietovę. „Giesmę Metelių ežerui“ į lietuvių kalbą 1958 m. išvertė poetas Albinas Žukauskas.

M. K. Sarbievijus, populiariausias to meto Europoje poetas, plačiai išgarsino Lietuvą, jos gamtos grožį, sostinę Vilnių ir kitus miestus, naujomis, teisingesnėmis spalvomis nupiešė lietuvių buitį, būdą, papročius. Jaunimo dainos, šokiai ir žaidimai Merkinėje, Meteliuose, Nemenčinėje, piemenų raliavimai ir birbynės, liaudies pramogos ir apeigos medžioklių, žūklės metu ar baigus darbymetį, kupina lyrikos gamta pirmą kartą taip stipriai nuskambėjo poezijoje, nauja šviesa nušvietė Lietuvos gyventojus, jų buitį ir aplinką.

M. K. Sarbievijus savo kūryboje iškilo ne vien kaip egzistencinę bei metafizinę dramą išgyvenantis Baroko žmogus, bet ir kaip Lietuvos, Abiejų Tautų Respublikos bei krikščioniškosios Europos pilietis. Jis tęsė ir plėtojo mitinį pasakojimą apie lietuvių kilmę iš romėnų: lietuvius eilėraščiuose pabrėžtinai vadino „senaisiais kviritais“ (Romos gyventojais), Lietuvą – „Didžiojo Palemono karalyste“, „Palemono valdomis“, Vilniaus Gedimino pilį lygino su Romos Kapitolijumi. Pasak Sarbievijaus, tautų valdovė „Karalienė Laisvė“ (lot. Regina Libertas) labiausiai yra pamėgusi lietuvių ir lenkų žemes, lietuvis su lenku esą „šlovingo Marso giminė“. Kartu lietuviškam ir lenkiškam patriotizmui jėzuitų poetas suteikė gerokai visuotinesnį europinį, krikščioniškąjį matmenį. Didįjį kunigaikštį Vytautą jis aukštino kaip Europos civilizacijos gynėją nuo „grėsmingos Azijos“. Odėse skelbė Europos krikščioniškų tautų vienybės idėją, piktinosi broližudiškais europiečių karais, ragino Europos valdovus susijungti ir susigrąžinti turkų užimtą Graikiją bei buvusią Rytų imperiją. Taigi politiniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teatre Sarbievijus vaidino nuoseklaus europiečio, Dievo pasaulio likimu besirūpinančio krikščionio vaidmenį: savo gyvenimu ir kūryba liudijo, kaip išlikti garbingam ir darniam prieštariname ir nedarniame Baroko pasaulyje.

Akademinę M. K. Sarbievijaus poetikos veikalų publikaciją pirmąsyk parengė Lenkijos mokslininkas Stanisławas Skimina tik XX a. šeštajame dešimtmetyje. Jis M. K. Sarbievijaus poetikos traktatus suskirstė į du tomus ir publikavo kartu su vertimu į lenkų kalbą. M. K. Sarbievijaus kūryba dar XIX a. pradžioje domėjosi Dionizas Poška, Laurynas Ivinskis, o XX a. – poetas kun. Motiejus Gustaitis ir talentingas vertėjas Albinas Žukauskas. Lietuvių kalba buvo išleista M. K. Sarbievijaus poezijos rinktinės: „Lemties žaidimai“ (1995 m.), „Poetica“ (2 t., 2009 m.), odžių rinktinė „Akmens pašventinimas“ (2009 m.), „Maršalo lazda, parodyta laidojant LDK maršalą Joną Stanislovą Sapiegą“ (2017 m.).

Jėzuito, teologo, profesoriaus Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus portretas (dail. Sofija Veiverytė) eksponuojamas Vilniaus universiteto Šv. Jonų bažnyčioje. Taip pat poeto garbei pavadintas vienas iš Vilniaus universiteto kiemų.

1995 m. rugsėjo 25 d., minint Vilniaus universiteto bibliotekos įkūrimo 425-metį, lietuvių muzikologas, enciklopedininkas, etninės kultūros puoselėtojas Arvydas Kazimieras Karaška (1943–2023) išleido proginį kolekcinį pašto voką, skirtą Motiejui Kazimierui Sarbievijui.

***

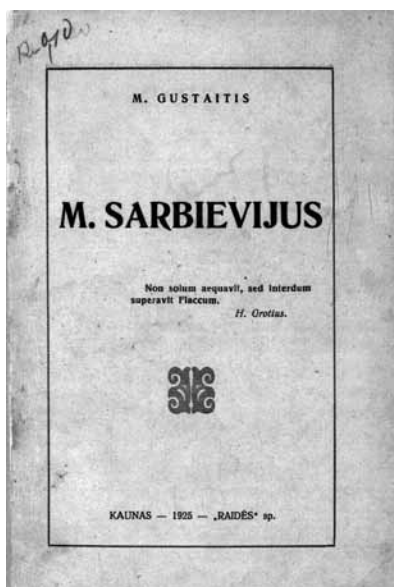
Seinų kunigų seminarijos auklėtinis, „Žiburio“ gimnazijos Lazdiuose direktorius kun. Motiejus Gustaitis (1870–1927) parengė ir 1925 m. išleido nedidelės apimties knygelę „M. Sarbievijus“. Ši knygelė išspausdinta Kaune „Raidės spaustuvėje“, apimtis – 14 puslapių.

Leidinio „Terra Jatwezenorum“ skaitytojams pateikiamas šios knygelės tekstas (stilistika neredaguota, lotynų k. eilėraščiai neskelbiami – G. L.).

M. SARBIEVIJUS

Non solum aequavit, sed interdum superavit Falaccum. H. Grotius.

Motiejus Kazimieras Sarbievijus savo kūryba ir gyvenimu tiek giminingas Lietuvai, kad jai privalu tą kilnųjį poetą klasiką arčiau pažinti.

Knygos viršelio nuotrauka: Gustaitis Motiejus. M. Sarbievijus. Kaunas, 1925 m.

Jis gimė 1595 m. Plocko vaivadijoje iš bajorų šeimos – Pravda: tėvo Mato ir motinos Anastazijos Milevskaitės. Jų gyvenamoji vieta buvo Sarbieviai – mylia atstu nuo Plonsko miestelio.

Jaunas Motiejus, iš pradžių, mokinosi Pultusko gimnazijoje, kurią baigęs septynioliktais amžiaus metais, sekdamas šv. Stanislovo Kostkos, savo giminaičio pavyzdžiu, stojo į jėzavitų vienuoliją. Paskui per dvejus metus Vilniuje išėjo novicijatą ir trejetą metų studijavo Brunsberge filosofiją.

Taip išsimokslinęs, buvo ne vėliau kaip 1618 metais paskirtas Kražių jėzavitų gimnazijai sintaksę ir poetiką dėstyti. Matyt, jau pirmiau pradėjęs rašinėti eiles, čia pasireiškė keletu rimtų lotynų kalba kūrinijų. To laiko (1618 m.) yra išlikusi jo epigrama, paskirta naujai išvestam Žemaičių vyskupui Stanislovui Kiškai, kurią štai ištiesą skaitome:

Vertimas

*Kas taip sandariai sujungė mazgu dvi galybi?
Kas sandalei kryžius liepė turėti draugais?
Ar kad Kiškų giminės jie pažyminius atvaizduoja
Ir pakaitom šlovės šviečia šventąja garbe?
Ar kad mindžiojami ir nusizeminę nori
Viešpaties savo būdu būti nepastebimi?
O žemuolai didingi! juo gerbiami daugiau spindit,
Dangstotės juoba kukliau – slėpdamiesi spindit juojau.*

Kiek jaunoje tuomet dainiaus sieloje, besiveržiančioj į Parnaso aukštybes, būta pasiryžimo ir pasitikėjimo savimi, teparodo trumpa ištrauka iš to laiko poemos, parašytos Lietuvos etmonui J. Katkui, Kražių gimnazijos įkūrėjui, pagerbti.

Idant skaitytoją supažindinus su V. Kondratavičiaus vertimu, čia cituoju tą ištrauką lenkų kalba:

*Przyjdzie czas, kiedy siły odzyskawszy wieszczę,
Nad brzegami Krożenty zanóćę wam jeszcze,
I ciebie, zacny gryfie, i poddane twoje
Dźwiękiem lutnie uroczej i pieśnią napoję,
I pochwały Karola, i bojowe dzieje
Aż pod niebo wyniosę, aż gwiazdom opieję.
Jak niegdyś Orfejowi dęby mi się wzruszą,
Zwierzęta z jaskiń wyjdą i słuchać mię muszą.
I będą biegły do mnie, jak gdyby kto goni,*

*Jelenie od pastwiska, a sarny od błoni,
I gołąb, co się gnieździ na sklepistěj wieży,
I łabędź przyjdzie do mnie, byk z pługiem przybieży.
Owszem same jaskinie, i mury, i skały
Ciekawie słuchać będą Karola pochwały.
Wtenczas śpiesząc brać udział w uroczystěj cześci.
Puszcza zielono-drzewna wtórem zaszeleści,
A imię Karolowe, jakby echo burzy,
Rozleje się w dolinie i w jarach powtórzy.
Że on wielki – ogłosi zielona płaszczyna,
Że dzielny a dotrwały – opoka mu przyzna.*

Nors šis „Paminklas“ parašytas 1619 m., bet kadangi jis išleistas autoriui mirus tarp „Opera posthuma“, tai galima spėti jį buvus vėliau poeto ištaisytą, vis dėlto pats užsimojimas žymi stiprų talentą. Va kaip poetas baigia tą panegiriką, savo asmenybe pažymėjęs:

*O! teraz szkole krożkiej poszczęście, bogowie!
Niech ten pomnik wykuty w licejskim zakresie
Dzieła męża hetmana w potomność zaniešie.
To nie mgła, którą lekki wschodni wiatr rozwieje,
To nie śnieg, co na wiosnę cały roztopnieje:
Mój pomnik się nie zwali przed potęgą żadną,
Trwać będzie – póki gwiazdy z niebios nie upadną!*

Šitie daug žadantieji raštai atkreipė vyresnybės akį į jauną talentą. Po kiek laiko Sarbievijus buvo pakeltas į Polocko kolegiją retorikos profesorium.

Kaip jį vertino valdžia, matyti iš to, kad, nors dar neįšventintas kunigu, jau buvo liepta auklėti vienuolijos jaunuolius; o tai leidžiama tiktai įsigijusiems didžiausio pasitikėjimo.

Apie 1620 metus matome Sarbievijų studijuojant teologiją Vilniaus akademijoje. Netrukus tačiau nutarta aukštesniems mokslams siųsti į Rymą. Amžinąjį miestą jis pasiekė 1622 m. Drauge su Andriumi Rudamina ir Mikalojumi Zaviša.

Tą savo kelionę Sarbievijus apdainuoja poemoje „Iter romanum“, kuri ovidišškai prasideda šiuo distichu:

Vertimas

*Eisi į šiaurės kraštus, tik nesenūduriuodamas, laiškė,
Protėvių žemėn, kurią Vislos bučiuoja banga.*

Plačiau ir ypač gyvai aprašo, kaip Bambergo girioje užpuolė plėšikai:

Vertimas

*Žiūrau – tuntas jau būry kalavijų švytruoja,
Ir nuogi kardai ašmenimis betrokštą.*

O pasprukę nuo žmogžudžių ir atsipeikėję, keleiviai pastebėjo, kad:

Vertimas

*Tuogi tarpu žemės įščios brangūs pavojai
Vienintelė tokių priežastis buvo skausmų –
Menko muito maža mezliava – mūs sidabras,
Godžios rankos kurį paglemžė piktadarių.*

Ilgos kelionės nuvargintas silpnasveikatis Zaviša Ryme netrukus mirė, kurį poetas gailiai apraudojo toje pat „Iter romanum“ poemoje. Štai tos raudos pabaiga:

Vertimas

*Tujenai, Tibre, kurs aplinkui supi Romos miestą
Ir tarnaites – bangas risdini jo pamūriais,
Leiski savo krantams pavirsti blakstienomis mano
Ir upės vagai tekėt gailestingoms akims.
Teką ir vilnių šniokštimu raudojimą smelkia,
Vos paskutinį balsu leidžia ištartį Sudie!*

Ryme, Sarbievijus toliau studijuoja filosofiją, teologiją ir klasikų, o sekančių 1623 m. vasarą, apie Sekmines, išsišventindina kunigu. Be pasitaikomų įvairiomis temomis eilių, poetas dabar rašo ir taiso bažnytinius himnus, pavyzdžiui jo ištaisyta skaitome Velykų giesmę „Ad regias agni dapes“; apdirba ir draugų prašomas skaito filosofinę disertaciją „De acuto et arguto“. O belankydamas senovės paminklus, muziejus, knygynus – apščiau įsigyja medžiagos studijai „De diis gentium“, kurią pagaliau baigia keturiomis knygomis.

Giesmės ir mokslo raštai suįdomino ne tik Rymo, bet ir platesnio pasaulio literatus ir šiaip prakilnybes, kurių vardus poetas užfiksavo odėse ir epigramose.

Kaip tik tada kardinolas P. Barberini buvo išrinktas popiežium – Urbonas VIII. Jis veikia pažino ir įvertino genialų poetą, o kai kuriuos jo himnus įdėjo į taisomąjį tuomet brevijorių.

Sarbievijus gi sava lyra iškėlė į padanges Urbono garbę: už tai popiežius viešai ir iškilmingai apvainikavo dainių ir vėliau, atsisveikinamam, įteikė medalį su savo atvaizdu.

Brangesni už tas dovanas jam buvo įgyti Ryme dvasios turtai: gilus mokslas, dailės jausmo subrendimas, žinios apie senovės meną, kurios vėliau taip gausiai iš po jo plunksnos tryška.

Todėl 1625 m. linksmas grįžta į Tėvynę, vėl žymėdamas, kelią poezija: tai nuo Karpatų pranašiška graudena lenkų bajorus:

Vertimas

*Amžiną giesmę ant aukšto Karpatų
Užrašau kalno. Mokinkitės ainiai.
Ir pasakokit vaikams bei skaistulėms
Kartotinę dainą...*

Tai palydovui K. Levinskiui aiškinas dėl pakilaus ūpo, nes tuščiais krepšiais bagotas kaip bestovis: tai pagalios apdainuoja gimtinės upelį Soną. Čia duodame ištisą tą gamtos vaizdelį, žavintį savo prastumu:

Vertimas

*Tyras šaltini, permatomesnis už stiklą
Ir skaidrus skaidresnis už sniegą,
Kaimo paguoda, Nimfų vienintelis gėri,
Gimtosios šalies akužėle!
Ilgu kelionės nuovargiu nusikamavęs,
Našta rūpesnių pasunkėjęs,
Nel nuo Tuskanų grįždamas tolimų genčių,
Parymosiu gulsčias ilsėtis.
Leiski rieškučioms vandens man pasisemti
Ir duok numalšinti troškimą.
Te tau ramybės joks gyvulys nebedrumsčia,
Nei medžio įkritusios šakos.
Te tau vapiąja pieva čiurlenančiai tekant
Ir žemei linksmam besiklausant,
Pritaria tuopų liūdnam bešnabždančių lapų
Šlamėjimas draug su poeto
Lyros garsais. Ką teikėsi Urbonas dainium
Pašvęsti, tas laurų yr vertas.
Todėl, upyte, neapsileisi lėtosioms
Bandūzijai arba Sirmionei.*

Sugrįžęs iš užsienio, Sarbievijus per dešimtį metų profesoriavo Vilniuje, o gal ir kitur, dėstydamas retoriką, filosofiją ir teologiją taip klotingai, kad pedagogijos nuopelnų pripažinimo dėliai Vilniuje buvo pakeltas filosofijos daktaru, o didysis Lietuvos kunigaikštis karalius Vladislovas IV ten pat papuošė aukso žiedu, kurį paskui akademija ilgą laiką vartojo doktorato insignija.

1636 m. kun. Motiejus buvo pakviestas to paties karaliaus Vladislovo IV rūmų pamokslininku bei teologu. Aukštos, bet sunkios pareigos neįgiamai veikė sveikatą. Vienumos mėgėjas laisvoms tad valandomis sprukdavo iš valdovo rūmų į tenykštį Varšavos jėzavitų vienuolyną.

Vladislovas IV mėgdavo medžioti ir drauge imdavo Sarbievijų, kad ta atvanga pasilsėtų, prasiblaivytų. Dainius šios progos pasigaudamas, parašė visą ciklą, iš 10 eilėraščių įvardintų „Silviludia“. Medžiokliams–magnatams ir pačiam karaliui jos taip patikusios, kad pritaikyta muzika dažnai ten pat būdavo giedamos.

Matyt, tų medžioklių dažniausiai būta Lietuvoje, ar gal Lietuvos gamta labiau poetą veikusi, kad mažne visos „Silviludijos“ apdainuoja Lietuvos girias, ežerus arba šiaip vietas, kaip antai: Birštoną, Merkinę, Leipalingį, Metelių ežerą ir kt. Čia pavyzdžiui duodame pirmą giesmę, paskirtą karaliui Vladislovui IV Birštono apylinkės medžioklėje.

Vertimas

*Į šviesą, žalios girios
Ir šešėliai tylūs!
Gana rimtai besnaudus!
Štai Karalius jūsų tarpe,
Rūpesniais pavargęs.
Eikšiate, giedrios dvasios!
Malonūs vėjai, dvelkit!
Ką tik matai čionai, Karaliau,
Viskas lenkias tavo paklusnybei:
Nimfos, kur kristalo krūtimis
Maitina gėleles drabnas,
Sidabro kojom štai atbėga.
Paukščių chorai sveikina
Ryto muzika – daina.
Antai medis virpamais
Lapų ir šakų sparnais*

*Veržte veržias į tave –
Kad galėtų, lėktų jis.
Ir palinkusi pušis
Tau kuždena palugniai,
Jog aikštė žiedų srove
Glosto kojas nuolankiai.*

Kadangi „Silviludijos“ buvo išleistos autoriui mirus, ir galbūt, dėl staigios mirties nevisai buvę spaudai priręgtos, tai anot 1795 m. laidos tipografo: „Quia ultimam auctoris manum non acceperunt, aliquam legentium indulgentiam requirunt“; bet mums tasai veikalas ypatingai brangus, nes arčiausiai paliečia Lietuvos gamtą.

Pamaži M. Sarbievijus tiek įgijo karaliaus pagarbos ir malonės, kad, įvertindamas jo aukštą mokslą, karalius apvainikuodino savo pamokslininką teologijos laurais. Ta iškilmė įvyko Vilniaus akademijoje 1636 m.

Po dviejų metų matome Sarbievijų draugaujant Vladislavui IV į šiltuosius Badeno vandenis, nes ir pats buvo reikalingas pasigydyti. Tą kelionę pažymėjo šv. Stanislovo Kostkos ode, parašyta karaliaus garbei. Štai jos pradžia:

Vertimas

*Šviesiems Olimpo gyventojams skirtas,
O Kostka, žvaigžde, tau marmuro tvirtus
Aukurus statom, šviesdinam sietynais,
Dabinam gėlynais.*

Jei kiek ir pagelbėjo kurortas, tai sugrįžus į Varšuvą vėl dažni pamokslai ir kūrybos darbas greit išsėmė pajėgas.

Tuomet baigė rašyti epinę poemą „Lechiada“ Virgilijaus stiliumi. Šis tačiau veikalas, dar ne visai pabaigtas kažin-kur, be nedaugelio fragmentų, yra žuvęs.

Jausdamas nuovargį, dabar kelis kart prašė karalių ir pagalios gavo leidimą atstatydinti nuo einamųjų pareigų.

Jau buvo pasirėngęs važiuoti į Vilnių ir ten, vienuolyno tylumoje, pailsėti. Deja, koksai didikas, atsidanginęs į Varšavą ir niekad negirdėjęs Sarbievijaus kalbant, nulenkė karalių, kad kunigas Motiejus rytojaus dieną prieš išvažiuodamas pasakytų pamokslą. Sarbievijus sutiko, bet po pamokslu pasijuto sergąs: nukrėtė šaltis, suskaudo galva ir – apopleksijos trenktas po trijų dienų mirė – 1640 m. balandžio 2 d. Ten pat Varšavoje palaidotas jėzavitų bažnyčioje.

Didžiam poetui paminėti atmušta medalis, nutapyta paveikslas, nuliedinta statula. Tačiau Sarbievijaus vardas užsieniuose, ypač Vakarų Europoje išliko labiau žinomas ir gerbiamas, negu tėvynėje. Čia ir literatūroje jo talentas maža įtakos yra padaręs ir net karstas nežinia kur tarp kitų dingęs. Tuo tarpu svetur jo raštai yra susilaukę daugelio į įvairias kalbas vertimų, o lotynų kalba 1625 m. iki 1875 m. – penkiasdešimts aštuonių leidimų. Ir nenuostabu: jo raštai mąsina savo skaisčia siela, sveiku pietizmu, elegantiška dikcija.

Kaip rimtai Sarbievijus ruošėsi poezijos menui, matyti iš pėdsakų, užsilikusių jo raštuose ir kitų padavimuose. Drogičino jėzavitų namuose rasta Virgilijaus veikalas, kurio gale paties Sarbievijaus ranka esą buvę pažymėta, kiek kartų kurį autorių jisai perskaitęs, būtent: Virgilijų „sexagies“ (60), kitus „decies et amplius“ (10 ir daugiau); o kai dėl Horacijaus – tai mažne visą mokėjęs atmintinai; uoliai studijavęs graikų Pindarą ir visą eilę lotynų klasikų, kaip antai: Plautą, Kattulą, Ovidijų, Juvenalį, Seneką, Tibullą, Propercijų, Lukaną ir daug kt.

Kad neilgame amžiuje tiek nuveikus, turėjo itin taupyti laiką. Sako, ties lova turėdavęs pakabintą juodlentę – nakčia kokiai kilus minčiai veik užrašyti. Darbingumui ir proto gabumams atatiko gilus religijos ir doros jausmas. Tai matyt iš jo eilių, pilnų aukštos etikos ir erudicijos.

Turinio atžvilgiu jis skelbia kilniausius savo gadynės obalsius, visuomenės pareigas; kartais pataikauja didikams. Ką skaitė, mąstė, girdėjo apie Dievo garbę, Tėvynės gynimą; ar kad smerkė visuomenės ydas, šlovino didvyrių dorybes, – vis tai apvilko nauja forma, su gyvu temperamentu, aukštu tonu; rašė lengvai, neprisiversdamas, tačiau visur nutekinta, išdailinta kalba.

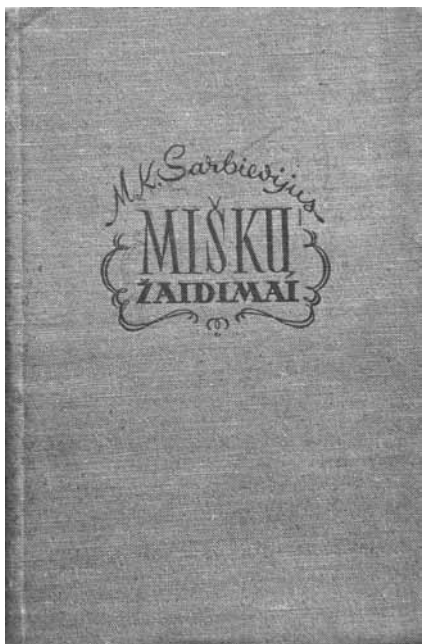
Sarbievijus rašė lotyniškai, kai ką lenkiškai (pamokslus), o sulig Poškos ir Ivinskio nurodymais šį tą rašęs ir lietuviškai. Tačiau žinios apie lietuviškus raštus nepatikrintos; vis dėl to jos duoda rimto pagrindo manyti, kad Sarbievijus lietuviškai kalbėti mokėjęs, taigi galėjęs ką ne ką ir parašyti.

Per 66 metus (1625–1781) 46 leidimuose randame išspausdinta: 4 knygas odžių, 5-tą epodų ir pakrikliai dalį epigramų. Tikrai 1791 m. Paryžiaus leidime pas Barbou pirmu kart atspausta pilnas Sarbievijaus eilių rinkinys (kuriuo čia naudotasi); būtent, be minėtųjų 4 knygų „Lyricorum“, papildyta 8 eilėraščiais 5-oji knyga, apimanti 10 eilėraščių „Silviludia“; 5-oji knyga „Liber epodon“, naujai įdėta 6-oji knyga ir 7-oji knyga – „Miscellanea“, kurioje dainius apgieda J. Katkų ir savo „Ilter romanum“. Be to, gale palaidai prikergtą įvairių 119 epigramų, sudarančių kaip ir aštuntą knygą.

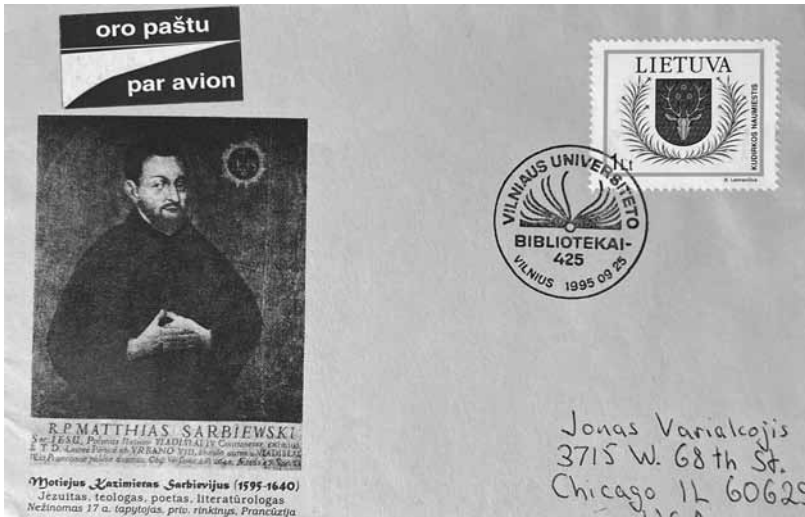

Motiejus Konstantinas Sarbievijus
(dailininkas nežinomas). XVII a.
Iš knygos Sarbievijus Motiejus
Kazimieras. *Miškų žaidimai*.
Vilnius, 1958

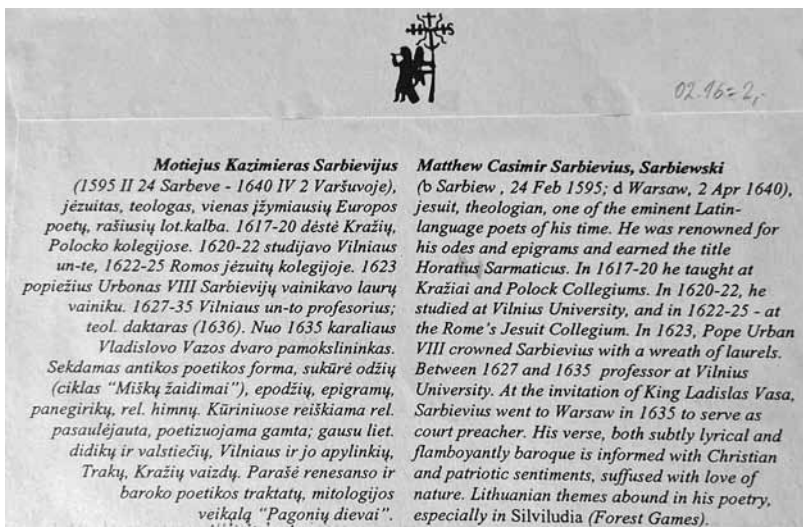
Sarbievijaus raštai yra aukštos poetinės vertės: kalba tolygi aukštinio Romos amžiaus kalbai: stilius – horacinis, vadinasi: sklandus, kilnus, puošnus. Todėl jo veikalai, kaip klasikinė kūryba, buvo ir kai kuriose Europos šalyse tebėra vartojama aukštesnėms mokyklų klasioms.

Knygos viršelio nuotrauka:
Sarbievijus Motiejus Kazimieras.
Miškų žaidimai (vertimas iš lotynų k.).
Vilnius, 1958 m.

1995 m. išleistas ranginis kolekcinis pašto vokas, skirtas Motiejui Kazimierui Sarbievijui (1595–1640). Iš G. Lučinsko kolekcijos

Teisingai J. Krameras apibūdina M. Sarbievijų savo amžiaus (XVII) lyrikų kunigaikščiu, arčiausiai priėjusiu prie dieviškojo Flacco genijaus ir pranešančiu visus Galijos poetus, bent toje poezijos srity (lyrikoj).

Visi Sarbievijaus veikalų rankraščiai nežinia kur dingę. Taip pat dingo ir lenkiški pamokslai, sakyti ir rašyti Varšuvoj, išskyrus vieną „Laska marszalkowska“, išleistą Vilniuje 1635 m.

Nors poetas gimė Mozūruose, tačiau ėjęs mokslus Lietuvoj, ilgą laiką čia dirbęs ir visuomet turėjęs santykių su lietuvių šviesuomene, gyveno daugiau Lietuvos gyvenimu, negu lenkų. Tai pasireiškė ir jo kūryboje. Ne tiek Lenkijos, kiek Lietuvos gamta žadina jo mūžą, pradėdant nuo Kražių apylinkėse ir Medžiokalnio ąžuolyno, baigiant gražiomis Dzūkijos apylinkėmis.

44 M. Sarbievijaus panegirikuose įvairių tautų garsenybėms, tarp draugingai apdainuotų asmenų matome visą eilę Lietuvos vyrų, kaip antai: etmoną J. Katkų, Jonušį Skuminą, Tišką, Steponą Pocių, Jeronimą Valavičių, Andrių ir Joną Rudaminas, Radvilus, Sapiegas, Kiškas ir kt. Ne veltui tad kun. A. Kitkus vadina Sarbievijų „tautiniu Lietuvos poetu“.

Jeigu Vėjas iš šiaurės pakils ar pietų
Ir Medžiokalnio girių vargonais užgros
Šimtabalsę simfoniją mūs – Lietuvos,
Tu neklauski: iš kur ir kokio jis vardu?

Negi klausi skambiųjų Muzėjaus varpų
Kada šaukia minias iškilmybėn tautos:
Iš kokios medžiagos? ar liejyklos savos?
Gana to, kad graudena mūs sielą aidu.

Iš tiesų, jįsai mūsų šalies poeta:
Jo dvasia, susiliejus su mūsų gamta,
Skamba ežerų, miškų ir paukščių garsais.

Iš tiesų, neužilgo išmuš valanda:
Mūsų menas pasuks Apolono keliais,
Ir Mokykla Sarbievijui angą atskleis.

M. Gustaitis

Literatūra

1. Gustaitis, M. 1925. *M. Sarbievijus*. Kaunas, p. 1–14.
2. Kondratas, B. 2015. *Kūrėjų pėdsakais Lazdijų krašte*, kn. 13. Vilnius, p. 130, 131.
3. *Lietuvių enciklopedija*, t. 26. Bostonas (JAV), 1961, p. 491–493.
4. Narbutas, S. (sudarytojas). 2011. *Senosios Lietuvos literatūra, 1253–1795*. Vilnius, p. 179–187.
5. Sarbievijus, M. K. 1958. *Miškų žaidimai* (vertimas iš lotynų k., vertė A. Žukauskas). Vilnius, p. 5, 6, 11, 13, 17, 35–38.

6. Šidlauskas, A. (redaktorius) 2008. *Meteliai*. Marijampolė, p. 8, 22, 164, 165, 263–266.
7. Ulčinė, E., Jovaiša, A. 2003. *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius*. Vilnius, p. 326–344.

GINTARAS LUČINSKAS (g. 1969 m. Doškonių k., Alytaus r.) – Viešosios įstaigos „Gintarinė svajonė“ steigėjas ir vadovas. 1989 m. baigė Kauno Antano Kvedaro miškų technikumą. 2009 m. Šiaulių universitete įgijo ekologijos ir aplinkotyros bakalauro kvalifikacinį laipsnį. Jau daugiau kaip 15 metų darbuojasi rašydamas istorinius straipsnius. Autoriaus bibliografiją sudarytų keli šimtai straipsnių Dzūkijos, Kauno ir Vilniaus periodiniuose leidiniuose.

Partizano Antano Ambrulevičiaus prisiminimų knygos *Kelio atgal nėra* (2008), karininko Andriaus Vasiliausko atsiminimų knygos *Praeities puslapiai* (2011), politinio kalinio Vinco Abramavičiaus atsiminimų knygos *Gyvenimo užrašai* (2013) leidybos organizatorius. Knygų *Pogrindinė „Geležinio Vilko“ organizacija Alytaus apskrityje (1940–1941)* (2009), *Žuvę už Lietuvą. Laisvės kovos Dainavos krašte 1918–1923 metais* (2010), *Vermachto nusikaltimai Dzūkijoje 1941 m. birželį* (2011), *Varviškės „respublika“ (1920–1923)* (2013), *Lietuvos kariuomenės brigados generolas Klemensas Popeliučka* (2015) autorius. Alytaus miesto savivaldybės 2012 m. Kultūros premijos laureatas. Dalyvauja įvairių lietuviškų visuomeninių organizacijų veikloje.

Gintaras Lučinskas

GINTARAS LUČINSKAS

PETRAS TUMASONIS-BRANDUKAS
(1875–1947)

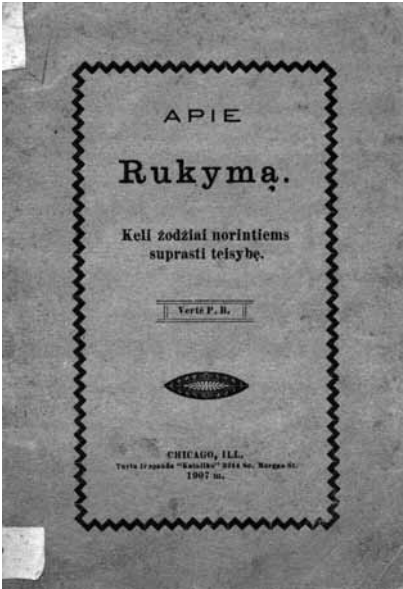
„Atsiminimai apie Seirijų parapiją“

Petras Tumasonis gimė 1875 m. rugpjūčio 23 d. Seinų apskrityje, Seirijų valsčiuje, Lapšių kaime, ūkininkų šeimoje. Pradžios mokslą ėjo Seirijų pradinėje mokykloje, vėliau mokėsi Seinų vidurinėje mokykloje, papildomai privačiai mokėsi Suvalkuose.

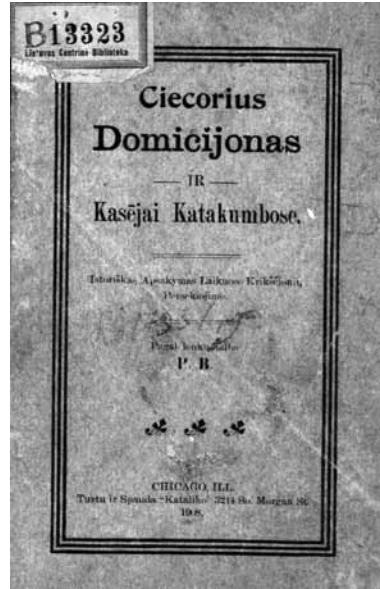
Petras Tumasonis, tarnaudamas Rusijos kariuomenėje, Liepojoje bendradarbiavo su knygnešiais. 1897–1898 m. Liepojoje leido rankraštinių laikraštį „Vardas kataliko“. Po tarnybos kariuomenėje Seirijuose dirbo privačiu mokytoju. 1901 m. išvyko į Jungtines Amerikos Valstijas. Petro brolis Karolis Tumasonis buvo lietuviškų laikraščių ir knygų platintojas Dzūkijoje.

1902–1903 m. Petras Tumasonis pusantrų metų dirbo savaitinio „Žvaigždės“ laikraščio redakcijoje (Bruklinas, Niujorkas). 1903 m. persikėlė gyventi į Čikagą. 1904–1916 m. vadovavo „Kataliko“ savaitraščiui, kuris 1914 m. buvo pakeistas į „Kataliko“ dienraštį ir buvo leidžiamas iki 1916 m. „Katalikui“ užsidarius, pakviestas į „Draugo“ redakciją.

Petras Tumasonis savarankiškai paruošė, išvertė ir išleido daug knygucių, išspausdintų daugiausiai „Katalike“ ir iš ten vėliau perspausdintų: „Nauja skaitymo knyga dėl lietuviškų mosklainių Amerikoj“ (1904, 1906, 1908 m.), „Užkeikto urvas“ (1904 m.), „Apie rukumą: keli žodžiai norintiems suprasti teisybę“ (1907 m.), „Kaip atsirado JAV“ (1907 m.), „Katorga“ (1907 m.), „Apsirikimų komedija“ (1907 m.), „Mylėk savo artumą“ (1907 m.), „Ciecorius Domicijonas ir kasėjai katakumbosė“ (1908 m.), „Vėjinis malūnas“ (1908 m.), „Maldos galybė“ (1909 m.); Anyčo „Puščios dvasia“ (1905 m.), Flammarion

Petro Tumasonio-Branduko 1907 m. išleistos knygos „Apie rukymą“ viršelis. Nuotrauka iš interneto

Petro Tumasonio-Branduko 1908 m. išleistos knygos „Ciecorius Domicijonas ir kasėjai katakumbose“ viršelis. Nuotrauka iš interneto

„Dangus“ (1907 m.), Višniausko „Trys keleiviai“ (1905 m.) ir kt. Pasirašydavo dažniausiai kriptonomu *P. B.* arba slapyvardžiu *P. Brandukas*.

Petras Tumasonis mirė 1947 m. gruodžio 12 d. Čikagoje (JAV).

Leidinio „Terra Jatwezenorum“ skaitytojams pateikiamas knygnešio, žurnalisto, rašytojo Petro Tumasonio XX a. pradžios „Atsiminimų apie Seirijų parapiją“ tekstas (stilistika neredaguota – G. L.). Tai labai įdomūs ir išsamūs to laikmečio kaimiečių gyvenimo, jų buities pastebėjimai. Aprašoma Seirijų parapijos kunigų „kova“ su lenkuojančiais gyventojais dėl pamaldų atlikimo lietuviškai, lietuvių kalbos plėtojimo raida. Pateikiami vietų pavadinimai, eiliuoti tekstai, gamtos vaizdai iš autoriaus gimtojo Lapšių kaimo.

Petro Tumasonio-Branduko tekstuose vartojama dabartinėje lietuvių kalboje neteiktinų žodžių. Jie palikti neredaguoti, siekiant išlaikyti savitą autoriaus atsiminimų stilių ir pristatyti jo gimtajam kaimui būdingus tarmės atspalvius.

Aprašymas „Atsiminimai apie Seirijų parapiją“ neabejotinai turi išliekamąją vertę, nes tokiais XIX a. pabaigos – XX a. pradžios vietovių aprašymais domisi ne tik istorikai, bet ir kraštotyrininkai, etnografai.

*DZŪKIJA**Iš atminimo P. Branduko*

Seirijų parapija

Penkiomis myliomis nuo Seinų, važiuojant plentu Alytun, kame maskoliai garsingas savo tvirtynes įsitaise, atsiranda miestelis Seirijai. Seirijai nuo kokio bent bažnytkiemio gali skirtis tik tuom, juog juose atsiranda teip vadinamas kelių aplinkinių gminų sudas, telegrafo ir pačto stacija, rejentas (notariušas) ir daugiausiai žydų. Žydų miestelyj, pagal mano ištyrimus, yra per 7.000 ypatų, jeigu dar nedaugiau. Abelnai imant miestelyj katalikų atsiranda mažam tik kokia dešimtoji dalis iš viso skaitliaus gyventojų; išskiriant prie to dar pačto urėdninką – maskolpalaikį, kelis kacapus – artimesnių rando ažerų žvejus, liekasi vieni žydai. Žydai čia, kaip ir visur Lietuvos kraštuose, savo rankose užlaiko visokias krautuves ir kelis viešbučius. Žydai, iki 1898 metų, kada dar ant svaiginančių gėrymų valdžios nebuvo užtrauktų monopolijų, diktokai lobdavo, nes buvo daugiau per 15 karčemų, kuriomis apielinkius žmoneles įvairiais budais lupdavo. Užtat dabar, paskutiniuose laikuose, galima pamatyti žydų mūrinius didelius butus, jų ekonomišką pasikėlimą ir plačią tarpe katalikų laisvę. Nemaž žydams naudos atnešė ir naujai padirbtas plentas, kuris 1894 m. buvo užbaigtas, tai tik nuo Seinų Alytun, bet netrukus, gal už poros metų, išvedė plentą dar į Leipalingį, paskui į Šventazerį. Apsupamieji iš visų keturių šonų plentai ne vieno maskolpalaikio ir žydo atkreipė atidą, jog tasai miestelis turįs laimingą išsiplėtojimui ateitį. Na, ir buvo to pranašavimo laukiama. Bet staigios valdžios su karčėmomis reformos visas jo laimes išgaišino. Žydai neteko karčiamų, tai, tarytum, kad jie būtų netekę nė akių nė kojų, nes karčėmose visa visuomet jų laimė ir visas turtas gulėjo. Kad akyse žmonių neprasikaltus, tuliems dzūkams tasai „maskolių blaivybės namas“ nė trupučio nepagelbėjo, nes kaip pirmiau karčėmose po žydų stalais snauzdavo ir gerdavo, teip ir dabar tą viską daro. Dori ir blaivus žmonės esant ir karčėmoms, mažam tik su reikalu ant metų kelis syk užeidavo, na, o kad kartais reikėdavo prie kokio nors reikalo ir išsigerti, tačiau nuo jų šalindavosi ir kitus dar drausdavo; teip dabar ir „monopoliui“ atsiradus į jį nesilanko.

Žydai netekę karčemų, išsimislįo sau kitokias pramones. Vieni užsidėjo namus kokių nors saldžių gėrymų, kiti nusipirkdino vežimus (karietas), o kiti dar padidino skaitlių įvairių krautuvių, tačiau jie visgi dvasioj nenupolė ir senoviškai katalikus apgaudinėja.

Miestelyj apart „monopolio“ atsiranda ir maskoliškas arbatnamis (čainaja), kurį užlaiko tulas lenkas. Sušalęs žmogelis jame gali gauti šiltos arbatos išsigerti, maskoliškų šventųjų pamatyti, o kad katras moka skaityti, tai gali maskoliškus laikraščius pasiskaityti, arba ir kelis lenkiškus. Mą kartą užėjus į tą arbatnamį, atėjo mislis į galvą, tarpe maskoliškų laikraščių ir knygų, gulinčių ant stalo, primaišyti kelis „Tėvynės Sargas“. Užmanymas buvo atliktas pasekmingai. Velykų Subatoj, išėjus iš vakaro bažnyčią, nusinešiau su savimi tris numerius ir tę, prie daugybės susitelkusių žmonių, bevartydamas visas „rodinas“ pakimšau po apačia. Mą pasitraukus, priėjo koksai jaunas dzūkelis, turbūt nemokintas, pavartė knygas, „Sargą“ išvertė viršun ir atsitraukė. Neabejoju, kad būtų mokėjęs, lietuviški žodžiai, ypač da antgalvio, jam butų durį į akis, bet nebagas gal nesuprato, koki tę raštai gulėjo. Antrą Velykų dieną, ma tę vėl atsilankius, jau mylimojo laikraščio neradau ir, vietoj įvairių tų maskoliškų knygų ir žurnalų: tik „Birževija viedomosti“ ant stalo gulėjo. O kad kas kartais norėdavo knygą pasiskaityti, turėdavo pas arbatnamio užlaikytoją paprašyti, nes po to atsitikimo stalas turėjo būti niekuom neužimtu. Gaila mą buvo tų prarastų raštų, bet ką darysi, nors širdyj jaučiau didelį už tai rūstumą, bet liežuvis to negalėjo apsakyti ir apie juos paklausti. Kas su „T. Sargais“ atsitiko, aš dar ir po šiai dienai negalėjau patyrti.

Pirmneg pradėsiu apie parapiją rašyti, turiu pridurti „Lapšaus Vaiko“ eiles, dailiai Seirijų bažnyčią apdainuojančią. Tų eilių autorius, keliaudamas į užmarį teip pragiesta:

Tarpe Žagarių ir Ročkių kaimelių,
 Tarpe Gervėnų, Sagavo dvarelio –
 Yra bažnyčia iš seno murinta,
 Storais jovarais dailiai apsodinta.
 Ant augšto bokšto laikrodis žėruoja,
 Galingas Kryžius rods visus žegnoja.
 Tę tris altoriai kvietkomis dabinti,
 Kaimo seselių vainikais išpinti.
 Didysis naujas – Škapliernos Panelės,
 Prieš jį kasdieną klupoja seselės.
 Ar anksti rytą, ar vėlai vakarą –
 Ašaras lieja, prieš jį save bara.
 Kokia ramybė, kad broliai susėda,
 Rožančių, giesmes lietuviškai gieda.

Tėvų kalbelė tik skamba ausyse –
 Viskas maloniau išrodo akyse.
 Ačiū klebonui už jo narsumą,
 Kuris papuošė tuom dangišką rumą.
 Savo prabočių kalbos nepamynė –
 Tuom ant varguolių žmonių atsiminė.
 Į rytų šalį prie pat vieškelėlio,
 Siubuo berželiai ant augšto kalnelio,
 Tę man, tėvelis, broliai palaidoti,
 Jujų kapeliai rožėmis iškloti.
 Kaskart kaip buvau aš ant tų kapelių,
 Ašaros riedėj iš mano akelių.
 Nes ir aš geidžiau prie brolių sėdėti,
 Po mirčiai kaulus tam kalne sudėti.
 Nebradęs vietos junge kankinimo,
 Turėjau skyrtis su šalim gimimo.
 Ak, Dievulėliau, kas tai bus ir yra?
 Kad širdis alpsta, ašarėlės byra.
 Aš tenai buvau visais numylėtas,
 Žino jau Dievas, gal matė ir svietas.
 Kada matysiu dar vėl kleboniją,
 Gerą kleboną, darželį lelijų.
 Mamytę brangią, brolius ir seseles,
 Malonus draugus, kapelį tėvelio.
 Ar reikės jaugi tę išėjus buti?
 Be savo brolių už jurelių džiūti?
 Bet viltį turiu, juog kada nors grįšiu,
 Savo bažnyčią, jovarus matysiu.

Iš tikro, visose aplinkinėse parapijose, bažnyčiose ne viena neat-
 siranda tokioj augštoj ir dailioj vietoj, kai kad Seirijų bažnyčia. Ap-
 linkui nuoamžiniai jovarai į padanges atsirėmę, ant šventoriaus keturi
 kryžiai, tarytum, į visą miestelį prisižiuri, kad iš savo akių nekuomet
 neišleisti, kas gero ir kas katalikiško.

Bažnyčia diktokai sena, akmeninė ir su vienu dideliu bokštu. Kad
 nepeikti ir per daug vėl negirti, tai kaip ji daug gražioj vietoj už kitas,
 aplinkinių parapijų bažnyčias stovi, teip daug kaip iš oro, teip ir iš
 vidaus – apleista. Jos nedažiurėjimo priežastis nekrinta, ar tai ant kle-
 bono nerūpestingumo, ar tai ant parapijonų neduosnumo, bet tame da-
 lyke yra slaptina kaltė kelių žmonių. Mat ant jos pataisimo maskoliš-

koji valdžia nuo kelių šimtų metų kelesdešimtis tūkstančių rublių turi paglemžusi ir parapija tikėdama kada norints atgauti, iš savo pusės prie padidinimo arba pataisimo nesirupina, bet vis laukia tų tūkstančių išmetimo. Žinoma, beesant dar Lenkijai, pinigai buvo lenkų rankose, bet paskutiniai patekus po maskoliaus skraiste, viskas į jų rankas, kaip po redas, taip ir visos tiesos turėjo pereiti. Nuo keliolikos metų, kaip aš jau atsimenu, parapija su valdžia vis provojasi ir iki šiam laikui iš to jokios naudos nėra, bet tik duoda sienoms trušėti, papuošalams plyšti ir byrėti ir, jeigu parapija savo ločnais turtais dėl jos padidinimo arba pataisymo nesušelps, už 20 ir daugiau metų, jaunosios dzukų kartos paliks be maldos namų.

1893–95 metuose, atvykus į Seirijus naujam, bet jau pirmiau čia buvusiam, klebonui kun. Katiliui, buvo labai plačiai apie bažnyčią svarstyta, idant parapijonai savo kaštais taisytų ir didintų, bet tam neįvykus, likosi iš naujo bėla priešai valdžią įnešta, idant savo atidą atkreiptų. Ir taip dabar kiek tai laiko nuplaukė ir jokios apie fundušą žinios negirdėti, o jau ir tikėtis su tuo nėra ko, nes tuliems parapijonams pasakojant – buk visi bažnyčios pinigai patekę į kelių ypatų rankas ir jau seniai kažin kur dingę.

Štai kame dzukų pragaištis. Parapija savyj turi daugiau per 10.000 sąnarių, kokio skaitliaus aplinkui negirdėti, nes kuo skaitlingesnė, tai ir turtingesnė, tačiau su bažnyčia pasiliko visiškai užpakalyj.

1896 metuose godotinas kunigas Židanavičius iš Skepem, Plocko gubernijos, dėl atminties praleistų čia savo jaunystės dienų, pats savo ločnomis rankomis padirbo bažnyčiai laikrodį ir, parvažiuodamas pasiviešėti, su savimi parsigabeno. Už savaitės laiko, nors menkos bažnyčios, kiekvienas bokšte galėjo prisižiūrėti į puikų laikrodį taisomą, bet kunigas, patsai su dviem darbininkais, norėdamas, pagal savo papratimą, tą visą darbą ločnomis rankomis atlikti, bedirbant susidaužė ranką ir visą darbą sutrukdė. Patsai negalėdamas įtaisyti, viską palikęs, išvažiavo, sakydamas, juog kitais metais atvyksės ir viską atnaujinsės. Nuo to laiko praslinko bene penkeri metai ir apie jį nieko negirdėti.

Prieš 1888 metus, esant komendoriumi dabartiniam klebonui kun. Katiliui, dzūkam truputį pasisekė su savo prigimta kalba bažnyčioj laimėti. Šitą bažnyčioj daleido jau lietuviškai giedoti ir kad klebono neperkelimas, viskas pamažu butu įvykę.

Pribuvus naujam klebonui Bujevskiui (mirė 1892 m.), ant Seirijų parapijos dzukų akyse pasirodė vėl juodas debesys, saulę uždengė ir, kilusis lietus su vetra, prigimtą liežuvį iš visur su įvairiais patrakais nuplovė. Kalba dingo. Bažnyčiose, apart pamokslo, viskas buvo gieda-

ma lenkiškoj kalboj. Keli lenkai tik įsignybę vaikščiojo ir su lietuviais lietuviškai net kalbėti jokių būdu nenorėjo. Ką jie turėjo prieš tą daryti, juk buvo klebono valia ir viskas. Ir teip laikui begant, lenkiškoji dvasia musu parapiją po savo įtėkme teip paglemžė, kad pagal seną paprotį žmogus žmogų kur susitikęs, visada Dievą pagarbindavo lenkiškai: niech będzie pachwalony... O po tam lietuviškai kalbėdavo. Buvo keisti, o sykiu ir juokingi apsireiškimai. Kaimynas pas kaimyną trobon įėjęs, visada sakydavo: niech będzie pachwalony, o po tam prakalbėdavo lietuviškai (tarpe dzukų visur teip). Visi manė, juog jau kitaip negalėjo buti. Nuo tų laikų dar ir dabar paprotis pas senesnius žmones užsiliko poterius kalbėti lenkiškai, tarytum, kad lietuviškai prieš Dievą tik gali nusidėti, o lenkiškai perprašyti.

Tokios tiesos, ar tai jau paprotys neilgai gyvavo. Klebonas Bujevskis dėl menkos senatvėj sveikatos pasimirė, o į jo vietą atvyko dabartinis kunigas Katilius. Dar prie nabašninko klebono nekuriuos tame dalyke lietuvių – dzukų klaidos buvo taisomos; paskutines savo dienose ir patsai klebonas daug lenkiškų maldose žodžių į lietuviškus pervertė. Dėkavojant kun. Bujevskiui, tik prie jo dzukai įprato žegnonę permaintyti. Dzukai pirmiaus žegnodamiesi, vietoj „Dvasios šventos“, sakydavo „Dvasios šventosios“ (swiętego), prie klausimo: Kas apšvietė? – atsakydavo: Dukas šventas, t. y. Dvasia (Duch) šventa.

Neprošali bus paminėti tulą atsitikimą viename kaime prie nabašninko klebono. Atvažiuosiant kunigui kalėdoti, vienam kaime žmogelis jokio katekizmo nemokėjo. Jis keletą kartų nuo išdykaujančių vaikų išgirdęs klausimus: kas sutvėrė? – kas žagarų turėjo, kas atpirkto? – kas pinigų turėjo, kas pašventė? – kas švęsto vandens turėjo; atvažiavus kunigui, visus tuos klausimus, jam klausiant, ir išdėjo, klebonas išsyk užsirustino, bet kad nuo kitų apie jo atmintį dasigirdo, kelis nedeldienus per pamokslus apie tuos klausimus plačiai visiems aiškino.

Atvykus kun. Katiliui, lenkų garbe kaip pavasaryj sniegas pradėjo tirpti. Pirmiausiai tasai godotinas kunigas įvedė lietuviškai giedoti, Šventas Dieve, po šv. Mišių, paskui Pulkim ant kelių, toliau šv. Rožančių ir, ant galo, laike procesijos Garbė ir Šlovė. Klebonas suprasdamas lenkų didelius neužganėdinimus, tą viską mokėjo įvikiinti ne išsyk, bet laipsniais ir, laikui begant, lenkai ne nepasijuto, kaip jų mylimos kalbos bažnyčioj nebliko. Parapijoje lenkų atsiranda mažam ant 100 du, na ir jie susitarę, norėjo klebonui už tą atkeršyti. Klebonas buvo smarkus, bile kam už nosies jis nesiduodavo save vedžioti. Tuojaus

smarkiausį lenkomaną, kuris pas dvasišką vyriausybę ant klebono buvo siuntęs, įvairias skundas, pagarsino policijai, juog tasai lenkelis nepilno proto, pradeda apie nebutniekius svajoti. Žinoma, policija pranešė apie tai pavieta viršininkui ir viršininkas prisakė jį į ligonbutį, Suvalkuose, nugabenti. Gydytojai Suvalkuose, tačiau jį atrado sveiku ir paleido, bet pavieta viršininkas, tikėdamas klebono pranešimams, prisakė, idant sergantis kas kiekviena savaite vieną sykį pributų gmino kanceliarijon ir pasirodytų, juog esąs dar nesukvailėjusiu. Tai buvo iš kaimo Žagarių ukininkas Sebastinas. Vargšas Sebastinas, norėdamas išbėgti už savo prasikaltimus nuo tos bausmės, nuvyko net Amerikon, bet prie senatvės ir tų negalėjo apsibuti ir sugrįžo atgal tėviškėn. Nuo bažnyčios visiškai atsisakė ir jos nekuomet nelankė, nes rustybe ant klebono jo širdyj jokių rubežių neturėjo. Jo draugas lenkas, Jakubauckas, išsyk teipgi ant klebono buvo smarkiai užsipuolęs, bet matydamas, kas su jo draugu atsitiko, pasibijojo ir, atėjęs pas kleboną, persiprašė ir prisižadėjo su lietuviška kalba daugiau nekovoti. Kiti žemesnio luomo lenkeliai – tuom labai teipgi neužsiganėdino, o ypač tie senukai kurie kadaise lenkiškus „zdovasnikus“ traukdavo. Negalėdami ant klebono ne išsižioti, susimislijo bausti nors tuos, kurie lietuviškai drįso giedoti. Kartais vėlais vakarais, einant giesmininkams iš bažnyčios, kelius pastodavo ir grasindavo mirtimi, primušimu, nužudimu, jei jie nepertraukė bažnyčioj savo lietuviškų giesmių. Viskas tačiaus praslinko sausai ir dabar bematant jau ir lenkai prie lietuviškos kalbos priprato ir iš to, kaip girdėtis, visi net linksminasi. Aplinkinese parapijose – kova su lenkomanais klebonams daug kaštavo, daug turėjo persekiojimų; išniekinimų, tuom tarpu mus parapijoj viskas išėjo be jokių karštesnių erzelių ir maištų. Čia tame dalyke svarbiausia rolė, klebonas turėjo, kadangi išsyk draugauti visiškai nedraudė, bet viską nematomai panaikino.

Šis klebonas ne tik rupinosi apie lietuvių dzukų gerovę, kad jiems savo prigimtoj kalboj butų visur adaros durys ir pilnos tiesos, bet neužmiršo ir paklydusių avelių, kurių keletas parapijoj buvo atsiradę. Atsirado keli parapijonai, kurie spaviedin neidavo, kaip klebonas ištyrė, jau kelis metus buvo nėje. Ir čia jo gudrumas išėjo ant gero. Pirmiausiai jis per pamokslą užsake, juog tokiam ir tokiam kaime atsiranda tulas žmogus, kuris nuo kelių metų nebuves spaviednėn. Sako, broliai kaimiečiai, atveskit jus jį į bažnyčią, jeigu jis pats to atlikti nepanorės. Toksai žmogelis išgirdęs klebono nusprendimą, nelaukdavo kolaik prie jo kaimynai kibtų, eidavo bažnyčion ir spaviedodavosi.

Atsirazdavo ir tokių, kurie nuo spaviednės, kaip įmanydami, norėdavo išsisukti. Nežiurint ir ant savo kaimynų jį persekiojančių, žadėdavo prie geresnės progos dar kitam ir atkeršyti, jei tik ramybės jam neduodavo. Ir tokius klebonas prie tikėjimo mokėjo ramiai atversti.

Ir teip tulam žmoguiui, kaime Krikštonyse, klebonas nusiuntė žydą, kuriam prisakė tą žmogų pas save atvesti. Buvo juokingas atsitikimas. Žydas buvo stiprus, diktas. Nuvyko kaiman ir tam žmogui pranešė, juog jis buk girdėjęs jį spaviedin neinant. Žydas atsilankęs tarė:

– Jonai, aš žinai, aš žinai, tu nejokavok, aš pas tave atejei, kad tu šiandien į bažnyčius eitum!

– O tu, smarve, tu mą prisakymus davinėsi?

– Jonai, nebuk karhštus, tik rhengis, o eisim, aš laiko neturhi.

– Eik, smarve, į peklą.

– Nu i peklą, tai į peklą, bet, Jonai, nebuk mažus irh rhengkis.

Klebonus laukia.

– Ar tu, žyde, juokauji, ar mažam ir ištikrujų tu čia mano namuose pradedi gaspadoriauti?

– Jonai, aš neko nežinai. Tik, sakau, tau, rhengkis irh eik. O kurh tavo serhmegus?

– Eik tu po šimts vabalų!

– Grheičiau, grheičiau, aš laiko neturhi.

– Ar tai tu misliji, kad aš su žydu eisiu?

– Mą lepta parhvesti, aš sykiu irh turhi eiti.

Mato žmogelis, jog nuo žydo joku budu negales atsikratyti, atsi-kreipęs prie savo moters tarė:

– Morta, nieko nebus, duok čystus marškinius; tegul šitą žydą visi velniai...

Apsirede Jonas ir sykiu su žydu nukeliavo į bažnyčią. Gėda jam buvo per kaimą eiti, todėl apsilenkė, kad žmones nematytu; ėjo daržais ir atliko spaviedinį.

Apie šį atsitikimą visoj parapijoj it varpai skambėte skambėjo, užsilikusieje nuo tų savo priderysčių, visi pasiskubino nusivalyti nuo nuodemių, nes Berkus su kožnu galejo teip padaryti.

Nuo to laiko visi tie lengvatikiai ne vienas ir dabar Velykinės ne-apsleidžia, bet nekurie iš jų dar ir kitus tuo, augščiau minetu vaistu, baugina.

Ir iš tikro tokiems apsileidėliams gėda, kurie visą savo parapiją teršia ir priverčia kleboną prie vartojimo tokių keistų budų ir įnagių, kad kaipo avinus, po prievarta, prie spaviednyčios turėtų varinėti. Atsiminkite, broliai, ir tą, juogei šiandien tukstančiai mokinčiausiųjų

vyrų, kurie kitus kartus teipgi spaviedin nevaikščiojo, šiandien, sakau, visi išvien pripažįsta Augščiausiojo galybes ir stebuklingus suredimus! Tai ką jau pasakoti turim męs apie save, kad pamirštam apie savo privalumus, pamirštam apie tuos brangiausius mums prisakymus, be kurių nekuomet dušios išganimo negalim gauti, landžiojam kampas nuo kampo it laukiniai keturkojai ir tik atsitikus bent kokioms nelaimėms, vargams, neužderėjimams, aimanuojam, juog Dievas mus apleidžia, Jisai apie mus nebesirupina ir tuokart, vietoj permaldavimo, įpuolam tankiausiai desperacijon, nuo kurios patsai Judošius sau galą padarė!

Kiek tai mūsų parapijoje, nuo mūsų atmenamų laikų, praslinko dvasiškų vadovų, kurie nuolatos jiems pavestoj parapijoj, dienomis ir naktimis darbavosi, meldė gražiai ir rustinosi, bet ar tas gelbėdavo. Tik tuokart gal ir tų apsileidelių širdys susiminkštydavo, kada kunigas sakykloj kruvinu prakaitu apsiliedavo, išrodinėdamas gražaus ir dievobaimingojo gyvenimo nuopelnus, o skandydamas išdykusius ir pamiršusius savo užduotes!

Kas iš mūsų neatmena garsaus pamokslininko kunigo Petro Ivanaucko? Ar pamiršote apie kun. Petrą Dvaranaucką, kuris netik dienomis priešai altorių už mus visus save džiovino, bet tankiausiai ir naktimis! Tačiau tais įvairiais budais ne viens iš jų negalejo dar visų usnių išrauti. Dėka dabartiniam klebonui, vaistą atrado ir šiame laike nebrasi ju ne vieno, kuris nuo maldos kratytųsi.

Rašiau gana plačiai apie žmones prasto pasielgimo, bet norėčiau gi ir apie geruosius, garbės vertus, bažnyčios tikrus sunus, šį tą papasakoti. Žinodamas tačiau iš augšto gerai juog paskutiniai žmonelės su tuo nesidžiaugs, jeigu aš jų darbus į padanges kelsiu, nesakysiu velyk nieko, nes jų darbus, jų pasielgimus ir apsiejimus mato patsai Sutvertojas, o mato ir visi tie, kurie juos išjuokia ir įvairiais budais niekina, vadindami tai Šventaisiais, tai pušventais, tai vel paprastai devotkomis. Jiems tosios apkalbos, tie šmeižimai ir išjuokimai – saldybe, ir jie nori, kad dar daug daugiau tuomi juos persekiotų.

Seirijų parapija rubežiuojasi su šiomis parapijomis: rytpietiniame krašte Leipalingio, vakarų pietiniame Veisiejų, rytšiauriniame Mirosłavo (Slabada), šiauriniame Metelių ir vakarų-šiauriniame Šventazerio. Nuo pats gi rytų krašto rubežiuojasi su Vilniaus gubernija, kurią nuo parapijos skiria garsusis Nemunas.

Sulyg žemes derlingumo, Seirijų parapija nors neturi tokių juodžemių, kaip paveizdan Mirosłavo, kur ukininkai daug dikčiau pralobė, bet vis gi nepasilieka užpakalyj Leipalingio ir Metelių, kame vejai

laukus aria ir akėja. Pirmojoj parapijoj smiltynai gausingi todėl, kad daugiausiai tę aplinkui girių, o ir visi gyventojai daugiausiai ant teip vadinamų skinumų apsigyvenę, nes kur pušynai auga, tę apart smilčių geresnes žemės neturėsi.

Tas pats likimas pasiekęs ir tolesnius, kaip ve Liškevos parapijos gyventojus. Antrojoj gi parapijoj Metelių, labai daug ažerų atsiranda. Tę ažeras Obelijos, tę ažeras pačių Metelių, o ažeras Dusia, prie kurio atsiranda stebuklinga Trijų Kryžių Panelė šv., tai kur gali būti vaisingos dirvos. Ažeras Dusia Suvalkų gubernijoje, pagal savo didumo, yra antruoju ažeru, Didžiausiuoju ažeru yra Vygriai. Dusia pločio turi 4 viorstus, o ilgio – 7. Vygrų gi ažeras vietomis neturedamas ne viorsto, bet ilgis siekia net 17 viorstų.

Turtingiausių ukininkų atsiranda šiuose kaimuose: Žagariuose, Demeniškiuose, Mikabaliuose, Dubravuose ir Gervenuose, o sulyg dvarų – visi jau patekę į žydiškas rankas. Nežinia, kodėl tieji poneliai ir bajoreliai teip žemai nupuolę, kad žydams didžiausius plotus žemes pavedę. Gašlumas žydų rubežių neturi; kur jie nepasisuks, ko jie nepamatys, tai viską vis tur tureti. Žydai sugriebė į savo nagus visus dvarus, žydai karališkų girių medžius perka, žydai užsiiminėja įvairiomis prekystėmis, o mūsiškiai elegantai tik viešbučiuose kaziruoja, kaziruodami laka, pinigų netenka ir tokiu būdu o galą gauna.

II.

Visoj parapijoj prigimta kalba dzukiška. Dzukiškąją praminta likose todėl, juog gyventojai daugiausiai savo kalboj vartoja lenkiškų žodžių ir kai kuriuos žodžius ištaria prispauzdami liežuviu prie viršutinių dantų su dz(d) ir c(t). Užtenka dzukams prisiklausyti kada jie, teip sakant, tarpe savęs utaruoja ir kokius nors daiktus išvedžioja. Lietuviuvi kalnėnui ir žemaičiui toji jų kalba pasirodo labai keista ir tarytum kad yra pasaulėj prasčiausia, bet aš budamas prigimtu dzuku, visuomet privalau už savo brangią, numyletą, prigimtą kalbą užtarti. Norints pats sau jau papuolęs po įtekme šios gadyne lietuviškujų kalbamokšlių, kurie nuo įvairių patrakų savo kalbą nori apvalyti, tačiau dvasioj atsimuša vis tasai pats prigimtas jausmas, kaipo ir visiems maskoliškiems mažrusams, kurie savo kalbos turi apšią literatūrą ir jau jokiū būdu negali išnykti. Šioj gadynej dzukiškoji kalba, ypač tarpe jaunesnės kartos, jau mažai gauna savo pritarėjų; beveik visi, ypač jaunesni vaikinai, stveriasi prie grynesnių lietuviškujų žodžių, o labiausiai tie, kurie buvo aplankę užmarį, bet vis gi nėra abejonės, kad

dzukiškoji kalba išnyktų. Nesuprantami apsireiškimai, visi tarpe savęs kalba kuodzukiškiausiai, bet kad pradeda rašyti bent kokius raštus, ar laiškus – dzukiško žodžio ne vieno neatrasi žinoma tik apart tos jų dvasios ir prie rašybos nesumanumo. Tekančioj kalboj gana tankiai vartoja ir ištaria žodžius su dz, pvz., Džievas, dziedas, dziena, dzykūnas, dzirbti, dzyvai arba su c cylėti, cikras, ciltas, cingyns, cicnagas, cirštimai, bet rašydami labai retai atsitinka, kad vietoj Dievas, parašytų Džievas, arba ciltas – tiltas.

Akyvai nekuriuos dzukiškos dainos skamba, kaip tai:

Kaip aš pakecinau in mergelį joci,
Davė Džievas giedrų dzienu,
Šviesų vakarelį.

Arba:

Aik, dukrela, už šaučuko (bis).
– Ne, močut, ne, ne, ne,
Mocinela, ne, ne, ne.
Už šaučuko netekėsiu,
Drotvos verpcie nemokėsiu,
Ne, močut etc. etc.

Kitur:

Jau saulala laidzias,
Jau ir vakarėlis –
Laidzia mani motinėle –
Su saulali rozu.
Tai netoli laisiu,
Netoli lydėsiu,
Ciktai laisiu, cik lydėsiu
Pas rutų darželį.

Dainos laikui bėgant su dzukiškais žodžiais tarpe dzukiškos jaunuomenės labai jau retai pritarimą atranda. Beveik visą Dzukiją šiandien užplovė Tilžės lietuviški išdavimai, maldaknyges, pasiskaitymams įvairaus turinio raštai, teip, kad jaunesneji karta jau ir nuo dainų savo prigimtos kalbos atprato. Dekavojant tuliems išeiviams, iš Amerikos ar Prusų, pareidami parsigabena ir dainų ir pasakų tikrojo lietuviškoj kalboj. Ir šiandien, ar tai ant veselių, ar ant sugertuvių tų kokių, ar kur jaunuomenei laukuose dirbant – lietuviškos dainos

skamba tankiausiai žemaitiškoj ištarmėj. Paskutiniuose laikuose virto dailus paprotys, juog beveik visoj Dzukijoj, kur tik prisiejo girdėti, visi, nuo mažiausio iki suaugusiam vietoj svietišku dainų stveriasi už dvasišku giesmių. Pirmiaus, už mano atminties, vasaros laikais, rugius piaunant, ar kitą darbą laukuose dirbant, nuo dainų pušyneliai tik ošė. Ypač vakaro laikais, kada visi laukai stambia rasa apsiklodavo, balsų treliai, tarytum tik it kamuoliai raičiojosi.

Dainuodavo teip:

Laidžias saulale (bis)
 Už tamsių debeselių
 Krinta rasele (bis)
 Darže ant rutelių.

arba:

Sparčiau, sesialės
 Rugelius piaukim.
 Žalia rutele daradlivoj.

Vėl:

O aš pavirsiu raibu anteli,
 O ir plaukiosiu po Dunojėlj.
 Nenoriu miela tavo buc,
 Nei tavo valios pilnevoc.

Šiandieną gi, kada dzukai išsiskverbė šiek tiek iš po lenkiškų įtekmes, kada atsirado didesnis skaitlius lietuviškų dvasiškų vadovų, vasaros laikais vietoj tų seno laiko linksmų svietišku dainų tegali išgirsti tik dvasiškas. Vasaros laikais prie darbų, tankiausiai gali girdėti: „Marrija gražiausia Panele“.

Seni tape dzukų papročiai jau beveik visi išnyko, bet užsiliko tik tokie, kurie maždaug nepanašus burtams. Ir teip: ant veseilių dingo iš abiejų pusių įvairios oratijos (maldos), kada nuotakos broliai, susitikę prie vartų atvažiuojantį rengtis šliuban jaunikių priimdavo ir per vartus įvažiuoti kieman neleizdavo tol, kolaik ant kožnos brolių maldelės nebuvo bent kokio atsakymo. Išnyko ir tie burtai, ką ir aš da atmenu, kad prieš šv. Jono dieną iš vakaro visus gyvuolių ant nakties tvartų, skyles užkamšydavo dilgemis ar kitokiomis akstinuotomis žolėmis, kurios naktį gyvulius nuo laumių saugodavo. Buvo manymas, juog tą naktį, kokios tai raganos – baidykles, kitur vadinamos laumės vaikščiodavo po tvartus, ypatingai pas karves ir pieną pagadindavo arba

užkerkdavo. To visko neliko ne atminties. Toliau mets per metą išnyko pirmos Velykų dienos šposai, kada po šv. Mišių ir po duonos pašventinimui viens pro kitą skubindavosi pirmiausiai namo pasiekti. Manė darbymetyj gerus pasekimus, jeigu kuris pirmiausiai parvažiuodavo. O kiek tame tarpe atsitikdavo nelaimių, susidaužymų, susikulimų, o vargingi arkliai kiek tai prisikentėdavo, sunku viską ir išpasakoti. Ant galo kame dingo tos Kaledų, rudens arba užgavėnių vakaruškas, kur broliai dzukai šimtais žudavo! Kur prapuole tie garsus vakaro laikais susiejimai, trapinėjimai, muzikantų griežimai, kaziravimai, visi paleistuvisčių šaltiniai? Jau nuo dešimt ar daugiau metų ne žimes nebliko! Šiandien visur matom ir atrandam šeimynas, Gegužės dienomis kožnam kaime vienoj iš grinčių randam papuoštus ant vardo šv. Marijos altorėlius, vakaro vėsingais laikais sutinkam burius jaunuomenės kaimu traukenčius pas vieną iš kaimynų ant Litanijos, mergaites su plostais žydinčių kvietkų apkaišymui; ir gražiam paveikslo papuošimui.

Ar po visus kaimus rudens laikuose, Spalių men., negirdim kalbančių šv. Rožančiaus? Viskas pasikeitė į laimingąją pusę, visos klastos senų laikų išnyko, pasiliko vien tik meilė, garbinimas Sutvertojaus ir tarpe savęs broliškas sutikimas. Bet kas ta viską teip umai išnaikino ir kas teip gražiai Dzukiją tuose dalykuose surėdė? Dėka, bet amžina deka lietuviškiems kunigams, kurie visas piktžoles išrovė, dirvą išdirbo ir užsėti grūdai nuo seniau pageidaujamus vaisius išdavė. Dzukijos dvasiškoji dirva norints iki 1897 metų jau turėjo gana gerus vaisius, tačiau užėjus vėtrai arba kokioms kitoms nelaimėms – siubavo, linko... Bet paėmus po savo globa vyskupui Baranauckui, galutinai susitvirtėjo ir dabar kartų kartos laikysis tų gražių vyskupo pamokinimų ir rodų.

Duok, Dieve, idant pagirtas mano gimtinis kraštelis amžinai pasiliktų tokiose dvasiškose parėdnėse, kokiose jis buvo 1900 metuose, kada ant Seinų vyskupijos sosto viešpatavo garsus Lietuvos didvyris ir dzukų globėjas J. M. vyskupas kun. Antanas Baranauckas (mirė 1902 m.).

Kaimas Lapszus (Seirijų parapijos)

Viens iš visos parapijos kaimų gražiausių, apskritai imant iš visų pusių, yra kaimas Lapszus. Nuo ko jis tą vardą įgavo, ne mą jau žinoti, nes savo dieduko nepažinojau, o pas tevelį klausiant, teip gi jokio patvirtinančio atsakymo tam dalykui negaudavau. „Lapšaus Vaikas“ savo kaimelį 1898 metuose teip apdainuoja:

Visai arti Nemunelio,
Kur palaikai pilkalnelio,
Kaimas Lapšus yr padetas,
Jis nuo visų numyletas.
Nes jo linksmas, gražus budas
Teip it kviečio baltas grudas:
Medžiais puikiai apsodintas,
Tartum rožėmis išpintas.
Nuo vakarų – ažerelis,
Kuriam randas daug žuvelių;
Sala graži švento Jono,
Bez dai auga visais šonais.
Bet į pietus – šilas didis,
Kur vasara kvietkos žydi,
Kur paukštyčiai lizdus pina,
Kur garnys snapu kalina.
O į rytus platus kalnas,
Kuris kaimą deng it delnu,
Nuo smarkių vejų ir lietu,
Kad daržų jo neužlietu.
Einant šiaurios – plačios lankos,
Tarp slanelių visaip trankos,
Tai susglaudę kruva traukia,
Tai vel kečias – plačiai plaukia.
Pačiam kaime po langeliais
Vieni aptverti darželiai,
Kuriuos, kvietkų daug priseta
Nuo šalnelių apžiūreta.
Nes sesutems rupi buvis,
Jos nepaiso niekų suvis;
Nuo šilkinių tolyn traukias,
Šviesos, mokslo kasdien šaukias.
Nereik jomsioms šilgrybauti,
Ar krantuose riešutauti,
Nereik žydams turtų krauti –
Kangeriniais savę smaugti.
Visos dailiai pamokintos,
Dievo baimėj užaugintos,
Ai, kad visos tokios butų,

Męs tevyne jau nežutų.
 Augkit, augkit, sesereles,
 Ytin augštosios liepeles,
 Jus pavizdžiais – kitos seka,
 Tik jų vardus visur šneka.
 Buk, kaimeli, tu laimingas,
 Doroj tokioj išmintingas;
 Tavo vardas bus it plienas
 Atsimuš visur į sienas...
 Visų brolių širdys džiaugsis,
 Gudai pikti šalin trauksis
 Ir dzukelių šnekos vienos
 Apie tave bus per dienas.

Toliau tasai pats autorius apie Lapšaus kaimo mergaites taip trumpai dainuoja:

Kaip Liepos sala – baltai-raudona,
 Taip Lapšaus kaimo sesutė tarp kitų šauna!
 Bet ji ne viena yr' tokia šauna,
 Kožnam kieme, kur tik rasi, kožna padora.
 Tur balsą augštą, visur apšaukta,
 Nes mamytes jaunystelej meilingai bausta.
 Mamytes bausta, tevo auginta,
 Nuo brolių ir bernužių ruta praminta.
 Ar klėtyj sėdės, ar rutą ravės,
 Tai tik klausyk it volungė dainelę pradės.
 Kaip Liepos sala – baltai-raudona,
 Taip Lapšaus kaimo sesutė tarp kitų šauna!

Kaimas Lapšus nuo miestelio Seirijų ant penkių viorstų atsi-
 traukęs ir upės Nemuno ant tiek pat toľumo. Kaime tuo tarpu iš pilnų
 6 ukėsų atsirado jau net 8, t. y. 3 ukėsų vaikai laukus pasidalino pusiau,
 o tris ukės tveria dar cielybę. Prie pat trobų kaimo atsiranda Lapšaus
 ažerelis, o iš priešingos puses – dvaras, kitus kartus prigulintis turtin-
 gajam dvarponiui Slešinskui, o dabar žydams. Į kaimo pusę, ažarėlyj,
 atsiranda puiki šv. Jono salukė, apaugusi augštais beržais ir bezdų kru-
 mais, tarpe kurių iš toli matyti šv. Jono Krikštytojo stovyla ant storo
 ažuolinio pilioro. Paveikslas norints gana senas, visas beveik jau ap-
 trašėjęs, tačiau dar galima matyti artistišką jo darbą. Pagal senelių
 pasakojimų toji stovyla tapo pastatyta per ponus, tę gyvenančius, kur

dabar tebestovi kaimas, kada dar tame krašte dzukai baudžiava buvo prispausti. Po išliuosavimui iš po baudžiovos, dvarponiai su ukėsais permainė sodybomis ir sala su šv. Jono paveikslu papuolė po kraštu ukėsu.

Kaimiečių anuos metus buvo užmanymas stovylą atnaujinti, bet kad pas žmones atsiranda įvairių nuomonių, tasai užmanymas greit išnyko ir, rodosi, netrukus ir visas paveikslas turės supuves nugriuti.

Pagal augščiau minėtą dainą į pietų šalį atsiranda Sagavo dvarro giria, kuri apsiaubia ažerą Gailieką ir Sagavą, kaimą Raganiškių ir šmotą nemažą tarpe girios lauko, vadinamą Šepuku. Lapšaus ukėsai apart savo locnos dirvos po 50 margų, po baudžiavai nuo dvarponių apturejo da po tris margus girios ir kaip servitutą ant visados po visą augščiau minėtą girią ganevą.

1900 metuose, numirus dvarponiui Slešinskui, kada Sagavo dvaras pateko į žydų rankas, žydai ukėsus susimislijo visiškai atskirti, ir, vietoj girioj ganevos, susigadijo kožnam po 18 margų skynimų duoti. Po susigadinimui girią tuojaus pradėjo kirsti ir netrukus Lapšaus ukėsai džiaugsis nauja savo locna dirva.

Apie kertamą girią „Lapšaus Vaikas“ teip liudnai dainuoja:

Tu girele, tu žalioji
 Ko jauna šukauji?
 Ko dejuoji, ašaroji,
 Ko sunkiai dusauji?
 Ar tavo tankus krumus
 Nesgano karveles?
 Ar po tavo kalnus rumų
 Nekasa lapelės?
 Ar lapšiečiai nedainuoja
 Bandas ganydami?
 Ar paukštyčiai nečiulbuoja
 Ant šakų šėzdami?
 Ar Gailiekas tau ne šrodo,
 Kaip zerkolelis?
 Ar Šepšiukas tai nubodo
 Be medžių laukelis?
 Ko dusauji, tu girele,
 Ko sunkiai dejuoji?
 Pasakyk, mą, nabagele,
 Ko teip ašaroji?

– Kaip mą sunkiai nedusauti
Ir neašaroti,
Kad jau mane ėmė rauti,
Medelius kapoti.
Už Slešinsko amžį visą
Buvau lyg darželis,
Nes kapot manęs nedrįso
Nei vienas žmogelis.
Bet tada žydas pasistvėrė:
Tuojaus išnaikinti,
Nes kad pinigus pabėrė –
Tai juos reik jam rinkti.
Pirm po mano tankus krumus
Vaikščiojo karvelės
O dabar gul viršuneles
Ir sausos šakelės.
Pirm po visą grybai augo
Tarytum suseti,
O dabar tik sieksniai malkų
Tarp baslių sudeti.
Pirm paukštyčiai tarp šakelių
Dainėles dainavo,
O dabar riksmas žydelių
Galybę įgavo,
Prieš Gailieką pirm redžiausi,
Kad saule tekejo,
O Šepšuką kaipo brolių
Visuomet mylejau.
Dabar dingo mano džiaugsmas
Ir amžis ramumo,
Kur aš busiu, kokis skausmas?
Nebus jau gerumo...
Mano medžius Nemuneliu
Išsklaistys po svieta,
Ir kame gi, Dievuleliau,
Bus jau mano vieta?
Likis sveikas Lapšaus kaimas,
Mano numyletas!
Po smert mano leiskie dainas,

Koks ma vargas kietas...
 Nes aš jauniems galvijėlius
 Vasarą šerdavau,
 Laike bangų piemenelius
 Šakelėm's dengdavau.
 Kada arsit, kada sesit,
 Ar rugelius piasit,
 Tuokart manęs gailėsitės
 Ir sunkiai dusausit.

Kas kaime Lapšui galėjo būti, tasai tikrai pripažįs, juogei jam panašaus kaimo visoj Dzukijoje negalėtum atrasti.

Prisiartinus pavasariui, kada apie ažerelio kampus išsigirsta pempes dejavimai, kada visuose kampuose varliukės savo chorus pradeda taisyti, gale kaimo, prie pat ažero, ir garnys į savo rumus ant vasaros parlekia. Rumai – tai nuo neatmenamų laikų, o mažam amžių, stora pušis, ant kurios viršunes jis sau vasarai rezidenciją apsrenka. Pagal senelių pasakojimus, vietoje dabartinio kaimo ir dvaro, buvo didžiausios, neperlendamos girios, pilnos visopkių žverių.

Bėgant laikui tasias girias išnaikino, medžius visus iškirto, o likusieji supuvo, apart tos vienos motinos – pušies, kuri nuo amžių garnio rumus ant savo tvirtų pečių laiko.

O kad toji pušis prakalbėtų, ji dzukams apie praslinkusį laiką papasakotų, kokie kada jų prosenių vargai ir linksmybės buvo, kaip juos paskutiniaisiais laikais baudžiava kankino ir kiek ji pati vargo praleidusi.

Pačiam gi kaime, pas kožną ukėšą užvesti sodai, kuriuose prisiartinus šiltoms dienoms viskas atgija. O ką gali sakyti, kada visi medeliai apsiaredo žiedais, kada tarpe medelių lapų paukščiukai pradeda dainuoti, kada atlekus gegutė po langais kukuoja – ištikro ramesnio, laimingesnio ir linksmesnio kampelio niekur jau neatrastum. Visoj apie linkėj, neskiriant ne artimesnių parapijų, tarpe dzukų išliko priežodis: jeigu neesi Lapšaus matės – tai ir jokių grožybių nepažįsti.

Su šiuom užbaigdamas savo šį trumpą gimtinio krašto atminimą, labai gailiuosi, kad nesu poeta, neturiu tos prigimtos dovanos, o jau kitaip aš apie Dzukiją papieščiau ir kitaip lietuviams apdainuočiau, nes kaip papročiai, taip ir šv. tikėjimas, labiau negu kituose kraštuose yra godojamas.

Laimink, Dieve, Dzukiją ir jos visus gerus vaikelius!

Literatūra

1. „Dzūkija. Iš atminimo P. Branduko. Seirijų parapija“, in: *Žvaigždė* (Bruklinas, JAV), 1903 m. gegužės 28 d., Nr. 22, p. 346, 347 (1 dalis).
2. „Dzūkija. Iš atminimo P. Branduko. Seirijų parapija“, in: *Žvaigždė* (Bruklinas, JAV), 1903 m. birželio 4 d., Nr. 23, p. 362, 363 (2 dalis).
3. „Dzūkija. Iš atminimo P. Branduko. Seirijų parapija“, in: *Žvaigždė* (Bruklinas, JAV), 1903 m. birželio 11 d., Nr. 24, p. 378, 379 (3 dalis).
4. Kaluškevičius, B. 2017. „Draudžiamos lietuviškos spaudos keliai į Seinų kraštą“, in: *Terra Jatwezenorum*, d. 1. Punkskas, p. 180, 189, 194.
5. Kašelionis, B. 2002. *Dainava: Seinų kraštas (Istorija, kultūra, žmonės)*. Vilnius, p. 149–163, 174.
6. *Žurnalistikos enciklopedija*. Vilnius, 1997, p. 527.

KOSTAS LEONČIKAS

KRASNAVO VALSČIUS (3 DALIS)

Gerbiami skaitytojai, paruošiau Jums straipsnio apie Krasnavo valsčių 3 dalį pagal Suvalkų archyvo 1875–1885 m. dokumentus. Archyve radau įvairių raštų, susijusių su Aukštakalnių, Pristavonių, Beržinių, Juodeliškių, Rimkežerių, Paliūnų ir Rašačių kaimais. Iš viso išanalizavau 25 dokumentus, parašytus senąja rusų kalba (37 puslapiai). Kai kurie iš jų labai trumpi, kiti ilgesni, surašyti ant 2–3 puslapių. Žemiau pateikiu minėtų dokumentų vertimus.

Aukštakalnių kaimas

V.R.M. (Vidaus reikalų ministerija)

Krasnavo valsčiaus vaitas, Nr. 1236

1876-10-09

Galinių kaimas

Ponui Seinų apskrities komisarui

Pateikiu Jūsų Didžiajai Prakilnybei š. m. rugsėjo 29 d. Aukštakalnių kaimo valstiečių pasiūlymą dėl žuvų gaudymo Lukštelio ežere, esančiame šiame kaime ir priklausančiame Gotlibui Syperko (rus. Gotlieb Syperko). Turiu garbę pristatyti Lukštelio ežero pirkimo ir perėmimo dokumentą, kurį pateikė G. Syperko.

Valsčiaus vaitas Krupovičius (asmens parašas)

Valsčiaus raštininkas (asmens parašas)

Aukštakalniai – kaimas Lazdijų rajono savivaldybėje, 7 km nuo Lazdijų, netoli sienos su Lenkija.

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 11, p. 129
(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 11 str. 129)

V.R.M. (Vidaus reikalų ministerija)
Krasnovo valsčiaus Seinų apskrities vaitas
1879-09-27, Nr. 1810

Galinių kaimas

Tenkinant (vykdant) š. m. rugsėjo 13 d. Jūsų Didžiosios Prakilnybės pasiūlymą, turiu garbės pristatyti Aukštakalnių kaimo asmenų, turinčių teisę balsuoti kaimo susirinkime, sąrašą. Sąraše taip pat yra Adamas Syperko (Adam Syperko), kuris perdavė ūkį savo sūnui Janui Syperko (Jan Syperko) ir broliams Petruškevičiams (Janui ir Vorolomiejui), kurie atskirai dirba žemę ir turi teisę balsuoti kaimo susirinkime.

Valsčiaus vaitas Krupovičius (asmens parašas)
Valsčiaus raštininkas (asmens parašas)

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 11, p. 132–133
(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 11 str. 132–133)

Turiu garbę Jūsų Didžiajai Prakilnybei Seinų apskrities valstiečių reikalų Ponui komisarui atgal persiųsti raštą ir Suvalkų gubernijos valstiečių reikalų specialios įstaigos žinyną (Dziennik Urzędowy Suwałskiego Specjalnego Urzędu Gubernialnego do Spraw Włościańskich), kuriame paskelbti įstaigos potvarkiai. Taip pat pridedu Aukštakalnių kaimo valstiečių parašus.

Galiniai, 1881-10-12

Krasnovo valsčiaus vaitas Myškovskij (asmens parašas)

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 11, p. 143
(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 11 str. 143)

V.R.M. (Vidaus reikalų ministerija)

Krasnovo valsčiaus vaitas

1881-01-16, Nr. 82

Galinių kaimas

Seinų apskrities Ponui komisarui

Gavau Jūsų Didžiosios Prakilnybės š. m. sausio 10 d. paliepinimą Nr. 50 dėl Aukštakalnių kaimo valstiečių, turinčių teisę dalyvauti kaimo susirinkime, sąrašo sudarymo. Turiu garbę paaiškinti (pranešti), kad, remiantis valsčiaus valdybos sudarytu sąrašu, šio kaimo valstietis, kandidatas į seniūnus Pranciškus Giedraitis, turintis 21 margą 161 prentą žemės, turi teisę dalyvauti kaimo susirinkime ir jam vadovauti.

Dabartinis Aukštakalnių kaimo seniūnas Tomas Mikolonis, turintis daug žemės, nepageidaujamas toliau eiti šias pareigas, kadangi jis nedalyvavo praeitų metų spalio 20 d. kaimo susirinkime, kuriame nutartas (nustatytas) padūmės ir pagalvės dydžio mokestis.

Vaitas Myškovskij (asmens parašas)
Valsčiaus raštininkas (asmens parašas)

padūmė – istor. mokestis, imamas nuo valstiečio kiemo (dūmo)
pagalvės mokestis – mokestis, kuriuo apmokestinti žmonės moka vienodą nustatytą pinigų sumą. Priešingai nei pajamų mokesčio, pagalvės mokesčio atveju apmokestinamos ne pajamos, o pats žmogus.

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 11, p. 160–162
(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 11 str. 160–162)

Rusijos imperijos herbas

Rašto antraštė (pradžia) parašyta spausdintomis raidėmis
Krasnavo valsčiaus Seinų apskrities Suvalkų gubernijos vaitas
1881-06-11, Nr. 1197

Galinių kaimas

Seinų apskrities valstiečių reikalų Ponui komisarui

Vykdydamas Jūsų Didžiosios Prakilnybės š. m. gegužės 22 d. paliepimą, turiu garbę iš karto išaiškinti nesusipratimą, kilusį per Aukštakalnių kaimo vykusį susirinkimą ir jame patvirtintą žemės mokesčio paskirstymą valstiečiams.

Motiejus Staskevičius ir Adolfas Syperko nepateikė, kiek iš tikrųjų turi ūkių ir žemės. M. Staskevičius po savo tėvo Augustino mirties (mirė 1876 m.) dirba dviejų ūkių žemę. Viename iš jų yra 36 margai 92 prentai žemės, teisiškai priklauso paveldėtojui, bet šiuo laiku priklauso valsčiaus valdybai, įrašytas likvidavimo lentelėje 5 Nr. Kitas ūkis, kurio plotas 29 margai 81 prentas, įrašytas likvidavimo lentelėje 15 Nr. Per kaimo susirinkimą šiems dviem ūkiams nustatytas 7 rublių 50 kapeikų padūmės mokestis.

A. Syperko, kaip vienas iš paveldėtojų po tėvo Karolio, dirba 42 margų 86 prentų ūkio žemę, įrašytą likvidavimo lentelėje 1 Nr.

Abu pateikė skundą apeliaciniam teismui dėl nustatyto padūmės mokesčio per kaimo susirinkimą.

Gotlib Syperko turi du ūkius Aukštakalnių kaime, įrašytus likvidavimo lentelėje 16 ir 20 Nr. Tik viename iš jų yra trobesiai. Turi mokėti 7 rublių 50 kapeikų padūmės mokestį.

Pabaigoje priduriu, kad patikrinus gimimo liudijimą, gyventojų knygoje (registre) pasirodė klaidingai įrašyta Syperko pavardė abiejose likvidavimo lentelėse.

Valsčiaus vaitas Myškovskij (asmeninis parašas)

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 11, p. 168–170
(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 11 str. 168–170)

V.R.M. (Vidaus reikalų ministerija)

Seinų apskrities Krasnavo valsčiaus vaitas

1881-12-06, Nr. 2272

Galinių kaimas

Seinų apskrities valstiečių reikalų Ponui komisarui

Atsakau į š. m. lapkričio 23 d. Jūsų Didžiosios Prakilnybės duotą paliepimą dėl mano paimtų iš Aukštakalnių kaimo seniūno Tomo Mikolonio likvidavimo lentelių kopijų.

1881-11-28 Aukštakalnių kaimo gyventojai parašė Krasnavo valsčiaus vaitui raštą dėl likvidavimo lentelių kopijų gražinimo, remdamiesi š. m. lapkričio 23 d. valstiečių reikalų komisaro paliepimu.

Valstiečių vardu nepasirašė Aukštakalnių kaimo beraštis seniūnas Tomas Mikolonis, kuris buvo tik už jį pasirašiusio Antano Roginskio liudytoju.

Krasnavo valsčiaus vaitas Myškovskij (asmens parašas)

Krasnavo valsčiaus vaito antspaudas

Šiame dokumente trūksta 182 p.

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 11, p. 181, 183, 184
(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 11 str. 181, 183, 184)

Pristavonių kaimas

Krasnavo valsčiaus Seinų apskrities vaitas

1875-01-14, Nr. 50

Galinių kaimas

Standartinis lapas su Rusijos imperijos herbu

Seinų apskrities Ponui komisarui

Vykdydamas Jūsų Didžiosios Prakilnybės praeitų metų gruodžio 21 d. paliepimą, turiu garbę pristatyti potvarkio kopiją dėl Pristavonių kaimo valstiečių suteikimo (skirstymo) lentelių.

Valsčiaus vaitas Krupovičius (asmens parašas)

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 18, p. 87
(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 18 str. 87)

Standartinis lapas su Rusijos imperijos herbu
Krasnovo valsčiaus Seinų apskrities vaitas
1878-06-29, Nr. 1298

Seinų apskrities Ponui komisarui

Vykdydamas Jūsų Didžiosios Prakilnybės praeitų metų birželio 21 d. pavedimą, turiu garbę pristatyti Chomičevo atliktą Pristavonių kaimo, priklausančio mūsų valsčiui, gyventojų sąrašą, kurį prašau viešai paskelbti.

Vaitas Krupovičius (asmens parašas)

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 18, p. 95
(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespół nr 5 sygn. 18 str. 95)

Kopija

Teisėtų sutuoktinių Adolfo Gieršo ir Amanijos Švelgin sūnaus Adolfo, Pristavonių kaimo ūkininko, gimusio 1877 m. rugsėjo 17 d., gimimo liudijimo patvirtinimas.

Seinai, 1877-11-14

Liudininkas A. Bauš Kantor

Krasnovo valsčiaus vaitas (asmens parašas)

Valsčiaus raštininkas Adolfas Blaževičius (asmeninis parašas)

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 18, p. 303
(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespół nr 5 sygn. 18 str. 303)

Standartinis lapas

V.R.M. (Vidaus reikalų ministerija)

Krasnovo valsčiaus Suvalkų gubernijos vaitas

1875-03-05

Galinių kaimas, Nr. 228

Jūsų Didžiajai Prakilnybei Ponui Seinų apskrities komisarui

Tarnybinis pranešimas

Grąžinu š. m. vasario 5 d. Jūsų Didžiosios Prakilnybės pavedimą kartu su papildymais. Trumpą Seivų valsčiaus vaito raštą perdaviau Pristavonių kaimo gyventojui Petruui Radzevičiui. Turiu garbę pristatyti Suvalkų gubernijos valstiečių reikalų specialios įstaigos leidžiamo Žinių leidinio (Dziennik Urzędowy) 1874 m. gruodžio kopiją.

Valsčiaus vaitas Kubilis (asmens parašas)

Valsčiaus raštininkas Krupovičius (asmens parašas)

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 18, p. 39
(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespół nr 5 sygn. 18 str. 39)

V.R.M. (Vidaus reikalų ministerija)
 Seinų apskrities Krasnovo valsčiaus valdyba
 1882-05-19, Nr. 920
 Galinių kaimas

Seinų apskrities valstiečių reikalų Ponui komisarui

Vykdydama Jūsų Didžiai Kilmingojo (Wysoko urodzonego) š. m. balandžio 30 d. duotą paliepimą, valsčiaus valdyba siunčia Pristavonių kaimo gyventojų, turėjusių teisę balsuoti per kaimo susirinkimą, vykusį 1881-03-25, sąrašą.

Vaitas Myškovskij (asmens parašas)
 Valsčiaus raštininkas Krasnicki (asmens parašas)

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 18, p. 111
 (Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 18 str. 111)

Reikalo padėties išdėstymas (išaiškinimas, išpasakojimas)

1882-10-14 gavome Pristavonių kaimo, priklausančio Krasnovo valsčiui, raštą dėl š. m. rugpjūčio 31 d. Seinų apskrities valstiečių reikalų Pono komisaro nutarimo. Jame pateiktas valstiečių skundas dėl Petro Radzevičiaus ir 1881-03-25 vykusio kaimo susirinkimo naudingo nutarimo atšaukimo. Tame susirinkime priimtas nutarimas dėl pagrindinio ir papildomo žemės mokesčio išdėstymo viso kaimo valstiečiams. Šio nutarimo nereikėtų keisti. Galima per mėnesį nuo dienos paskelbimo apskusti komisaro nutarimą Suvalkų gubernijos specialiajai valstiečių reikalų įstaigai. Šio rašto turinį patvirtino Petras Radzevičius asmeniniu parašu.

Pristavonių kaimo valstiečių vardu pasirašė šio kaimo seniūnas Jonas Nevulis.

Patvirtinti Petro Radzevičiaus ir Jono Nevulio parašai.

Rašte neparašyta, už ką valstiečiai apskundė P. Radzevičių.

Krasnovo valsčiaus vaitas Myškovskij (asmens parašas)
 Krasnovo valsčiaus vaito antspaudas

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 18, p. 123, 124
 (Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 18 str. 123, 124)

Beržinių kaimas

Aktas

Tai vyko 1875 m. liepos 6 d. Krasnavo valsčiaus būstinėje. Aš, žemiau pasirašęs, Beržinių kaimo seniūnas Vincentas Bukauskas, patvirtinu kauburių (kapčių, riboženklių), supiltų 1875-07-06 dalyvaujant Suvalkų gubernijos specialiosios valstiečių reikalų įstaigos matininkui, kiekį. Įsipareigota saugoti Beržinių kaimo riboženklius, žyminčius valstiečių laukų ribas. Taip pat suteikta valstiečiams galimybė pasikeisti laukais.

Beržinių ir Pagavieniškės seniūnas Vincentas Bukauskas (pasirašė trimis kryželiais).

Beržinių ir Pagavieniškės seniūno Vincento Bukausko parašas kartu patvirtina, kad sutarta saugoti valstiečių laukų ribų matavimo ženklus (geodezinius ženklus). Su 1875-07-06 dokumentu supažindinti Beržinių kaimo valstiečiai Krasnavo valsčiaus būstinėje.

Krasnavo valsčiaus vaitas Krupovičius (asmens parašas)
Krasnavo valsčiaus antspaudas

Beržiniai – išnykęs kaimas, kuris senais laikais priklausė Jonišchio dvarui. Dabar yra Lumbių kaimo sudėtyje.

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 12, p. 22
(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 12 str. 22)

Turiu garbę pateikti Jūsų Didžiajai Prakilnybei Seinų apskrities valstiečių reikalų komisarui Žinių leidinio (Dziennik Urzędowy), kuriame yra Beržinių kaimo ir Lumbių dvaro savininko Mejerio valstiečių sąrašas, kopiją.

Galinių kaimas, 1878 m. gruodžio 7 d.

Krasnavo valsčiaus vaitas Krupovičius (asmens parašas)
Valsčiaus raštininkas (asmens parašas)

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 12, p. 63
(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 12 str. 63)

Atsakydamas į dabartinį Jūsų Didžiosios Prakilnybės Seinų apskrities valstiečių reikalų Pono komisaro raštą, turiu garbę pristatyti Beržinių kaimo ir Lumbių dvaro savininko valstiečių, gyvenančių

mūsų valsčiuje, raštą. Reikia jiems pranešti Laikinosios komisijos nutarimą.

Galinių kaimas, 1885-05-18

Krasnovo valsčiaus vaitas Myškovskij (asmens parašas)

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 12, p. 107
(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 12 str. 107)

Juodeliškių ir Rimkežerių kaimai

V.R.M. (Vidaus reikalų ministerija)

1885-02-21, Nr. 419

Seinų apskrities Krasnovo valsčiaus vaitas

Galinių kaimas

Jūsų Didžiajai Prakilnybei Seinų apskrities valstiečių reikalų Poniui komisarui

Vykdydamas š. m. vasario 18 d. paliepiamą Nr. 266, turiu garbę pristatyti Jūsų Didžiajai Prakilnybei Juodeliškių ir Rimkežerių kaimų likvidavimo lentelių, kurios tokio turinio negali būti patvirtintos, kokias valstiečiai įteikė matininkui Vasilevskiui praeitais metais per žemių matavimą, kopijas.

Vaitas Šiškovskij (asmens parašas)

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 3, p. 38
(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 3 str. 38)

Paliūnų kaimas

V.R.M. (Vidaus reikalų ministerija)

1884-04-07, Nr. 879

Suvalkų gubernijos Seinų apskrities Krasnovo valsčiaus vaitas

Jūsų Didžiai Kilmingajam Seinų apskrities valstiečių reikalų Poniui komisarui

Vykdydamas Jūsų Didžiai Kilmingojo š. m. kovo 21 d. paliepiamą, turiu garbę pristatyti Paliūnų dvaro nuomininko Konarskio raštą, kuriame jis pranešė, kad toliau nuomos dvarą.

Valsčiaus vaitas Myškovskij (asmens parašas)

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 18, p. 150
(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 18 str. 150)

V.R.M. (Vidaus reikalų ministerija)

1884-04-17, Nr. 945

Galinių kaimas

Suvalkų gubernijos Seinų apskrities Krasnovo valsčiaus vaitas

Jūsų Didžiai Kilmingajam Seinų apskrities valstiečių reikalų komisarui

Vykdydamas Jūsų Didžiai Kilmingojo š. m. balandžio 5 d. paliepiamą, turiu garbę pristatyti Paliūnų dvaro nuomininko Konarskio raštą, kuriame jis pateikė reikalo išdėstymą. Mūsų valsčius jam pavedė (leido) nuomoti dvarą.

Valsčiaus vaitas Myškovskij (asmens parašas)

Valsčiaus raštininkas (asmens parašas)

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 18, p. 151–152

(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 18 str. 151–152)

Reikalo išdėstymas

1884-04-17 žemiau pasirašęs Paliūnų majoratinio dvaro nuomininkas pateikė raštą ir š. m. vasario 15 d. Seinų apskrities valstiečių reikalų komisaro nutarimą, kuriame parašė, kaip buvo atskirtos valstiečių žemės nuo dvaro. Dar kartą sumatuota dvaro žemė, kurios plotas 662 margai 136 prentai (apie 373 ha). Matavimas atliktas tinkamai. Per tris mėnesius nuo Krasnovo valsčiaus vaito paskelbimo reikalas (sprendimas) gali būti apskųstas Suvalkų gubernijos specialiajai valstiečių reikalų įstaigai.

Paliūnų dvaro nuomininkas Januš Konarski (asmens parašas)

Krasnovo valsčiaus vaitas Myškovskij (asmens parašas)

Krasnovo valsčiaus antspaudas

majoratas – dvaras, paveldėjimo būdu atitenkantis vyriausiajam giminės asmeniui

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 18, p. 153–154

(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 18 str. 153–154)

Rašačių kaimas
Reikalo pristatymas

1882-11-24 gavau žemiau pasirašiusio Akatnykų dvaro, esančio Krasnavo valsčiuje, savininko raštą ir Seinų apskrities valstiečių reikalų pono komisaro š. m. liepos 20 d. nutarimą (sprendimą) Nr. 224, kuriame jis pristatė dvaro savininko skundą dėl Rašačių kaimo valstiečių neleistino arklių ganymo dvaro laukuose. Ši byla (reikalas) nėra taikos teismo kompetencija. Galima ją perduoti valsčiaus teismui. Tokią nuomonę turi Krasnavo valsčiaus vaitas. Komisaro sprendimą galima apskūsti per mėnesį nuo paskelbimo Suvalkų gubernijos valstiečių reikalų specialiajai įstaigai.

Akatnykų dvaro savininkas Jablonski (asmens parašas)
Krasnavo valsčiaus vaitas Myškovskij (asmens parašas)
Krasnavo valsčiaus vaito antspaudas

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 20, p. 48–49
(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 20 str. 48–49)

1882-11-24 gavome žemiau pasirašiusių Rašačių kaimo, priklausančio Krasnavo valsčiui, valstiečių raštą. Jame valstiečiai pateikė savo nuomonę dėl š. m. liepos 20 d. Seinų apskrities valstiečių reikalų pono komisaro nutarimo Nr. 124, kuriame aprašytas Akatnykų dvaro savininko G. Jablonskio skundas dėl neleistino valstiečių arklių ganymo dvaro laukuose. Šis skundas nėra taikos teismo kompetencija. Komisaro sprendimą galima per mėnesį nuo jo paskelbimo apskūsti Suvalkų gubernijos valstiečių reikalų specialiajai įstaigai arba perduoti valsčiaus teismui. Valsčiaus vaitas reikalą paviešino ir patvirtino savo parašu.

Valsčiaus vaito prierasas
Valstiečiai atsisakė susitikti su dvaro savininku dėl sutarties sudarymo.

Krasnavo valsčiaus vaitas Myškovskij (asmens parašas)
Krasnavo valsčiaus vaito antspaudas

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 20, p. 50–51
(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 20 str. 50–51)

Mykolas Sankauskas, Vincentas Liškauskas, Laurynas Liškauskas, Martynas Sikorskis.

Už juos ir už save pasirašė Dombrowski.

Akatnykų dvaro bendrasavininkiai: G. Jablonski, M. Jablonska (parašai)

Anksčiau minėtą Akatnykų dvaro savininko skundą valsčiaus vaito akivaizdoje (jam dalyvaujant) patvirtino šių kaimų seniūnai: Rašačių Kazimieras Kupstas, Lumbių Matas Dudzinskas, Navasodės Mykolas Kupstas, Vidugirių Vincentas [...].

Visi beraščiai. Už juos ir už save pasirašė Vincenty Bieliavski (asmens parašas).

Patvirtinti parašai.

Krasnavo valsčiaus vaitas Myškovskij (asmens parašas)

Krasnavo valsčiaus vaito antspaudas

Rašačiai – išnykęs kaimas, kuris senais laikais priklausė Akatnykų dvarui. Apie 1960 m. prijungtas prie Skarkiškių kaimo. Apie jį rašyta „Suvalkietyje“ (2008/2/54, p. 17–18).

Akatnykai – išnykęs kaimas, kuriame senais laikais buvo dvaras, pradžioje jis vadinosi Rašačiai. Kurį laiką jo savininku buvo Marcin Ochotnicki. Nuo jo pavardės ir kaimas pavadintas Akatnykai (lenk. Ochotniki). Vėliau šis kaimas prijungtas prie Kilčėnų kaimo. Apie jį rašyta „Suvalkietyje“ (2003/3/35, p. 13–14 ir 2008/2/54, p. 17–18).

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 20, p. 62

(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 20 str. 62)

Reikalo išdėstymas

1882-05-05

Mes, žemiau pasirašę, pateikiame Rašačių kaimo valstiečių ūkių nuosavybės aktus. Tai yra atsakymas į Seinų apskrities valstiečių reikalų komisaro duotą paliepinimą detaliam patikrinti valstiečių ūkių nuosavybės aktus.

Rašačių kaimo valstiečiai

Ūkis, pažymėtas 1 Nr., priklauso Dominykui Kliučnykui. Vienu iš jo paveldėtojų yra sūnus Antanas Kliučnykas, turintis 1872-10-30 surašytą notarinį aktą Nr. 480, o kitu pirkėjas Povilas Zaremba (notarinis aktas surašytas 1881-07-02, Nr. 202). Abu yra beraščiai.

Ūkis, pažymėtas 2 Nr. Antano Janovskio paveldėtoja yra vienintelė beraštė dukra Marijona Kliučininkaitė.

Ūkis, pažymėtas 3 Nr. Jokūbo Sankausko paveldėtojai yra du sūnūs: Vincentas ir Mykolas Sankauskai. Mykolas yra beraštis. Už jį pasirašė Vincentas Sankauskas (asmens parašas).

Ūkis, pažymėtas 4 Nr. Martynas Dambrauskas pasirašė už save ir už perkantį brolių Adomą. Notarinis aktas surašytas 1877-04-12, Nr. 215.

Ūkis, pažymėtas 5 Nr. Mirusio Mykolo Liškausko paveldėtojai yra beraščiai sūnūs: Laurynas ir Vincentas.

Ūkis, pažymėtas 6 Nr. Beraštis Martynas Sikorskis.

Ūkis, pažymėtas 7 Nr. Mirusio Juozo Žilinsko paveldėtojai yra našlė Marijona ir beraštė dukra Pranciška, kurių prašymu pasirašė M. Dombrovskis.

Skarkiškių kaimo valstiečiai yra beraščiai, išskyrus Mykolą Savicką, kuris pasirašė už valstiečius ir už save. Mykolo Savicko parašas.

Šklėrnos karčemos gyvenvietės savininkas yra beraštis Žukauskas. Notarinis aktas surašytas 1877-02-08, Nr. 198.

Vilkapėdžių kaimo valstiečiai atsisakė pasirašyti anksčiau minėtų kaimų seniūnų akivaizdoje.

Akatnykų dvaro savininko asmens parašas.

Dievitiškės dvaro savininkas neatvyko į valsčiaus būstinę ir neatsiuntė įgalioto asmens.

Kadangi Vilkapėdžių kaimo valstiečiai atsisakė pasirašyti, mano akivaizdoje patvirtino Navasodės kaimo seniūnas Mykolas Grabliauskas. Už beraštį Vilkapėdžių kaimo valstietį Joną Balevičių ir už save pasirašė Navasodės kaimo valstietis Mykolas Grabliauskas.

Mykolo Grabliausko parašas.

Patvirtinti parašai.

Krasnavo valsčiaus vaitas Myškovskij (asmens parašas)

Krasnavo valsčiaus vaito antspaudas

Suvalkų valstybinis archyvas, ap. 5, b. 20, p. 147–149

(Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól nr 5 sygn. 20 str. 147–149)

Šklėrna, išnykusi gyvenvietė, kuri senais laikais priklausė Akatnykų dvarui. Joje buvo karčema. Gyvenvietė prijungta prie Skarkiškių. Apie gyvenvietę rašyta „Suvalkietyje“ (2008/2/54, p. 18).

PAULIUS BIRGELIS

SEINŲ KRAŠTAS „MŪSŲ VILNIUS“ ŽURNALO PUSLAPIUOSE

„Mes be Vilniaus nenurimsim!“ Šios tarpukario Lietuvoje plačiai pagarsėjusios Petro Vaičiūno eilėraščio eilutės tapo neatsiejamu Vilniui vaduoti sąjungos šūkiu. 1925 metais įkurta sąjunga siekė suvienyti lietuvių tautą bendram tikslui – kovoti dėl buvusios LDK sostinės prijungimo prie Lietuvos vykdant plataus masto propagandines kampanijas¹. Visgi atsižvelgiant į organizacijos keliamus tikslus ir veiklos pobūdį minėtą lozungą galima būtų papildyti ir kitais miestais: Gardinu, Lyda, Suvalkais ar Seinais. Toks vientisos bei patyrusios Lenkijos „skriaudą“ Lietuvos vaizdinys tikslingai buvo formuojamas nuo 1928 iki 1938 metų sąjungos leidžiamo žurnalo „Mūsų Vilnius“ puslapiuose. Vinco Uždavinio redaguojamame laikraštyje neretai buvo keliamas Vilniaus ir kitų Lenkijos valdomų ginčytinų regionų klausimas, publikuoti poleminių pobūdžio straipsniai, aptariantys santykius su šia kaimynine valstybe. Skaitytojai kronikos pavidalu buvo nuolat informuojami ir apie įvykius iš „Okupuotos Lietuvos“. Pastovi žurnalo rubrika lietuvių sąmonėje galėjo formuoti įsivaizduojamos Lietuvos geografines ribas, ugdant solidarumo jauseną su anapus demarkacinės linijos esančiomis žemėmis, netgi jeigu skaitytojas nebuvo pajėgus suvokti realaus etninio pasiskirstymo pasienio zonoje². Laikraštyje, be aktualių įvykių nušvietimo, netrūko ir skaitytojų, buvusių ir gyvenu-

---

¹ Plačiau apie Vilniaus Vadavimo Sąjungos veiklą: Mačiulis Dangiras, „Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje“, in: *Inter-studia humanitatis*, 2009, Nr. 9, p. 121–127.

² Panašaus pobūdžio įsivaizduojamos Lietuvos geografinės ribos buvo apibrėžiamos XX a. pradžios lietuviškoje spaudoje, kuriant rubrikas apie įvykius „iš Lietuvos“. Žr. Staliūnas Darius, „Lietuviškojo nacionalizmo erdvėkūra iki 1914 m.“, in: *Lietuvos erdvinės sampratos ilgakame XIX amžiaus šimtmetyje*, sud. Darius Staliūnas. Vilnius, 2015, p. 157.

Seinų vaizdas iš bažnyčios bokšto

sių Lenkijos užimtose teritorijose, laiškų, taip pat asmenų, kilusių iš pasienio regionų, atsiminimų apie laikus, praleistus prarastame krašte.

Apytikriai skaitomumo rodikliai 1929 metais rodo, kad žurnalas pagal idėjinį sumanymą turėjo atsižvelgti į dvejopą auditoriją. Maždaug apie pusę laikraščio tiražo buvo platinama nepriklausomoje Lietuvoje, Vilniui vaduoti sąjungai tikintis šviesti valstybės gyventojus apie Lenkijos užimtų vietovių kultūrinę svarbą lietuvių tautiniam judėjimui, ar išskiriant kitus jiems būdingus nacionalinius bruožus. Panašus laikraščių skaičius turėjo būti paskleistas ir anapus demarkacinės linijos, veikiausiai tikintis sutelkti Lenkijoje gyvenančią lietuvių tautinę mažumą, taip ne tik demonstruojant valstybės moralinę paramą, bet ir tiesiogiai įtikinėjant, kad jų rūpesčiai nėra užmiršti³. Tiesa, Lenkijos administracijos organams neretai laikant spausdinius, gabenamus iš Kauno Lietuvos, valstybiškai nepageidautiniais leidiniais, platinimas galėjo vykti tik nelegaliais keliais, mat „Mūsų Vilnius“ buvo įtrauktas į draudžiamų platinti šalyje leidinių sąrašą⁴.

Kalbant apie pirmuosius leidinio gyvavimo metus sąlyginai nemažai dėmesio buvo teikiama šviečiamajai funkcijai, įtikinėjant apie atskirų Lenkijos valdomų regionų svarbą Lietuvai. Ne išimtis buvo ir Seinų kraštas, kuris plačiausiai būdavo apžvelgiamas žurnalisto ir Lazdijuose veikusios Seinų „Žiburio“ gimnazijos auklėtinio Kazimiero Berulio straipsniuose. Jo teigimu, miestas – kaip tautinės veiklos centras – atliko ne mažesnę istorinį vaidmenį nei Vilnius ar Kaunas. Čia veikė lietuviška spaustuvė, leidusi tokius leidinius kaip „Šaltinis“,

³ Biržiška Mykolas (Vilniaus Kelmas), „1929 m. „Mūsų Vilnius“ skaitmenimis“, in: *Mūsų Vilnius*, 1930, Nr. 7, p. 139–140.

⁴ *Wykaz druków, których rozpowszechnianie w Polsce jest wzbronione*, red. R. Wulc. Vilnius, 1930, p. 95.

Seiņų lietuvės. Viduryje mokytoja Kazlauskaitė

„Šaltinėlis“ ar „Artojas“, o dauguma spausdinių atsižvelgdavo į pagrindinius visuomenės poreikius, publikuodama nebrangų ir populiarią kalbą rašomą turinį. Visuomenininkas atvirai apgailestavo, kad Lenkijos valdymo laikotarpiu į Dzūkiją jau nepateko lietuviški laikraščiai ir knygos, o patys Seinai tapo užkampio miesteliu. Akcentuotas ir ryškus miesto religinis vaidmuo, ne tik dėl čia buvusio vyskupijos centro ar kunigų seminarijos, bet ir liaudies pasakojimuose pagarsėjusių Seiņų bažnyčios Dievo Motinos statulos daromų stebuklų⁵.

⁵ Berulis Kazimieras, „Seinai – religinis ir kultūrinis dzūkų centras“, in: *Mūsų Vilnius*, 1929, Nr. 4, p. 172–173; Berulis Kazimieras, „Iš Okupuoto Seiņų krašto“, in: *Mūsų Vilnius*, 1930, Nr. 1, p. 21–23.

Teigti, kad K. Berulis laikytinas vienu iš nedaugelio lietuvių inteligentų, kuris „Mūsų Vilniaus“ žurnale aktyviai kėlė Seinų priklausomybės klausimą, ragindamas neužmiršti jo vaduoti. Artimą ryšį su Lenkijos užimtu kraštu parodo žurnalisto įsitraukimas į Vilniui vaduoti sąjungos Seinų apygardos veiklas. Jis, tarp kitko, skaitė Lazdijuose paskaitą apie miesto reikšmę Lietuvai⁶, vėliau išleido knygėlę apie kunigo Motiejaus Gustaičio šviečiamąjį darbą, įvardydamas jį kertiniu asmeniu, pavertusiu Seinus „mokslo tvirtove“⁷. Kita vertus, tik pavienių asmenų tautinis aktyvizmas veikia parodo, kad anuomet nebūtų buvę tinkamų sąlygų koordinuotai veiklai, o poreikis burtis Seinų krašto asmenims dar neturėjo tvirtesnių pamatų. Štai kraštiečių pastangų stoka pastebėjęs skaitytojas A. Petruškevičius vietoj „pasilikimo amžinoje tremtyje“ visų seiniečių vardu ragino steigti kongresą bei įkurti atskirą nuo Vilniui vaduoti sąjungos organizaciją, skleisiančią žinią apie krašte vykusius persekiojimus⁸.

Tiesa, tokia nuomonė, veikti atskirai, nesusilaukė nei „Mūsų Vilniaus“ redakcijos, nei paties Kazimiero Berulio pritarimo. Žurnalisto siūlymu, kongresą tikslingiau buvo rengti gavus sąjungos paramą ir suburiant visus tuos, kuriems „rūpi vergaujančių dzūkų laisvė“, visų pirma pritraukiant buvusios kunigų seminarijos ir Seinų „Žiburio“ gimnazijos absolventus. Projektuodamas galimą susibūrimo programą Lazdijuose arba Kaune, visuomenininkas pasiūlė surengti paskaitą, pakviesti asmenis, veikusius krašte ir galinčius pasidalyti savo atsiminimais, galiausiai kongresas turėjo pasitarnauti kaip erdvė iškelti naujus būdus prisidėti prie Seinų vadavimo klausimo. Suprasdamas organizacinių darbų sunkumus, Berulis pasiūlė suvažiavimą surengti kitais metais, tikslingai nurodydamas 1931 metų rugpjūčio 23 dieną, kai turėjo būti minimos Seinų netekimo metinės⁹. Ar idėja virto tikrove, nėra žinoma, kadangi tolimesniuose „Mūsų Vilnius“ žurnalo numeriuose informacijos apie surengtą kongresą nerandame. Tiesa, kadangi tuo metu Kaune veikęs K. Berulis skundėsi, jog kilę iš Lenkijos užimtų teritorijų kunigai, mokytojai, valdininkai neskuba dalytis savo atsiminimais ar žiniomis apie regionus, esančius anapus demarkacinės

⁶ Berulis Kazimieras, „Seinų Apygarda“, in: *Mūsų Vilnius*, 1930, Nr. 3, p. 59.

⁷ Berulis Kazimieras, *Kun. Motiejus Gustaitis Pedagogas ir švietėjas*. Kaunas, 1936, p. 22.

⁸ Petruškevičius A., „Seiniečiai, pasirūpinkime savimi“, in: *Mūsų Vilnius*, 1930, Nr. 15, p. 206–207.

⁹ Berulis Kazimieras, „Seiniečių suvažiavimo reikalai“, in: *Mūsų Vilnius*, 1930, Nr. 23, p. 480–481.

linijos, galima būtų spėti, kad mintis rengti kongresą nesulaukė platesnio palaikymo¹⁰.

Nors pradinio laikraščio leidybos laikotarpiu Seinų kraštui skirti straipsniai neretai siekė plačiau pasakoti apie jo istorinį vaidmenį ar grąžinimo Lietuvai poreikius, turinyje netrūko ir trumpų skilčių apie regiono kultūrinį gyvenimą, apie vienijančios Lenkijos lietuvių jaunimą Šv. Kazimiero draugijos veiklas, jos rengiamus spektaklius ir paskaitas, nevengiant išskirti atvejų, kai viešosios lietuvių veiklos patirdavo suvaržymų iš valdžios ar policijos organų. Ilgainiui, maždaug nuo 1932 metų, pastebima tendencija tiksliau nušviesti lietuvių tautinės mažumos aktualijas, leidžiant pasisakyti ir asmenims, iš arti stebėjusiems veiksmus, nukreiptus prieš vietinę bendruomenę. Tarp didžiausių pavojų, žalingų tautiniams interesams, buvo išskiriamas sąmoningas lietuvių polonizavimas, vykstantis visų pirma valstybinėse mokyklose ir bažnyčiose. Daugelis tėvų valstybines mokyklas laikė nesuderinamomis su lietuviybės palaikymu ir neketino į jas siųsti savo vaikų, tačiau už tai Suvalkų apygardos mokyklų taryba galėjo skirti

¹⁰ Berulis Kazimieras, „Gaminkim daugiau literatūros apie okupuotus kraštus“, in: *Mūsų Vilnius*, Nr. 16, 1931, p. 367–368.

VVS Punsko (Sangrūdodos) sk. nariai vyksta gastrolėms

piniginę baudą arba kalėjimą¹¹. Anot laikraštyje pateikiamos informacijos, valdžios steigiamose mokyklose itin nepalankiai buvo vertinamas neleistinų lietuviškų leidinių atsinešimas į mokymo patalpas. Pavyzdžiui, radę vaikus, skaitančius „Žiburėlio“ laikraščius, Vaitakiečio mokyklos mokytojai juos atėmė ir sudegino. Panašių įvykių būta ir Šlynakiemyje. Tiesa, kai kuriais atvejais vaikams tokią nepageidaujamą literatūrą pavykdavo paslėpti ir parsinešti namo¹².

Atsvarą lenkiškoms švietimo įstaigoms kurių laiką bandyta sudaryti steigiant Šv. Kazimiero ar „Ryto“ draugijų remiamas privačias mokyklas. Nors tokių norėta įsteigti keliasdešimt, iš viso pavyko gauti leidimą įkurti 3 švietimo įstaigas – Vaičiuliškėje, Paliūnuose ir Žagariuose¹³. Nepaisant sėkmės pritraukiant sąlyginai nemažą skaičių lietuvių mokinių, švietimo įstaigos patirdavo didėjančią valdžios organų spaudimą. Švietimo ministerijai pavaldžios institucijos ieškojo formalių kliūčių jų uždarymui, dažniausiai dėl „per mažų patalpų“ arba „netinkamo mokymosi inventoriaus“. Vadovaujantis tokiu principu, tiek Seinų krašte, tiek Vilniuje lietuviškos švietimo įstaigos turėjo nu-

¹¹ Vitkauskas Petras, *Lietuvių draugijų veikla Punsko ir Seinų krašte 1926–1939 m.* Punksas, 2001, p. 29.

¹² Jaunas Kovotojas, „Suvalkijos kovos ir vargai (Laiškas iš pavergtos Suvalkijos)“, in: *Mūsų Vilnius*, 1935, Nr. 15, p. 237.

¹³ Vitkauskas Petras, *Lietuvių draugijų veikla Punsko ir Seinų krašte*, p. 33–45.

traukti savo veiklą, nepaisant jų realios būklės. Esamomis sąlygomis jos neretai niekuo nenusileido valdžios steigiamoms mokykloms¹⁴. Pavyzdžiui, ironizuodama dėl švietimo inspektoriaus išsakytos nuomonės apie Paliūnų mokyklos buto netinkamumą, N. Damaslauskaitė teigė, kad valdžios mokyklos steigiamos pasibaisėtinomis sąlygomis, o patalpos panašesnės į tvartą¹⁵. Nors žadėta atsižvelgti į lietuvių išsakytus reikalavimus, Vilniaus kuratorija priėmė sprendimą uždaryti minėtą švietimo įstaigą¹⁶. Netekus tautinį vaikų auklėjimą prižiūrinčių institucijų, ne vienas lietuvių visuomenės atstovas, panašiai kaip spaudos draudimo laikmečiu, buvo verčiamas mokyti savo atžalas gimtosios kalbos namų sąlygomis¹⁷.

Viešosios erdvės lenkinimo apraiškas kasdienybėje turėjo pastebėti ne vienas Seinų krašto lietuvis, vykstantis į pamaldas bažnyčiose. Tai neturėtų pernelyg stebinti, kadangi pagal dominuojančią nacionalizmo srovę daug dėmesio buvo teikiama religijos klausimams, siejant juos su lenkiškumo skverbimosi interesais. Pavyzdžiui, tuometinis

¹⁴ „Okupantai naikina paskutines lietuvių mokyklas“, in: *Mūsų Vilnius*, 1933, Nr. 14, p. 213.

¹⁵ Damaslauskaitė N., „Laiškas iš Punsko padangės“, in: *Mūsų Vilnius*, 1933, Nr. 13, p. 196–197.

¹⁶ Vitkauskas Petras, *Lietuvių draugijų veikla Punske ir Seinų krašte*, p. 39.

¹⁷ Jaunas Kovotojas, „Suvalkijos kovos ir vargai (Laiškas iš pavergtos Suvalkijos)“, in: *Mūsų Vilnius*, 1935, Nr. 15, p. 237.

Punsko bažnyčia tarpukaryje

Lvivo universiteto rektorius Juliuszas Makarewiczius Katalikų Bažnyčią laikė pagrindiniu instrumentu, palaikančiu valstybingumą rytiniuose Lenkijos pakraščiuose. Konservatyviai nacionalizmo kryptčiai atstovavęs asmuo teigė, kad kunigai tautinių mažumų apgyvendintose teritorijose laikytini neabejotiniais visuomenės autoritetais, skirtingai nuo mokytojų, kuriais liaudis nepasitikėjo arba stokojo jiems pagarbos¹⁸. Priekaištai dėl lietuvių polonizavimo Punsko parapijoje ryškiai pasireiškė 1932 metais, kai Lomžos vyskupo Stanisława Łukomskio sprendimu buvo įvesta tiek pat lenkiškų ir lietuviškų pamaldų, nepaisant dominuojančio registruotų lietuvių parapijoje skaičiaus¹⁹. Tokie veiksmai, amžininkų požiūriu, virsdavo tiesiogine prievarta, nes atvykdami į lietuviškas pamaldas lietuviai, pasibaigus pagrindinei pamaldų daliai, buvo verčiami klausytis lenkiško pamokslo. Kadangi tuo

¹⁸ Juliusz Makarewicz, *Mniejszości narodowe*. Lwów, 1924, p. 22–23. Plačiau apie Juliuszo Makarewicziaus biografiją Zoll Andrzej, „Juliusz Makarewicz (1872–1955)“, in: *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Prawa i Administracji*, sud. Jerzy Stelmach. Kraków, 2000, p. 276–279, prieiga internete: <https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/656091f9-ee3f-4578-9c00-d5741f459b62/content>.

¹⁹ Pasak kunigo Witoldo Jemielity, 1928 metų sausio 1 dienos duomenimis, Punsko parapijoje registruota 750 lenkų ir 4260 lietuvių. Žr. Jemielity Witold, „Parafie polsko-litewskie na Suwalszczyźnie w latach 1919–1939“, in: *Studia Etckie*, 2006, t. 8, p. 128, 132. Tiesa, toks lenkų tautybės asmenų skaičius veikiau turėjo būti vertinamas kaip sąlyginis, kadangi, pasak „Mūsų Vilniaus“ žurnalo, norinčių lenkiškų pamaldų skaičius neturėjo viršyti 150 asmenų, o ir Lenkijos valdžios struktūros nevengė tendencingai pateikti statistinius duomenis. J. S., „Punsko bėdos“, in: *Mūsų Vilnius*, 1932, Nr. 28, p. 586–587.

Prie demarkacinės linijos Seinų krašte

metu tikintieji iš bažnyčios išeidavo, atskirais atvejais buvo nurodoma uždaryti šventovės duris pasitelkiant kareivių pagalbą²⁰. Staigus lietuvių pasitraukimas iš bažnyčios, tik pasibaigus lietuviškom pamaldoms, susilaukdavo ir lenkų tautybės vikaro Jano Sawickio nepasitenkinimo. Jis veikdamas pagal lenkų tautos interesus ieškojo būdų pritraukti vietos jaunimą stoti į lenkiškas organizacijas ar skatino gyventojus skaityti lenkiškus laikraščius²¹.

Tiesa, tokie bandymai polonizuoti vietas lietuvius dažniausiai nepasiekdavo apčiuopiamų rezultatų, kadangi parapijoje dirbantys kunigai buvo verčiami vyskupo akivaizdoje imtis priemonių, nuslepiančių nelenkišką provincijos pobūdį. Štai trumpai Punske tarnavęs dvasininkas Ludwikas Niedźwieckis Lomžos vyskupo vizitacijos metu 1932 m. turėjęs nurodyti viešumoje nesirodyti lietuvių vaikams, nemokantiems kalbėti lenkiškai²². Kai kurie suvaržymai, taikyti lietuviškom pamaldoms apskritai, laikytini vyskupo iniciatyva. Pavyzdžiui, lietuvių tautybės Punsko parapijos klebonui Vaclovui Budrevičiui, paskelbus apie draudimą pasibaigus mišioms giedoti lietuviškai „Viešpaties Angelą“, parapijiečių akivaizdoje teko aiškintis, jog jis tik

²⁰ J. S., „Punsko bėdos“, in: *Mūsų Vilnius*, 1932, Nr. 28, p. 586–587.

²¹ Jaunas Kovotojas, „Suvalkijos kovos ir vargai (Laiškas iš pavergtos Suvalkijos)“, in: *Mūsų Vilnius*, 1935, Nr. 15, p. 238.

²² Damaslauskaitė N., „Laiškas iš Punsko padangės“, in: *Mūsų Vilnius*, 1933, Nr. 13, p. 196–197.

Punsko krašto lietuviai, Šv. Kazimiero draugijos nariai

vykdamą vyskupo įsakymą²³. Kita vertus, Punske parapijos lietuvių interesus saugojo ribotas kunigų pasirinkimas dėl nuo XVI a. pabaigos steigiamajame dokumente įvesto reikalavimo tarnaujantiems dvasininkui mokėti lietuvių kalbą. Priverstas atsižvelgti į vietos bažnytinėje administracijoje nuo seno galiojusias taisykles, Lomžos vyskupas ne visada turėjo galimybę skirti valstybinės ištikimybės charakteristiką atitinkantį asmenį. Potencialių kandidatų trūkumas būtent ir tapo priežastimi 1936 metais skirti palankiai nusiteikusį lietuviams kunigą Antaną Žievį Punske parapijos klebonu, nepaisant Balstogės vaivados reikštų nuogaštavimų dėl lenkų interesų nepaisymo²⁴.

Nors „Mūsų Vilniaus“ straipsnių autoriai parapijoje gyvenančius lenkų tautybės asmenis daugiausiai laikė atvykėliais iš Lenkijos gilumos dėl valstybinės tarnybos arba apsigyvenusiais valdžios nusavintuose dvaruose, tik naudojant užuominas buvo pripažįstamas lenkų asimiliacinės politikos poveikis vietos lietuviams. Apie lenkiškai kalbančius Seinų krašto gyventojus įprastai buvo atsiliepiama nepagarbiai, nevengiant pasijuokti iš taip įvardijamų „sulenkėjusių lietuvių“. Pasišaipant iš pamaldžių lenkakalbių „bibučių“ bažnyčioje, pavyzdžiui, priekaištauta dėl jų lenkiško identiteto nepastovumo – mat gin-

²³ „Punske bažnyčioj neramu“, in: *Mūsų Vilnius*, 1933, Nr. 30, p. 420.

²⁴ Jemielity Witold, „Parafie polsko-litewskie na Suwalszczyźnie...“, p. 133–134, 140.

čiuose su lietuviais jos pačios pradėdavo kalbėti lietuviškai²⁵. Ypatin-
gai neigiamai atsiliepta apie asmenis, veikusius dėl materialių paskatų,
linkusius bendradarbiauti su valdžios įstaigomis ieškant kultūriškai
veiklių lietuvių. Pasak asmens, slapyvardžiu „Jaunas Kovotojas“, to-
kio pobūdžio skundikai tapdavo netgi rimtesniu pavojumi už valdžios
įstaigų inicijuotą lenkinimo politiką. Prie „aršiausių priešų“, veikian-
čių Punske, buvo priskiriamas „daręs neigiamą įtaką jaunimui“ veteri-
naris Madinski ar krautuvės savininkė, galėjusi „paskandinti lietuvius
vandens šaukšte“.

Tiesa, pasitaikydavo nemažai atvejų, kai tiek Punske, tiek kituo-
se apylinkėse kaimuose su valdžios organais bendradarbiaudavo patys
lietuviai²⁶. Vietinių gyventojų bendradarbiavimas su valdžios insti-
tucijomis ypatingai galėjo pasitarnauti lokalizuojant mažose gyven-
vietėse vykstančius neoficialius susibūrimus, kurių jėgos struktūros
galėjo ir nepastebėti. Kadangi, pagal tuomet galiojusias viešo gyve-
nimo taisykles, kiekvienas renginys ar sueiga galėjo įvykti tik gavus
apskrities viršininko ir policijos organų pritarimą, bet koks valdžios
nesankcionuotas lietuvių susibūrimas galėjo tapti formalia priežasti-
mi nepaklūstančiųjų asmenų areštavimui, netgi jeigu veiklos pobūdis
neturėjo politinio atspalvio. Štai, vietos informatoriui perdavus poli-
cijai žinią apie 1937 m. birželio mėnesį Vaičiuliškės kaime vykstan-
čias jaunimo krepšinio varžybas, sueigos dalyviai buvo areštuoti bei
tardomi surašant jiems protokolus. Gąsdinant vietinį jaunimą, policija
turėjo pasiūlyti jiems kitą kartą sportuoti arba linksmintis tik prisijun-
giant prie lenkiškų organizacijų. Panašaus pobūdžio areštavimai vyko
ir jaunimui kokia nors proga susirinkus dainuoti lietuviškas dainas²⁷.
Skaldyti vietos lietuvių vieningumą kartais bandyta informatoriams
pranešant apie nelegalios kontrabandos produktų (druskos, tabako,
pipirų) iš Lietuvos turėjimą, netgi jeigu asmuo galėjo juos įsigyti iš
Lenkijos prekybininkų²⁸.

Seinų krašte besireiškiantis kultūrinės veiklos persekiojimas
XX a. 4 deš. antroje pusėje palietė ir paskirų skaityklų veiklą. Kaip pa-
žymi istorikas Bronius Makauskas, prasidėjus privačių lietuviškų mo-
kyklų uždarymo vajui, šiose įstaigose saugoma literatūra galėjo pasi-

²⁵ J. S., „Punsko bėdos“, in: *Mūsų Vilnius*, 1932, Nr. 28, p. 586–587.

²⁶ Jaunas Kovotojas, „Suvalkijos kovos ir vargai (Laiškas iš pavergtos Suvalkijos)“, in: *Mūsų Vilnius*, 1935, Nr. 15, p. 239.

²⁷ Žiaurys, „Punsko apylinkė (Specialaus korespondento)“, in: *Mūsų Vilnius*, 1937, Nr. 15, p. 253.

²⁸ „Kratos, kratos ir kratos“, in: *Mūsų Vilnius*, Nr. 13–14, 1936, p. 223–224.

Seinų bazilika

tarnauti moksleivių ugdymo procesams, tėvams skatinant čia plėsti lietuvių kalbos, tikėjimo ir istorijos žinias²⁹. Tiesa, oficialūs deklaruotini tikslai buvo platesni. „Ryto“ draugijos bibliotekos Punske įsteigimo proga jos vedėjas V. Kadziauskas vylėsi, kad įstaiga atliks krašte lietuvių židinio vaidmenį. Nors pirmaisiais veiklos mėnesiais idėja suburti lietuvišką visuomenės dalį pasiteisino ir skaitykla sulaukė didelio lankytojų skaičiaus, greitai buvo susidurta tiek su provokacijomis, tiek su policijos varžymais³⁰. Ant skaityklos durų, kaip ir keliose kitose miestelio vietose, neiškiomis aplinkybėmis atsirasdavo lenkiški užrašai „precz z mową litewską“ (liet. šalin lietuvių kalbą). Ilgainiui iš įstaigos vedėjo buvo atimtas ir radijo imtuvas, kadangi lietuviai čia turėjo rinktis klausyti iš Kauno transliuojamų „agitacinių“ radijo laidų³¹. Tiesioginės prievartos iš agresyviai nusiteikusio policininko Pinewskio susilaukė ir nuomojamų „Ryto“ skaityklai patalpų savininkas M. Bujanauskas, kuris eidamas gatve vakare buvo netikėtai užpultas ir sumuštas³². Galiausiai po vienos iš policijos įvykdytų kratų, radus nelegalios literatūros, Suvalkų apskrities viršininko sprendimu 1936 m. rugpjūtį paliepta uždaryti Punske veikusią skaityklą³³. Tiesa,

²⁹ Makauskas Bronius, *Vilnijos lietuviai 1920–1939 metais*, Vilnius, 1991, p. 160.

³⁰ Vitkauskas Petras, *Lietuvių draugijų veikla Punske ir Seinų krašte*, p. 53–54.

³¹ Aidutis, „Punskas. Priešlietuviška propaganda“, in: *Mūsų Vilnius*, 1936, Nr. 5, p. 68.

³² Kankinių draugas, „Pinewski'o „žygdarbiai“. Sužvėrėjusių lenkų puskarininkių ir policininkų sauvalė. „Šalin lietuvių kalba!“ Nusiminimas ir depresija slegia lietuvišką kaimą (Laiškas iš okupuoto Seinų krašto)“, in: *Mūsų Vilnius*, 1936, Nr. 7, p. 111–112.

³³ Vitkauskas Petras, *Lietuvių draugijų veikla Punske ir Seinų krašte*, p. 55.

kaip parodo V. Kadziausko atvejis, net po institucinės veiklos nutraukimo aktyvus lietuvių veikėjas nebuvo linkęs paklusti Lenkijos valdžios organams. Įtariant buvusio skaityklos vedėjo dalyvavimą perduodant žinias iš Suvalkų krašto į Lietuvą radijo transliacijų tikslams, Suvalkų apskrities viršininko sprendimu jam įsakyta pasitraukti iš Lenkijos 3 metų laikotarpiui³⁴.

Pasipriešinimo nuotaikų slopinimas neapsiribojo tik viešosios erdvės valymu nuo lietuviybės ženklų. Tiesiogiai naudoti ir ekonominiai svertai, visų pirma, nukreipti į ūkininkų interesus. Anot „Mūsų Vilniaus“, valdžios įvertinti abejotino patikimumo asmenys negalėjo tikėtis gauti apskrities viršininko leidimą remontuoti ar statyti ūkinės paskirties pastatus. Tokiu būdu ne vieno ūkininko valdose turėjo supūti dalis surinkto derliaus³⁵. Tikslingas siekis mažinti asmeninę ūkininkų gerovę gali būti pastebimas ir apskrities viršininko įsakyme uždaryti esamas turgavietes Seinuose, Punske, Vižainyje ir kitose gyvenvietėse, iki kol neatsiras modernaus pobūdžio infrastruktūra „su didelėmis svarstyklėmis, betoniniais šuliniais“. Tai daliai ūkininkų sukeldavo keblumą, kadangi nuo šiol jie savo užaugintus gyvulius turėjo vežti parduoti į apie 30 kilometrų nutolusį Suvalkų turgų, kas ne tik reikšė išaugusias laiko sąnaudas, bet ir sumažėjusią parduodamo gyvūno vertę³⁶.

Vietoje išvadų

Vilniui vaduoti sąjungos žurnale, ypatingai pradiniam jo leidybos laikotarpyje, gana aktyviai keltas Seinų priklausomybės klausimas, bandant įtikinti Lietuvos visuomenę apie gilius šio krašto kultūrinius ryšius su Lietuva. Tiesa, tokio pobūdžio spaudos darbu užsiėmė mažas lietuvių inteligentų skaičius, todėl šiuo požiūriu išskirtina žurnalisto Kazimiero Berulio veikla. Maždaug nuo 1932 metų pastebima tendencija laikraščio puslapiuose mažiau dėmesio skirti straipsniams, supažindintiems su istoriniu, kultūriniu Seinų krašto kontekstu, ir pradedama aktyviau nušviesti lietuvių tautinės mažumos aktualijas, jos patiriamus administracijos ir policijos organų suvaržymus, leidžiama pasisakyti asmenims, iš arti stebėjusiems įvykius. Lietuvių tautinės veiklos varžymus aptariantys straipsniai plačiausiai paliesdavo

³⁴ „Iš Suvalkų krašto (Mūsų specialaus korespondento)“, in: *Mūsų Vilnius*, 1937, Nr. 24, p. 412.

³⁵ „Iš Suvalkų krašto (Mūsų specialaus korespondento)“, in: *Mūsų Vilnius*, 1937, Nr. 24, p. 412.

³⁶ „Nauji ūkininkų apsunkinimai“, in: *Mūsų Vilnius*, 1938, Nr. 19, p. 320.

Paulius Birgelis

Seinų krašto lietuviai. Centre kunigas Dvaranauskas

vietos visuomenės polonizavimo aspektus mokyklose ir bažnyčiose. Vis dėlto valdžios institucijų remiama lenkiškosios kultūros sklaida ne visada duodavo apčiuopiamų rezultatų, o kartais veisdavo priešingai – mobilizavo lietuvius viešai reikšti nepasitenkinimą. Lenkijos administracijos organai, siekdami skaldyti lietuvių veikėjų vienybę, ilgainiui norėjo pasinaudoti vietos informatorių pagalba sekant nelegaliai organizuojamus susibūrimus. Solidarumo jauseną bandyta slopinti ir naudojant priemones, mažinančias ūkininkų asmeninę gerovę.

Literatūra

1. Jemieliū, W. 2006. „Parafie polsko-litewskie na Suwalszczyźnie w latach 1919–1939“, in: *Studia Etckie*, t. 8, p. 123–151.
2. Mačiulis, D. 2009. „Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje“, in: *Inter-studia humanitatis*, Nr. 9, p. 119–138.
3. Makauskas, B. 1991. *Vilnijos lietuviai 1920–1939 metais*. Vilnius.
4. Staliūnas, D. 2015. „Lietuviškojo nacionalizmo erdvėkūra iki 1914 m.“, in: *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX amžiaus šimtmetyje*, sud. Darius Staliūnas. Vilnius, p. 141–174.
5. Vitkauskas, P. 2001. *Lietuvių draugijų veikla Punsko ir Seinų krašte 1926–1939*. Punkskas.
6. Zoll, A. 2000. „Juliusz Makarewicz (1872–1955)“, in: *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Prawa i Administracji*, sud. Jerzy Stelmach. Kraków, p. 276–279.

PAULIUS BIRGELIS (g. 1997 m.) – Punsko Kovo 11-osios bendrojo lavinimo licejaus absolventas. 2020 m. Vilniaus universitete baigė istorijos studijas, apgindamas bakalauro darbą „Suvalkų krašto problema Lenkijos ir Lietuvos santykiuose (1918–1923)“ (vad. lekt. Andrius Grodis). 2022 m. baigė antros pakopos istorijos studijas, apgindamas magistro darbą „Lietuvos piliečio tapimas: pilietybės kilmė ir pokyčiai 1918–1940“ (vad. prof. Zenonas Butkus). Nuo 2022 m. Lietuvos istorijos instituto doktorantas, planuojama disertacijos tema „Lietuvos pilietybės sistemos teisinės, socialinės problemos 1918–1940“ (vad. dr. Vitalija Stravinskienė).

JAĆWIEŻ W LABIRYNTACH CZASU

Kęstutis Subačius

LOKALIZACJA ZAMKU KIMENAVA I JEGO ZNACZENIE W DZIEJACH LITWY

Nie sposób szerzej uzasadnić historyczną rolę Sudowii w procesie kształtowania się narodu litewskiego w zwięzłym artykule. Dotyczy to również zamieszkujących te ziemie wspólnot plemiennych, ich życia, kultury oraz wkładu w podstawy etniczne państwa litewskiego. O okonimie Sudowia (lit. Sūduva) i regionie Sudowii autor szerzej pisał w książce „Sūduvos kraštas nuo priešistorinių laikų iki XX a. III dešimtmečio” (Sudowia od czasów prehistorycznych do lat dwudziestych XX wieku).

W artykule „Sūduvos krašto istorinė Kimenavos žemė” (Historyczna kraina Sudowii – Kimenava) autor dowodzi, że Sudowia nie jest wymarłą krainą i żyje dzięki swoim głębokim korzeniom etnicznym i dziedzictwu historyczno-kulturowemu, które poświadczają zarówno źródła historyczne, jak i pozostałości kultury materialnej i duchowej – grodziska, znaleziska archeologiczne, kurhany oraz mitologia. O zachowanych reliktach języka Sudowów świadczą drugi i trzeci katechizm pruski, nazwy miejscowości i hydronimy, a bogactwo życia duchowego i obyczajów odzwierciedla m.in. napisana około 1520 roku książeczka o Sudowach „Sudauer Büchlein”.

Historyczna kraina Kimenava, jeden z dziesięciu historycznych regionów Sudowii, położona nieco na zachód od słynnej krainy Kirsnava (dzisiejsze grodzisko w Urdominie, lit. Rudamina), stanowi obecnie część terytorium Mariampola (lit. Marijampolė). Obrońcy zamku Kimenava nie dostali się do niewoli krzyżackiej, lecz wytrwale stawiając opór Krzyżakom, wycofali się na ziemie litewskie za Niemnem.

O wysokiej kulturze duchowej i materialnej mieszkańców zamku świadczą znaleziska archeologiczne odkryte na terenie twierdzy, a także zachowane hydronimy. Przykładowo, nazwa potoku Javonis

utożsamiana jest z imieniem bogini zbóż Javiné (lit. *javas* ‘zboże’), jezioro Dusia kojarzy się z nazwami duszy, wodnej boginki czy świętego miejsca. Odkryte na terenie miasta ślady starożytnych osad wraz ze znaleziskami archeologicznymi znacznie poszerzają naszą wiedzę o kulturze duchowej Sudowii, sięgającej II tysiąclecia p.n.e. i dowodzą, że ziemie te były zamieszkane również w średniowieczu. A to stanowi jeszcze jeden dowód przeciwko teorii o pustkowiach.

Alina Urnikytė, Vaidutis Kučinskas
POCHODZENIE LITWINÓW W ŚWIETLE BADAŃ
GENETYCZNYCH

Współczesne technologie pozwalają naukowcom na zbadanie DNA nie tylko ludzi nam współczesnych, ale także tych, którzy zmarli tysiące lat temu. Możemy więc za pomocą badań DNA poszukiwać korzeni nie tylko własnej rodziny, ale także całej populacji lub ludzkości. Pytanie, które jest często zadawane naukowcom, badającym populację litewską, brzmi: kim jest Litwin i czym różni się Żmudzini od Aukštotów? Celem niniejszego artykułu jest udzielenie odpowiedzi na te pytania z punktu widzenia genetyki.

Okres wczesnego osadnictwa na obszarze państw bałtyckich jest mało znany. Najstarsze ślady człowieka na południe od Bałtyku pochodzą z późnego paleolitu, a więc sprzed 35-40 tysięcy lat. Byli to myśliwi z Europy Środkowej i Zachodniej, ale materialne ślady ich działalności zostały zatarte przez lodowce. Po ustąpieniu ostatniej epoki lodowcowej osadnicy zaczęli osiedlać się na terytorium dzisiejszej Litwy.

W okresie neolitu tryb życia ludzi zmienił się z koczowniczego na osiadły i zaczęło się rozwijać prymitywne rolnictwo. W okresie późnego neolitu na ziemiach zachodniej Litwy pojawili się pierwsi Indoeuropejczycy. Zasymilowali się oni z miejscową ludnością i tak ukształtowali się Białowie. Powstanie ludów bałtyckich było zatem wynikiem wpływów kilku różnych systemów kulturowych: praindoeuropejskiego, czyli staroeuropejskiego, wywodzącego się z Europy Zachodniej, z obszaru dzisiejszej Francji, oraz indoeuropejskiego, który rozwinął się z kultury kurhanów stepów euroazjatyckich. Nie jest jednak jasne, w jaki sposób procesy te znajdują odzwierciedlenie w genomie współczesnych Litwinów.

Dane genetyczne z najnowszych badań, uzyskane po zeskanowaniu całego genomu, tj. około 700 000 markerów genetycznych, wyka-

zały, że populacja litewska jest jednorodna, jednak istnieją niewielkie odległości genetyczne między grupami Auksztotów i Żmudzinów. Przed 11 000 lat obszar Litwy środkowej nie nadawał się jeszcze do osiadłego trybu życia ze względu na surowy klimat. W różnych regionach Litwy ludzie żyli we względnej izolacji z powodu dzielących ich gęstych lasów i bagien. Nawet jeśli istniały różnice genetyczne pomiędzy Litwinami z poszczególnych regionów, to zanikły one we współczesnej populacji litewskiej.

Czyje więc „starożytny” geny odziedziczył współczesny Litwin?

Rekonstruując pochodzenie litewskiej populacji, 399 danych litewskich genomów połączono z 284 starożytnymi genomami, pochodzącymi z różnych okresów historycznych. Badanie ujawniło portret genetyczny współczesnych Litwinów – zidentyfikowano składniki genetyczne należące do przodków z trzech różnych okresów prehistorycznych: łowców-zbieraczy sprzed neolitu, pasterzy stepowych z wczesnej i środkowej epoki brązu oraz Europejczyków z późnego neolitu i epoki brązu. Zidentyfikowano ponadto trzy grupy łowców-zbieraczy, które miały wpływ na ukształtowanie się podstawowego składnika genetycznego populacji litewskiej. Byli to: łowcy-zbieracze z Europy Zachodniej, łowcy-zbieracze ze Skandynawii oraz – w mniejszym stopniu – łowcy-zbieracze ze Wschodu. Pokazuje to złożoność przebiegu ewolucji populacji litewskiej, gdyż dochodziło do mieszania się różnych grup przodków w poszczególnych okresach historycznych.

Natomiast wcześniejsze europejskie migracje w okresie neolitu z Lewantu / Anatolii, o których wiadomo, że przyczyniły się do genetycznego zróżnicowania populacji europejskich, takich jak Sardyńcy czy Baskowie, na Litwinów większego wpływu nie wywarły.

Jūratė Čirūnaitė

POZAJĘZYKOWE ELEMENTY NAZEWNICTWA SZLACHTY
GRODZIENSKIEJ W DOKUMENCIE Z 1565 R.

Przeprowadzony w Wielkim Księstwie Litewskim w 1565 roku spis wojskowy trwał od 13 lipca do 10 października. Dziennie spisowano od 1 do 53 żołnierzy. W zapisach dotyczących szlachty odnotowano 257 koni zakwalifikowanych do służby wojskowej. Lepsze konie częściej posiadali lepiej uzbrojeni jeźdźcy. Uzbrojenie żołnierzy składało się z broni defensywnej i ofensywnej. Broń ochronną stanowiły hełmy, pancerze, kaftany i tarcze. Broń ofensywną – broń sieczna (sie-

kiery), broń sieczno-kolna (długie noże bojowe, miecze, szable), broń kłująca z długą rękojeścią (krótkie i długie włócznie), broń miotająca (sajdaki lub łuki ze strzałami i ich pokrowce – łubia i kołczan) oraz broń palna (arkebuzy większego i mniejszego kalibru).

Do wojska przyjęto 256 jeźdźców. Ich zestawy broni składały się z 1-4 sztuk. Najczęstsze wśród jeźdźców były następujące zestawy: a) krótka włócznia (posiadało ją 32,03% jeźdźców), b) pancerz + hełm + krótka włócznia (18,4%), c) kaftan + krótka włócznia (12,1%), d) pancerz + hełm + tarcza + długa włócznia (10,2%). Bronią ochronną dysponowało 60,5% jeźdźców, bronią ofensywną zaś – 99,2%. Uzbrojenie obronne składało się z 1-3 sztuk, uzbrojenie ofensywne zaś – z 1-2 sztuk broni.

Do wojska przyjęto także 13 piechurów. Ich zestawy broni składały się z 1-3 sztuk. Najczęściej były to następujące zestawy: a) krótka włócznia (posiadało ją 5 piechurów), b) pancerz + hełm + krótka włócznia (4), c) arkebus większego kalibru (2). Bronią ochronną dysponowało 5 piechurów, natomiast wszyscy posiadali broń ofensywną. Uzbrojenie obronne składało się z 2 sztuk broni, ofensywne – z 1-2 sztuk.

Sigita Birgelis

ODKRYTO KOLEJNY SEKRET JAĆWINGÓW (SUDOWÓW)

Mniej więcej dziewięć lat temu w pobliżu Suwałk odkryto duże cmentarzysko Jaćwingów z XI-XIII w. Do tej pory zbadano tylko niewielką jego część. Znaleźiska są łatwo dostępne, ponieważ znajdują się w ziemi w warstwie ok. 30 centymetrów.

W odnalezieniu nekropolii pomogła policja. Historia jest krótka, lecz zaskakująca. Około 10 lat temu ujęto gang złodziei, którzy rabowali cmentarz jaćwieski i sprzedawali wydobyte stąd przedmioty. Wobec groźących za ten czyn surowych kar jeden ze złodziei wskazał miejsce znalezionych artefaktów – cmentarzysko w Krukówku, w lesie nieopodal Suwałk.

Dochodzenie wykazało, że wandalę zrabowali z cmentarza około tysiąca bezcennych znalezisk archeologicznych (do tej pory odzyskano ponad sto). Teren przekazano do zbadania Muzeum Okręgowemu w Suwałkach.

Naukowcy potwierdzili wstępną hipotezę, że jest to cmentarzysko jaćwieskie pochodzące z XI-XIII wieku. Prace wykopaliskowe rozpoczęły się w 2016 roku i będą kontynuowane przez wiele lat. Od

2018 roku badania archeologiczne prowadzone są wspólnie z pracownikami naukowymi Działu Archeologii Bałtów z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

Duża część znalezisk jest dobrze zachowana. Wśród nich są tysiące metalowych przedmiotów, wiele potłuczonych kawałków naczyń ceramicznych, broni, biżuterii, narzędzi i innych przedmiotów codziennego użytku... I oczywiście mnóstwo spalonych szczątków ludzkich kości.

Sigitas Birgelis

CMENTARZYSKO JAĆWIESKIE W SZWAJCARII

W Szwajcarii (obecnie Studzieniczne 10), kilka kilometrów od centrum Suwałk, znajdują się słynne kurhany jaćwieskie. Jest to obiekt historyczny z okresu rzymskiego, który w latach 1955-1966 został zbadany przez polsko-szwedzką Kompleksową Ekspedycję Jaćwieską.

Przypuszcza się, że w pobliżu kurhanów znajdował się niegdyś jeden z ważniejszych ośrodków administracyjnych Sudowii – grodzisko Osinki. Na obszarze kilku hektarów odkryto pozostałości zabudowy osad z II-IV wieku. Grodzisko jest niewielkie i miało charakter obronny, było otoczone przekopami, a u podnóża ścianą z trzech rzędów palisad.

Na cmentarzysku w Szwajcarii najczęstsze są pochówki szkieletowe. Kurhany są niskie, spłaszczone, a ich średnica wynosi od 3,5 do 21 m.

W l. 1955-1966 badania wykopaliskowe cmentarzyska rozpoczął archeolog Jerzy Antoniewicz, inicjator badań nad Bałtami w powojennej Polsce.

Kostas Leončikas

IMPONUJĄCA WYSTAWA W MUZEUM OKRĘGOWYM W SUWAŁKACH „JAĆWIESKIE ELDORADO”

W 2019 r. Muzeum Okręgowe w Suwałkach zorganizowało wyjątkową wystawę o Jaćwingach „Jaćwieskie eldorado”. W związku z rozprzestrzenieniem się wirusa COVID-19 zrezygnowano z uroczystego otwarcia, ale wystawa zdecydowanie jest godna uwagi zwiedzających. Zaprezentowano bowiem przedmioty pochodzące z niedawno odkrytego cmentarzyska Jaćwingów w Krukówku k. Suwałk.

Można tu zobaczyć tylko niewielką część tych znalezisk. Wystawa została zorganizowana we współpracy z Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie, które na własny koszt przeprowadziło konserwację części znalezionych przedmiotów. Wszystkie eksponaty znajdujące się na wystawie pochodzą z cmentarzyska w Krukówku. Wystawą zainteresowało się wiele muzeów w Polsce i za granicą. Ekspozycja gościła już w Białymstoku, Łomży, Krakowie, Zamościu, Kraśnymstawie, Mariampolu (lit. Marijampolė), Kiernowie (lit. Kernavė), Olicie (lit. Alytus) i Kłajpedzie (lit. Klaipėda).

Obiekt dziedzictwa kulturowego Jaćwingów w Krukówku jest jednym z najcenniejszych miejsc dotychczas badanych przez naukowców. Archeolodzy odkryli tu ponad 1000 znalezisk, których wiek jest szacowany na ponad 900 lat. Większa część z nich jest dobrze zachowana. Odkrycie tego obiektu jest ogromnym sukcesem archeologów Muzeum Okręgowego w Suwałkach.

Vytautas Batvinskas GRODZISKA SUDOWII (JAĆWIEŻY)

Na Litwie zidentyfikowano ponad 1000 grodzisk. Na usytuowanie większej ich liczby w niektórych regionach kraju wpływ miało dogodne ukształtowanie terenu (np. pagórkowaty obszar Litwy Wschodniej i Żmudzi, który powstał podczas topnienia lodowca). Grodziska rozpowszechniły się zwłaszcza w epoce żelaza. Na terenie Litwy zaledwie około jedna dziesiąta z nich została zbadana. Grodzisk bałtyjskich jest dużo w obwodzie królewieckim, w Polsce, Białorusi, Ukrainie i Łotwie. Gęstość ich usytuowania na Litwie należy do najwyższych na świecie, dlatego naukowcy określają to zjawisko mianem „cywilizacji grodzisk”.

Niemало grodzisk zachowało się również w polskiej części Sudowii. Niektóre z nich (np. Szurpiły i Jegliniec – lit. Šiurpilis, Eglinė) zostały szczegółowo zbadane przez archeologów, którzy potwierdzili duże znaczenie tych grodzisk w dziejach regionu. Coraz częściej do tego typu badań wykorzystuje się nowoczesne metody wykrywania. W niektórych grodziskach zostały przeprowadzone przez naukowców jedynie badania sondażowe, jeszcze inne – pozostały tylko w pamięci ludzkiej. W województwie podlaskim niektóre grodziska są nazywane „pilokalniami” (od lit. piliakalnis ‘grodzisko’) nawet przez osoby polskojęzyczne.

Artykuł przedstawia aktualny stan wiedzy na temat odkryć i osiągnięć polskich archeologów w zakresie badań nad grodziskami Sudowii.

Agnė Karčiauskaitė-Jankauskienė
NAJNOWSZE BADANIA GRODZISKA JAĆWIESKIEGO
W JEGLIŃCU I MONOGRAFIA, KTÓRĄ ARCHEOLOGOWIE
NAZYWAJĄ PRZEŁOMEM W ARCHEOLOGII BAŁTYJSKIEJ

W 2022 r. ukazała się monografia zbiorowa, która zawiera pełny opis znalezisk archeologicznych i badań przyrodniczych, przeprowadzonych na terenie kompleksu grodziska jaćwieskiego w Jeglińcu (lit. Eglinė). Jej autorami są pracownicy naukowcy z Działu Archeologii Bałtów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie – Grażyna Iwanowska, Cezary Sobczak i Marcin Engel.

Książka zawiera katalog artefaktów oraz tabele, pełny opis kilku tysięcy znalezisk, warstw antropogenicznych, obiektów i struktur. Jak twierdzą sami archeolodzy, jest to obecnie jedno z najlepiej zbadanych grodzisk jaćwieskich, dlatego wydanie tej monografii nazywają wydarzeniem o fundamentalnym znaczeniu dla archeologii bałtyjskiej.

Od pierwszych wykopalisk archeologicznych w tym miejscu do ostatnich badań w 2021 roku minęło 67 lat. Z każdą eksploracją, a było ich wiele, pojawiały się nowe artefakty i informacje, ale ta monografia jest pierwszą szczegółową prezentacją wiedzy o twierdzy Jaćwingów, tj. pierwszą pełną analizą jej powstania.

Podczas ostatnich badań archeolodzy mieli już możliwość wykorzystania nowoczesnych metod nieinwazyjnego rozpoznania, w tym badań geofizycznych, które pozwoliły na rozpoznanie dużego obszaru przylegającego do osady. Zebrane informacje potwierdziły ślady różnych umocnień obronnych u szczytu i podnóża góry, takich jak wały, baszty, przekopy, przejazdy bramne, resztki dróg i przejść, zaobserwowane podczas tradycyjnych wykopalisk. Po tych badaniach możliwe było odtworzenie układu całego terenu, planu zamku i jego obwarowań.

OKIEM LINGWISTY

Grasilda Blažienė
INTERAKTYWNA MAPA PRUS WSCHODNICH
PRZYKŁADEM POPULARYZACJI WIEDZY NAUKOWEJ

Interaktywna mapa Prus Wschodnich staje się dla wielu źródłem wiedzy zarówno o skomplikowanych dziejach Prusów, jak i o ich nazwach własnych. W artykule przedstawiono zmiany w nazewnictwie

wybranych miejscowości, począwszy od ich pierwszej wzmianki w źródłach pisanych aż po późniejszą zgermanizowaną lub spolszczoną formę. Po II wojnie światowej dawne nazwy miejscowe Sambii zostały zastąpione nazwami rosyjskimi, niemającymi nic wspólnego ze starym nazewnictwem tych ziem.

Celem badań onomastycznych na obszarze Prus Wschodnich jest ukazanie – w miarę możliwości – zmian w zakresie nazewnictwa miejscowości wraz z ich etymologią.

Vilija Ragaišienė

LAS JAKO OBRAZ MIEJSCA Z PERSPEKTYWY
MIESZKAŃCÓW POŁUDNIOWEJ AUKSZTOTY

W artykule na podstawie słowników, tekstów gwary południowoauksztockiej i innych źródeł omówiono leksem *miškas* ‘las’ jako obraz miejsca, pokazano także, jaka wiedza o lesie kryje się w gwarze mieszkańców Południowej Litwy.

Ze wskazanych źródeł wyekscerpowano ponad 300 zdań, w których użyto leksemu *miškas*, jego synonimów i derywatów, a także zdań z zaimkami *jis* ‘on’, *ji* ‘ona’ i przysłówkami *ten* ‘tam’, *visur* ‘wszędzie’, gdzie z kontekstu jasno wynika, że chodzi o las. Podstawowy materiał badawczy stanowi około 250 zdań z wyrazem *miškas* rozumianym jako miejsce.

W gwarach południowoauksztockich rzeczownik *miškas* posiada kilka synonimów – *giria*, *medžias* i *šilas*. Rzeczownik *medžias* jest używany zamiennie jedynie w znaczeniu ‘las’. Wyraz *šilas* oznacza wyłącznie las iglasty na terenie piaszczystym. Derywatów z przyrostkiem *-ynas* używa się do nazywania poszczególnych rodzajów lasów, np. *beržynas* ‘las brzozowy, brzeziniak’. W gwarze południowoauksztockiej najczęściej występuje leksem *miškas*, jego synonimy są rzadsze. Skłonność do używania określonych rzeczowników dla miejsc porośniętych drzewami może wiązać się z ich semantyką, a także z pewnymi realiami.

Wyodrębnione w słownikach gwary południowoauksztockiej znaczenia leksemu *miškas* – ‘miejsce porośnięte drzewami’ oraz ‘znajdujące się w tym miejscu drzewa’ – nie oddają wszystkich odcieni znaczeniowych leksemu w odnotowanych przykładach. Podsumowując, należy stwierdzić, że najważniejsze (podstawowe) znaczenia pojęcia *miškas* to: warstwa, w której coś rośnie; miejsce, w którym coś

się rozmnaża, oraz miejsce, w którym prowadzona jest określona działalność. W tekstach dotyczących realiów wojennych i powojennych *miškas* jawi się jako miejsce walk i ukrywania się; są to semy miejsca, w którym coś zostało ukryte lub pogrzebane. W opowieściach mieszkańców zarówno o rzeczywistości minionej, jak i współczesnej las zatem jawi się także jako miejsce niebezpieczne dla człowieka.

Południowi Auksztoci zazwyczaj oceniają las pod kątem jakości, dojrzałości, użyteczności i estetyki. Przykłady wyekscerpowane ze słowników i tekstów gwarowych pokazują różnorodny obraz lasu: las może być duży, mały, młody, stary, zielony, czarny, gęsty, rzadki, piękny, dobry, czysty itp. Jedną z najczęściej wskazywanych cech lasu jest jego zagęszczenie, które określa się za pomocą przymiotników gęsty, ponury, czarny, ciemny, ślepy. Gęsty las jest ciemny, nieprzenikniony, dlatego człowiek czuje się w nim niczym ślepiec (podstawą tej metafory jest podobieństwo funkcji i cech).

Juozas Gibas

ZAPOMNIANE NAZWY MIEJSCOWE ZIEMI PUŃSKIEJ. GILUIŠGIRĖ

W l. 1935-1937 na Litwie przeprowadzono spis nazw miejscowości zorganizowany przez Komisję powołaną przy Ministerstwie Oświaty. Na terenach zamieszkałych pracę tę wykonali nauczyciele szkół podstawowych, a na obszarach odległych i zalesionych – leśnicy. W ankietach zostały zapisane występujące na terytorium Litwy toponimy: nazwy potoków, bagien, łąk, pól, gór i itp. Wypełnione kwestionariusze znajdują się obecnie w zbiorach Centrum Badań nad Językami Bałtyckimi i Nazwami Instytutu Języka Litewskiego w Wilnie. Jedyną ankietę na ziemiach etnicznie litewskich w Polsce dla Giluišgirė (nazwa lasu) wypełnił Jonas Ringaitis, nauczyciel pochodzący ze wsi Giluišiai. W ten sposób udało się zachować dla przyszłych pokoleń zapomniane już autentyczne toponimy lasu Giluišgirė i wsi Giluišiai.

Zanotowane nazwy zostały wprowadzone do bazy geoinformacyjnej nazw miejscowości Litwy, która jest łatwo dostępna w Internecie. Nazwy miejscowości są już przeanalizowane pod kątem językowym, jednak lokalizacja poszczególnych obiektów geograficznych nie jest znana.

Celem artykułu jest przedstawienie treści wspomnianej ankiety oraz ocena możliwości dokonania lokalizacji wymienionych w niej

obiektów geograficznych. Dotychczas nie było publikacji poświęconych tego typu badaniom. Wyniki przeprowadzonego badania wykazały, że o identyfikacji miejsc w dużej mierze decydują podane w ankietach opisy ich lokalizacji. Najlepsze rezultaty uzyskuje się przy lokalizacji większych obiektów. Są to góry, bagna i obiekty hydrograficzne. Najtrudniej jest określić miejsce występowania łąk. Dobre wyniki w tym zakresie można osiągnąć jedynie stosując nowoczesne metody analizy porównawczej materiału kartograficznego – programy komputerowe GIS i numeryczne modele terenu.

Artykuł zawiera pełną treść ankiety Giluišgirė, a także mapę miejscowości, na której zaznaczono wymienione w ankiecie obiekty geograficzne.

NA KRĘTYCH ŚCIEŻKACH HISTORII

Benjaminas Kaluškevičius

KALENDARIUM WYDARZEŃ HISTORYCZNYCH

BUDWIECI. LATA 1589–2020

Budwiecie (lit. Būdviētis) – niegdyś dwór, obecnie wieś, położona na terenach pojaćwieskich – 4 km na północ od obecnej granicy z Polską i 16 km na północny zachód od Łódzkiej (lit. Lazdijai).

Nazwa miejscowości oznacza „miejsce budy” (lit. būda ‘buda’ + vieta ‘miejsce’), która mogła powstać na potrzeby drwali pracujących przy wycięciu lasu oraz pozyskiwaniu drewna na użytek państwa i na sprzedaż. Przewodniki turystyczne z końca XX i początku XXI w. podają, że pierwsza wzmianka o tej miejscowości pochodzi z 1744 r., tj. sprzed 280 lat, i znajduje się w spisach diecezji wileńskiej. Jednak badając starsze źródła historyczne, na nazwę Budwiecie natrafiono w Metryce Litewskiej w nadaniu ziemskim z 1589 r. podpisanym przez króla polskiego i wielkiego księcia litewskiego Zygmunta Wazę, a więc 435 lat temu.

Wymienione w niniejszym artykule wydarzenia historyczne zostały opracowane na podstawie danych z dokumentów archiwalnych i znajdujących się w bibliotekach starych rękopisów, faktów odnotowanych w dziełach historycznych, wydawnictwach periodycznych bądź w spisanych przez krajoznawców wspomnieniach miejscowej ludności.

Mamy nadzieję, że artykuł będzie użyteczny dla krajoznawców, pracowników firm turystycznych i agencji informacyjnych w przygotowaniu materiałów dla zwiedzających region turystów oraz wszystkich osób zainteresowanych historią własnego regionu.

Algimantas Katilius

MNISI Z KLASZTORU O.O. REFORMATÓW W SMOLANACH

Powstanie klasztoru ojców reformatów (franciszkanów) w Smolanach wiąże się z działalnością Michała Habermana. Nabył on dobra Smolany i w miejsce folwarku założył wieś Smolany, do której zapraszał kolonistów – rzemieślników i Żydów. M. Haberman chciał uczynić z miejscowości ośrodek przemysłowy, próbował utworzyć miasteczko, zbudował domy modlitwy dla ewangelików i Żydów. Realizując swój plan, zbudował również wytwórnię sukna. Pomysł nie przyniósł jednak spodziewanych zysków i zakład trzeba było zamknąć. Budynek fabryczny w 1839 roku został przekształcony w kościół katolicki. W 1841 roku M. Haberman sprowadził do Smolan ojców reformatów. Założyli oni szkołę ponadpodstawową, w której uczyło się wielu młodych ludzi pochodzenia litewskiego. Szkoła funkcjonowała do 1864 r., wówczas została zamknięta przez władze carskie. Klasztor zamknięto w 1875 roku.

Algimantas Katilius

ROMUALD JAŁBRZYKOWSKI – PROREKTOR SEMINARIUM
DUCHOWNEGO W SEJNACH

W życiu księdza Romualda Jałbrzykowskiego (1876-1955), późniejszego arcybiskupa metropolity wileńskiego, Sejny zajmują ważne miejsce. Tutaj uczył się w seminarium duchownym, potem został jego profesorem i prorektorem. Jako prorektor stał się, według niektórych jemu współczesnych, najważniejszą osobą w seminarium. Już wówczas w Seminarium Duchownym w Sejnach nasilały się animozje na tle narodowościowym pomiędzy klerykami polskimi i litewskimi. R. Jałbrzykowski wspierał polskich seminarzystów, natomiast kleryków litewskich spotykały niezasłużone reprimendy, zdarzały się nawet przypadki wydalenia z seminarium. Wpływy prorektora przejawiały się m.in. poprzez rekrutację kandydatów do seminarium duchownego, prześladowanie bardziej aktywnych kleryków narodowo-

ści litewskiej, posyłanie na studia wyższe osób narodowości polskiej, kierowanie się kryterium narodowościowym w wyborze wykładowców seminarium itp.

Justinas Sajauskas
HABENT SUA FATA LIBELLI

Autor opisuje historię słynnej biblioteki ojców marianów w Mariampolu. Po wybudowaniu klasztoru utworzono w nim także bibliotekę. Biblioteka znacznie ucierpiała w wyniku wielkich powstań XIX w. W 1904 roku zamknięto ją wraz z klasztorem i wraz z nim ponownie otwarto w 1918 roku. W jej zbiorach znajdowały nie tylko książki, lecz także rozmaite akta, bulle papieskie oraz kroniki pisane przez samych mnichów.

Po zajęciu Litwy przez Sowieców w czerwcu 1940 roku dokonano sekwestracji klasztoru i biblioteki. Milicjanci pozamykali na klucz budynki klasztorne. Wprowadziły się do nich osoby świeckie, które deptały i paliły książki. Bolszewicy zajęli również introligatornię i drukarnię marianów. Zbiory biblioteczne zostały przez nich wywiezione do Kowna. W Mariampolu i okolicach pozostały jedynie te księgi, które w pierwszych dniach okupacji mnisi zdolali ukryć lub oddać na przechowanie zaufanym osobom.

W 1946 roku budynki klasztorne przekazano dowództwu garnizonu mariampolskiego. Wraz z klasztorem zamknięto także bibliotekę, która powoli zaczęła odradzać się w okresie okupacji niemieckiej.

Ze słynnej biblioteki w Mariampolu (trzeciej co do wielkości na Litwie) pozostało zaledwie kilka półek książek w prokatedrze, w niektórych wileńskich bibliotekach i instytucjach. Część księgozbioru znajduje się w Litewskiej Bibliotece Narodowej im. Martynasa Mažvydasa.

Gintaras Lučinskas
MACIEJ KAZIMIERZ SARBIEWSKI (1595-1640)

Maciej Kazimierz Sarbiewski (lit. Motiejus Kazimieras Sarbievius) – to najsłynniejszy piewca tematyki litewskiej w poezji pierwszej połowy XVII wieku, pisanej po łacinie. Urodził się 24 lutego 1595 r. we wsi Sarbiewo w województwie płockim. W 1625 r. ukończył studia w Rzymie i wrócił na Litwę. W 1626 r. złożył 4 śluby wieczyste.

Potem, po uzyskaniu tytułu magistra sztuk wyzwolonych i filozofii, zaczął wygłaszać popołudniowe wykłady z teologii na Akademii Wileńskiej. W 1636 r. uzyskał doktorat z teologii.

Był słabego zdrowia. W 1638 r. wraz z królem Władysławem IV Wazą, którego był dworzaninem, udał się na leczenie do kurortu w Baden. Kiedy jego stan zdrowia jeszcze się pogorszył, poprosił króla o zwolnienie go z obowiązków kaznodziei królewskiego. Za zgodą władcy zamierzał wrócić do Wilna, lecz głosząc ostatnie kazanie w Warszawie, zasnął i kilka dni później (2 kwietnia 1640 r.) zmarł. Został pochowany w podziemiach warszawskiego kościoła jezuitów pw. Matki Bożej Łaskawej.

W 1625 r. w Kolonii wydano zbiór jego wierszy „Lyricorum libris tres” (Trzy księgi liryczne). Uzupelnione wydania ukazały się potem w Wilnie, Rzymie, Breslau (Wrocławiu), Londynie i innych miastach europejskich. Do końca XVII wieku powstało ponad 50 wydań. Jego poezja była tłumaczona na język angielski i polski.

Talent poetycki M. K. Sarbiewskiego ujawnił się zwłaszcza w opisach piękna litewskich lasów. Niewątpliwie poeta znał zarówno las Kopciowo-Lejpuny (lit. Kapčiamiestis-Leipalingis), jak i inne miejsca w okolicach Łódzkiej (lit. Lazdijai).

Maciej Kazimierz Sarbiewski, najpopularniejszy wówczas poeta w Europie, rozślawił Litwę, jej piękną przyrodę, stolicę Wilno i inne miasta.

Gintaras Lučinskas

PETRAS TUMASONIS-BRANDUKAS (1875-1947)

Petras Tumasonis pochodził z rodziny chłopskiej. Urodził się 23 sierpnia 1875 r. we wsi Lapšiai, gm. Sereje (lit. Seirijai), pow. sejneński. Do szkoły podstawowej uczęszczał w Serejach, do szkoły średniej – w Sejnach, uczył się także prywatnie w Suwałkach.

W okresie odbywania służby w armii rosyjskiej współpracował z nielegalnymi kolporterami książek w Lipawie. W latach 1897-1898 wydawał tu rękopiśmienną gazetę „Vardas kataliko” (Imię Katolika). Po odbyciu służby wojskowej pracował jako prywatny nauczyciel w Serejach. W 1901 r. wyjechał do USA, gdzie był zatrudniony w redakcjach gazet „Žvaigždė” (Gwiazda), „Katalikas” (Katolik) i „Draugas” (Przyjaciel).

Petras Tumasonis opracował, przetłumaczył i wydał wiele książeczek, na ogół były one drukowane w gazecie „Katalikas”. Zmarł 12 grudnia 1947 r. w Chicago (USA).

W niniejszym artykule autor udostępnia tekst Petrasa Tumasonisa z początku XX wieku „Wspomnienia o parafii serejskiej”. Są to bardzo ciekawe i wnikliwe obserwacje życia codziennego ówczesnych mieszkańców wsi. Autor opisuje „walkę” księży parafii serejskiej z polonofilami o odprawianie nabożeństw w języku litewskim, pisze o rozwoju języka litewskiego, miejscowych nazwach, publikuje wiersze, opisuje widoki swojej wsi Lapšiai.

Publikowany tekst nie był redagowany stylistycznie, występują w nim wyrazy, których nie powinno się używać we współczesnym języku ogólnym. Pozostawiono je, aby zachować charakterystyczny styl autora, a także, by pokazać cechy gwarowe mieszkańców jego rodzinnej wsi.

„Wspomnienia o parafii serejskiej” mają dużą wartość poznawczą. Przekazami z przełomu XIX i XX wieku o miejscowościach Litwy interesują się nie tylko historycy, lecz także krajoznawcy i etnografowie.

Kostas Leončikas

GMINA KRASNOWO (CZĘŚĆ 3)

Autor artykułu analizuje pisma urzędowe gminy Krasnowo, które zostały sporządzone w języku staroruskim i znajdują się obecnie w zbiorach Archiwum Państwowego w Suwałkach. Ich pisownia i styl bardzo różnią się od współczesnego języka rosyjskiego. Pisma zostały napisane przez słabo wykształconych skrybów. W archiwum zachowało się sporo bardzo krótkich dokumentów. Bez znajomości okoliczności sprawy często niemożliwe jest zrozumienie tekstu notatki. Najobszerniejszy dokument liczy 4 strony. Niektóre pisma zostały napisane na standardowym papierze z drukowanymi nagłówkami. Tylko niewielka liczba dokumentów jest opatrzona pieczęcią wójta. Przeglądając rękopisy, można w pewnym stopniu poznać sprawy, z jakimi borykali się wówczas mieszkańcy wsi i gmina. W artykule podano także tłumaczenia tych dokumentów. Ich przekład nie jest dokładny, ponieważ wielu słów nie udało się odczytać.

Paulius Birgelis
SEJNEŃSZCZYŻNA NA ŁAMACH CZASOPISMA
„MŪSŪ VILNIUS”

Celem artykułu jest przegląd informacji dotyczących Sejneńszczyzny, a opublikowanych na łamach czasopisma „Mūsū Vilnius” (Nasze Wilno), ukazującego się w latach 1928-1938 w Kownie. Gazeta, będąca organem Związku Wyzwolenia Wilna, poruszała kwestie związane z Wilnem i innymi spornymi obszarami kontrolowanymi w tym czasie przez Polskę, w sposób kronikarski informowała również o wydarzeniach z za linii demarkacyjnej. W początkowym okresie ukazywania się pisma sporo uwagi poświęcano Sejneńszczyźnie, podkreślając przede wszystkim jej kulturowe i historyczne związki z Litwą. Tendencja ta uległa zmianie około 1932 r. Wówczas na łamach czasopisma zaczęto pisać o współczesnych wydarzeniach z życia litewskiej mniejszości narodowej, relacjonując je z perspektywy świadków poszczególnych zdarzeń. W artykułach poruszano przede wszystkim kwestie polonizacji ludności litewskiej poprzez szkoły i kościół, pisano o próbach osłabienia lokalnej wspólnoty przez polskie władze, wykorzystujące w tym celu swoich informatorów do śledzenia nielegalnych zgromadzeń litewskich, a także o stosowanych środkach ekonomicznych, ukierunkowanych na zmniejszenie dobrobytu rolników.

IN THE LABYRINTH OF YOTVINGIAN TIME

Kęstutis Subačius

THE LOCATION OF THE KIMENAVA CASTLE IN SUDOVIA AND ITS SIGNIFICANCE FOR THE HISTORY OF LITHUANIA

It is not possible to argue in brief the historical role of the Sudovia region in the formation of the Lithuanian nation. This also applies to the life, culture, and contribution of the communities of the Sudovia to the ethnic foundations of the Lithuanian state. The author discusses the name of Sudovia and the cultural aspects in more detail in his book *The Sudovia Land from Prehistoric Times to the 1930s*.

In the article "The Historical Land of Kimenava in the Sudovia Region", the author confirms that Sudovia is not an extinct relic, but it is alive, because it has deep ethnic foundations and a cultural-historical heritage, recorded in the historical lands of the Sudovia communities, which are identified in historical sources and in the preserved life centres of these communities - mounds, archaeological finds, burial mounds, and mythologies. The richness of the Sudovian language is recorded in the second and third Prussian catechisms, in preserved place names and hydronyms, and the richness of spiritual life and customs is reflected in the *Sudovia Book*, written around 1520, etc.

The historical land of Kimenava, one of the ten historical lands of Sudovia, is located a little to the west-north of the famous land of Kirsnavia (the present-day Rudamina Mound) and is situated within the territory of the city of Marijampolė. The defenders of Kimenava Castle did not become prisoners of the Teutonic Knights but persisted in resisting the Teutonic Knights and retreated to the Lithuanian lands beyond the Nemunas.

The high spiritual and material culture of the residents of the castle is evident from the archaeological findings and the preserved water names: the name of the stream Javonis is identified with the name of

---

the goddess of cereals, Javinė, the name of the lake Dusia is identified with the names of the soul, the waters, the shrine, etc. The ancient settlements and archaeological finds discovered within Marijampolė's boundaries expand our knowledge of the spiritual culture of the land of Sudovia, dating back to the second millennium BC, and show that the territory was inhabited in medieval times. It is yet another piece of evidence that disproves Gertruda and Hans Mortensen's theories and the aspirations that follow from them.

Alina Urnikytė, Vaidutis Kučinskas

GENETICS AND THE ORIGIN OF LITHUANIANS

Today's technology allows scientists to study the DNA of people who died thousands of years ago, not just modern people. So, we can use DNA to search not only for the roots of our own family, but also for an entire population or humanity. The question often asked by scientists studying the Lithuanian population is: who is a Lithuanian and how is a person from Aukštaitija different from a person from Žemaitija? The aim of this article is to answer these questions using the science of genetics.

The early settlement of the Baltic countries is poorly understood. The first traces of humans in the Southern Baltic are found in the Late Palaeolithic period, 35-40 thousand years ago. These were hunters from central and western Europe, but their archaeological traces were erased by glaciers. After the end of the last ice age, settlers began to establish themselves on the territory of present-day Lithuania.

The Neolithic period sees a change in lifestyle from nomadic to sedentary and the development of primitive agriculture. The first Indo-Europeans appeared in the western territory of Lithuania during the Late Neolithic. They mixed with the autochthones and formed the Balts. The formation of the Balts was thus the result of several diverse cultural systems: the pre-Indo-European, or Old European, coming from Western Europe, in present-day France, and the Indo-European, which developed from the Kurgan culture of the Eurasian steppes. However, it is not clear how these processes are reflected in the genome of modern Lithuanians.

Recent genetic data from whole genome scanning of 700 000 genetic markers has shown that the Lithuanian population is homogeneous, but that there are small genetic distances between

Aukštaičiai and Žemaičiai. 11 000 years ago, Lithuania was unsuitable for sedentary life due to its harsh climate. People lived in relative isolation in different regions of the Lithuanian territory due to dense forests and swamps. If genetic differences existed between Lithuanians from different geographical regions, they have disappeared in the modern Lithuanian population.

The question is whose ancient genes did modern Lithuanians inherit? To reconstruct the origins of the Lithuanian population, 399 Lithuanian genomes were combined with 284 ancient genomes from different historical periods. The study revealed the uniqueness of modern Lithuanians by identifying genetic components belonging to ancestors from three distinct prehistoric periods: pre-Neolithic hunter-gatherers, early and mid-Bronze Age Steppe pastoralists, and Late Neolithic Bronze Age Europeans. In addition, three groups of hunter-gatherers have been identified as having been influential in shaping the basic genetic component of the Lithuanian population: hunter-gatherers from Western Europe, hunter-gatherers from Scandinavia and, to a lesser extent, hunter-gatherers from the East. This reflects the complex history of the Lithuanian population, with different ancestral groups mixing in different historical periods.

Earlier European migrations during the Neolithic period from the Levant/Anatolia, which are known to have contributed to genetically differentiated European populations, such as Sardinia or the Basque Country, did not have a major impact on the Lithuanians.

Jūratė Čirūnaitė

NON-LINGUISTIC NAMING ELEMENTS OF GRODNO
NOBILITY IN THE DOCUMENT FROM 1565

The census of the army of the GDL in 1565 took place from 13 July to 10 October. From one up to fifty-three soldiers were counted per day. The nobility records show 257 horses trained for the army. Better-armed riders more often owned better quality horses. The soldiers' armament consisted of defensive and offensive weapons. Protective armaments included helmets, body armour, kaftans, and shields. Offensive armament consisted of edged weapons (axes), edged-bladed weapons (long blades, swords, sabres), long bladed weapons (short and long spears), ranged weapons (bows and arrows, and the holsters for them - a bow and quiver), firearms (larger and smaller calibre crossbows).

256 riders were recruited. Their armament consisted of 1-4 weapons. The most common sets of armaments were: a) short spear (32,03 % of the riders had them), b) armour + helmet + short spear (18,4 %), c) caftan + short spear (12,1 %), d) armour + helmet + shield + long spear (10,2 %) - the armament of hussars. 60.5 % of the equestrians had defensive armament, 99.2 % had offensive armament. The protective armament consisted of 1-3 weapons, the offensive armament of 1-2 weapons.

Thirteen infantry soldiers were recruited. Their armament consisted of 1-3 weapons. The most common sets of infantry weapons were: a) short spear (5 infantry soldiers had it), b) flexible armour + helmet + short spear (4), c) larger calibre arquebus). Five infantry soldiers had defensive weapons; all infantry soldiers had offensive weapons. The protective armament consisted of two weapons and the offensive armament of 1-2 weapons.

Sigitas Birgelis

ONE MORE SECRET OF YOTVINGIANS (SUDOVIANS) REVEALED

Nine years ago, a large 11th-13th century Yotvingian burial site was discovered near Suvalkai. Only a small part of it has been explored so far. The finds are easily accessible as they are in the ground in layers of about thirty centimetres.

The Yotvingian burial site was located by the police. The history is short but fascinating. Around 10 years ago, a gang of thieves was arrested for robbing the Yotvingian burial site and selling the excavated objects. Threatened by the prosecutor, one of the thieves showed the location of the artefacts - a burial site in Krukówiek, a forest near Suvalkai.

The investigation revealed that the vandals had stolen about a thousand priceless archaeological finds from the cemetery (more than a hundred have been recovered so far). The site has been handed over to the District Museum in Suvalkai for investigation.

Researchers have confirmed the assumption that the site is a Yotvingian burial site dating back to the 11th-13th centuries. Archaeological work started in 2016 and will continue for many years to come. Since 2018, archaeological research has been conducted in cooperation with researchers from the Department of Baltic Archaeology at the Warsaw State Archaeological Museum.

A large part of the finds was well preserved. They include thousands of metal objects, many shards of ceramic vessels, artefacts, weapons, jewellery, tools, and other household items, as well as many human bones.

Sigitas Birgelis

YOTVINGIAN BURIAL MOUNDS IN ŠVEICARIJA

A few kilometres east of Suvalkai there are the famous Yotvingian burial mounds in Šveicarija (now Studzieniczne 10). It is a historical site from the Roman Empire period, which was explored by a complex expedition of Polish archaeologists between 1955 and 1966.

It is believed that one of the important administrative centres of the Sudovia, the Osinki Mound, was located nearby. Remains of second- fourth-century settlement buildings have been found in the territory. The mound is small, defensive, surrounded by ditches and a wall of three rows of vertical logs at its foot.

In Yotvingian burial mounds, the dead were usually buried unburnt. The mounds are low, flattened and range in diameter from 3,5 to 21 m.

The first archaeologist to explore Yotvingian burial mounds in Šveicarija (1955-1966) was Jerzy Antoniewicz, the initiator of Baltic research in post-war Poland.

Kostas Leončikas

SPECTACULAR EXHIBITION YOTVINGIAN EL DORADO AT THE DISTRICT MUSEUM IN SUVALKAI

In 2019 a unique exhibition Yotvingian El Dorado opened at the District Museum in Suvalkai. Due to the spread of the Coronavirus, there was no official opening, but the exhibition is certainly worthy of visitors' attention. It displays artefacts from a recently discovered Yotvingian burial site in Krukówek. Only a small part of the finds can be seen in the exhibition. The exhibition was organised by the District Museum in cooperation with the State Archaeological Museum in Warsaw, which conserved some of the artefacts at its own expense. All the exhibits were found in the Krukówek Yotvingian burial site. The exhibition has attracted the interest of ten museums in Poland and abroad. It was exhibited in Białystok, Łomża, Kraków, Zamość, Krasnystaw, Marijampolė, Kernavė, Alytus and Klaipėda.

The Yotvingian cultural heritage object of Krukówek is one of the most valuable objects that have been studied by scientists so far. Archaeologists have discovered over 1 000 finds dating back more than nine hundred years. More than half of them are well preserved. The discovery of this site is a great achievement for the archaeologists of the District Museum in Suwałki.

Vytautas Batvinskas

HILLFORTS OF SUDOVIA (YOTVINGIA)

More than one thousand hillforts have been found in Lithuania. The special distribution of hillforts is related to the hilly terrains of eastern Lithuania and Samogitia, formed by the melting of glaciers. Hillforts became especially widespread in the Iron Age. Only about 10 per cent of them have been studied in Lithuania. Baltic hillforts are abundant in the Königsberg region, Poland, Belarus, Ukraine, and Latvia. The number of hillforts in Lithuania is one of the highest in the world. As a result, scientists have coined the term ‘hillfort civilization.’

In the Polish part of the former Sudovia region, there are many surviving hillforts. Some of them have been the subject of extensive archaeological research (Šiurpilis, Eglinė), confirming their special significance in the history of Sudovia. More modern equipment is being used to locate hillforts. Some of the hillforts have been the subject of exploratory archaeological investigations, while still others are simply preserved in people's memories. In the voivodeship of Podlasie, hillforts are sometimes called ‘pilokalnia’ (from Lithuanian piliakalnis). The article provides an update on the discoveries and achievements of Polish archaeologists in the field of hillforts exploration.

Agnė Karčiauskaitė-Jankauskienė

RECENT RESEARCH ON THE YOTVINGIAN HILLFORT IN EGLINĖ. THE MONOGRAPH WHICH IS CONSIDERED TO BE A BREAKTHROUGH IN BALTIC ARCHAEOLOGY

In 2022, thanks to the efforts of archaeologists from the Baltic Division of the Warsaw State Archaeological Museum, a book was published, which describes in detail the archaeological materials and natural history of the Eglinė Hillfort Complex.

The book includes a catalogue of artefacts and tables, a detailed discussion of the several thousand finds, anthropogenic layers, objects,

and structures. According to the archaeologists themselves, this Yotvingian hillfort is one of the best studied, and the publication of this monograph is therefore considered a milestone in Baltic archaeology.

The first archaeological excavations in Eglinė took place 70 years ago, the last one in 2021. While each archaeological expedition has revealed new artefacts and information, this monograph is the first comprehensive presentation of the Yotvingian hillfort and the analysis of its foundation.

In the latest research, archaeologists were able to use modern non-invasive prospecting methods, including geophysical surveys, which have allowed them to explore a large area adjacent to the settlement. The information gathered confirmed the traces of various defensive fortifications, such as ramparts, towers, ditches, gateways, roads, and passages, which were observed during the traditional excavations at the top and foot of the hill. These investigations have made it possible to reconstruct the layout of the whole area, the castle, and the fortifications.

LINGUISTIC INSIGHTS

Grasilda Blažienė

INTERACTIVE MAP OF EAST PRUSSIA – THE ARRANGEMENT OF SCIENCE AND SCIENCE POPULARISATION

The interactive map of East Prussia provides information about the complex life of the Prussians and the vocabulary they used. The article presents place names and what forms they had in historical sources as well as how they changed influenced by the German and Polish languages. After the Second World War, the names of the settlements in Semba were replaced by Russian names with no connection to the former ones. The aim of the research on the names of the settlements is to show the changes and to discuss their origins.

Vilija Ragaišienė

THE IMAGE OF THE FOREST AS A PLACE IN THE WORLDVIEW OF THE SOUTHERN AUKŠTAIČIAI

The article aims to discuss the image of the forest as a place in the dialectal sources of Southern Aukštaičiai, such as dialectal dictionaries,

texts, and other sources. The author wants to show what knowledge about the forest is contained in the dialect of the community living in Southern Lithuania. More than three hundred sentences containing the word *forest* and its synonyms, derivatives, as well as sentences with the pronouns *he*, *she*, and the adverbs *there*, *everywhere*, where the context makes it clear that the forest is referred to, were found in the sources. The core of the material consists of about 250 sentences in which the forest is discussed as a place.

The noun *forest* has several synonyms in the Southern Aukštaitija dialect: *giria* (*old forest*), *medžias* (*trees*) and *šilas* (*pine wood*). The noun *medžias* is used synonymously with *miškas*, *giria*. The word *šilas* does not refer to any forest, but to a sandy coniferous forest. For forests of individual trees, the derivatives with the suffix *-ynas* are used, e.g. *beržynas* - birch forest. The word *miškas* is used most often by the Southern Aukštaičiai, synonyms are used less frequently. The tendency to use nouns to refer to a place covered with trees may be related to semantics and certain realities.

The meanings of the word forest in the Southern Aukštaitija dialect are the following: a place covered with trees and the trees of the place. They do not reveal the semantic connotations of a forest. Summarising the dialectal discourse of the Southern Aukštaitija, it can be said that the most important (basic) understandings of the concept of forest are a layer where something grows; a place where something breeds; and a place where certain activities take place. Texts on war and post-war realities highlight the role of the forest as a place to fight, to hide; a place where things are hidden and buried. In the interpersonal discourse, which presents both the realities of the past and the events of the present, the forest also emerges as a dangerous place for a man.

Southern Aukštaičiai tend to value the forest in terms of quality, maturity, utility, and aesthetics. The examples found in dictionaries and texts show the diversity of the forest: it can be big, small, young, old, green, black, dense, rare, beautiful, good, clean, etc. One of the most common characteristics of the forest observed in the Southern Aukštaitija is its density, which is described by the adjectives *tankus* dense, *juodas* black, *tamsus* dark, *aklas* blind. A dense forest is dark, impenetrable and makes one feel blind (the basis of the metaphorization is the similarity of functions and characteristics).

Juozas Gibas

FORGOTTEN PLACE NAMES OF THE PUNSKAS REGION.
GILUIŠGIRĖ

In 1935-1937, a commission under the Ministry of Education in Lithuania organised the collection of place names. This work was conducted by primary school teachers in residential areas, and by foresters in remote, wooded areas. The questionnaires were filled in with toponyms that existed on the territory of Lithuania: names of rivers, pastures, meadows, fields, mountains, and other names. These questionnaires are kept in the funds of the Baltic Languages and Names Research Centre of the Lithuanian Language Institute. The questionnaire on Giluišgirė, the only one dedicated to Lithuanian ethnic territories in Poland, was filled in by Jonas Ringaitis, a teacher from the village of Giluišiai. In this way, the authentic toponyms of Giluišgirė and Giluišiai village were preserved for future generations.

The recorded place names have been uploaded to the Lithuanian Place Names Geo-Information Database, which is easily accessible on the Internet. The place names have been linguistically analysed, but the locations of the geographical objects mentioned are not known.

The aim of this article is to publish the content of the Giluišgirė questionnaire and to conduct a study to assess the possibility of reconstructing the locations of the objects mentioned in the questionnaire. There are no published studies of a similar nature. The results of the study showed that the reconstruction of the sites is determined by the descriptions of the locations given in the questionnaires. The best results are achieved by reconstructing the locations of larger objects. These include mountains, wetlands, and hydrographic features. The most difficult sites to identify are grasslands. Satisfactory results can only be achieved by using modern methods of comparative analysis of cartographic material, such as GIS computer programmes and digital terrain models.

The article presents the full content of the Giluišgirė questionnaire, as well as a generative diagram of the area, where the objects mentioned in the questionnaire are marked.

IN THE MEANDERS OF HISTORY

Benjaminas Kaluškevičius

THE CHRONOLOGY OF THE EVENTS IN THE HISTORY OF BŪDVĪETIS 1589-2020

Būdviētis is a village located 4 km north of the current border with Poland and 16 km northwest of Lazdijai. It used to be a manor in the Yotvingian territories.

The name of the village Būdviētis refers to the location of a hut, which may have been built by loggers working in the forest and preparing wood for the state and sale. Several books published in the 20th and 21st centuries record that the name of Būdviētis was first mentioned in the lists of the Vilnius diocese in 1744, i.e. 280 years ago. Researching historical sources, it was possible to find the name of Būdviētis recorded in the Lithuanian metric records in a land allocation document signed by the King of Poland and the Grand Duke of Lithuania, Sigismund Vasa, in 1589, i.e. 435 years ago.

The article presents data found in Lithuanian archives and library manuscripts, historical works, periodicals, memoirs written by local historians, etc. We hope that the article will be useful to local historians, information service workers in preparing materials for travellers, tourists and all people who are interested in the history of their region.

Algimantas Katilius

THE MONKS OF THE REFORMED MONASTERY OF SMALĖNAI

The founding of the Reformed (Franciscan) monastery in Smalėnai is linked to the activities of Mykolas Habermanas. He acquired Smalėnai and founded the village of Smalėnai on the site of a farmstead, inviting artisans and Jewish colonists to settle there. Habermanas wanted to make Smalėnai an industrial centre, tried to create a town, and built houses of worship for the Evangelicals and Jews. As part of his plans, Habermanas built a broadcloth factory. However, the idea did not work, and the factory had to be closed. In 1839 the factory building was converted into a Catholic church. In 1841, he invited Reformed monks. The Reformed monks of Smalėnai

set up a school where a lot of young people of Lithuanian origin studied. The school was closed by the tsarist authorities in 1864. The monastery was closed in 1875.

Algimantas Katilius

ROMUALD JAŁBRZYKOWSKI, VICE RECTOR OF
THE SEINAI SEMINARY

Romuald Jałbrzykowski (1876-1955) was a priest and later Metropolitan Archbishop of Vilnius. Seinai played a significant role in his life. He studied there, and later was a professor and the Vice-Rector of the seminary. Some contemporaries claim that being the Vice-Rector he became the most important person in the seminary. At that time, national differences between Polish and Lithuanian seminarians had already become apparent. Jałbrzykowski supported the Polish seminarians, while the Lithuanian seminarians were subjected to undeserved reproaches and even expulsion from the seminary. The Vice-Rector's influence was manifested through the recruitment of the seminarians. He persecuted Lithuanian seminarians who were active in national organizations. While selecting seminarians for higher studies he expressed his preference for those of Polish nationality. The selection of professors for the seminary was also based on their nationality.

Justinas Sajauskas

HABENT SUA FATA LIBELLI

This article describes the history of the Marijampolė Marian Library. The library was established there after the construction of the Marian monastery. After the great uprisings of the 19th century, the library suffered considerably. In 1904 the library was closed together with the monastery and reopened again in 1918. It contained not only books, but also various acts, papal bulls and chronicles written by the monks themselves.

In June 1940, when the Soviets invaded, the monastery and the library were sequestered. The Soviet Militia closed the monastery. The buildings of the monastery were opened for the public who destroyed and burned the books. The Bolsheviks occupied both the Marian printing house and the bookbindery.

The Bolsheviks took the books to Kaunas. Only the books hidden and distributed by the monks during the first days of the occupation remained in Marijampolė. In 1946, the buildings of the Marijampolė monastery were handed over to the Marijampolė Garrison Headquarters.

Once rich and well-known library in Marijampolė was left with just few bookshelves in the Pro Cathedral, Vilnius libraries and institutions. Some of the books are preserved in the Lithuanian National Martynas Mažvydas Library.

Gintaras Lučinskas

MOTIEJUS KAZIMIERAS SARBIEVIJUS (1595–1640)

Motiejus Kazimieras Sarbievijus is the most prominent representative of Lithuanian themes in Latin poetry of the first half of the 17th century. He was born on 24 February 1595 in the village of Sarbiewo, Plock Voivodship, Poland. In 1625 M. K. Sarbievijus completed his studies in Rome. In November of the same year, he returned to Lithuania. In 1626 he made four solemn vows. Later, after obtaining a master's degree in liberal arts and philosophy, he began to give afternoon lectures on theology at the Vilnius Academy.

In 1636, M. K. Sarbievijus came to Vilnius, where he received his doctorate in theology. He was in poor health. In 1638, he together with the king Vladislaus IV Vasa went to the spa town of Baden for treatment. When his health deteriorated, he asked to be dismissed from the King's court. With the King's consent, he prepared to return to Vilnius, but while delivering his last sermon in Warsaw he fainted and died a few days later 2 April 1640. He was buried in the basement of the Jesuit Church.

In 1625 a collection of M. K. Sarbievijus's poetry 'Three Books of Lyric' (Latin: *Lyricorum libris tres*), was published in Cologne. Later editions were published in Vilnius, Rome, Wrocław, London and other European cities. By the end of the 17th century more than fifty editions had been published. His poetry was translated into English and Polish.

Sarbievijus's poetic talent was particularly evident in his poems celebrating the beauty of Lithuanian forests. No doubt, the poet M. K. Sarbievijus also visited the Kapčiamiestis, Leipalingis forest and other places in the present-day Lazdijai region. M. K. Sarbievijus, the most popular poet in Europe at that time, made Lithuania, its natural beauty, its capital Vilnius, and other cities widely known.

Gintaras Lučinskas

PETRAS TUMASONIS-BRANDUKAS (1875–1947)

Petras Tumasonis was born on 23 August 1875 in the village of Lapšiai, Seirijai district, Seinai county. His parents were farmers. He received his primary education at the primary school in Seirijai, later he attended the secondary school in Seinai, and he also had additional private education in Suvalkai.

While serving in the Russian army, he cooperated with book carriers in Liepaja. From 1897 to 1898 he published a manuscript newspaper 'Vardas kataliko' (The Name of the Catholic). After serving in the army, he worked as a private teacher in Seirijai. In 1901 he left for the United States where he worked in the editorial offices of the 'Žvaigždė', 'Katalikas' and 'Draugas' newspapers.

He prepared, translated, and published many books, in the 'Katalikas.' He died on 12 December 1947 in Chicago (USA).

The readers of 'Terra Jatwezenorum' are presented with the text of the early 20th century 'Memoirs of Seirijai Parish', which was written by the book carrier, journalist, and writer Petras Tumasonis (language unedited). It is a remarkably interesting and detailed observation of the life of the villagers of that time. It describes the struggle of the priests of the Seirijai parish with the Polish inhabitants to conduct services in Lithuanian, the development of the Lithuanian language, place names, and poetic texts. Nature scenes from the author's native Lapšiai village are presented.

The texts by Petras Tumasonis-Brandukas are full of words that are no longer used in the current Lithuanian language. They have been left unedited to preserve the author's distinctive style of memoirs and to illustrate the dialect characteristic of his native village.

The text 'Memoirs of Seirijai parish' is undoubtedly of lasting value, as such descriptions of places from the late 19th to early 20th century are of interest not only to historians, but also to local people and ethnographers.

Kostas Leončikas

KRASNAVAS VOLOST (Part 3)

The author of the article introduces the Krasnavas volost documents written in Old Russian. Their spelling and style are very different from the current language. The documents were written by

clerks with little education. Majority of the documents are very short. It is often not possible to understand the main idea without knowing the context of the matter. The longest document is of 4 pages. Some documents are written on a standard sheet with printed headings. Few documents have the stamp of the volost headman. Very little can be learned from the documents about the concerns of the village people and the volost. Translations of the documents are given in the article. However, they are not exact, as many words could not be read and understood.

Paulius Birgelis

THE PRESENTATION OF THE SEINAI REGION
IN MAGAZINE *MŪSŪ VILNIUS* (*OUR VILNIUS*)

The aim of the article is to review the information about the Seinai region presented in the magazine 'Our Vilnius' which was published from 1928 to 1938. The publication of the Union for the Liberation of Vilnius raised the issue of Vilnius as well as of other disputed regions under Polish control and reported on events from across the demarcation line in the form of chronicles. During the initial period of publication, considerable attention was paid to the Seinai region, particularly by emphasising its cultural and historical links with Lithuania. This trend changed around 1932, when the magazine began to cover events of interest to the Lithuanian minority more extensively, presenting them from the perspective of close observers. In terms of subject matter, the articles in 'Our Vilnius' dealt with the problems of Polonization of schools and churches. To suppress local Lithuanian solidarity, the help of informants was purposefully used to track illegal gatherings or economic measures were taken to reduce the personal wealth of farmers.

Aguonų laukas. Onutės Kliučinskienės nuotr.

Prenumeruokite
„Terra Jatwezenorum“ (Jotvingių kraštas) –
istorijos paveldo metraštį!

Metraštį galima užsisakyti
Punsko „Aušros“ leidykloje (Mickevičiaus 23),
el. paštu vabo@wp.pl,
tel. + 48 5161517.
Dviejų dalių kaina 30 zł.

<http://punkskas.pl/terra-jatwezenorum>

